Açıklamalı

DİLBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Berke Vardar

Prof. Dr. Berke Vardar (1934-1989), dilbilim, göstergebilim, edebiyatbilim, çeviribilim, eleştiri, eğitim ve Atatürkçülük üzerine birçok özgün araştırma yaptığı gibi, çevirileriyle Türkçeye birçok yapıtı kazandırdı. Meydan Larousse ve Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nin hazırlanmasında katkıda bulundu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Roman Dilleri ve Edebiyatları Bölümünü bitirerek, aynı bölümde asistan olarak bilimsel araştırmalarını sürdürdü ve profesör oldu.

1972 yılında Lütfü Güçer, Şara Sayın, Akşit Göktürk ve Özcan Başkan'la birlikte İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu'nu kurdu, burada müdürlük ve bölüm başkanlığı yaptı. İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü (1989) ve Türk Dil Kurumunda yönetim kurulu üyeliği yaptı.

1978 yılında başarılı çalışmalarından dolayı Fransız Hükümeti, Palmes Académiques nişanının "chevalier" ve 1988 yılındaysa "officier" payelerinin yanı sıra, 1985 yılında Ordre National de Mérite nişanının "chevalier" payelerini verdi.

***Etude lexicologique d'un champ notionnel. Le champ notionnel de la liberté en France de 1627 à 1642** (doktora tezi); **Structure fondamehtale du vocabulaire social et politique en France, de 1815 à 1830** (doçentlik tezi); **Fransız Edebiyatı**, 3 cilt, 1965, 1967, 1972, (yeni baskısı Multilingual 1998); **Dilbilim Sorunları**, 1968; **Semantik Akımlar**, 1969 (yeni baskısı Multilingual, 2001); **Une Introduction à la phonologie**, 1975; **Dil Devrimi Üstüne**, 1977; **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, 1982 (yeni baskısı Multilingual, 1998); **XX. yy Dilbilimi, Kuramcılarından Seçmeler**, 1983 (yeni baskısı Multilingual, 1998); **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını**, (yeni baskısı **Fransız Edebiyatı**, Multilingual, 1998) 1985; **Dilbilim Yazıları**, 2001; **Dilbilimden Yaşama: Yapısalcılık**, 2001 gibi özgün yapıtlarının yanı sıra yayımladığı çevirileri **Dillerin Yapısı ve Gelişmesi**, A. Meillet – M. Lejeune, 1967; **Dil ve Düşünce**, J. Vendryes, 1968 (yeni baskısı Multilingual, 2001); **Anlambilim**, P. Guiraud, 1975, (yeni baskısı Multilingual, 1999); **Genel Dilbilim Dersleri**, F. de Saussure, 2 cilt, 1976,1978 (yeni baskısı Multilingual, 1998); **Göstergebilim İlkeleri**, R. Barthes, 1979; **İşlevsel Genel Dilbilim**, A. Martinet, 1985 (yeni baskısı Multilingual, 1998)dir.*

© MULTILINGUAL 2002
ISBN 975-6542-12-x

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü
Prof. Dr. Berke Vardar yönetiminde Prof. Dr. Nüket Güz,
Prof. Dr. Emel Huber, Prof. Dr. Osman Senemoğlu,
Prof. Dr. Erdim Öztokat/
Yayınlayan: Multilingual/ 1. baskı 2002: 2. baskı 2007
Baskı: Matbaa 70 Ltd Şti, Matbaacılar sitesi, Topkapı 2007
İstanbul

AÇIKLAMALI DİLBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Berke VARDAR
yönetiminde
Prof. Dr. Nüket Güz, Prof. Dr. Emel Huber,
Prof. Dr. Osman Senemoğlu, Prof. Dr. Erdim Öztokat

MULTILINGUAL
Yabancı Dil Yayınları
Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitaş- İstanbul
Tel: (212) 518 22 78 Fax: (212) 518 47 55

SUNUŞ

Çeşitli bilim ve uygulayım (teknik) alanlarına özgü sözcükler olan ***terimler***, ilişkin oldukları dallardaki söylem düzleminin eksenini oluştururlar. Her türden özel uzmanlık etkinliğinin söylemsel biçimi öncelikle terimlerden örülü bir yapı üstünde yükselir. Bu yapı, ilgili gerçekliğin çözümlenip dizgeleştirilmesinin ürünüdür. Her bilimsel ve uygulayımsal etkinlik, ulaştığı kavramlaştırma düzeyini yansıtan terimsel bir donanım içerir. Çıplak gözle bakıldığında, gerçeklik düzleminde ayrımsız bir yığın görünümü sunan olgular, uzmanın terimlerden oluşan merceği altında yepyeni bir kimlik kazanır, söz konusu dalın kavramlaştırma eylemi sonucunda, kendine özgü bir yapının bütünleşmiş parçaları olarak belirir, terimsel dizge aracılığıyla belli bir aşamalar düzeni içindeki işlevsel konumları açısından algılanarak eklemli bir bütüne dönüşürler. Kısacası, her uzmanlık alanı kendine özgü belli bir ***üstdil*** içerir, karşılıklı olarak birbirini sınırlandıran, dolaylı ya da dolaysız biçimde birbirini tanımlayan göstergelerden kurulu özgül bir dizgeye yaslanır. Bu dizge, inceleme nesnesini ya da ***konu-dili***, bilim ya da uygulayımın ulaştığı aşamadaki görünümüyle algılayıp kavramamızı sağlar.

Gerçekliğe yaklaşım biçimlerindeki gelişmelere koşut olarak terim düzleminde de dalgalanmalar olur; yeni terimler belirir, kimi eski terimler çevrimden çıkar, kimileri de, yeni bir yapılanmadan kaynaklanan yeni değerler edinir. İletişim gereksinimlerinin genel dilde yol açtığı kesintisiz değişim ve dönüşüm özel uzmanlık dallarında kendini daha da güçlü bir biçimde duyurur. Terimsel yapılar, genel dilin sözlüksel yapıları gibi belli oranda aralarında kopukluk bulunan özerk alanlardan

oluşmadığı için, yeniliklerden daha da derinlemesine etkilenirler. Çağdaş dönemde yeniliklerin nasıl baş döndürücü bir hıza ulaştığı düşünülürse, günümüzdeki "terim patlaması"nın önemi ve anlamı daha iyi anlaşılır. Terimlerin belirlenip tanımlanması, gereksinim duyulan durumlarda yeni terimler oluşturulması ve bunların yaygınlaştırılması, vb. konuları inceleyen ***terimbilim***'in gösterdiği gelişim de bu olgudan kaynaklanır.

Atatürk, dilimizin genel kullanım düzleminde olduğu gibi özel uzmanlık alanlarında da izlemesi gereken yolu görerek alınacak tüm önlemleri belirlemiş, böylece Türkçe'nin, öz kaynaklarıyla beslenerek saydam terim dizgeleri oluşturulmasını sağlayacak koşulları yaratmış, çalışmaları kurumlaştırmaya da özen göstermiştir. Bunun sonucunda Türk Dil Kurumu, genel dil ve ekin alanlarında olduğu gibi bilimsel ve uygulayımsal terimler düzleminde de öncü kurum niteliği kazanmış, kendi dışındaki çalışmalar arasında da birlik sağlayarak bu doğrultudaki yoğun etkinliklerini çok yakın bir geçmişe değin sürdürmüştür. Dizi dizi terim sözlükleri ve uzmanlık yapıtları değinilen parlak gelişimin seçkin örnekleri arasında yer alır.

Söz konusu yaratıcı çalışma ortamında dilbilimin çeşitli alanları ve bu arada da terimleri en önemli ilgi açılarından birini oluşturmuştur. İşte, sunmakta olduğumuz ***Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*** bu gelişim çizgisi üstünde yer alan bir yapıttır. Daha önce Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmış olan ve dilbilim konusundaki yapıt, yazı ve çevirilerimizden olduğu gibi (Bak. ***Kaynakça***), başka kaynakların yanı sıra, özellikle bu kurum çerçevesinde yapılan çalışmalardan yararlanarak hazırladığımız ***Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü***'nde varılan aşama kalkış noktası olarak benimsenmiştir. Ancak terim dizelgesi büyük ölçüde genişletilmiş, başlıca akımlara ve bunlara özgü terimlere yer verilirken son gelişmeler özellikle vurgulanmış, bu arada henüz Batı ülkelerinde de hiçbir dilbilim sözlüğünde bulunmayan kimi önemli yeni terimler sözlüğümüze alınmıştır. Bu konudaki etkin katkılarından dolayı ve ö-

zellikle Almanca ve İngilizce terimlerden kendi kuramını ilgilendirenlere değgin açıklamaları nedeniyle André Martinet'ye ve işlevsel dilbilime atılım yaptırmakta olan dilbilimcilerden Christos Clairis'e gönül borcumuz olduğunu belirtmek isteriz.

Kuramları ya da çalışmalarıyla dilbilimde seçkin bir yer tutan, sözlüğümüzün çeşitli maddelerinde adı geçen 50 dilbilimcinin katkı ve yapıtları da bağımsız maddeler çerçevesinde ele alınmıştır. Buna karşılık, göstergebilime ancak dilbilimle dolaysız bağlantı kurduğu durumlarda değinilmiş, bu önemli bilim dalının özgül terimleri, başlıbaşına ayrı bir sözlük oluşturabilecekleri düşünülerek dizelgemizin dışında bırakılmıştır.

Madde başlığı olarak seçilen terimlerin Almanca, Fransızca ve İngilizce karşılıklarından sonra verilen tanımlarını gerekli durumlarda örnekler ve/ya da açıklamalar izlemektedir. Bu örneklerle açıklamalar tanımları bütünleyen, büyük ölçüde somutlaştıran, bu nedenle de sözlüğümüzde önemli bir işlev yerine getiren bölümlerdir. Kimi durumlarda, gerekli açıklamalara göndermeler aracılığıyla ulaşılabileceğini de burada belirtmek isteriz.

İnsan bilimleri arasında seçkin bir yeri olan, yöntemsel katkılarıyla bunları çağımızda büyük ölçüde yenilemiş bulunan dilbilimin kapsadığı çok değişik türden yaklaşımların en belirgin olanlarına seçmeci bir yaklaşımla değindiğimiz sözlüğümüzde bu "en ileri" insan biliminin Türkçe terimlerle de yetkin bir biçimde dile getirilebileceğini kanıtladığımıza ve çalışmaların ne yönde sürdürülmesi gerektiğini gösterdiğimize inanıyoruz. Bu konudaki en büyük güvencemiz, Atatürk'ün açtığı yolda oluşturulmuş bulunan güçlü bir Türkçe "dilbilimsel söylem"dir. Çağdaş dilbilim düzeyine ulaşmanın başlıca koşullarından biri de böylece gerçekleşmiş bulunmaktadır. Kuşkusuz, Türkçe'ye gönül vermiş olanların utkusudur bu.

Berke VARDAR

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nü Yeniden Yayınlarken

Saussure'ün temellerini attığı, genç bir bilim dalı olan dilbilim alanında farklı yönelişlerin ve kuramların getirdikleri bakış açılarıyla zenginlik kazanan tartışmalar, günümüzde de varlığını sürdürmekte. Böylesi tartışmaların uzantısında kullanılan ve farklı kuramların bilimsel temelini kuran terimcelerin de çeşitlilik göstererek, kesintisiz bir devinim içinde bulunmaları kaçınılmaz. Dilbilim alanında dünya platformunda olduğu denli, Türkçede de sorunları ve sorularını içinde barındırarak gelişim gösteren kuramsal çalışmalarla terimlerin Türkçeye kazandırılmasında, değerli bilim adamı Prof. Dr. Berke Vardar'ın öncülüğü ve katkıları tartışmasız önemli bir rol oynamaktadır.

Dilbilim alanında öncelikle Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri, Martinet'nin İşlevsel Genel Dilbilimi, Guirad'ın Anlambilim gibi XX. yy'da çığır açan önemli araştırmaları Türkçeye kazandıran Prof. Dr. Berke Vardar, bu çalışmalar konusundaki düşüncelerini eleştiri, yorumlarını dilselleştirerek bilimsel bir yöntem olan yapısalcılığın bilim dünyamıza girmesinde önemli bir köprü işlevi görmüştür. Yöntem olarak yapısalcılığı her alanda gerçeğe ulaşmak, aldatıcı görüntüleri aşarak temele, öze inmek için kullanan Vardar, bu yöntemle salt batı dillerini incelemekle yetinmemiş, Türkçenin özgüllüğünü ortaya koyabilmek, Türkçenin de bir bilim dili olarak gelişebilmesi için birçok araştırmayı da gerçekleştirmiştir. Onun böylesi çalışmalarından biri olan ***Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*** aynı zamanda değişik dilbilim yöneliş ve kuramlarının önerdikleri kavramları yanyana getirerek farklılıkları kucaklayan bir yapıdadır.

Bilimsel bir düzlemde temelini atamayan gelenekselciliğin ve yöntemsizliğin karşısında bilimsel düşünceyi ön plana çıkartan Vardar, araştırmalarını nesnel düzlemde, tümü kapsayıcı, gerçeğe uygun ve iç tutarlılığı olan, kültürler ve dallar arası köprüler kuran nitelikte gerçekleştirmiştir. Böylesi bir bakış açısıyla ilk kez hazırladığı ***Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*** (TDK. yay. 1980) adıyla yayınlanan baskıda *"Terimler ve bunların tanımları her dilbilim dalının kavramsal özünü oluşturur, olguları dizgeleştirme düzeyini gösterir. Hangi alan söz konusu olursa olsun, her türlü bilimsel yaklaşımın temeli terimlerden örülüdür"* der. Araştırmaların bilimsel temeller üzerine kurulması ereğini güden Vardar, bu sözlüğü daha sonraki yıllarda, dilbilim alanındaki ilerlemeleri gözeterek, terim dizelgesini geliştirip ***Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*** adıyla yayınlamıştır. Her iki baskısıyla da dilbilim terimleri örgüsünün Türkçeye aktarılmasını sağlayarak dilbilim alanındaki çalışmaların ufkunu açarak uzun yolların katedilmesini sağlamıştır.

Çağdaş olmanın çağın bilimsel gereklerine uygun çalışmaların yapılması anlamına geldiğini vurgulayan Vardar, diğer insan bilimlerinin benzer ilke ve işlevleri nedeniyle dilbilimi esin kaynağı edindiklerine işaret eder. Yapısalcılığı insan bilimlerinde 20.yy'ı en iyi tanımlayan başlıca akım olarak nitelendirir. Bunun sonucunda da her türlü oluşum ve sürecin kaynağında bulunan dizgenin, yapının açıklanmasında, olay ve olguların gerisinde kalan temel gerçekliğe ulaşabilmede dilbilimi yol gösterici bir rol üstlenir. Bir olguyu, bir olayı, bir süreci anlamlandırabilmek için gerekli olan, görünürdeki biçimlerine dayanarak, bütünü oluşturan öğelerin işlevlerine ulaşılması gerektiği denli yüzeysel olandan derin yapıya inilmesi gerekir. Bu bağlamda gerçekliği yakalayabilmek, yanılsamaları aşarak temele, öze inmek için araştırmaların yapısal düzlemde gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Dilbilimsel araştırmalara yöntem olan yapısalcılık böylelikle dilbilim ve diğer insan bilimleri arasında önemli bir

köprü kurar. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu sözlükle üç ayrı dilden Türkçeye aktarılan kavramlar dilbilim ve dilbilgisinin özünü oluşturan bir kazanım olduğu denli, Türkçenin kendine özgü bilim dili olarak gelişmesine ışık tutmuştur.

Ancak bir kitabı yeniden yayınlarken, aradan uzun yıllar geçmesine karşın herhangi bir değişiklik yapmaksızın tıpkı baskısını yapmanın kaçınılmaz sorunları da içinde barındırdığı açıktır. Bir de dilbilimin son yıllardaki gelişim süreci ve bunun Türkçeye yansıması, kaynak dilleri farklı olan kimi kavramların Türkçede daha değişik biçimlerde karşılanıyor olması, böylesi çalışmaların yeniden gözden geçirilmesini de zorunlu kılar. Günümüzde Türkçede kimi dilbilim kitaplarının dizini olarak çıkan çalışmaların ötesinde, Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü düzeyinde üç ayrı dilden kavramlarla hazırlanacak olan çalışmaların özlemiyle değerli bilim adamı Prof. Dr. Berke Vardar'ın sağlığında düzelterek yayınlamış olduğu son baskısını yeniden yayınlıyoruz.

Soyut yargı ve ilkeleri somut koşullara uydurarak yeni kuramsal sonuçlara varmış, yazdıkları ve yaşadıklarıyla hayata katılmış, dünya platformunda değerli bir bilim insanı olarak yerini almış, Türk dilbiliminin gelişiminde ve yeni aşamalara ulaşmasında belirleyici bir rol oynamış olan Prof. Dr. Berke Vardar'ın yönetiminde yayınlanmış olan ***Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*** ilk yayınlandığı yıllarda olduğu denli bugün de dilbilim ve dilbilgisi konularında çok önemli bir boşluğu doldurarak gereksinimlere yanıt verecektir. Ancak burada Vardar'ın ilk baskıda kaleme aldığı "Önsöz"ündeki tümcelerini yineleyerek, bunların gerçekleşmesi ve yeni çalışmalara uç vermesini diliyoruz: *"1000'in üstünde terim kapsayan bu sözlüğü nicelik açısından olduğu gibi nitelik bakımından da sürekli biçimde geliştirecek, değişiklik ve eklemelere açık bir yapıt olarak gördüğümüzü burada belirtmeliyiz."*

Meral Oraliş, 2003

A

abartma (Alm. *Hyperbel,* Fr. *hyperbole,* İng. *hyperbole).* Bir düşünceyi aşırı derecede büyülterek ya da küçülterek anlatma eylemini belirten sözbilim terimi (örn. *Bu çocuk ateş gibi).*

abece (Alm. *Alphabet,* Fr. *alphabet,* İng. *alphabet).* 1. Bir dili yazıya dönüştürmek için kullanılan her türlü yazılı biçimler dizgesi; özellikle sesleri ya da ses dizilişlerini belirten ve uzlaşımsal bir düzen içinde sunulan yazaçların tümü (örn. Türk abecesi, Çin abecesi). 2. Sözlü dil temel alınarak oluşturulmuş bir bildirişim dizgesinde kullanılan her türlü simgeler bütünü (örn. sağır-dilsiz abecesi, mors abecesi). 3. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, dildeki öğeler belirtilirken, yeniden yazım sırasında ya da dönüşüm kuralları gösterilirken kullanılan sonlu sayıda simgeler bütünü.

açık (Alm. *offen,* Fr. *ouvert,* İng. *open).* Ses yolu daralmadan ya da kapanmadan dilin aşağıda bulunduğu sırada oluşan sesleri belirtmek için kullanılır. Açık ünlülerde ([a], [c], [o], [ö]) dil aşağı konumda bulunur ve ağız açılır. Bak. ***alçak ünlü***. İşitimsel bakımdan açık ünlüler daha yoğun niteliklidir.

açıklamalı ayraçlama Bak. ***ayraçlama.***

açıklık (Alm. *Öffnung,* Fr. *ouverture,* İng. *opening).* Açık nitelikli seslerin durumu.

açıklık derecesi (Alm. *Öffnungsgrad,* Fr. *aperture,* İng. *opening).* Ses çıkarılırken ses yolunun durumu. F. de Saussure'e göre bütün sesler en küçük ve en büyük açıklık derecelerine göre sınıflandırılabilir. Kapantılılar, en küçük açıklık derecesinde bulunan seslerdir.

açık seslem Bak. ***seslem.***

açık uyak Bak. ***uyak.***

açılma (Alm. *Öffnung,* Fr. *ouverture,* İng. *opening).* Açık sesler oluşturulurken ses yolunun genişlemesi.

açımlama (Alm. *Paraphrase, Umschreibung,* Fr. *paraphrase,* İng. *paraphrase).* Anlamına bir değişiklik ge-

tirmeden bir birim ya da bir tümceyi, betiği açıklayan ve kalkış noktasındaki biçimden daha uzun olan söz. Örneğin, sözlüklerdeki tanımlar genellikle açımlama nitelikli bölümlerdir. Açımlama kavramı sözbilimde oluşarak dilbilimde de benimsenmiştir. Üretici dilbilgisi bu kavrama ayrıcalıklı bir yer verir.

açımlamalı dönüşüm (Alm. *Paraphrasierungstransformation,* Fr. *transformation paraphrastique,* İng. *paraphrasing transformation).* Z. S. Harris'in dönüşümsel dilbilgisinde, söze yeni bir bilgi katmayan dönüşüm (örn. *Çocuk uyudu → Çocuğun uyuması).*

ad (Alm. *Substantiv, Gegenstandswort, Nomen,* Fr. *substantif, nom,* İng. *substantive, noun).* 1. Geleneksel dilbilgisinde varlıklarla nesneleri, eylemleri, duyguları, nitelikleri, görüngüleri, vb. gösteren sözcük. 2. Dağılımsal dilbilimde, belirleyiciler sınıfından bir biçimbirimden sonra gelen ve onunla birlikte bir ad dizimi oluşturan biçimbirim. 3. Üretici dilbilimde, ad ulamının egemen olduğu yalancı bir simgenin yerini alabilen biçimbirim.

adbilim (Alm. *Onomasiologie,* Fr. *onomasiologie,* İng. *onomasiology).* Gösterilenden ya da kavramdan kalkarak anlatımı, gösterilenin bağlandığı gösterenleri inceleyen anlambilimsel araştırma. Adbilim, kavrambilimin yaklaşımına karşıt bir yoldan anlam olgularını ele alır. Bak. ***kavrambilim.***

ad çekimi (Alm. *Deklination,* Fr. *déclinaison,* İng. *declension).* Kimi dillerde, tümcedeki işlevlerini yerine getirmek üzere adların, sıfatların ve adılların uydukları bükün düzeni. Bükünsel değişiklikler durum ekleriyle belirtilir.

addan türeme biçim (Alm. *Denominal, Denominativum,* Fr. *dénominal, dénominatif,* İng. *denominative).* Eylemden türeme biçimlere karşıt olarak addan türetilmiş biçim (örn. *çağcıl < çağ-cıl).*

ad durumu Bak. ***durum.***

adeylem Bak. ***eylemlik.***

ad gövdesi (Alm. *Nominalstamm,* Fr. *thème nominal,* İng. *nominal stem).* Ad ya da eylem kökünden türeme, ad olarak kullanılan gövde (örn. *işçilik, satım,* vb.).

adıl (Alm. *Pronomen,* Fr. *pronom,* İng. *pronoun).* Dilsel bağlamda daha önce anılan bir öğeyi, bildirişime katı-

lan bir kimseyi, sözcenin oluşturulduğu sırada gözlem alanına giren bir varlık ya da nesneyi gösteren biçimbirim ve bu niteliği taşıyan biçimbirimlerin oluşturduğu dilbilgisi ulamı. Adıllar, ad soylu biçimbirimlerin önemli bir bölümünü oluşturur, genellikle adların yerini tutar, kişi, soru, iyelik, ilgi, gösterme ya da belgisizlik kavramını içerir.

adıllaşma (Alm. *Pronominalisierung,* Fr. *pronominalisation,* İng. *pronominalisation).* Ad dizimi yerine bir adıl kullanmaya yol açan dönüşüm.

adıllaştırma (Alm. *Pronominalisierung,* Fr. *pronominalisation,* İng. *pronominalisation).* Adıla dönüştürme, adıl niteliği verme.

ad kökü (Alm. *Nominalwurzel,* Fr. *racine nominale,* İng. *nominal root).* Bir birimde bulunan ad nitelikli anlambirim (örn. *kapıcı* birimindeki *kapı).*

adlandırma (Alm. *Benennung,* Fr. *nomination,* İng. *naming).* Bir nesne ya da varlığa bir ad verme. Dil, mantıksal ve coşkusal işlevlerini adlandırma yoluyla yerine getirir. Daha önce adı olmayan ya da adı, işlevini iyi yerine getirmeyen bir nesne ya da varlığa bir ad verildiğinde mantıksal adlandırma olayı ortaya çıkar. Bir nesne ya da varlığı belli bir görünüşüyle yansıtmak, konuşucunun o nesne ya da varlığa yüklediği duygusal, aktörel, vb. değeri dile getirmek amacıyla yaratıldığındaysa coşkusal adlandırmadan söz edilir.

adlaşma (Alm. *Nominalisierung,* Fr. *nominalisation,* İng. *nominalisalion).* Bir tümce yerine bir ad dizimi getirerek onu bir başka tümceye katan dönüşüm. Örneğin *Osman şuna inanıyor* ve *Ali geldi* tümcelerinden ikincisinin adlaşmasıyla *Osman, Ali'nin geldiğine inanıyor* tümcesi elde edilir; burada *Ali'nin geldiği* bölümü adlaşmış bir tümcedir.

adlaştırıcı (Alm. *Nominalisierungssuffix,* Fr. *nominalisateur,* İng. *nominaliser).* Bir eylem ya da sıfatın bir ada dönüşmesini sağlayan ek (örneğin Türkçe'de *-im* soneki: *yap-ım>yapım).*

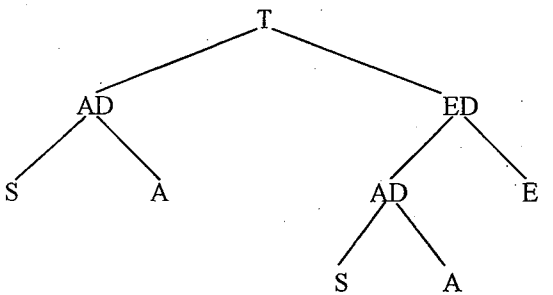
adlaştırma (Alm. *Nominalisierung,* Fr. *nominalisation,* İng. *nominalisation).* Ada dönüştürme, ad niteliği verme.

adsayma (Alm. *Antonomasie,* Fr. *antonomase,* İng. *antonomasia).* Sözbilimde, ünlü bir özel adı belirgin bir niteliğin simgesi olarak kullanma.

ad tamlaması Bak. ***tamlama.***

ad tümcesi (Alm. *Nominalsatz,* Fr. *phrase nominale,* İng. *nominal sentence).* Yüklemi ad ya da ad soylu olan tümce. Örneğin *Dilbilim oldukça yeni bir bilimdir* tümcesi bir ad tümcesidir.

ağaç (Alm. *Baumdiagramm,* Fr. *arbre,* İng. *tree-diagram).* Bir tümcenin kurucu öğeleri bakımından içerdiği yapıyı, işlev ve sırayı yansıtacak biçimde gösteren çizim. Ağaçla gösterime bir örnek (T=Tümce, AD=Ad Dizimi, ED=Eylem Dizimi, S=Sıfat, A=Ad, E=Eylem):

ağız (Alm. *Mundart, Lokalsprache, Sondersprache,* Fr. *parler,* İng. *local language, vocational slang).* Bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri. Yerel kullanım anlamında ağız, lehçeye karşıt olarak, çok dar bir alanda yer alır. Bak. ***taşra ağzı.***

ağız boşluğu (Alm. *Mundhöhle, Mundraum,* Fr. *cavité buccale,* İng. *mouth cavity).* Ses aygıtının, önde kesici dişler, arkada da eklemleme noktalarıyla sınırlanan kesimi.

ağızsıl (Alm. *Oral,* Fr. *orale,* İng. *oral).* Damak eteğinin yukarı doğru kalkarak geniz boşluklarını kapaması ve

havanın ağız boşluğundan akması sonucu gerçekleşen ses (örn. [a], [d]).

ağız ünlüsü Bak. ***ağızsıl.***

ağız ünsüzü Bak. ***ağızsıl.***

aile Bak. ***dil ailesi, sözcük ailesi.***

akarsu adları bilimi (Alm. *Hydronymie,* Fr. *hydronymie,* İng. *hydronymy).* Akarsuların adlarını inceleyen özeladbilim dalı.

akıcı (Alm. *Liquidae,* Fr. *liquide,* İng. *liquid).* Ağız yolunun kapanması ya da açılmasıyla oluşan ünsüz. İşitimbilim ölçütlerine göre akıcılar hem ünlü, hem de ünsüz sayılır. Yanünsüzlerde açılma ve kapanma süremdeş, titreklerdeyse ardışık olarak gerçekleşir.

akışma (Alm. *Euphonie,* Fr. *euphonie,* İng. *euphony).* Kulağa hoş gelen seslerin birbirini izlemesi. Bir tek sözcüğü ilgilendiren akışmaya *iç akışma,* yan yana bulunan iki sözcük arasında görülen akışmayaysa *dış akışma* denir.

akraba diller (Alm. *verwandte Sprachen,* Fr. *langues parentes,* İng. *cognate languages).* Bir anadilin değişik yönlerdeki evrimleri sonucu ortaya çıkan diller.

aktarıcı (Alm. *Translativ,* Fr. *translatif,* İng. *translative).* L.Tesnière'den kaynaklanan bağımsal dilbilgisinde, bir birimi belli bir dilbilgisi ulamından bir başkasına aktarmaya yarayan biçimbirim. Bak. ***aktarma.***

aktarım (Alm. *Entlehnung, Lehngut,* Fr. *emprunt,* İng. *alienism, borrowing).* Bir başka dilden öğe alma; ödünçleme. Aktarımın aşırı boyutlara vardığı durumlarda dilin dengesi bozulur. Türk Dil Devrimi böyle bir sakıncaya karşı alınmış etkin bir önlemdir ve Atatürk Devrimleri'ni düşünsel bakımdan güçlü bir biçimde desteklemiştir.

aktarma 1. (Alm. *Entlehnung, Lehngut,* Fr. *emprunt,* İng. *alienism, borrowing).* Aktarım. 2. (Alm. *Lehnwort,* Fr. *mot d'emprunt,* İng. *alien word, loan word, borrowed word).* Bir başka dilden alınmış öğe. Aktarma öğeler belli bir yoğunluğa ulaştığında, dilin saydamlığını ve dengesini bozar. 3. (Alm. *Translation,* Fr. *translation,* İng. *translation).* Bir sözlükbirimi bir dilbilgisi sınıfından bir başkasına geçirme. Örneğin *kardeşlerin büyüğü* diziminde yer alan *büyük,* aktarma işlemiyle sıfat

sınıfından ad sınıfına geçirilmiştir. Aktarma kavramı, sözcük sınırları içinde eylemin temel nitelikli olduğu varsayımına dayanan L. Tesnière kuramında önemli bir yer tutar. Bir dizi aktarmayla çok karmaşık tümce yapılarını betimleme olanağı sağlayan bu kuram kimi yönlerden üretici-dönüşümsel dilbilgisine giden yol üstünde yer alır.

akustik sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

alan 1. (Alm. *Area,* Fr. *aire,* İng. *area).* Lehçebilimde benzer söyleyiş, dilbilgisi ya da sözlük olgularıyla belirlenen bölge. Alan incelemeleri, bir olgu ya da olgular bütününü uzamsal konuma bağlı olarak değerlendirir. 2. (Alm. *Feld,* Fr. *champ,* İng. *field).* Aralarında gösteren ve/ya da gösterilen düzleminde yapısal bağıntılar bulunan öğeler bütünü. Alan kavramı özellikle J.Trier'in çalışmalarıyla gündeme gelmiş, G. Matoré, P. Guiraud, vb. dilbilimcilerin çalışmalarıyla yaygınlık kazanmıştır.

alan kuramı (Alm. *Feldtheorie,* Fr. *théorie des champs,* İng. *field theory).* Aralarında yapısal bağıntılar bulunan göstergeleri ele almaya yönelen kuram. Anlamsal, sözlüksel, biçimsel-anlamsal alanlar bu kuramın uygulanma düzlemini oluşturur. Bak. ***alan***[2].

alçak ünlü (Alm. *niedriger Vokal, tiefer Vokal,* Fr. *voyelle basse,* İng. *low vowel).* Dilin aşağı konumda bulunması durumunda oluşan ünlü (örneğin [e], [ö], [a], [o]).

alfabe Bak. ***abece.***

alıcı (Alm. *Empfänger,* Fr. *récepteur,* İng. *receiver).* Bildirişim eyleminde, bildiriyi alan aygıt ya da algılayan kişi. Alıcı bir aygıt değil de bir insansa, alıcı terimi dinleyici terimiyle özdeşleşir. Alıcıya dönük dilbilgisi, tümcelerin anlaşılmasını sağlayan kuralları saptar.

almaşma (Alm. *Abstufung, Lautwechsel, Alternation,* Fr. *alternance,* İng. *gradation, alternation).* Eşsüremli iki biçim dizisinde düzenli değişimler gösteren iki ses ya da ses öbeği arasında bulunan bağımlılık. Örneğin Almanca *Bruder* "erkek kardeş" / *Brüder* "erkek kardeşler", İngilizce *man* "adam" / men "adamlar" gibi biçimler arasında almaşma vardır. Genellikle almaşma birçok biçim arasında ortaya çıkar ve önemli bir işlev, ulam, vb. karşıtlığını yansıtır. Ses olguları bir değer

karşıtlığı içeren iki dizi öğe arasında düzenli bir ses karşıtlığı yaratınca, bu ayrılıktan anlam aktarmak, kavramsal ayrılık sağlamak amacıyla yararlanılır. Dar anlamda almaşma, kökenlerdeki ünlü değişimini, geniş anlamdaysa biçimbilimsel değer taşıyan her türlü eşsüremli değişim olgusunu belirtir.

altanlamlı (Alm. *hyponym*, Fr. *hyponyme*, İng. *hyponymous)*. Altanlamlılık gösteren öğeleri belirtmek için kullanılır. Bak. ***altanlamlılık***.

altanlamlılık (Alm. *Hyponymie*, Fr. *hyponymie*, İng. *hyponymy)*. Sözlüksel birimler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısı. Örneğin *kaplan, hayvanla* altanlamlılık ilişkisi kurar.

altkatman (Alm. *Substrat*, Fr. *substrat*, İng. *substratum)*. Çeşitli nedenlerle, bir bölgede bir başka dilin yerini aldığı, buna karşılık yeni dilde de izleri görülen dil. Altkatmanın dil olarak ortadan kalkmasına göç, sömürgeleme gibi tarihsel-toplumsal olgular yol açar. Örneğin Keltçe, Fransızca'nın altkatmanıdır. Bak. ***üstkatman***, ***yankatman***.

altulam (Alm. *Subkategorie*, Fr. *sous-catégorie*, İng. *subcategory)*. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, dizimsel tabana ilişkin ulamların alt bölümlerinin tümü.

Amerikan yapısalcılığı. Özellikle L. Bloomfield'in çalışmalarından kaynaklanan ve 1950'lere değin ABD'de dilbilime egemen olan dilbilim akımı. Bak. ***dağılımcılık***.

anadil (Alm. *Ursprache*, Fr. *langue mère*, İng. *primitive language)*. Bir ya da birçok dilin kaynaklandığı dil. Örneğin Latince Roman dillerine göre bir anadildir.

anadili (Alm. *Muttersprache*, Fr. *langue maternelle*, İng. *native language, mother tongue)*. İnsanın içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dil. Anadili bilinci dili yabancı öğelere karşı savunur.

anahtar sözcük (Alm. *Schlüsselwort*, Fr. *mot clé*, İng. *key-word)*. Bir döneme ya da toplumsal çevreye ayırt edici özelliğini veren kavram ya da ülküleri dile getiren sözcüklerin her biri.

anatümce (Alm. *Matrixsatz*, Fr. *phrase matrice*, İng. *matrix sentence)*. Yerleştirme işlemi sonucu bir başka dizilişin eklendiği tümce (örneğin *Kapı açılınca kedi kaçtı* bütününde *kedi kaçtı)*.

anıştırma (Alm. *Allusion,* Fr. *allusion,* İng. *allusion).* Sözbilimde, bilinen bir olayı, bir atasözünü, vb. anımsatma.

anlam (Alm. *Bedeutung, Sinn,* Fr. *sens, signification,* İng. *meaning, sense, signification).* Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce; içerik. Anlamı, dil içi bağıntıların yanı sıra bağlam ve durum belirler.

anlambilim (Alm. *Semantik,* Fr. *sémantique,* İng. *semantics).* Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremli ve artsüremli açılardan inceleyen dilbilim dalı. Anlama ilişkin sorunlar dilbilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim, vb. dalları da çok yakından ilgilendirir. Dilbilimsel anlambilim göstergenin gösterilen yanını ele alır, gösterenle gösterilen arasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunları inceler. XIX. yüzyıl başlarında dil araştırmaları bağımsız bir kimlik kazanarak dilbilime katılmaya başladıktan sonra dilin evrimsel boyutu başlıca inceleme alanı olmuş, kuruluş aşamasındaki anlambilim de aynı yöntemsel eksene oturtulmuştur. XX. yüzyıl başlarında dili kendi yapısı ve eşsüremli boyut içinde inceleme ilkesi geçerlik kazanınca, öbür dilbilim dallarına oranla daha geç olmakla birlikte, anlambilim de içkinlik düzlemine, dizge ya da yapı araştırmalarına yönelmeye başlamıştır. F. de Saussure'ün gösterdiği doğrultuyu izleyen Avrupalı dilbilimciler -davranışçı Amerikan dilbiliminin anlam incelemesini dilbilim dışına itmesine karşın- yapısal anlambilimi oluşturmuşlardır. J.Trier'in tanımladığı "alan" kavramı, XX. yüzyıl anlambiliminin büyük buluşları arasında yer alır: Günümüzde de temel nitelikli bir anlam özellikleri dizgesi aracılığıyla sözlüksel bütünleri, anlamsal yapıları betimlemek amacını güden bir dizi araştırma yapılmaktadır. Yapısal anlambilim, genellikle belli sayıda anlambirimciğe dayanarak anlambirimleri açıklamaya, bunların oluşturduğu yapıyı belirlemeye, anlamlı birimleri çözümlemeye yönelmektedir. *Anlamsal alan, kavramsal alan, sözlüksel alan, yapısal dilbilim* çerçevesinde dilin anlam boyutu enine boyuna irde-

lenmekte, dilsel değer üzerinde odaklaşan çalışmalar yapılmaktadır. Öte yandan, günümüzde kimi dilbilimcilerin önce en küçük anlamlı birimler düzleminde içeriğin belirlenmesi gerektiğini savunmalarına karşın *(sözlüksel anlambilim)* birçok dilbilimci anlamın tümce düzleminde de ele alınmasından yanadır *(sözdizimsel anlambilim)*. Gerçekte bu iki bakış açısı birbirini bütünlemektedir. Çağdaş anlambilimin, anlamlı birimlerin dizisel düzlemdeki özelliklerini inceleyen dal olmakla yetinmesi söz konusu olamaz. Öğelerin tümce içinde kurdukları bağıntıların anlamsal yönü de bu dalı yakından ilgilendirmektedir. Üretici-dönüşümsel dilbilim çerçevesinde N. Chomsky'nin dilbilgisini J.J. Katz, J. A. Fodor, P. M. Postal bütünlemek amacıyla *yorumlayıcı anlambilimi* tasarlamışlardır. Amaç, sözcelerin dilbilgisel ve anlamsal ulamlarla anlam ayırıcı öğelerinin yanı sıra, bağdaşma kurallarını belirlemektir. Anlamsal bileşen, yapı oluşturmayan, var olan yapıyı anlamsal özellikleriyle donatan bir bileşendir. Anlamsal bileşene ilişkin olarak *üretici anlambilim* (G. Lakoff, J. D. McCawley), yorumlayıcı anlambilimin yetersizliğini göstermeye çalışmış, derin yapının anlamsal nitelikli olduğunu savunmuştur. Çağdaş dilbilim, bu anlambilim anlayışları arasındaki ayrımın sonuç olarak salt bir gösterim ayrılığı niteliği taşıdığını belirlemiştir.

anlambilimsel (Alm. *semantisch*, Fr. *sémantique*, İng. *semantic)*. Anlambilime ilişkin, anlambilimle ilgili olan.

anlambirim (Alm. *Monem*, Fr. *monème*, İng. *moneme)*. Anlamı olan en küçük dilsel birim; dilin birinci eklemlilik düzeyini oluşturan en küçük anlamlı birimlerin her biri; en ufak gösterge. Sözcükle karıştırılmaması gereken anlambirim genellikle biçimbirim ve sözlükbirim olmak üzere iki türe ayrılır. A. Martinet'nin işlevsel dilbilim kuramında anlambirimler tümcedeki işlevleri bakımından üç öbekte toplanır: Bağımsız anlambirimler, anlamlarının işlevlerini de belirttiği birimlerdir (örn. *bugün, dün, hızlı* belirteçleri). Bağımlı anlambirim, sözdizimsel işlevi, ya tümcedeki yeri ya da bir başka anlambirimle (işlevsel anlambirimlerle) belirtilen birimdir (örn. kimi dillerde, tümcedeki yerine göre özne ya da nesne olan birimler). İşlevsel

anlambirimler başka anlambirimlerin işlevini belirtir (örn. kimi ilgeçler, bağlaçlar). Bu anlambirimlere, yüklemsel anlambirimler (bunlar olmadan tümce kurulamaz) ve Martinet'nin kiplik diye adlandırdığı tanımlıklarla iyelik öğeleri de eklenir.

anlambirimcik (Alm. *Sem,* Fr. *sème,* İng. *seme).* Anlambirimin gösterilen bölümünü oluşturan en küçük anlamsal özelliklerin her biri. Örneğin ***koltuk*** anlambirimi, içerik bakımından "arkalıklı", "iki, üç, ... kişilik", "oturmak için" ve "ayaklı" anlambirimciklerinden oluşur. *Sandalye*'deyse, "iki, üç, ... kişilik" in yerini "bir kişilik" anlambirimciği alır.

anlambirimcik çözümlemesi (Alm. *Semanalyse,* Fr. *analyse sémique,* İng. *semic analysis).* Anlamlı bir birimin içeriğini oluşturan anlam özelliklerini belirlemeyi amaçlayan ve büyük ölçüde sesbilim yöntemlerinden yararlanan çözümleme. Günümüzde yaygın anlambilim kuramları anlambirimcik çözümlemesine büyük bir yer vermektedir. B. Pottier'yle A.-J. Greimas bu tür çözümlemelerin öncüleri sayılır.

anlambirimcik demeti (Alm. *Semem,* Fr. *sémème,* İng. *sememe).* Anlambirimin gösterilen bölümünü oluşturan anlam özelliklerinin ya da anlambirimciklerin tümü. Anlambirimcik demeti, değişmez anlambirimciklerle değişken anlambirimcikleri kapsar.

anlam daralması (Alm. *Bedeutungsbeschränkung, Bedeutungsverengung,* Fr. *restriction sémantigue,* İng. *semantic restriction).* Anlamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi. Örneğin ***konak*** (kökensel olarak "konma yeri") sözcüğü anlam daralması yoluyla, bugün de geçerli olan anlamını edinmiştir.

anlamdaş Bak. ***eşanlamlı.***

anlam değişimi (Alm. *Bedeutungswandel, Bedeutungswechsel,* Fr. *changement sémantique,* İng. *semantic change).* Anlamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik. Örneğin ***erik*** sözcüğü önceleri çeşitli meyvelerin ortak adıyken anlam değişimi geçirerek bir tek meyveyi belirtmeye başlamıştır. Anlam değişimleri genellikle tarihsel, dilbilimsel, toplumbilimsel, ruhbilimsel nedenlerle açıklanır. Bilimlerde,

kurumlarda, törelerde görülen değişimler nesneleri değiştirerek dil dizgesini dolaylı olarak etkiler (tarihsel nedenler). Seslere, biçimlere, sözdizime ilişkin nedenler bulaşmaya, köken yakıştırma ya da yerlileştirmeye, eşadlı çatışmasına yol açar (dilbilimsel nedenler). Sözcüğün dar bir toplumsal kesimden geniş bir kesime aktarılmasıyla anlamca genişlemesi ya da bunun tersine bir süreç sonunda anlamca daralması içerik alanını etkiler (toplumbilimsel nedenler). Anlatımlılığı artırma çabaları da anlam değişimine yol açar (ruhbilimsel nedenler). Kimi dilbilimciler daha yalın bir sınıflandırmayla yetinerek dış nedenlerle iç nedenlerden söz ederler. Değişim biçimleri de birçok sınıflandırmaya konu olmuştur. A. Darmesteter, M. Bréal, H. Paul: Daralma, genişleme, kayma; G. Stern: Dış değişimler; iç değişimler: Sözcük bağıntısının ya da anlamın yer değiştirmesi, sözcükle bireyler arasındaki öznel bağıntının yer değiştirmesi; S. Ullmann: Dilsel tutuculuktan doğan değişimler: Tarihsel ve dil dışı değişimler; dilsel yenileştirmeden doğan değişimler: Ad aktarımları -anlamsal benzerlikle bitişiklikten doğan değişimler-, anlam aktarımları: Adlar arasındaki benzerlik ve bitişiklikten doğan değişimler, karma değişimler bu alanda görülen başlıca değişim türleridir.

anlam genişlemesi (Alm. *Bedeutungserweiterung,* Fr. *extension sémantique,* İng. *semantic extension).* Anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim. Örneğin *bilim dalı* sözündeki *dal,* anlam genişlemesi sonucu bu kullanımda yer alır.

anlam kayması (Alm. *Bedeutungsverschiebung,* Fr. *déplacement sémantique,* İng. *semantic transfer).* Düzdeğişmece, eğretileme, kapsamlayış, vb. yoluyla gerçekleşen anlam değişimi. Örneğin *soba yakmak* dizimindeki *soba* sözcüğü anlam kayması yoluyla "sobanın içinde yanan kömür, odun, vb."ni belirtir.

anlamlama (Alm. *Signifikation,* Fr. *signification,* İng. *signification).* Bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluş, gösterenle gösterilenin birleşme süreci; anlam aktarma ve anlam verme eylemi; anlamın eklemlenişi; anlamın üretiliş ve kavranışı. Mantıksal ni-

telikli göstergebilim kuramı (A.-J. Greimas), anlamlama olgusuna öncelik verir; işlevselci toplumsal göstergebilim kuramındaysa (G. Mounin, J. Martinet) bildirişim olguları ağırlık taşır.

anlamsal (Alm. *semantisch*, Fr. *sémantique*, İng. *semantic)*. Anlama ilişkin, anlamla ilgili olan.

anlamsal alan (Alm. *Bedeutungsfeld, semantisches Feld*, Fr. *champ sémantique*, İng. *semantic field)*. Aynı gerçeklik kesiminde yer alan olguları belirten, anlam açısından ortak bir paydaya indirgenebilir sözlüksel birimlerin içerik düzlemindeki bağıntılarından kurulu düzen. Her sözlüksel alanın temelinde anlamsal bir alan yer alır. Kavramsal bir alanın belli bir dile özgü içerik düzlemindeki eklemlenişi A. Martinet'den kaynaklanan değerbilimsel alanı oluşturur. Anlamsal alan kavramı, dilin sözlük ve anlam boyutlarını yapılaştırma çabasından kaynaklanır. Ortak amacı, temel bir anlam özellikleri dizgesi aracılığıyla sözlüksel bütünleri betimlemek olan bir dizi araştırma gerçekleştirilmiş (B. Pottier, G. Mounin, J. Dubois, P. Guiraud, vb.); anlamın eşsüremli ve yapısal biçimde tanımlanması öğelerin bağıntılarına dayandırılmıştır. Birçok araştırmacı anlamsal alan terimini kavramsal ya da sözlüksel alan terimiyle özdeş tutar. Bir süredir sözlüksel-değerbilimsel ve anlamsal-değerbilimsel alanlardan söz edilmeye başlanmıştır. Bunlardan birincisinde göstergeler, ikincisindeyse anlambirimcikler arasındaki ilişkiler vurgulanmaktadır.

anlamsal bileşen (Alm. *semantische Komponente*, Fr. *composante sémantique*, İng. *semantic component)*. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, sözdizimsel bileşende üretilen derin yapı biçimlerini anlam açısından, bir başka deyişle, bu biçimlerin hangi anlamları aktarabileceğini belirleyen bileşen. Bak. ***sesbilimsel bileşen, sözdizimsel bileşen***.

anlaşılabilirlik (Alm. *Verständlichkeit*, Fr. *intelligibilité*, İng. *intelligibility)*. Bir Bildirinin algılanabilip kavranabilmesi.

anlatım (Alm. *Ausdruck*, Fr. *expression*, İng. *expression)*. 1. Söylemin içerdiği gösteren bölümü. Her dilsel bildiri bir anlatımla bir içerik kapsar. 2. Dil göstergeleri a-

racılığıyla bildiri oluşturma; bildirinin büründüğü dilsel biçim.

anlatımbilim Bak. ***biçembilim***.

anlatımsal (Alm. *expressiv*, Fr. *expressif*, İng. *expressive*). 1. Anlatıma ilişkin olan. 2. Konuşucunun duygusal ya da coşkusal durumunu dile getiren sözdizimsel, biçimbilimsel, bürünsel olguları belirtir. Bildirinin konuşucuya dönük olduğu, onun duygularını vurguladığı durumlarda dilin anlatımsal işlevinden söz edilir.

anlatımsallık işlevi (Alm. *Ausdrucksfunktion*, Fr. *fonction expressive*, İng. *expressive function*). Konuşucunun duygularını, coşkularını iletirken bildirinin yerine getirdiği dilsel işlev. Örneğin *Ne günlerdi o günler!* tümcesinde anlatımsallık işlevi egemendir. (*Coşkusal işlev* de denir.) Bak. ***çağrı işlevi, gönderge işlevi, ilişki işlevi, yazın işlevi, üstdil işlevi***.

anlıkçılık (Alm. *Mentalismus*, Fr. *mentalisme*, İng. *mentalism*). Dil birimlerini ve bunların birleşim kurallarını anlama dayanarak tanımlayan dilbilimcilerin sezgisel yanı ağır basan tutumuna Bloomfield'ci akımda verilen ad. Bloomfield'cilerin görgül ve sezgisel biçimde tanımlandığını öne sürerek eleştirdikleri anlam kavramı ve anlıkçılık çağdaş dilbilim akımlarının birçoğunda yeniden egemen olarak araştırmalara yön vermeye başlamıştır. Bak. ***karşıanlıkçılık***.

araç durumu (Alm. *Instrumentalis*, Fr. *instrumental*, İng. *instrumental*). Eylemin belirttiği oluşun hangi araçla yapıldığını gösteren durum. Örneğin *Portakalı çakıyla kesti* tümcesinde yer alan *çakıyla* anlatımı, araç durumundadır.

aratümce (Alm. *Schaltsatz*, Fr. *proposition incidente, incise*, İng. *parenthetical clause*). Bir tümceye, yapı değişikliğine yol açmadan iki virgül ya da çizgi arasına alınarak katılan ve açıklama niteliği taşıyan tümce (örn. *Gelecek olursa, pek sanmıyorum ya, bize uğrasın*'da *pek sanmıyorum ya* bölümü).

arayapı (Alm. *Intermediärstruktur, Zwischenstruktur*, Fr. *structure intermédiaire*, İng. *intermediate structure*). Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramında derin yapıyla yüzeysel yapı arasındaki dönüşüm evresinde görülen tümce yapısı.

argo (Alm. *Argot, Gaunersprache,* Fr. *argot,* İng. *argot, slang).* Bir toplumdaki genelgeçer dilden ayrı, ama ondan türeme olan, belli çevrelerce kullanılan ve herkesçe anlaşılmayan, eğretilemelerin büyük bir yer tuttuğu, kendine özgü sözcük ve deyimlerden oluşan özel dil. Genel olarak teklifsiz, kaba, vb. çeşitli konuşma biçimlerini de belirten argo terimi, dilbilimde daha sınırlı bir anlam taşır; ya kapalı bir yaşamı olan ya da kendini gizlemek isteyen dar bir topluluğun özel anlaşma aracını belirtir.

arı (Alm. *rein,* Fr. *pur,* İng. *pure).* Başka dillerden yapılan aktarmalarla karma bir niteliğe bürünmemiş diller ya da bir dilin bu niteliği taşıyan türü için kullanılır (örn. arı Türkçe).

arıksayış (Alm. *Litotes,* Fr. *litote,* İng. *litotes).* Bir düşünce ya da gerçeği az söyleyip çok şey anlatma yoluyla, özellikle de karşıt bir anlatımdan yararlanarak dile getirme yöntemi (örn. *iyi* yerine *kötü değil* demek).

art (Alm. *hinter,* Fr. *postérieur,* İng. *back).* Eklemleme noktası ağız boşluğunun arka bölümünde yer alan sesler için kullanılır (örn. *kul* sözcüğündeki [k] [art ünsüz]; [a], [ı], [o], [u] [art ünlü]). Bak. ***kalın***.

artdamaksıl (Alm. *Postpalatal, Velar, Gaumensegellaut,* Fr. *postpalatale, vélaire,* İng. *postpalatal, velar).* Yumuşak damak bölgesinde, sert damağın art uç noktasıyla küçük dil arasında oluşturulan ses (örneğin *bal* sözcüğündeki [l]).

artgörümlü (Alm. *retrospektiv,* Fr. *rétrospectif,* İng. *retrospective).* Bir biçimi yaratmış olabilecek daha eski biçimi araştıran dilbilimsel yaklaşımı belirtir.

artıkbilgi (Alm. *Redundanz,* Fr. *redondance,* İng. *redundancy).* Bildirişimi bulandırabilecek çeşitli "gürültü" etkenlerinden kaynaklanan aksaklıkları engellemek için, iletilen "bilgi"nin değişik biçimde ya da olduğu gibi yinelenmesi. Dilsel bildiri en az çaba ilkesinin gerektirdiği biçimlerle yetinemez, çünkü çoğu kez, gürültü diye adlandırılan çeşitli etkenler bilginin iletilmesini engeller. Bu nedenle, kimi dillerde aktarılan bilgide nicel bir artış olmadan artıkbilgi oranı yüzde elliye varır.

artıklık derecesi (Alm. *Komparativ,* Fr. *comparatif,* İng. *comparative).* Bir niteliğin iki varlık ya da nesneden birinde daha çok bulunduğunu belirten karşılaştırma derecesi. Türkçe'deki artıklık derecesi *daha* öğesi ve/ya da çıkma durumundaki karşılaştırma tümcesi kullanılarak belirtilir (örn. *Onun oğlu senin oğlundan daha çalışkan).*

artsürem (Alm. *Diachronie,* Fr. *diachronie,* İng. *diachrony).* Süre içinde dil olgularının evrimi, ilk kez F. de Saussure'ün kavramlaştırdığı artsürem, yine aynı dilbilimcinin tanımladığı eşsüremle birlikte olguları incelemek için benimsenebilecek bakış açılarından biridir ve temel nitelikli yöntemsel bir ayrımın içerdiği öğelerden biri olarak ortaya çıkar.

artsüremli (Alm. *diachronisch,* Fr. *diachronique,* İng. *diachronic).* 1. Evrim açısından ele alınan, süre içinde birbirini izleyen. Örneğin ses değişimleri artsüremli dil olguları arasında yer alır. 2. Olguları, süre içinde geçirdikleri evrim açısından inceleyen. Dilbilim tarihinde XIX. yüzyıl, artsüremli incelemelerin yoğun olduğu dönemdir.

artsüremli dilbilim (Alm. *diachronische Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique diachronique,* İng. *diachronic linguistics).* Süre içinde değişim geçiren, evrim boyutunda birbirinin yerini alan öğeler arasındaki bağıntıları inceleyen dilbilim. *(Evrimsel* ya da *tarihsel dilbilim* de denir.) Artsüremli dilbilim incelemelerinde evrime yol açan etkenleri belirlemek büyük önem taşır. Çağdaş işlevselcilik artsüremli ve eşsüremli dilbilimler arasında indirgenemez bir karşıtlık bulunmadığını savunmakta, *devimsel eşsürem* kavramı aracılığıyla bu karşıtlığı yumuşatmakta, söz konusu kavram yoluyla eşsüreme artsüremli bir derinlik kazandırmaktadır.

artsüremlilik Bak. ***artsürem.***

artzamanlı Bak. ***artsüremli.***

artzamanlılık Bak. ***artsürem.***

asal ses (Alm. *Kardinallaut,* Fr. *son cardinal,* İng. *cardinal sound).* Eklemleme durumu bir ölçü olarak benimsenen, yakın sesler için bir karşılaştırma noktası olarak kullanılan ses. Uluslararası Sesçil Abece'yi (1888) oluşturanlar, her sesin karşılığını yazılı bir göstergeyle belirtme güçlüğü karşısında, özellikle ünlülere ilişkin

olarak genel çerçeve niteliği taşıyan bir eklemleme dizgesi ortaya koymuşlardır.

asıl sayı sıfatı Bak. *sıfat.*

aşağılayıcı (Alm. *pejorativ,* Fr. *péjoratif,* İng. *pejorative).* Bir kavramı kötülük, bayağılık değeri katarak belirten öğeler için kullanılır. Örneğin *cimri, tutumlu* 'ya oranla aşağılayıcı bir sözcüktür.

aşırı devriklik (Alm. *Hyperbaton,* Fr. *hyperbate,* İng. *hyperbaton).* Devriklik ileri boyutlara vardığında ortaya çıkan durum.

ayırıcı (Alm. *distinktiv,* Fr. *distinctif,* İng. *distinctive).* Ayırt etmeye yarayan özellik, işlev, birim, vb. öğeler için kullanılır. *(Belirgin* de denir.) Ayırıcı işlev, sesbilimde temel nitelikli işlevdir.

ayırıcı birim Bak. *sesbirim.*

ayırıcı özellik (Alm. *distinktives Merkmal,* Fr. *trait distinctif,* İng. *distinctive feature).* Varlığı ya da yokluğuyla bir dil birimini bir başkasından ayırt eden, belirgin en küçük özellik. Örneğin Türkçe'deki [t] ve [d] arasındaki karşıtlıkta [d]nin içerdiği "titreşimlilik" ya da "ölümlülük" ayırıcı bir özelliktir.

aykırı (Alm. *anomal,* Fr. *anomal,* İng. *anomalous).* Belli bir olgular bütününü belirleyen örneğe, düzene, kurala uymayan. (*Kural dışı* da denir.)

aykırılık 1. (Alm. *Anomalie, Fr. anomalie,* İng. *anomaly).* Kurala uymama durumu. Çağdaş dilbilimde özellikle tümce düzeyindeki dilbilgisel ve anlamsal aykırılıklar üstünde durulmaktadır. 2. (Alm. *Kontrast,* Fr. *contraste,* İng. *contrast).* Anlambirim ya da sesbirimlerin bağlam içinde kendilerini çevreleyen aynı türden birimlerle kurdukları bağıntı. Örneğin *Çocuk geldi* tümcesinde *çocuk* ile *gel-,* ve *gel-* ile *-di* öğeleri arasında aykırılık bağıntısı vardır. Aykırılık bağıntısı, dizisel bağıntılardan kaynaklanan karşıtlık bağıntısının tersine, dizimsel bağıntıların ürünüdür.

aykırılıkçılar (Alm. *Anomalisten,* Fr. *anomalistes,* İng. *anomalists).* İ.Ö. II. yüzyılda dil olgularını incelerken düzenlilik ve kurala verilmesi gereken önem konusunda ortaya çıkan bir tartışmada aykırılıklar, kuralsızlıklar üstünde durarak, *örneksemeciler*in karşısında yer alan, dilin uzlaşım ürünü olmadığını savunan, bundan ötürü de kullanıma öncelik tanıyan ilkçağ düşünür

ve dilbilgicileri (Stoacılar, Bergama Okulu dilbilgicileri; Roma'da Cicero, vb.)

ayraç (Alm. *Parenthese,* Fr. *parenthèse,* İng. *parenthesis).* 1. Bir tümceye sözdizimsel olarak bağlanmayan, ikincil nitelikli sayılan bir öğe, sözcük, tümce parçası ya da tümceyi o tümceye katmak için kullanılan ters yönlü, eğmeç biçimindeki ikili gösterge: ( ). 2. Üreticidönüşümsel dilbilgisinde, yeniden yazım işlemine ilişkin olarak T → AD + ED (İD) türünden bir gösterim, Ad Dizimi'yle Eylem Dizimi'nin zorunlu olmasına karşın İlgeç Dizimi'nin zorunlu nitelik taşımadığını belirtir.

ayraçlama (Alm. *Klammerdarstellung, Klammerung,* Fr. *parenthétisation,* İng. *bracketing).* Bir tümcenin (T) kurucu öğelerinin (AD = Ad Dizimi, ED = Eylem Dizimi, vb.) yapısını, bu öğelere ilişkin iç içe ayraçlarla gösterme. Ayraçlamada, her ayracın altına kurucu öğenin sözdizimsel ulamını belirten açıklayıcı başlıklar eklenir *(açıklamalı ayraçlama).* Ağaçla aynı özellikleri taşımakla birlikte, tümce karmaşık olduğunda, açıklamalı ayraçlama yetersiz kalır.

ayrık (Alm. *diskret,* Fr. *discret,* İng. *discrete).* Değeri bağlamdan ya da çeşitli koşulların yol açtığı değişikliklerden etkilenmeyen; benzer öğelerden ayrı olan, yalnızca varlık ya da yokluğuyla değer taşıyan öğeler için kullanılır. Anlambirimler de, sesbirimler de ayrık nitelikli öğelerdir. Bir başka deyişle, bu birimler bağlandıkları dizgelerde benzerlerinden ayrı kalırlar.

ayrılım (Alm. *Dissimilation, Entähnlichung,* Fr. *dissimilation,* İng. *dissimilation).* Söz zincirinde birbirine yakın olup, bitişik olmayan iki ses arasında bir ayrılık yaratan ya da var olan bir ayrılığı daha da belirginleştiren değişim (örn. *içerirek > içerlek).* Ayrılım, bir tür uzaktan ayrımlaşma olgusudur.

ayrımlaşma (Alm. *Differenzierung,* Fr. *différenciation,* İng. *differenciation).* Söz zincirinde yan yana bulunan iki ses arasında bir ayrım yaratan ya da var olan bir ayrımı daha da belirginleştiren değişim (örn. *attar > aktar).* Ayrımlaşma, söz zincirinde yer alan öğeler arasındaki aykırılık bağıntısını pekiştirici bir olgudur.

ayrımsal (Alm. *differentiell,* Fr. *différentiel,* İng. *differential).* 1. Ayrımlara, ayrılıklara dayanan, bunlardan

oluşan. Dil birimleri ayrımsal niteliklidir; ne olduklarıyla değil, ne olmadıklarıyla tanımlanırlar. 2. Diller arasındaki ayrılıkları ele alan. Bak. **ayrımsal dilbilim.**

ayrımsal dilbilim (Alm. *differentielle Linguistik,* Fr. *linguistique différentielle,* İng. *differential linguistics).* Bir anadiliyle bir yabancı dili karşılaştırarak bunlar arasındaki ayrılıkları, ayrımları, karşıtlıkları saptamak, böylece etkin yabancı dil öğretim yöntemleri oluşturulmasını sağlamak amacını güden uygulamalı dilbilim dalı. Düzenli karşılaştırmalar yoluyla sesbilim, sözlükbilim, biçimbilim, sözdizim, vb. alanlarında diller arasındaki ayrılıkların saptanması özellikle 1950' den sonra yoğun çalışmalara konu olmuştur. Karşılaştırmaların, öğrencilerin yaptıkları yanlışların türünü ele alan çalışmalarla bütünlenmesi, öğretimde son derece yararlı sonuçlar elde edilmesini sağlamış, öğretimbilime etkin katkılarda bulunmuştur. Ayrımsal dilbilim özellikle betimleyici dilbilimden yararlanmıştır. *(Karşıtsal dilbilim* de denir.)

ayrımsızlaşma (Alm. *Synkretismus,* Fr. *syncrétisme,* İng. *syncretism).* Bir biçimin birden çok işlevin anlatımı olması. Kimi bağlamlarda biçimsel özdeşliğin ardında anlam ayrılığıyla karşılaşılır. Bir başka deyişle, iki değişik anlam tek gösterenle anlatılır. Örneğin Latince *rosis* hem "güllere", hem de "güllerle, güllerden" anlamına gelir, çünkü yönelme durumuyla çıkma durumunun çoğulları bu dilde özdeş biçimlere *(-is)* bürünür.

ayrışkan diller (Alm. *isolierende Sprachen,* Fr. *langues isolantes,* İng. *isolating languages).* Dillerin genel yapı özelliklerine dayanan tipbilimsel sınıflandırmada, dilbilgisel işlevi tümcedeki yeri ya da titremiyle belirlenen, kök ya da gövdelere benzetilebilecek öğelerin yan yana getirildiği diller. *(Yalınlayan diller* de denir.) Örneğin Çince ayrışkan bir dildir.

B

bağdaşık (Alm. *kompatibel,* Fr. *compatible,* İng. *compatible).* Bağdaşma gösteren öğeler için kullanılır. Bak. ***bağdaşma.***

bağdaşırlık Bak. ***bağdaşma.***

bağdaşma (Alm. *Kompatibilität,* Fr. *compatibilité,* İng. *compatibility).* Tümcede bir arada bulunabilen anlambirimler arasındaki ilişki. Anlambirimler bağdaşma özellikleriyle nitelenirler. Aynı bağdaşma özelliğini gösteren ve aralarında sözcenin bir noktasında seçim yapılmasını gerektiren anlambirimler aynı sınıfta yer alır. Aynı bağdaşmayı gösteren anlambirimlerden birbirini dışlamayanlar değişik sınıflara girer.

bağdaşmazlık (Alm. *Inkompatibilität,* Fr. *incompatibilité,* İng. *incompatibility).* Bağdaşma göstermeyen anlambirimlerin durumu. Bak. ***bağdaşma.***

bağeylem Bak. ***ulaç.***

bağımlanma (Alm. *Subordination,* Fr. *subordination,* İng. *subordination).* Bir temel tümceye bağlı konumda olan bir önermenin o tümceyle ilişkisi. Bak. ***yantümce.***

bağımlanmış ya da **bağımlı tümce** Bak. ***yantümce.***

bağımlı 1. (Alm. *abhängig,* Fr. *dépendant,* İng. *dependent).* İşlevi tümcedeki konumuna ya da işlevsel bir anlambirime bağlı olan (anlambirim). İşlevsel dilbilimde iki türlü bağımlı anlambirim ayırt edilir: Yüklemsel çekirdeğe bağlı olan birincil işlevli anlambirimlerle, tümcenin bir başka parçasına bağlı olan ikincil işlevli anlambirimler. 2. (Alm. *Dependens,* Fr. *dépendant,* İng. *dependent).* Bağımsal dilbilgisinde, bağımlılık gösteren birimlerin, alt düzeyde yer alan, başka bir birimin yöneticisi olduğu birim. Örneğin *Genç kız yün örüyor* tümcesindeki *kız* öğesi örüyor'un, *genç* öğesi de *kız*'ın bağımlısıdır.

bağımlı biçim (Alm. *gebundene Form,* Fr. *forme liée,* İng. *bound form).* Tek başına kullanılmayan, her zaman başka birimlerle birlikte bulunan öğelere L.

Bloomfield'in verdiği ad. Örneğin *yapısal* sözcüğündeki *-sal* bağımlı biçimlerdendir. Bak. ***bağımsız biçim***.

bağımlılık (Alm. *Dependenz*, Fr. *dépendance*, İng. *dependency)*. Bağımlı olma durumu.

bağımsal dilbilgisi (Alm. *Dependenzgrammatik, Abhängigkeitsgrammatik*, Fr. *grammaire de dépendances*, İng. *dependency grammar)*. Tümcenin çözümlenmesinde, çekimli eylemden yola çıkarak eylemlerden kurulu soyut tümce yapılarını belirlemeyi amaçlayan dilbilim akımı. L. Tesnière'in ortaya attığı bağımsal dilbilgisi görüşü, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde ele alınan parça-bütün ilişkisine değil, tümcenin öğeleri arasındaki soyut bağımlılığa ağırlık verir. Bu bağımlılık genellikle yapı ağacı ya da ayraçlama yoluyla görselleştirilir. Çekimli eylem, tümcenin bütün öğelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte tümceyi oluşturan yönetici öğedir. Yönetilen bağımlı öğelerse eyleyen ve tümleyen olarak ikiye ayrılır. Tümce çözümlemesinde çekimli eylemin yönetici öğe (çekirdek) olarak seçilmesi sonucunda, geleneksel özne-yüklem ikilisinin oluşturduğu çerçeve dışına çıkılarak özne, anlamsal olarak belirlenen ayrıcalıklı yerini yitirir. Bağımsal dilbilgisi anlayışı söz zincirinin çizgisel görünümüne önem vermez, kimi yönlerden üretici-dönüşümsel dilbilgisini de anımsatan bir yaklaşımla tümce yapı biçimlerine ağırlık veren bir yöntem geliştirir.

bağımsız (Alm. *frei, Fr. autonome, İng. free)*. Anlam işlevini de belirten öğeler için kullanılır. Bak. ***bağımsız biçim***.

bağımsız biçim (Alm. *freie Form*, Fr. *forme libre, İng. free form)*. Bir tümcede yer alabilen biçimleri belirtmek için L. Bloomfield'in kullandığı terim. Örneğin sözcük bağımsız bir biçimdir. Bak. ***bağımlı biçim***.

bağımsız sıralı tümce (Alm. *juxtaposierter Satz*, Fr. *proposition juxtaposée*, İng. *juxtaposed sentence)*. Anlam bağıntısı, virgül, noktalı virgül, vb. ile sağlanan tümcelere verilen ad (örn. *Her gün gelir, kardeşini görür* tümcesi).

bağımsız tümce (Alm. *unabhängiger Satz*, Fr. *proposition indépendante*, İng. *independent clause)*. Dilbilgisi açısından özyeterliği olan tümce (örn. *Okullar açıldı)*.

bağıntı (Alm. *Beziehung, Relation,* Fr. *rapport, relation,* İng. *relation).* Dil birimleri arasında dizisel ya da dizimsel düzlemde kurulan ilişki. Dilde her şey bağıntılara dayanır, dilin yapısını her düzlemde bağıntılar belirler.

bağıntılama (Alm. *Konnexion,* Fr. *connexion,* İng. *connection).* Bağımsal dilbilgisinde iki çekirdeği birbirine bağlama. Örneğin *Çocuk uyuyor* tümcesinde iki çekirdekle bunlar arasındaki bağımlılıktan oluşan üç öğe vardır.

bağıntılayan (Alm. *Konnektiv,* Fr. *connecteur,* İng. *connective).* Önermeler arasında bağıntı kuran öğe. Bak. ***bağlayıcı.***

bağlaç (Alm. *Konjunktion, Bindewort,* Fr. *conjonction,* İng. *conjunction).* Bir tümcede işlev açısından iki sözcüğü, iki sözcük öbeğini ya da hem aynı türden, hem de ayrı işlevli iki tümceyi birbirine bağlayan biçimbirim. Biçim açısından bağlaçlar, *yalın (ve, de, ile...), türemiş (örneğin, kısacası, gerçekten...), bileşik (öyleyse, yoksa, nitekim...)* ve *öbekleşmiş (bunun için, gel gelelim, ne var ki...)* bağlaçlar olarak bölümlenir.

bağlam (Alm. *Kontext,* Fr. *contexte,* İng. *context).* 1. Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz. konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü. *(İç bağlam, dil içi bağlam* da denir.) 2. Duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinsel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkin verilerin tümü. *(Dış bağlam, dil dışı bağlam* da denir.)

bağlama (Alm. *Junktion,* Fr. *jonction,* İng. *junction).* Bağımsal dilbilgisinde bir düğüme aynı türden bir başka düğüm ekleme. Bak. ***düğüm.***

bağlama bağlı (Alm. *kontextsensitiv, kontextabhängig, Fr. dépendant du contexte,* İng. *context-sensitive, context-restricted).* Biçimsel dilbilgilerinde yalnız belli bir bağlamda uygulanan kurallar için kullanılır. Örneğin *A → B/X:* "A, X'ten önce gelirse yeniden yazımda *B* olur" anlamında bağlama bağlı bir kuraldır.

bağlamdan bağımsız (Alm. *kontextfrei, kontextunabhängig,* Fr. *indépendant du contexte,* İng. *context-free).* Biçimsel dilbilgilerinde her bağlamda uygulanan kurallar için kullanılır. Örneğin *A → B+C:* "A, yeniden

yazımda, bağlam ne olursa olsun B+C biçimini alır" anlamında bağlamdan bağımsız bir kuraldır.

bağlamlı dizin (Alm. *Konkordanz*, Fr. *concordance*, İng. *concordance)*. Sözlükbilgisinde, bağlamıyla birlikte sunulan sözcüklerin oluşturduğu abecesel dizelge. Bağlamlı dizinler, öğelerin işlevlerini belirleme olanağı verdiğinden araştırmacılara büyük kolaylık sağlayan araçlardır.

bağlamsal değişke Bak. ***birleşimsel değişke***.

bağlantılı diller. Bak. ***bitişimli diller***.

bağlaşık (Alm. *Korrelat*, Fr. *corrélat*, İng. *correlate)*. Bir bağlılaşımın, bir bağlantının öğesi. Bak. ***bağlılaşım***.

bağlayıcı (Alm. *Junktiv*, Fr. *jonctif*, İng. *junctive)*. Bağımsal dilbilgisinde, iki sözlükbirimi ya da bunların oluşturduğu düğümleri birbirine bağlayan biçimbirim. Geleneksel dilbilgisinin bağlaçları bağımsal dilbilgisinde bu adı alır. Bak. ***düğüm***.

bağlılaşık (Alm. *korrelativ*, Fr. *corrélatif*, İng. *correlative)*. Sesbilimde, ikiyanlı, orantılı ve eksiköğeli karşıtlık bağıntısı içinde bulunan sesbirim çiftleri için kullanılır (örn. Türkçe'de /t/ ve /d/).

bağlılaşım (Alm. *Korrelation*, Fr. *corrélalion*, İng. *correlation)*. Sesbilimde, öğeleri aynı ses özelliğinin varlığı ya da yokluğuyla karşıtlık bağıntısı kuran sesbirim çiftlerinin oluşturduğu bütün. Bağlılaşımın dayandığı ses özelliğine ***bağlılaşım belirtisi*** denir (örn. Türkçe'deki /p/-/b/, /t/-/d/, /k/-/g/, /f/-/v/, vb. çiftlerdeki titreşimlilik).

bağlılaşım belirtisi Bak. ***bağlılaşım***.

bağlılık (Alm. *Hypotaxe*, Fr. *hypotaxe*, İng. *hypotaxis)*. Bir önermenin bir başkasına bağlı olması.

Bally, Charles (1865-1947). İsviçreli dilbilimci. Saussure düşüncesi çerçevesinde araştırmalar yapan Cenevre Okulu'nun kurucularındandır. A. Sechehaye'le birlikte F. de Saussure'ün Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslerin notlarını öğrencilerden toplayarak *Cours de linguistique générale*'i (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] yayıma hazırladı. Bally, *Linguistique générale et linguistique française* (Genel Dilbilim ve Fransız Dilbilimi) [1932] adlı yapıtında Fransızca'nın genel anlamsal yapısını Almanca'yla karşılaştırarak belirlemiş,

biçem incelemelerinde dilin toplumsal boyutuna ağırlık veren bir yaklaşım benimsemiştir: *Traité de stylistique du français* (Fransızca'nın Biçemine İlişkin İnceleme) [1909]. Bally'nin çalışmaları hem toplumdilbilime, hem de üretici dönüşümsel dilbilgisine giden yol üstünde yer alır.

Bartoli, Matteo (1873-1946). İtalyan dilbilimcisi. Dillerin gelişimiyle uzamsal veriler arasında ilişkiler kurmuştur. *İntroduzione alla neolinguistica* (Yeni Dilbilime Giriş) [1925] başlıca yapıtıdır.

başkalaşık Bak. ***değişke.***

başlamalı (Alm. *inchoativ,* Fr. *inchoatif,* İng. *inchoative)* Başlayan bir edimi, bir gelişmeyi belirten eylem biçimleri için kullanılır.

başlangıç görünüşü (Alm. *ingressive Aktionsart,* Fr. *aspect ingressif,* İng. *ingressive aspect).* Bir edimi başladığı evreyle sınırlı tutan görünüş. Örneğin (taş) *atmak* eylemi başlangıç görünüşü içerir.

baş uyak Bak. ***uyak.***

Baudouin de Courtenay, Jan (1845-1929). Polonyalı dilbilimci. Sesbilimin öncülerindendir. Sesbirim teriminin daha oluşmadığı yıllarda (1869), seslerin ayırıcı işlevinden söz etmiş, dural incelemeyle devimsel incelemenin birbirinden ayırt edilmesini önermiş, dilbilimde matematiksel ve tümdengelimli yöntemler kullanılmasını öngörmüştür. Başlıca yapıtı *O Dreuno pol'skom jezylca do XIV Veka* (XIV. Yüzyıldan Önceki Eski Leh Dili Üstüne İnceleme) [1870] adını taşır.

belgeç (Alm. *Epitheton,* Fr. *épithète,* İng. *epithet).* Bir adı ya da ad değerli bir birimi belirleyen birim; özel olarak, adla tamlama kuran sıfat. *(Sanlık* da denir.) [öm. *büyük ev* dizimindeki *büyük*].

belgili (Alm. *definit, bestimmt,* Fr. *défini,* İng. *definite).* Belli bir varlık ya da nesneye ilişkin olan. Bak. ***belirli.***

belgisiz (Alm. *indefinit, unbestimmt,* Fr. *indéfini,* İng. *indefinite).* Bir kavramı herhangi bir varlık ya da nesneye bağlamadan en genel görünüşü içinde sunmaya yarayan, belirsiz bir anlam içeren dilbilgisel anlambirimler için kullanılır. Belgisiz adıllar ve sıfatlar dışında kimi dillerde belgisiz tanımlıklar da vardır. Bak. ***belirsiz.***

belgisiz adıl (Alm. *unbestimmtes Fürwort, unbestimmtes Pronomen,* Fr. *pronom indéfini,* İng. *indefinite pronoun).* Bir kişi ya da nesneyi kesin biçimde göstermeden ad yerine kullanılan adıl (örn. *kimi, çoğu, bazısı, hepsi , biri,* vb.).

belgisiz sıfat (Alm. *unbestimmtes Adjektiv, unbestimmtes Beiwort,* Fr. *adjectif indéfini,* İng. *indefinite adjective).* Belirlenmemiş bir nicelik, özdeşlik, nitelik, benzerlik, ayrılık, vb. belirten sıfat (örn. *bir, biraz, birçok, her, kimi,* vb.).

belirgin (Alm. *relevant,* Fr. *pertinent,* İng. *relevant).* Belirginlik içeren, ayırıcı özellik taşıyan. Örneğin Türkçe'de /t/ ve /d/ sesbirimlerinin karşıtlığını sağlayan /d/ deki "titreşimlilik" özelliği belirgin niteliklidir.

belirginlik (Alm. *Relevanz,* Fr. *pertinence,* İng. *relevance).* Belli bir dilde, ayırıcı işlev yerine getiren öğenin özelliği. R. Jakobson gibi kimi dilbilimciler bu kavrama görece olarak geniş bir anlam verirler ve bildirişimde işlevi olan öğelerin belirginliğinden söz ederler. Önce sesbilim alanında ortaya çıkmış olan bu kavram anlambirimcik çözümlemesinde de kullanılmaktadır.

belirleme 1. (Alm. *Determination,* Fr. *détermination,* İng. *determination).* Belirleyen özelliği taşıyan bir biçimbirimin (tanımlık, gösterme sıfatı, vb.) bir adı söyleme katması. 2. L. Hjelmslev'in kuramında, iki bağıntısal öğeden biri değişmez, biri değişken olduğunda ortaya çıkan bağıntı türü. 3. (Alm. *Identifikation,* Fr. *identification,* İng. *identification).* Bölümlemenin yanı sıra dil birimlerini saptamak için başvurulan ve çeşitli bağlamlarda gerçekleşen bir birimin dilbilimsel niteliğinin aynı kaldığını ortaya koyan işlem. Örneğin sesbirim, belirleme işlemi sonunda, değişik yönlerine karşın aynı işlevi yerine getirdiği saptanan seslerin ortak paydasıdır.

belirlenen (Alm. *Determinat,* Fr. *déterminé,* İng. *determinated).* Bir öğenin belirlediği birim. Bak. ***tamlanan***.

belirleyen (Alm. *Determinant,* Fr. *déterminant,* İng. *determinant).* Bir öğeyi belirli kılan, bir öğenin kapsamını sınırlandıran birim. Bak. ***tamlayan***.

belirli (Alm. *definit, bestimmt,* Fr. *défini,* İng. *definite).* Kesin olarak belirlenmiş, sınırlandırılmış olan. Bak. ***belgili.***

belirli geçmiş zaman (Alm. *bestimmte Vergangenheit, Perfekt,* Fr. *passé défini, passé simple,* İng. *past definite, past perfect).* Eylemlerde oluş, durum ya da edimin, içinde bulunulan süre diliminden önce olup bittiğini bildiren kip. Türkçe'de belirli geçmiş zaman *-di (-di, -dü, -du, -ti, -tü, -tü, -tu)* ekiyle oluşturulur: *gel-di-m, gel-di-n, gel-di, gel-di-k, gel-di-niz, gel-di-ler.*

belirsiz 1. (Alm. *indéfinit, unbestimmt,* Fr. *indéfini,* İng. *indefinite).* Belirli olmayan. Bak. ***belgisiz.*** 2. (Alm. *ambig,* Fr. *ambigu,* İng. *ambiguous).* Belirsizlik içeren öğeler için kullanılır.

belirsiz geçmiş zaman (Alm. *unbestimmte Vergangenheit,* Fr. *passé indéfini, passé indéterminé,* İng. *past indefinite).* Eylemlerde oluş, durum ya da edimin, içinde bulunulan süre diliminden önce olup bittiğini belirsiz olarak gösteren ya da başkalarından duyularak öğrenildiğini anlatan kip. Türkçe'de belirsiz geçmiş zaman *-miş (-mış, -müş, -muş)* ekiyle oluşturulur: *git-miş-im, git-miş-sin, git-miş, git-miş-iz, git-miş-si-niz, git-miş-ler.*

belirsizlik (Alm. *Ambiguität, Doppelsinn,* Fr. *ambiguïté,* İng. *ambiguity).* Genellikle biçim ve anlam arasında bire bir karşılıklılık bulunmaması durumunda dilsel bir biçimin iki ya da daha çok sayıda yoruma yol açması. Belirsizlik sözdizimsel ya da sözlüksel olabilir. Sözlüksel düzlemde eşadlılık ya da çokanlamlılık, söz dizimsel düzlemdeyse, yüzeysel yapının iki ya da daha çok sayıda derin yapıya bağlanabilmesi belirsizliğe yol açar.

belirteç (Alm. *Adverb, Umstandswort,* Fr. *adverbe,* İng. *adverb).* Geleneksel dilbilgisinde bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim (örn. *Kardeşim bugün geliyor. Öğretmen güzel konuştu. Elbette gidecek.* tümcelerindeki *bugün, güzel, elbette* sözcükleri). Belirteçler hem işlevleri, hem de çeşitli türlere dağılımları açısından çok karmaşık bir dilbilgisi ulamı oluşturur. Anlama dayalı sınıflandırmalarda genellikle za-

man, yer, ölçü, durum ve/ya da niteleme belirteçleri birbirinden ayırt edilir; saptanan anlam sayısı kadar tür belirlenir. Bu da karmaşıklığı artırır. Çeşitli dillerle ilgili olarak yapılan sınıflandırmalarda biçime dayalı ölçütlere başvurulduğu, özel bir belirti ya da sonek içeren belirteçlerle bu türlü bir öğe kapsamayan belirteçlerin ayırt edildiği de olur. Türkçe'deki belirteçler de çok değişik türden sınıflandırmalara konu olmuştur. Zaman, yer, ölçü belirteçleri -kimi durumlarda değişik terimlerle de olsa- genellikle birbirinden ayırt edilir; bunlara soru ve gösterme belirteçleri eklenir; durum belirtecinin kapsamıysa değişkenlik gösterir. Kimileri niteleme belirteçlerini ayrıca ele alır, kimileriyse niteleme belirteçlerini durum belirteçlerinin bir alt türü olarak görür; kimi bağlamlarda durum belirteçleriyle niteleme belirteçleri eşanlamlı olarak da kullanılır. Niteleme belirteçlerinden durum belirteçlerinin ayrıldığı sınıflandırmalarda anlama bağlı olarak durum belirteçleri içinde pek çok tür saptanır: Kesinlik *(Kuşkusuz, hiç,* vb.), yineleme *(yine, çoğu kez,* vb.), dilek *(keşke, bari,* vb.), yanıt *(evet, hayır),* umu *(sanırım ki, umarım ki,* vb.), olasılık *(belki, ola ki,* vb.), sınırlama *(ancak, yalnız,* vb.), koşul *(eğer),* üleştirme *(üçer üçer,* vb.), yaklaşıklık *(şöyle böyle, az çok,* vb.) belirteçleri. Biçim yönünden yapılan sınıflandırmalardaysa yalın, türemiş, bileşik, öbekleşmiş belirteçler birbirinden ayırt edilir. Bak. ***gösterme belirteci, niteleme belirteci, ölçü belirteci, soru belirteci, yer belirteci, zaman belirteci.***

belirteçleşme (Alm. *Adverbialisierung,* Fr. *adverbialisation,* İng. *adverbialisation).* Belirtece dönüşme.

belirteçleştirici (Alm. *Adverbialisierungssuffix, Adverbsuffix,* Fr. *adverbialisateur,* İng. *adverbialiser).* Bir belirteç yapan biçimbirim, özellikle de sonek; belirteç eki (örn. *Çamaşırı güzelce yıkadı,* tümcesinde yer alan *güzelce*'deki *-ce* soneki). Türkçe'de *-in (ilkin), -leyin (sabahleyin), -ce (öylece),* vb. belirteçleştiriciler vardır.

belirteçleştirme (Alm. *Adverbialisierung,* Fr. *adverbialisation,* İng. *adverbialisation).* Belirteç niteliği kazandırma.

belirti 1. (Alm. *Index,* Fr. *indice,* İng. *index).* Gösterge kuramında (Ch. S. Peirce), bir durumun, bir olgunun

varlığım doğal olarak içeren ya da ortaya koyan olgu. Belirti, var olduğunu gösterdiği dış gerçeklikle bir bitişiklik, neden-sonuç, vb. ilişkisi kurar. 2. (Alm. *Merkmal*, Fr. *marque*, İng. *marker, feature)*. Eksiköğeli bir karşıtlık ilişkisi kuran birimlerin karşıtlığını sağlayan ayırıcı özellik. Örneğin Türkçe'de /b/ ile /p/ sesbirimleri /b/de titreşimlilik belirtisinin bulunmasıyla birbirinden ayrılır. Belirti kavramı önce sesbilim alanında ortaya çıkmış, giderek dilbilimin başka alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır.

belirtici (Alm. *Indiz*, Fr. *indice*, İng. *indice)*. Bağımsal dilbilgisinde, bir sözcüğün bağlandığı dilbilgisi sınıfını ortaya koyan öğe. Çeşitli dillerdeki tanımlıklar, genellikle belirtici olarak değerlendirilir.

belirtili (Alm. *merkmaltragend, markiert*, Fr. *marqué*, İng. *marked)*. Artık bir ayırıcı özellik ya da belirti içeren. Örneğin Türkçe'de /d/ sesbirimi "titreşimlilik" belirtisi içerdiğinden /t/ye oranla belirtilidir.

belirtili nesne Bak. ***nesne***.

belirtili tamlama Bak. ***tamlama***.

belirtisiz (Alm. *merkmallos, nicht-markiert*, Fr. *non-marqué*, İng. *unmarked)*. Artık bir özellik ya da belirti içermeyen. Örneğin Türkçe'de /t/ sesbirimi, "titreşimlilik" belirtisi içeren /d/ ye oranla belirtisizdir.

belirtisiz nesne Bak. ***nesne***.

belirtisiz tamlama Bak. ***tamlama***.

belirtke (Alm. *Signal*, Fr. *signal*, İng. *signal)*. Göstergesel düzlemde, doğal özellikli bir belirtiye karşıt olarak, bildirişim amacı güdülerek istençli ve yapay yoldan oluşturulmuş biçim (örn. *demiryolu*, *karayolu* belirtkeleri). Dilsel göstergeler bu anlamda belirtke sayılır. Öte yandan, tüm belirtkeler uzlaşımsal ya da saymaca niteliklidir.

belirtme durumu (Alm. *Akkusativ*, Fr. *accusatif*, İng. *accusative)*. Eylemin en dolaysız biçimde etkisi altında kalan öğeyi gösteren durum. Örneğin *Evi gördüm* tümcesinde *ev* belirtme durumundadır. Türkçe'de belirtme durumu *-i (-ı, -ü, -u)* ekiyle gösterilir.

belirtme sıfatı (Alm. *Bestimmungsbeiwort*, Fr. *adjectif déterminatif*, İng. *determinative adjective)*. Gösterme, soru, sayı sıfatlarıyla belgisiz sıfata verilen ortak ad.

bemolleşmemiş (Alm. *nicht-tief,* Fr. *non-bémolisé,* İng. *non-flat).* Bemolleşmiş sesbirimlerin karşıtlarının niteliğini belirtmek için kullanılır. Örneğin Türkçe'deki /i/ sesbirimi /ü/ ye oranla bemolleşmemiş özelliğini taşır. Bak. ***bemolleşmiş***.

bemolleşmiş (Alm. *tief,* Fr. *bémolisé,* İng. *flat).* Sesbilimde (R. Jakobson), yeğinliği çeşitli nedenlerle (örneğin dudaksıllaşmayla, boğazsıllaşmayla) azalan sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Örneğin Türkçe'deki /ü/ sesbirimi /i/ ye oranla bemolleşmiş özelliğini taşır. Bak. ***bemolleşmemiş, ikicilik***.

Benveniste, Emile (1902-1976). Fransız dilbilimcisi. Hint-Avrupa dilbilimiyle genel dilbilime ilişkin çalışmalarıyla tanınır. Saussure'ün gösterge kuramını irdeleyerek, buyrultusallık ya da nedensizliğin göstergeyle onun belirttiği gerçeklik arasındaki bağı nitelediğini, ancak gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin zorunlu bir özellik içerdiğini savunmuştur. Başlıca yapıtları arasında *Origine de la formation des noms en indo-européen* (Hint-Avrupa Dilinde Adların Oluşumunun Kökeni) [1935] ile *Problèmes de linguistique générale* (Genel Dilbilim Sorunları) [1966] yer alır.

benzeşim (Alm. *Assimilation, Angleichung,* Fr. *assimilation,* İng. *assimilation).* Bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve birinden öbürüne özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim (örn. Türkçe'de */git-di/* nin */gitti/* olması). Dillerin değişim sürecinde benzeşim önemli bir yer tutar: Türkçe'de *öyle (<o+ile), öbür (<o+bir)* gibi birimler benzeşim ürünüdür.

beti (Alm. *Figur, Fr. figure,* İng. *figure).* L. Hjelmslev'in kuramında, göstergeden daha küçük boyuttaki birimlerin ortak adı. Dil sonlu sayıda betilerle (seslem, sesbirim, anlambirimcik) sonsuz sayıda gösterge oluşturmaya elverişli bir düzenektir.

betik (Alm. *Text,* Fr. *texte,* İng. *text).* 1. Dilbilimde, inceleme konusu olan düzlemdeki sözceler bütünü. 2. Kimi kuramlarda F. de Saussure'ün sözü ya da söylem; konuşucunun edimli kıldığı dil (E. Benveniste). Bu bağlamda, dilsel üretim süreci olarak sözceleme olgusuyla karşılaşılır. Betik sözcüğünün göstergebilimde

de geniş bir kullanım alanı vardır (betiksel göstergebilim).

betikbilim (Alm. *Philologie,* Fr. *philologie,* İng. *philology).* Yazılı betikler, özellikle de yazınsal yapıtlar aracılığıyla geçmiş uygarlıkları tanımayı amaçlayan, iç ve dış ölçütlere dayanarak betiklerin aktarılması, tarihlendirilmesi, çözülmesi, değişik betik biçimlerinin ve el yazmalarının karşılaştırılması, eleştirel açıdan değerlendirilmesi, vb. sorunlarla ilgilenen dal. *(Filoloji* de denir.) Tarihsel bakımdan betikbilim çok önemli bir işlev yerine getirmiş, Rönesans'la birlikte ön sırada gelen insan bilimi olmuştur. XIX. yüzyılda oluşan tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim, karşılaştırmalı betikbilimden doğmuştur.

betiksel dilbilim (Alm. *Textlinguistik,* Fr. *linguistique textuelle,* İng. *text linguistics).* Tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren dil birimleri olarak ele aldığı betikleri, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından tutarlılık, vb. ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan inceleme türü.

betimleme (Alm. *Beschreibung, Deskription,* Fr. *description, İng. description).* Genel olarak görgül ve tümevarımlı inceleme, özel olarak da tümceyi kuran öğelerin, anlambirimlerin, sesbirimlerin, bunlara ilişkin birleşim kurallarının dizgesel gösterimi. Yöntembilimsel açıdan, betimleme açıklamayla karşıtlaşır.

betimlemeli Bak. ***betimsel.***

betimleyici (Alm. *konstativ,* Fr. *constatif,* İng. *constative).* Edimsel tümceye karşıt olarak, oluşu, edimi, durumu, vb. yalnızca betimlemekle yetinen tümceleri, eylemleri belirtmek için kullanılır. *(Gözlemleyici* de denir.) Örneğin *Güneş doğuyor* tümcesi betimleyici bir tümcedir.

betimleyicilik (Alm. *Deskriptivismus,* Fr. *descriptivisme,* İng. *descriptivism).* İnceleme konusunu betimlemekle yetinen yaklaşımların özelliği. Bak. ***betimsel dilbilim.***

betimsel (Alm. *beschreibend, deskriptiv,* Fr. *descriptif,* İng. *descriptive).* Dil olgularını betimlemeye yönelen, salt gerçekleşmiş öğelerden oluşan bir bütünceyi ele

alarak inceleyen (örn. betimsel dilbilim). [*Betimlemeli* de denir.]

betimsel dilbilim (Alm. *beschreibende Linguistik, deskriptive Linguistik*, Fr. *linguistique descriptive*, İng. *descriptive linguistics)*. Bir dildeki gerçekleşmiş öğelerden oluşan bir bütünce aracılığıyla o dilin yapısını inceleyen dilbilim akımı. Betimsel dilbilim, ortaya attığı kuralların bir bölümü dil dışı zorunluk ya da yasaklamalardan kaynaklanan geleneksel kuralcı dilbilgisinden de, yalnızca bütünceyle yetinmeyerek ya da bütünce kullanmadan bir dildeki tüm gerçekleşmiş ya da gücül doğru tümceleri kurallar aracılığıyla üretmeyi amaçlayan üretici dilbilgisinden de ayrılır. Bu dilbilim, tümcelerin salt yüzeysel yapılarını incelemekle yetinir; doğru olsun olmasın bütüncedeki her türlü tümceyi ele alır.

biçem (Alm. *Stil*, Fr. *style*, İng. *style)*. Bir bireyin, dilsel gereç ve olanakları kendine özgü ölçütlerle seçip kullanması sonucu söyleme kattığı kişisel nitelikli özelliklerin tümü. *(Deyiş* de denir.) Biçem teriminin içerdiği anlamın karmaşık niteliği birçok durumda bulanıklığa yol açtığından, kimi araştırmacılar bu terimi kullanmamayı yeğler (P. Guiraud). Birçok bağlamda biçem söz, kişisel kullanım gibi kavramlarla örtüşür. Biçem incelemesinin dilbilim araştırmalarından yoğun biçimde etkilendiği söylenebilir. Biçem terimi, belli bir dilsel düzlemdeki gerçekleşmelerin toplu özelliği olarak da yorumlanır (örn. şiirsel biçem, resmi yazışmaların biçemi, vb.).

biçembilim (Alm. *Stilistik*, Fr. *stylistique*, İng. *stylistics)*. Biçemi, dilin ya da bireyin anlatım araç ve olanaklarını dilbilimsel ilkelerle inceleyen dal. *(Deyiş bilim* de denir.) Dil biçembilimi özellikle konuşma diline yönelerek, duygusal içerik ve değerleri açısından bütün bireylerde görülen anlatım olgularını inceler. Yazınsal biçembilimse yazınsal yapıtları dilin sanatsal işlevi açısından ele alır. Kimi kuramcılar, biçemi her şeyden önce dilsel bildirinin kendine dönük olması bakımından değerlendirirken, kimileri de bir "sapma" ya da olağan kullanımların belirlediği genel örnekten ayrılma olarak yorumlar.

biçim 1. (Alm. *Form*, Fr. *forme*, İng. *form).* Dilsel bir göstereni oluşturan ses öğelerinin tümü. Dağılımsal dilbilim, biçimi anlama karşıt olarak ele alır ve yalnız gözlemlenebilen biçimlerin inceleme konusu olabileceğini savunur. İşlevsel dilbilimse işlevi biçime karşıt olarak ele alır ve dil incelemesinin işlevlerin ortaya konulmasını amaçladığını öne sürer. 2. Dil birimleri arasındaki yapısal ilişkilerin oluşturduğu, hem içerik, hem anlatım düzlemlerinde ortaya çıkan düzen. L. Hjelmslev'in kuramında biçim töze karşıt olarak yer alır ve dil -F. de Saussure'de olduğu gibi- bir töz olarak değil, biçim olarak tanımlanır. Bak. *töz.* 3. (Alm. *Morph*, Fr. *morphe*, İng. *morph).* Biçimbirimin gerçekleşmelerinin her biri.

biçimbilim (Alm. *Morphologie, Formenlehre*, Fr. *morphologie*, İng. *morphology).* Geleneksel olarak anlamlı dil birimlerini, dilbilgisi ulamlarına, işlevsel sınıflara, bükün, türetme, bileştirme açısından sundukları görünüme, aldıkları değişik biçimlere, birleşim özelliklerine göre inceleyen dal. *(Yapıbilgisi* de denir.) Geleneksel dilbilgisinde biçimbilim, -işlevleri inceleyen sözdizime karşıt olarak- sözcüklerin biçimini, bir başka deyişle, bükün ve türetmeyi ele alır. Çağımız dilbilimindeyse ya anlambirim birleşimlerinin iç yapı kurallarını (türetme) ve sayı, cins, zaman, kişi, durum açısından büründükleri biçimleri ya da hem bu olguları, hem de dizimlerin tümce düzlemindeki birleşimlerini (sözdizimsel biçimbilim) inceleyen bir dal sayılır. A. Martinet biçimbilimi, anlambirim göstereılerinin değişkelerini inceleyen dal olarak görür.

biçimbilimsel (Alm. *morphologisch*, Fr. *morphologique*, İng. *morphological).* Biçimbilime ilişkin olan, biçimbilimi ilgilendiren.

biçimbilimsel sesbilim (Alm. *Morpho(pho)nologie, Morpho(pho)nemik*, Fr. *morpho(pho)nologie*, İng. *morphophonemics, morpho(pho)nology).* Bükün gibi biçimbilimsel değişimleri sağlayan sesbilimsel yöntemleri inceleyen dal. N. S. Trubetskoy'un öngördüğü, Amerikan dilbiliminde de önemli bir yer tutan bu dalı A. Martinet, iki ayrı düzeyi birbirine karıştırdığı için sakıncalı bulur. Üretici dilbilgisinde, yüzeysel yapılardaki son dizilişleri yorumlayan sesbilimsel kurallara

da, sözdizimsel ulamlardan türeme simgeleri üstlendikleri ölçüde, biçimbilimsel-sesbilimsel kurallar denir.

biçimbilimsel yadsınlık (Alm. *Barbarismus,* Fr. *barbarisme,* İng. *barbarism).* Biçimbilimsel nitelikli yanlışlık, aykırı kullanım.

biçimbirim (Alm. *Morphem,* Fr. *morphème,* İng. *morpheme)* 1. Anlambirimin sözlükbirime karşıt olarak, dilbilgisini ilgilendiren türü. 2. En küçük anlamlı birim, en küçük gösterge. Amerikalı dilbilimciler biçimbirim terimini ikinci anlamda kullanırlar. L. Bloomfield'de biçimbirim en küçük dilsel birimdir ve iki tür kapsar: Bağımsız biçimbirim tek başına sözce oluşturabilir; bağımlı biçimbirimse hiçbir zaman tek başına gerçekleşemez ve sözce oluşturamaz.

biçimbirimsel değişke (Alm. *Allomorph,* Fr. *allomorphe,* İng. *allomorph).* Bir birime ilişkin göstergenin kapsadığı değişkelerin her biri.

biçimcilik (Alm. *Formalismus,* Fr. *formalisme,* İng. *formalizm).* Dil birimlerini, işlevlerini göz önünde bulundurmadan yalnız biçimleri (değişken, değişmez, önekli, vb. birimler) ya da dağılımları, karşılıklı konumları açısından ele alan akım.

biçimlendirici (Alm. *Formant,* Fr. *formant,* İng. *formant).* Ses yolundaki tınlatıcıların etkisiyle karmaşık sesin, yeğinliği en üst noktaya ulaşmış titreşkesi (frekans). Seslemede başlıca iki biçimlendirici söz konusudur: Boğaz ve ağız. Bunlar ünlülerin ve ünsüzlerin bir bölümünün özel tınısını oluşturur. Kapantılılarda biçimlendirici söz konusu olmaz; sürtüşmelilerdeyse belirginlikten yoksun biçimlendiricilerle karşılaşılır.

biçimleyici diller (Alm. *Formsprachen,* Fr. *langues formatives,* İng. *formal languages).* Tümcedeki her sözcüğü ayrı ve kendine özgü bir biçimle donattıkları için bükünlü dillere verilen bir başka ad.

biçimsel (Alm. *formal,* Fr. *formel,* İng. *formal).* 1. Anlama karşıt olarak, dilin biçime, sesbilimsel, biçimbilimsel sözdizim yönüne ilişkin olan. Anlamı göz önünde tutmayan her dilbilgisel betimleme biçimseldir. 2. Sezgisel ya da örtük olmayıp belirtik (açık) nitelik taşıyan, bir dizi belite dayanan, matematiksel ve mantıksal kökenli dizgeler için kullanılır (örn. biçimsel dil-

ler). Biçimsel dizgeler bir simgeler abecesi ve doğru anlatımlar oluşturulmasını sağlayan bir kurallar bütünü kapsar.

biçimsel dilbilgisi (Alm. *formale Grammatik,* Fr. *grammaire formelle,* İng. *formal grammar).* Doğal dilleri betimleme işlemini biçimselleştirme yoluyla gerçekleştirmeye çalışan dilbilgisi. Özellikle N. Chomsky'den kaynaklanan biçimsel dilbilgisi dizimsel ve dönüşümsel olmak üzere iki tür dilbilgisi düzeni içerir. Biçimsel bir dilbilgisi, ses ve anlam açısından yorumlanabilmek için bir tümcenin yerine getirmesi gereken koşullara ilişkin bir varsayım olarak görülür.

biçimselleştirme (Alm. *Formalisierung,* Fr. *formalisation,* İng. *formalisation).* Simgelerden kurulu bir abeceye ve doğru oluşturulmuş simge dizilişlerini üretebilecek nitelikte açık seçik kurallara indirgeme.

bildiri (Alm. *Nachricht,* Fr. *message,* İng. *message).* Dilsel bildirişim eyleminde konuşucunun belli bir düzgüye uygun olarak oluşturup dinleyiciye yönelttiği göstergesel bütün, *(İleti* de denir.)

bildirim (Alm. *Kommunikation,* Fr. *communication,* İng. *communication).* Konuşucunun dinleyiciye bildiri yöneltmesi; bildirişim eyleminin tek yönlü görünümü. *(İletim* de denir.)

bildirişim (Alm. *Kommunikation,* Fr. *communication,* İng. *communication).* Konuşucuyla dinleyici arasında bildiri alışverişi; karşılıklı bildiri aktarımı; bildirim eyleminin çift yönlü görünümü. *(İletişim* de denir.) Gerçekte, konuşucu gücül bir dinleyici, dinleyici de gücül bir konuşucudur; daha açık bir anlatımla, her ikisi de birer konuşucu-dinleyicidir. işlevsel dilbilime göre dilin temel işlevi bildirişimi sağlamaktır.

bildirme kipi (Alm. *Indikativ,* Fr. *indicatif,* İng. *indicative).* Bir eylemin içerdiği gösterileni, konuşucunun benimsediği tutumu belirtmeden, yansız biçimde anlatan kip. Türkçe'de bildirme kipleri *belirli geçmişi, belirsiz geçmişi, şimdiki zamanı, gelecek zamanı* ve *geniş zamanı* kapsar.

bildirme tümcesi (Alm. *Aussagesatz, deklarativer Satz,* Fr. *phrase énonciative, phrase déclarative,* İng. *sentence of statement, declarative sentence).* Soru, buyrum ya da ünlem, vb. tümcesine karşıt olarak, yalnızca

olumlu ya da olumsuz bildirimde bulunmaya yarayan tümce (örn. *Arkadaşımız gitti).*

bileşen (Alm. *Komponente,* Fr. *composante, composant,* İng. *component).* 1. Üretici-dönüşümsel kuramda, bir dilbilgisini oluşturan bölümlerin her biri. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde anlamsal, sözdizimsel, dönüşümsel ve sesbilimsel bileşenlerin yanı sıra, tabanı oluşturduğu varsayılan ulamsal ve sözlüksel bileşenlerden söz edilir. 2. Anlam düzlemindeki özellik; anlambirimcik.

bileşen çözümlemesi (Alm. *Komponentenanalyse,* Fr. *analyse componentielle,* İng. *componential analysis).* Anlambirimcik çözümlemesinin bir başka adı.

bileşik sözcük (Alm. *Kompositum, zusammengesetztes Wort,* Fr. *composé, mot composé,* İng. *compound, compound word).* İki ya da daha çok sözlükbirimin kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı bir tek birim işlevi gören öğe (örn. *hanımeli, binbaşı, dilbilim,* vb. sözcükler).

bileşik tümce (Alm. *zusammengesetzter Satz,* Fr. *phrase composée,* İng. *compound sentence).* Temel bir tümceyle onu bütünleyen bir ya da daha çok sayıda tümceden oluşan tümce (örn. *Yağmur yağarsa sokağa çıkmayacağız).* Türkçe'de girişik tümce, kaynaşık tümce, koşul tümcesi, ilgi tümcesi, katmerli bileşik tümce türleri ayırt edilir. Girişik tümce, bir temel tümceyle bir ya da birden çok eylemsiden oluşur (örn. *Gülerek baktı).* Kaynaşık tümce, adlaşmış ad ya da eylem tümcesi içeren tümcedir (örn. *Böyle yapmalı diyordu).* Koşul tümcesi, koşul kavramı içeren ve yüklemi *-se, -sa* eki alan tümcedir (örn. *Unutmazsa gelecek).* İlgi tümcesi, *ki* bağlacıyla birbirine bağlanan tümcelerden oluşur (örn. *Öyle sanıyorum ki birazdan gelecek).* Katmerli bileşik tümce, ayrı türden en az iki yan yargı kapsayan bileşik tümcedir (örn. *Erken gelseydi kendisine sinemaya gidelim diyecektim).*

bileşik zaman (Alm. *zusammengesetztes Tempus,* Fr. *temps composé,* İng. *compound tense).* Yardımcı eylem ya da, Türkçe'de olduğu gibi, ekeylemle oluşturulan zaman. Türkçe'de yalın zamanlı ve çekimli bir eylem, ekeylemin *-di (<-i-di), -miş (<-i-miş), -se (<-i-se)* biçimlerinden birini alarak hikâye, rivayet bileşik zaman-

larına ekeylemin *-se* biçiminin eklenmesiyle katmerli bileşik zaman oluşur.

bileştirme (Alm. *Zusammensetzung,* Fr. *composition,* İng. *composition).* İki ya da daha çok sözlükbirimi, bileşik sözcük ya da birleşkebirim niteliğinde yeni bir birim oluşturacak biçimde kaynaştırma (örn. *anayasa, özveri, kamuoyu,* vb.). Yeni sözcük yaratımını sağlayan yöntemler arasında yer alan bileştirmede söz konusu öğeler söylemde bağımsız kullanımı olan birimlerdir. Bu nedenle kimi durumlarda yorum güçlüğü doğabilir.

bilgi (Alm. *Information,* Fr. *information,* İng. *information).* Bir düzgünün içerdiği biçimlere bürünerek kimi olasılıkları ortadan kaldıran, belirsizlik ya da bulanıklığı azaltan her türlü öğe. Bilgi birimi, aynı olasılığı taşıyan iki ya da daha çok sayıda birim bulunan bir dizgedeki bir birimin sağladığı niceliktir. Bir birim (örn. anlambirim, sesbirim) ne denli sık kullanılırsa o denli az bilgi içerir.

bilim dili (Alm. *Wissenschaftssprache,* Fr. *langage scientifique,* İng. *scientific language).* Bir bilim dalma özgü terimlerin oluşturduğu üstdil (örn. hukuk dili, kimya dili, vb.).

bireşim (Alm. *Synthese,* Fr. *synthèse,* İng. *synthesis).* Çözümlemeye karşıt olarak, karmaşık bir bütünü oluşturan öğeleri birliğe indirgeme işlemi.

bireşimli (Alm. *synthetisch,* Fr. *synthétique,* İng. *synthetic).* Çok sayıda anlambirimi tek sözcük çerçevesinde bir araya getiren dilleri belirtir.

bireşimli diller (Alm. *synthetische Sprachen,* Fr. *langues synthétiques,* İng. *synthetic languages).* Çözümleyici dillere karşıt olarak, birçok anlambirimi tek sözcük çerçevesinde toplamaya yönelen Latince, Vietnamca gibi dillere verilen ad.

bireysel değişke (Alm. *individuelle Variante, Individuenvariable,* Fr. *variante individuelle,* İng. *individual variant).* Bağlamdan kaynaklanmayan, bireyin kişisel ya da bölgesel özelliklerinden doğan değişke. *(Özgür değişke* de denir.)

bireysel dil (Alm. *Idiolekt,* Fr. *idiolecte,* İng. *idiolect).* Bir dilin belli bir bireyde aldığı biçim.

birim (Alm. *Einheit,* Fr. *unité,* İng. *unit).* Dilsel yapı içinde belli bir düzlemde yer alan ve benzer öbür öğelerle kurduğu bağıntılarla tanımlanan ayrık nitelikli öğe (örn. sesbirimler, anlambirimler).

birinci eklemlilik (Alm. *erste Gliederung,* Fr. *première articulation,* İng. *first articulation).* En küçük anlamlı birimler ya da anlambirimlerden oluşan eklemleme düzeyi. Bak. ***çift eklemlilik.***

birlenme (Alm. *Synäresis,* Fr. *synérèse,* İng. *syneresis).* Bir sözcükte yan yana bulunan iki ünlünün tek sesleme indirgenmesi. Bak. ***ikilenme.***

birleşim (Alm. *Kombination,* Fr. *combinaison,* İng. *combination).* Bir birimin, dilin dizimsel boyutundaki öbür birimlerle kurduğu bağıntı; bu türlü bir bağıntıdan kaynaklanan birleşme.

birleşim değeri (Alm. *Valenz, Wertigkeit,* Fr. *valence,* İng. *valence).* Bağımsal dilbilgisinde, eylemleri, bunlara bağımlı eyleyenlerin sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü. Örneğin *öğretmen çalışkan öğrenciye armağan verdi* tümcesinde üç eyleyen, bundan ötürü de *vermek* eyleminin üç birleşim değeri vardır. L. Tesnière'in kimya alanından dilbilim alanına aktardığı bu kavramı, eylemi tümcenin odak noktası sayan birçok dilbilimci benimsemiştir. Bak. ***eyleyen.***

birleşimsel değişke (Alm. *kombinatorische Variante,* Fr. *variante combinatoire,* İng. *combinatory variant).* Bir sesbirimin ya da anlambirimin çeşitli iç bağlam ya da çevrelerde değişik gerçekleşmelerinin her biri. *(Bağlamsal değişke* de denir.) Birleşimsel değişkeler hiçbir zaman aynı bağlamda gerçekleşmez; ancak aralarında ses (sesbirimlerde) ya da anlam (anlambirimlerde) yakınlığı vardır.

birleşimsel sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

birleşkebilim (Alm. *Synthematik,* Fr. *synthématique,* İng. *synthematics).* A. Martinet'nin kuramında birleşkebirimleri ele alan inceleme. Bak. ***birleşkebirim.***

birleşkebirim (Alm. *Synthem,* Fr. *synthème,* İng. *syntheme).* Biçimsel ve anlamsal bakımdan iki ya da daha çok sayıda anlambirime ayrıştırılabilmekle birlikte, sözdizimsel açıdan, sözcenin öbür öğeleriyle, yerini aldığı öğelerin kurduğu türden ilişkiler içinde bulunan birim. A. Martinet'nin ortaya attığı bu kavram türetme

ya da bileştirme yoluyla elde edilen birimleri içerir. Dizime karşıt olarak, öğelerinin ayrı ayrı konuşucunun seçimine bağlı olmaması bu türlü birimlerin belirgin özelliğidir. Her birleşkebirim belli bir anlambirim sınıfına bağlanır; dilbilgisi bakımından birleşkebirimler hiçbir zaman yeni bir anlamlı birimler sınıfı oluşturmazlar.

birleştirme (Alm. *Konjunktion,* Fr. *conjonction,* İng. *conjunction).* İki ayrı derin yapıyı bir tek tümcede bir araya getirme. Örneğin *Ayşe yemek yiyor* ile *Fatoş yemek yiyor, ve* bağlacıyla birleştirilir, sonra silme dönüştürümü sonucu özdeş öğeler atılır, ikinci ad dizimine yer değiştirtilir, böylece *Ayşe ve Fatoş yemek yiyor* elde edilir.

birliktelik (Alm. *Kookkurrenz,* Fr. *cooccurrence,* İng. *cooccurrence).* Aynı sözcede iki ya da daha çok sayıda dil biriminin bir arada bulunması. Birliktelik kavramı aracılığıyla sözcüklerin bağlamsal anlamı saptanır.

birliktelik durumu (Alm. *Komitativus,* Fr. *comitatif,* İng. *comitative).* Birlikte olmayı belirten ad durumu.

bitim (Alm. *Endung,* Fr. *terminaison,* İng. *ending).* Soneki ya da çekim ekini belirten genel nitelikli terim.

bitişim (Alm. *Agglutination,* Fr. *agglutination,* İng. *agglutination).* Çeşitli dilbilgisel bağıntılar belirtilirken köke ayrı eklerin gelmesi. Bak. ***bitişme.*** Bitişim olgusuna rastlanan dillere tipbilimsel sınıflandırmada bitişimli diller denir. Türkçe bu türlü dillerdendir.

bitişimli diller (Alm. *agglutinierende Sprachen, anleimande Sprachen, anfügende Sprachen,* Fr. *langues agglutinantes,* İng. *agglutinating languages, agglutinative languages).* Dillere ilişkin tipbilimsel sınıflandırmada, dilbilgisi bağıntılarını köklere getirilen ayrı ayrı eklerle belirten, sözcüklerinde kök değişimi olmayan, bu özellikleriyle ayrışkan ve bükünlü dillerden ayrılan diller. *(Bağlantılı diller, bitişken diller* de denir.) Türkçe bitişimli dillerdendir.

bitişke (Alm. *Konjunkt,* Fr. *conjoint,* İng. *conjunct).* Birleşkebirimde yer alan anlambirimlerin her biri (A. Martinet). Bak. ***birleşkebirim.***

bitişken diller Bak. ***bitişimli diller.***

bitişme (Alm. *Agglutination,* Fr. *agglutination,* İng. *agglutination).* Başlangıçta birbirinden ayrı olan, ama

tümce içinde sık sık bir araya gelen iki ya da daha çok sayıda öğenin salt nitelikli ya da güç çözümlenebilir bir birim içinde birbirleriyle kaynaşması (örn. *nesne* < *ne+ise+ne, niçin*< *ne+için, nasıl*> *ne+asıl,* vb.).

bitmemiştik görünüşü (Alm. *imperfektive Aktionsart,* Fr. *aspect imperfectif, aspect inaccompli, aspect non-accompli,* İng. *imperfect aspect, imperfective aspect, atelic aspect).* Başlaması ve sona ermesi göz önünde tutulmadan oluşumu içinde ele alman eylemin görünüşü. Örneğin *Çocuk yemek yiyor, Adam yürüyordu,* vb. bitmemişlik görünüşü içerir.

Bloomfield, Leonard (1887-1949). Amerikan yapısalcılığının kurucusu ABD'li dilbilimci. Çalışmalarını önceleri yazılı belgesi bulunmayan Kuzey Amerika yerli dilleri üzerinde yoğunlaştırdı. Sözlü dil incelemelerine ağırlık verdi ve eşsüremli betimsel yöntemin Amerika'da gelişmesine katkıda bulundu. 1924-1925 yıllarında Amerikan Dilbilim Derneği'ni ve bu derneğin yayın organı olan *Language* dergisini kurdu. İkinci Dünya Savaşı sırasında askerlere yabancı dil öğretimi konusunda çalışmalar yaptı. Army Special Training Program adı altında somutlaşan yoğun bir yabancı dil öğretim programı oluşturdu. 1942'de *Outline Guide of Foreign Language Teaching* (Yabancı Dil Öğretimi İçin Kılavuz) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıt Amerika'da yabancı dil öğretimine yepyeni bir bakış açısı getirdi. Bloomfield ayrıca Felemenkçe ve Rusça öğretimi için elkitapları hazırladı. *An Introduction to the Study of Language* (Dil İncelemesine Bir Giriş) [1914] adlı yapıtında Bloomfield Alman ruhbilimcisi W. Wundt'un etkisinde kalarak anlıksal ruhbilimden yararlandı. 1926'da *Language* dergisinde yayımladığı "A Set of Postulates for the Science of Language" (Dil Bilimi İçin Bir Koyutlar Dizisi) adlı yazısındaysa anlıkçılığı bırakarak benimsediği karşıanlıkçı görüşün temel ilkelerini açıkladı. 1933'te yayımlanan *Language* (Dil) adlı yapıtında karşıanlıkçı ve davranışçı bir tutumla dile yaklaşan Bloomfield yalnız gözlemlenebilen olguların incelenmesi gerektiğini öne sürerek, dili insan davranışının özel bir biçimi olarak gördü ve uyaran-yanıt ilişkisi içinde açıklamaya çalıştı. Bu gö-

rüşleriyle Bloomfield Amerikan dilbiliminin öbür bilim dallarından bağımsız, kendi inceleme konusu ve yöntemleri olan özerk bir bilim dalı durumuna gelmesini sağladı. Bloomfield'e göre dil incelemesine sesbilimsel biçimden başlamak gerekir. Çünkü bu biçimlerin anlamlarını tanımlamak olanaksızdır. Anlamı *dağılım* kavramıyla açıklamaya çalışan dilbilimci, tümü kapsayıcı bir inceleme olanağı bulunmadığından anlam incelemesine girmekten kaçınır. Buna karşılık, ayrıntılı bir biçim incelemesine yönelir. Bloomfield *Language* adlı yapıtında çözümlemede biçimleri dolaysız kurucularına ayırma ilkesini getirmiştir. Bu yapıttaki temel kavram ve ilkeler ABD'li dilbilimcileri anlamı inceleme dışı tutmaya yöneltmiş, salt biçimsel nitelikli incelemelerin geliştirilmesini sağlamıştır. Bloomfield'in *dağılım* kavramı *dağılımsal dilbilimin* doğmasına yol açmıştır. Diğer yaymları arasında, özellikle "Language or Ideas" (Dil ya da Düşünceler) [1936], "Meaning" (Anlam) [1943] gibi yazıları sayılabilir.

boğazsıl (Alm. *Pharyngal, Guttural,* Fr. *pharyngale, gutturale,* İng. *pharyngeal, guttural).* Eklemleme noktası dilin köküyle boğaz çeperi arasında artdamağın gerisinde yer alan ünsüz. Arapça'da çok sayıda soluklu boğazsıl vardır.

boğazsıllaşma (Alm. *Pharyngalisierung,* Fr. *pharyngalisation,* İng. *pharyngealisation).* Boğazsıl özelliği alma.

boğazsıllaştırma (Alm. *Pharyngalisierung,* Fr. *pharyngalisation,* İng. *pharyngealisation).* Boğazsıl özelliği verme.

boğuk (Alm. *mild,* Fr. *mat,* İng. *mellow).* Keskin nitelikli sesbirimlere oranla yeğinliği daha az, ses dalgası daha düzenli olan sesbirimlerin özelliğini belirtmek için kullanılır. Örneğin Türkçe /p/, /b/çiftdudaksılları boğuk özelliğini taşır. Bak. ***keskin, ikicilik.***

boğumlama Bak. ***eklemleme.***

boğumlanma Bak. ***eklemlenme.***

boğumlu Bak. ***eklemli.***

boğumluluk Bak. ***eklemlilik.***

Bopp, Franz (1791-1867). Karşılaştırmalı dilbilimin kurucularından Alman dilbilimcisi. *Ueber das Konjuga-*

tionssystem der Sanskritsprache (Sanskritçe'nin Eylem Çekim Dizgesi) [1816] adlı temel nitelikli yapıtında Sanskritçe'yle eski Yunanca, Latince, Farsça ve Germence arasındaki bağları incelemiş, böylece söz konusu dillerin akrabalık ilişkilerini ortaya koymuştur. Bir ilk ve ortak Hint-Avrupa diline ulaşmaya çalışan Bopp'un öbür yapıtları arasında özellikle *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Altslawischen, Gothischen und Deutschen* (Sanskritçe, Zendce, Yunanca, Latince, Litvanca, Eski Slavca, Gotça ve Almanca'nın Karşılaştırmalı Dilbilgisi) [1833-1852] anılabilir.

boş alan (Alm. *Leerstelle,* Fr. *case vide,* İng. *empty position, empty slot).* Bağımsal dilbilgisinde, eylemlerin, birleşim değerlerine bağlı olarak çevrelerinde oluşturdukları, eyleyenlerle doldurulması gereken alan. Örneğin *uyumak* eyleminin bir *(Ali uyuyor), görmek* eyleminin iki *(Ali, Ayşe'yi görmüş)* boş alanı vardır.

boşbirim (Alm. *Kenem,* Fr. *cénème,* İng. *ceneme).* L. Hjelmslev'in kuramında, sesbirim yerine kullanılan ve ses tözü bakımından "boş" sayılan, anlatımın biçimi düzlemindeki en küçük ayırıcı birim. Bak. ***dolubirim***.

bölümleme (Alm. *Segmentierung,* Fr. *segmentation,* İng. *segmentation).* Bir sözce ya da dizimsel bütünü birim ya da parçalarına ayırma işlemi. *(Kesitleme* de denir.) Bölümleme yapısal dilbilimin çözümleme yöntemidir; bu işlemin dizisel boyuta ilişkin değiştirim işlemiyle bütünlenmesi gerekir. Söylem dilbiliminde bölümlemeye başvurulur.

Bréal, Michel (1832-1915). Fransız dilbilimcisi. Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına Fransa'da hız verilmesini sağladı. Tarihsel anlambilim çalışmalarını yöntemli biçimde başlattı. *Essai de sémantique* (Anlambilim Denemesi) [1897] adlı yapıtıyla bu çalışmalara dizgeli bir görünüm kazandırdı.

Bröndal, Viggo (1887-1942). Danimarkalı dilbilimci. Kopenhag Okulu'nun kurucularındandır. Dilde mantık kavramlarını bulmaya çalışmıştır *(Les Parties du discours* [Sözcük Türleri], 1928).

Brugmann, Friedrich Karl (1849-1919). Alman dilbilimcisi. Yenidilbilgiciler Okulu'nun en önemli dilbilimcilerindendir. Başlıca yapıtları: *Morphologischen*

Untersuchungen der indogermanischen Sprachen (Hint-Avrupa Dilleri Üstüne Biçimbilim Araştırmaları; H. Osthoff'la birlikte) [1878-1881] ve *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi ilkeleri; B. Delbrück'le birlikte) [1886].

budunbilim (Alm. *Ethnolinguistik,* Fr. *ethnolinguistique,* İng. *ethnolinguistics).* Genellikle, dili bir ekinin anlatım aracı olarak ele alan ve bildirişim koşullarıyla bağlantılı olarak inceleyen dal. Kimi dilbilimciler budundilbilimi toplumdilbilimin bir bölümü olarak görürler. Kimi dilbilimcilerse toplumdilbilimin karmaşık toplumlar, budundilbilimin yalın yapılı toplumlar çerçevesinde geçerli olduğunu belirtirler. Genellikle budundilbilim dil ve dünya görüşü arasında ilişki kurar (E. Sapir, B. L. Whorf), çokdillilik sorunları üstüne eğilir.

bulaşma (Alm. *Kontamination,* Fr. *contamination,* İng. *contamination, blend).* Bir öğenin bir başka öğeyi etkileyerek, her ikisinin de birtakım özelliklerini taşıyan bir başka öğenin oluşmasına yol açması.

buyrultusal (Alm. *arbiträr,* Fr. *arbitraire,* İng. *arbitrary).* Buyrultusallık içeren, buyrultusallık gösteren. Bak. ***nedensiz.***

buyrultusallık (Alm. *Arbitrarität,* Fr. *arbitraire,* İng. *arbitrariness).* Dil göstergesinin rastlantısal olma özelliği. F. de Saussure, kimi durumlarda çelişik yorumlara yol açan bu kavrama göstergenin simgesel özellik taşımadığını, saymaca olduğunu belirtmek için başvurmuştur. Buyrultusallık, birçok bağlamda nedensizlik teriminin eşanlamlısı olarak kullanılır. Bak. ***nedensizlik.***

buyrum kipi (Alm. *Imperativ,* Fr. *impératif,* İng. *imperative).* Eylemin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi. Bu kipin Türkçe 1. tekil ve çoğul kişi kullanımı yoktur, 2. tekil kişi için eylem kökü, 2. çoğul kişi için *in, -iniz,* 3. tekil kişi için *-sin,* 3. çoğul kişi için *-sinler* ekleri kullanılır: *ver, ver-sin, ver-in (ver-iniz), ver-sinler.*

buyrum tümcesi (Alm. *Imperativsatz, Befehlssatz,* Fr. *phrase impérative,* İng. *imperative sentence).* Yüklemi

buyrum kipinde olan tümce (örn. *Bu çalışmayı hemen bitir!).*

bükün (Alm. *Flexion,* Fr. *flexion,* İng. *flection, inflexion, accidence).* Bir sözcüğün kökenine bitim denilen sonekler getirerek ve/ya da köken değişmeleriyle durum ve cins (adlarda, sıfatlarda, adıllarda), kişi, zaman, kip, görünüş ve çatı (eylemlerde), sayı belirten biçimbilimsel yöntem. Bükünlü dillerin özelliği olan bükün, ad (birçok durumda sıfat ve adılları da içerir) ve eylem çekimlerinin tümünü kapsayan genel bir olgudur. Bir biçimbirim bu dillerde birden çok işlev yerine getirir. Örneğin Latince *rosas* ("gülleri") sözcüğünde *-as* bitimi hem belirtme durumunu, hem dişili, hem de çoğulu gösterir. A. Martinet, bir çekirdekle kipliklerinin yanı sıra, gerektiğinde sözcenin geri kalan bölümleriyle bağlantı sağlayan işlevsel bir öğenin oluşturduğu bu türlü birimleri dizimbirim olarak adlandırır.

bükünlü diller *(*Alm. *flektierende Sprachen,* Fr. *langues flexionnelles,* İng. *(in)flexional languages).* Dillere ilişkin tipbilimsel sınıflandırmada dilbilgisi bağıntılarını sözcüğün değişken bölümündeki değişimlerle, bir başka deyişle bükünlerle belirten, biçimbirimlerin yerine getirdiği işlevleri, gösteren düzleminde ayrı ayrı öğelere indirgemeye olanak bulunmayan, bu özellikleriyle de ayrışkan ve bitişimli dillerden ayrılan diller. Örneğin Latince bükünlü dillerdendir.

bürün (Alm. *Prosodie,* Fr. *prosodie,* İng. *prosody).* Titrem, vurgu, durak, süre, vb. ses olgularının genel adı. Kimi dillerde (İsveççe, Çince, Japonca, Vietnamca, Lonkundo dili, vb.) bürün olgularının bir bölümü dilbilimsel bir işlev üstlenir ve bürünbilimin inceleme alanına girer.

bürünbilim (Alm. *Prosodie,* Fr. *prosodie, prosodématique,* İng. *prosody).* Sesbilimin, bürünü inceleyen bölümü. Kimi İngiliz ve Amerikalı dilbilimciler, genellikle sesbirim incelemesinde ele alman ve sesbirim dizilişlerini ilgilendiren birtakım olguları bürünbilim içinde inceleyerek bu alanın kapsamını genişletmişlerdir.

bürünbilimsel (Alm. *prosodisch,* Fr. *prosodique, prosodématique,* İng. *prosodic).* Bürünbilime ilişkin olan.

bürünbirim (Alm. *Prosodem,* Fr. *prosodème,* İng. *prosodeme).* Burun düzleminde yer alan birim. Parça özelliği taşıyan sesbirime karşıt olarak parçaüstü birim niteliği gösteren bürünbirimi sesbilimin özel bir bölümü olan bürünbilim inceler.

bürünsel (Alm. *prosodisch,* Fr. *prosodique,* İng. *prosodic).* Bürüne ilişkin olan, burun özelliği taşıyan; titrem, vurgu, durak, süre, vb. olgulara ilişkin olan.

bütünce (Alm. *Korpus,* Fr. *corpus,* İng. *corpus).* Bir dili betimlemek ve çözümlemek amacıyla derlenmiş sözlü ya da yazılı örnekler, sözceler bütünü. Her bütünce bir seçme ürünüdür. Betimlemeye yönelen bir dilbilimci inceleyeceği alanı en iyi biçimde yansıtabilecek ve kendisine elverişli bir gözlem temeli sunabilecek bir bütünce saptamak zorundadır. Buna karşılık, üretici dilbilgisinde, hiç değilse buradaki anlamıyla bütünce kullanılmaz.

bütünleşme (Alm. *Integration,* Fr. *intégration,* İng. *integration).* Sesbirimlerden söz edilirken, bir bağlılaşımda yer alma. Örneğin Türkçede /p/, /f/, /t/, vb. ile /b/, /v/, /d/, vb. titreşimlilik bağlılaşımında bütünleşme gösterirler.

bütünleşmemiş (Alm. *nicht-integriert,* Fr. *non-intégré,* İng. *non-integrated).* Bütünleşme göstermeyen sesbirimleri belirtir. Bak. ***bütünleşme.***

bütünleşmiş (Alm. *integriert,* Fr. *intégré,* İng. *integrated).* Bütünleşme gösteren sesbirimler için kullanılır. Bak. ***bütünleşme.***

bütünleyici dağılım (Alm. *komplementäre Distribution,* Fr. *distribution complémentaire,* İng. *complementary distribution).* Özdeş bağlamlarda bulunmayan iki dilsel öğenin dağılım özelliği. Örneğin *çocuk* ve *uyuyor* bütünleyici dağılım içindedir. Ayrı sınıflara bağlanmakla birlikte, dizimsel düzlemde birbirini izleyebilen ya da yalnız kimi yönlerden özdeş olan sınıflara giren, ama aynı bağlamda kullanılmayan birimler bütünleyici dağılım durumundadırlar.

büyük ünlü uyumu (Alm. *Palatalharmonie,* Fr. *harmonie palatale,* İng, *palatal harmony).* Türkçe'de yalın ya da eklerle uzatılmış bir sözcüğün ilk sesleminde art ünlü varsa, ondan sonraki bütün seslemlerde de art ünlüler; ön ünlü varsa, öbür seslemlerde de ön ünlü bu-

lunması yoluyla oluşan uyum (örn. *yapamadı, balıklarınız, vermedi, evleriniz).*

büyültme eki (Alm. *Vergrösserungssufix,* Fr. *augmentatif,* İng. *augmentative).* Çeşitli dillerde büyültme ya da üstünlük kavramı içeren önek ya da sonek. Bak. ***küçültme eki.***

büyültmeli (Alm, *vergrössernd,* Fr. *augmentatif,* İng. *augmentative).* Büyültme eki almış biçimleri belirtir. Bak. ***küçültmeli.***

C

canlı 1. (Alm. *belebtes [Genus]*, Fr. *[genre] animé*, İng. *animate [gender]).* Kimi dillerde canlıları belirten ve erille dişili kapsayan cins. 2. (Alm. *belebt*, Fr. *animé*, İng. *animate).* Sözlük içinde sınıflar ve altsınıflar oluşturmaya yarayan ikili karşıtlıklardan birinin (canlı/cansız) olumlu öğesi. Örneğin *insan, kedi, kuş* "canlı" sınıfına girer. Canlı sınıfı da kendi içinde insan ve hayvan altsınıflarına ayrılabilir. Bu karşıtlık üreticidönüşümsel dilbilimde kimi tümcelerin yadırgatıcı yönünü (örn. *Kapı su içiyor)* açıklamada kullanılır ve dilbilgisinin sözlüksel kesiminde yer alır. Böylece *kapı'nın* özelliği [-canlı] ya da [+cansız] olarak belirlenir. (örn. *Su içmek* [+canlı özne]). Bak. ***cansız***[2].

cansız 1. (Alm. *unbelebtes [Genus]*, Fr. *[genre] inanimé*, İng. *inanimate [gender]).* Kimi dillerde, canlı sayılmayan göndergeleri belirten ve doğal yansız cinsle özdeşleşen cins. 2. (Alm. *leblos*, Fr. *inanimé, non-animé*, İng. *inanimate).* Sözlük içinde sınıflar ve altsınıflar oluşturmaya yarayan ikili karşıtlıklardan birinin (canlı/cansız) olumsuz öğesi. Örneğin *sandalye, bıçak, sokak* "cansız" sınıfına girer. Bak. ***canlı***[2].

caymaca (Alm. *Anakoluth*, Fr. *anacoluthe*, İng. *anacoluthon).* Bir tümceyi oluştururken yapı değişikliğine başvurma, bir kuruluş biçimini bütünlemeden başkasına geçme, dizimsel bir yapıyı birden keserek bir başka yapıya yönelme biçiminde gerçekleştirilen değişmece (örn. *Sen Ankara'ya gel, sonra da bize uğramamak!).*

Cenevre Okulu. Çalışmalarında F. de Saussure'ü yorumlamayı amaç edinen, bu arada dilbilimin çeşitli kollarında özgün görüşler geliştiren yapısal dilbilimcilerden Ch. Bally ile A. Sechehaye, daha sonra da H. Frei ile R. Godel'in oluşturduğu dilbilim okulu. Cenevre Okulu'nun görüşleri toplu olarak, yılda bir kez yayımlanan *Cahiers Ferdinand de Saussure* adlı dergide yer alır.

Chomsky, Noam (doğ. 1928). Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramını oluşturan ABD'li dilbilimci. Mantık ve matematik verilerini doğal dillerin incelenmesine uygulayan Chomsky, dağılımsal dilbilimin kuramcısı ve hocası Z.S. Harris'ten büyük ölçüde etkilendi. Kuramını ilk kez, 1957'de yayımlanan *Syntactic Structures* (Sözdizimsel Yapılar) adlı yapıtta ortaya koydu. Olumlu ya da olumsuz çok sayıda eleştiri alan Chomsky kuramını geliştirdi ve *derin yapı*ya dayalı, anlam boyutunu da kapsayan ikinci yapıtını yayımladı: *Aspects of a Theory of Syntax* (Sözdizim Kuramının Görünüşleri) [1965]. Chomsky'ye göre dilbilgisinin görevi bir dilin tümcelerini tanımlamaktır. İncelemede sözdizim ağırlık taşır. Bir dilde oluşturulabilecek tümceler ilkece sonsuz sayıda olduğundan Chomsky'nin öngördüğü dilbilgisi yalnız gerçekleşmiş tümceleri değil, aynı zamanda gerçekleşebilecek tümceleri de açıklamayı amaçlar. Chomsky'nin yöntemi çözümsel-tümevarımlı değil, bireşimsel-tümdengelimlidir. Dizgeye bir metinden kalkılarak varılmaz, metinler dizgeden çıkarsanır. Bu anlayışa göre dil, sonlu sayıda kuralla sonsuz sayıda tümce üretmeye olanak veren bir düzenektir; her tümce sonlu uzunluktadır ve sonlu sayıda öğeler kümesinden oluşur. *Üretici-dönüşümsel dilbilgisi* şu katmanları içerir: *Biçimbilimsel sesbilim, üretici yapı* ve *dizilim yapısı*. Sözdizim çalışmaları özerktir, "anlam"dan bağımsızdır. Daha sonra aldığı çeşitli eleştirileri değerlendiren Chomsky kuramını genişletir. Saussure'ün *dil/söz* karşıtlığı doğrultusunda *edinç/edim* ayrımını getirir. Dilbilgisinin görevinin *ülküsel konuşucu-dinleyici*nin dil edincini betimlemek olduğunu ileri sürer. Ona göre dilbilgisini *sözdizimsel, anlambilimsel ve sesbilimsel* bileşenler oluşturur. *Derin yapı* anlamsal yorumun gerektirdiği tüm bilgileri içeren mantık ilişkilerinden oluşan bir yapı, *yüzeysel yapı*ysa sesçil yoruma gerekli bilgileri içeren bir yapı niteliği taşır. Chomsky'nin kuramı, o zamana dek Amerika'da egemen olan Bloomfield'in davranışçı yaklaşımını sarsarak anlıkçı dil anlayışının benimsenmesini sağlamıştır. Hem anadili, hem de yabancı dil öğretimi ve kullanımında çeşitli sorunlar yüzeysel yapı/derin yapı ayrımına dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Descartes'

çı bir yaklaşımla diller arasındaki farklılıkların yüzeysel yapıda yer aldığını öne süren Chomsky dile getirilen düşüncelerin evrenselliğini savunur ve diller arasındaki ortak özellikler olarak nitelediği *tümeller* üzerinde durur. Dilin kökeni ve işleyişine ilişkin olarak *doğuştancı* bir görüş benimser. Diğer yapıtları arasında, *Current Issues in Linguistic Theory* (Dilbilim Kuramında Güncel Sorunlar) [1964], *Topics in the Theory of Generative Grammar* (Üretici Dilbilgisi Kuramında İzlekler) [1966], *Cartesian Linguistics* (Descartes'çı Dilbilim) [1969], *Language and Mind* (Dil ve Düşünce) [1969], *Reflections on Language* (Dil Üstüne Düşünceler) [1976], *Rules and Representations* (Kurallar ve Gösterimler) [1983] anılabilir.

cins (Alm. *Genus,* Fr. *genre,* İng. *gender).* Kimi dillerde eril, dişil ya da yansız olma özelliğini gösteren dilbilgisi ulamı. Dilbilgisel ya da biçimsel nitelikli olan cins anlamsal ölçütlerle tanımlanmaz, bir başka deyişle doğal cins ayrımına uymaz; çünkü doğal cinsle saymaca cins bu ulamda iç içedir. Kimi diller eril/dişil/yansız cinsler dışında canlı/cansız cinsler de ayırt eder.

cins adı Bak. ***tür adı.***

Coseriu, Eugenio (doğ. 1921). Rumen asıllı Alman dilbilimcisi. Saussure'cü yapısalcılık doğrultusunda anlambilime katkıda bulundu, anlambirimcik araştırmalarını geliştirdi. Başlıca yayınları arasında, İspanyolca olarak yazdığı *Logicismo y antilogicismo en la grammatica* (Dilbilgisinde Mantıksalcılık ve Karşımantıksalcılık) [1957], *Sinerama, diacronia y historia* (Eşsürem, Artsürem ve Tarih) 11958] ve *Teoria del lenguaje y lingüistica general* (Dil Kuramı ve Genel Dilbilim) [1962] sayılabilir.

coşkusal işlev Bak. ***anlatımsallık işlevi.***

cümle Bak. ***tümce.***

Ç

çağrı işlevi (Alm. *Appelfunktion, konative Funktion,* Im. Fr. *fonction appellative, fonction conative,* İng. *appellative function, conative function).* Dilin, buyruk verme biçiminde gerçekleşen ve dinleyiciye yönelik olan işlevi. Örneğin *oraya git!* tümcesinde çağrı işlevi egemendir. Bak. ***anlatımsallık işlevi, gönderge işlevi, ilişki işlevi, yazın işlevi, üstdil işlevi.***

çağrışımsal (Alm. *assoziativ,* Fr. *associatif,* İng. *associative).* Biçim ya da anlam açısından ortak özellikler sunan sözcükler arasında söylem düzlemi dışında kurulan bağıntılara ilişkin olan, bu türlü bir nitelik taşıyan F. de Saussure'ün dizimsel bağıntılara karşıt olarak tanımladığı çağrışımsal bağıntılar, çeşitli öğeleri gücül bir belleksel dizide bir araya getirir. Bu düzlemde herhangi bir öğe, bir yıldız burcu öbeğini andırır, kendisiyle bağıntılı öğelerin yöneştiği bir noktaya benzer. (Birçok dilbilimci günümüzde *dizisel* terimini yeğlemektedir.)

çağrışımsal alan (Alm. *assoziatives Feld,* Fr. *champ associatif,* İng. *associative field).* Çağrışım yoluyla aralarında biçimsel ya da anlamsal bağıntılar kurulabilen sözcüklerin oluşturduğu bütün. Örneğin *alım, yazım, bakım* arasında biçimsel; *us, düşünce, kavram* arasında anlamsal bağıntılar bulunduğundan, her iki düzlemde de çağrışımsal alandan söz edilebilir.

çapraz uyak Bak. ***uyak.***

çatı (Alm. *Diathese, Genus Verbi,* Fr. *voix,* İng. *voice).* Öznenin eylemi yapmasına, eylemin etkisi altında kalmasına ya da belli biçimde onunla ilgili olmasına göre eylemin sunduğu durum; buna ilişkin dilbilgisi ulamı. Çatı, özneyle nesne bağıntısına ilişkin bir ulamdır. Geleneksel dilbilgisinde, yüklemin, eyleme katılanlarla kurduğu bağıntıları belirtmek için iki ya da daha çok biçim bulunduğunda çatıdan söz edilir. Genellikle, eylemin söz konusu çeşitli değerlerini belirtmek için özel çekim ya da çatı ekleri kullanılır. Türk-

çe'de çatılarına göre eylemler etken, edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen türlerine ayrılabilir. Başka sınıflandırmalar da vardır.

çekim 1. (Alm. *Deklination*, Fr. *déclinaison*, İng. *declension*). *Ad çekimi:* Tümcedeki çeşitli durumlarına göre adların uğradıkları biçimbilimsel değişikliklerin tümü. Ad çekimi dillerin yapısına göre büyük bir çeşitlilik gösterir ve genellikle adları, adılları, sıfatları ilgilendiren bir dizge niteliği taşır. 2. (Alm. *Konjugation*, Fr. *conjugaison*, İng. *conjugation*). *Eylem çekimi:* Çeşitli zaman, kip, görünüş, çatı, sayı, kişi, vb. ulamlarını belirtmek üzere eylemlerin uğradıkları biçimbilimsel değişikliklerin tümü. Eylem çekimi de, ad çekimi gibi dillerin yapısına göre büyük bir çeşitlilik gösterir.

çekim eki (Alm. *Endung, Flexionsendung*, Fr. *désinence, terminaison*, İng. *ending, termination*). Çeşitli dillerde, sözcüğün değişmeyen bölümüne (kök ya da gövdeye) eklenerek bir ad ya da eylemin bağlandığı diziye özelliğini veren öğe. Çekim eki, ad dizisinde durum, cins, sayı, vb.; eylem dizisindeyse kişi, çatı, sayı, vb. belirtebilir.

çekimsiz (Alm. *undeklinierbar*, Fr. *indéclinable*, İng. *indeclinable*). Ad çekimi bulunan dillerde, hiçbir durumda herhangi bir değişim göstermediğinden çekim dışı sayılan birimleri belirtir.

çekirdek (Alm. *Kern*, Fr. *noyau*, İng. *kernel*). Kiplik ya da tümce kurucusu diye adlandırılan öğeyle birlikte tümceyi oluşturan ve ad dizimiyle eylem dizimini kapsayan öğe. 2. (Alm. *Nukleus*, Fr. *nucléus*, İng. *core*). L. Tesnière'in kuramında, tümcede anlamsal bir işlev yerine getiren kurucu öğe. Örneğin *Çocuk gülüyor* tümcesinde iki çekirdek vardır *Çocuk* ve *gülüyor* (bu tümcenin bir öğesi daha vardır: İki çekirdek arasındaki bağ).

çekirdek tümce (Alm. *Kernsatz*, Fr. *phrase noyau, phrase nucléaire*, İng. *kernel sentence*). Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, dizimsel kuralların uygulanması ve zorunlu dönüşümlerin (etken, geçişli, bildirme tümcesi) gerçekleştirilmesi sonucu elde edilen tümce. Çekirdek tümce yalnız zorunlu dönüşümleri içermesi bakımından türemiş tümceden ayrılır.

çeviri (Alm. *Übersetzung,* Fr. *traduction,* İng. *translation).* Bir dilde (kaynak dil) düzenlenmiş bildirileri anlam ve biçem bakımından eşdeğerlik sağlayarak bir başka dile (erek dil) aktarma işlemi; bu işlemin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan ürün. Çeviri eyleminin başarılı olabilmesi için dil içi ve dil dışı bağlamları, düzanlamın yanı sıra yananlamı göz önünde bulundurmak gerekir. Kimi durumlarda insansal çeviri/özdevimli çeviri, dil içi çeviri/dillerarası çeviri, sözlü çeviri/yazılı çeviri gibi ayrımlar yapılır. Bak. ***özdevimli çeviri.***

çeviribilim (Alm. *Übersetzungswissenschaft,* Fr. *traductologie,* İng. *science of translation).* Çeviri sorunlarını ele alan, bir çeviri kuramı aracılığıyla olguları değerlendirmeye, sorunlara çözüm getirmeye çalışan, dilbilimin yanı sıra göstergebilim, edimbilim, yorumbilim, vb. dalların katkılarından da yararlanan karma nitelikli ve oluşum içinde bulunan dal.

çevre (Alm. *Umgebung,* Fr. *environnement,* İng. *environment).* Bir birimden önce ya da sonra gelen aynı türden birimlerin tümü; bunların oluşturduğu küçük bağlam. Çevre kavramı, dağılımsal dilbilimin temel kavramlarındandır.

çevrikleme (Alm. *Anagramm,* Fr. *anagramme,* İng. *anagram).* Bir sözcükteki yazaçların düzenini değiştirme yoluyla elde edilen sözcük.

çevriyazı (Alm. *Transkription,* Fr. *transcription,* İng. *transcription).* Gösteren düzlemindeki ses birim ve/ya da olgularını oldukları gibi, eksiltmeden ya da çoğaltmadan yazılı biçime dönüştüren yazım türü. En yaygın çevriyazı yöntemi Uluslararası Sesbilgisi Derneği'ninkidir. 1886'da kurulan bu dernek 1888'de söz konusu çevriyazıyı oluşturup sürekli biçimde geliştirmiştir. Son düzenlemeler 1952 ve 1979'da yapılmıştır. Sesçil çevriyazıya karşıt olarak sesbilimsel çevriyazıda yalnız anlam ayırıcı ses olguları belirtilir.

çıkak Bak. ***eklemleme noktası.***

çıkış durumu (Alm. *Elativ,* Fr. *élatif,* İng. *elative).* Bir yerden çıkma devinimini belirten ad durumu.

çıkma durumu (Alm. *Ablativ,* Fr. *ablatif, İng. ablative).* Ad ya da ad soylu sözcüklerde genellikle kaynak, u-

zaklaşma, ayrılma belirten durum. Türkçe'de çıkma durumu *-den (-dan, -ten, -tan)* ekiyle gösterilir.

çiftdudaksıl (Alm. *Bilabial*, Fr. *bilabiale*, İng. *bilabial*). Ses yolunun kapanması dudaklar düzeyinde ve her iki dudak aracılığıyla gerçekleştiğinde oluşan ünsüz (örn. [b]).

çift eklemleme Bak. ***çift eklemlilik***.

çift eklemlilik (Alm. *Doppelgliederung*, Fr. *double articulation*, İng. *double articulation*). Dilin, iki türlü çözümleme sonucu elde edilen, iki aşamalı bir seçim eylemiyle gerçekleşen sözceleri oluşturma düzeneği. "Bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle, anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen ayırıcı ve ardışık birimler, başka bir deyişle sesbirimler biçiminde eklemlenir." (A. Martinet). Çift eklemlilik doğal dillerin en belirgin özelliğidir ve işlevselci okulun çalışmalarında çok önemli bir yer tutar.

çiftleme (Alm. *Syllepse*, Fr. *syllepse*, İng. *syllepsis*). Bir sözcüğü hem öz, hem de eğretilemeli anlamda kullanma.

çift uyak Bak. ***uyak***.

çift ünlü Bak. ***ikili ünlü***.

çift ünsüz Bak. ***ünsüz***.

çizgisel (Alm. *Linear*, Fr. *linéaire*, İng. *linear*). Zaman içinde gerçekleşen dilsel göstergenin tek boyutlu, çizgi özelliği taşıyan yayılımına ilişkin olan; bu türlü bir yayılım gösteren. Dil gösterenleri çizgiseldir.

çizgisellik (Alm. *Linearität*, Fr. *linéarité*, İng. *linearity*). Ayrık öğelerin dizimsel boyutta art arda sıralanması. F. de Saussure'ün ortaya attığı bu kavram doğal dillerin temel niteliklerinden birini belirtir. Bütün dilsel düzenek çizgiselliğe bağlıdır. Dilsel göstergeler tek boyutta ilerler; o da, zaman çizgisidir. Bunların öğeleri, birbirini izleyen ardışık öğelerdir.

çocuk dili (Alm. *Kindersprache*, Fr. *langage enfantin*, İng. *child language, infant language*). Küçük yaştaki

çocukların kimi sözcükleri bozarak ya da kendilerine özgü kullanımlara başvurarak oluşturdukları anlatım.

çoğul (Alm. *Plural*, Fr. *pluriel*, İng. *plural*). Tekile karşıt olarak çokluğu belirten dilbilgisi ulamı. Türkçe'nin çoğul belirten ekleri *-ler (göz-ler), -imiz (göz-ümüz, gözler-imiz), -k (git-tik, git-sek), -iniz (gitt-iniz), -uz (gidiyorsun-uz), -um (gide-lim)*, vb. dir.

çokanlamlı (Alm. *polysem, mehrdeutig*, Fr. *polysémique*, İng. *polysemous*). Birçok anlamı olan, çokanlamlılık gösteren. Çokanlamlı sözcükler kimi durumlarda yorum yanlışlığına yol açar. Bak. ***çokanlamlılık.***

çokanlamlılık (Alm. *Polysemie, Mehrdeutigkeit*, Fr. *polysémie*, İng. *polysemy*). Bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği; bir birimin birçok anlam içerme durumu. Örneğin Türkçe'de *baş* anlambirimi çokanlamlılık içeren bir öğedir. Çokanlamlılık sıklık kavramıyla yakından ilgilidir. En sık rastlanan birimler, çokanlamlılığın en yoğun düzeye ulaştığı öğelerdir. Bağlam ve durum, kullanım düzleminde çokanlamlılığı dengeleyici ve anlam belirsizliğini giderici etkenlerdir.

çokbağlaçlılık (Alm. *Polysyndeton*, Fr. *polysyndète*, İng. *polysyndeton*). Benzer işlevi olan öğelerin art arda bağlaçla birlikte kullanılması durumu. Örneğin *O da, sen de, ben de bu konuya ne o gün değindik, ne de bugün.*

çokbireşimli diller (Alm. *polysynthetische Sprachen*, Fr. *langues polysynthétiques*, İng. *polysynthetic languages*). Gövdeleyici dillerin bir başka adı. Bak. ***gövdeleyici diller.***

çokdillilik (Alm. *Plurilingu[al]ismus, Multilingu[al]ismus*, Fr. *multilinguisme, plurilinguisme*, İng. *plurilingualism, multilingualism*). Bir bireyin ikiden çok dil bilmesi ya da bir toplumda ikiden çok dil konuşulması. Çokdillilik kimi kez bildirişim durumlarına göre değişik diller kullanılması biçiminde ortaya çıkar.

çok uyak Bak. ***uyak.***

çokyanlı karşıtlık (Alm. *multilaterale opposition*, Fr. *opposition multilatérale*, İng. *multilateral opposition*). Bir dizgede iki öğesinin ortak yanına, öbür karşıtlıklarda da rastlanan karşıtlık. Örneğin Latin abecesindeki P/R biçimleri arasındaki karşıtlık çokyanlıdır, çünkü

P (ortak öğe) B'de de karşımıza çıkar. Bak. ***ikiyanlı karşıtlık***.

çözme (Alm. *Dekodierung*, Fr. *décodage*, İng. *decoding*). Bildirişim sürecinde, alıcının bildiriyi algılayıp yorumlaması.

çözümleme (Alm. *Analyse*, Fr. *analyse*, İng. *analysis*). Dilbilimcinin ele aldığı verileri ayrıştırarak daha küçük öğelere indirgemesi, bir bütünü öğelerine ayırması; bu öğelerin öz nitelik ya da işlevlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği değişik türden işlemlerin tümü. Bak. ***içerik çözümlemesi***, ***söylem çözümlemesi***, ***anlambirimcik çözümlemesi***.

çözümleyici (Alm. *analytisch*, Fr. *analytique*, İng. *analytic*). Özellikle kökenle dilbilgisel öğelerin ayırt edilemediği, sözcüklerinin değişmez bir nitelik almaya yöneldiği dilleri belirtir.

D

dağ adları bilimi (Alm. *Oronymie,* Fr. *oronymie,* İng. *oronymy).* Dağların adlarını inceleyen özeladbilim dalı.

dağılım (Alm. *Distribution,* Fr. *distribution,* İng. *distribution).* Bir sesbirimin, anlambirimin ya da dizimin değişik kullanım ya da bağlamlardaki çevrelerinin tümü. Örneğin Türkçe *yol* anlambiriminde /o/ nun dağılımını /y/ ve /l/ oluşturur. Dağılım kavramı, dağılımsal dilbilimin temelinde yer alır. İki birim aynı bağlamlarda gerçekleşirse, aynı dağılım sınıfına girdikleri, aynı ulama bağlandıkları, dağılım açısından eşdeğer oldukları söylenir. Hiçbir bağlam ortaklığı olmayan birimler bütünleyici dağılım durumundadır. Kimi birimlerinse bağlamlarının bir bölümü özdeş, bir bölümü ayrıdır. Dağılımı özdeş öğelerin dağılımsal sınıflarda toplanması ve çıkarsama yoluyla bir dilin tüm dilbilgisi ortaya konulabilir.

dağılımcı (Alm. *Distributionalist,* Fr. *distribution[n]aliste,* İng. *distributionalist).* Dağılımcılıktan yana olan, dağılımsal dilbilim görüşünü benimseyen.

dağılımcılık (Alm. *Distributionalismus,* Fr. *distribution[n]alisme,* İng. *distributionalism).* Dil incelemelerinde dağılımlara öncelik veren, öğeleri dağılımlarına göre saptayıp sınıflandıran Amerikan yapısalcılığı; dağılımsal dilbilim. Yapısal dilbilimin bir türü olan dağılımcılık, dil olgularını bir davranış biçimi olarak görür. Ses dizilişlerine indirgediği dil birimlerini, eşsüremli boyutta ve dizimsel düzlemde birleşme özelliklerine göre betimler. L. Bloomfield'den kaynaklanan ve Z. S. Harris'in geliştirdiği dağılımcılık bir bütünceden kalkarak çeşitli düzeylerdeki (sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel) ayrık nitelikli öğeleri, anlamı işe karıştırmadan, karşılıklı bağımlılıkları açısından inceler. Bütüncedeki sözceleri dolaysız kurucularına, onları da kendi öğelerine, vb. indirger. Sesçil verilerle yetinerek bunların düzenliliklerini, bir başka

deyişle yapıyı ortaya koymaya yönelir. Anlama başvurmadığı gibi konuşucu ve durum kavramlarını da bir yana iterek, çeşitli düzlemlerde belirlenen biçimlerin çevrelerini, dağılımlarını, dağılımsal sınıflarını belirler. Betimsel ve tümevarımlı bir yöntem içeren dağılımcılık, sonlu sayıda tümce üstüne işlem yaptığından konuşan bireyin dilsel yaratıcılığını, üreticiliğini ortaya koyamaz. Dağılımcılık uzun süre Amerikan dilbilimine egemen olmuş, bu akıma karşı oluşan tepkilerden üretici-dönüşümsel dilbilgisi akımı doğmuştur.

dağılımsal (Alm. *distributionell,* Fr. *distributionnel,* İng. *distributional).* Dağılıma, dağılımlara ilişkin olan; dağılımları ele alan.

dağılımsal çözümleme (Alm. *Distributionsanalyse,* Fr. *analyse distributionnelle,* İng. *distributional analysis).* Dizimsel boyuta yönelen ve bir öğeyi işlevi açısından değil de söz zincirindeki konumu bakımından tanımlayan çözümleme türü.

dağılımsal dilbilim (Alm. *distributionelle Linguistik,* Fr. *linguistique distributionnelle,* İng. *distributional linguistics).* Dağılımcılığın bir başka adı. Bak. ***dağılımcılık***.

dağınık (Alm. *diffus,* Fr. *diffus,* İng. *diffuse).* Başlıca iki biçimlendiricinin birbirinden uzakta kaldığı sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Türkçe'de /t/, /d/ dişsilleri, /f/, /v/ dudaksıldışsilleri, /i/, /ü/, /u/ gibi kapalı ünlüler dağınık özelliği taşır. Bak. ***yoğun, ikicilik***.

dalga kuramı (Alm. *Wellentheorie,* Fr. *théorie des ondes,* İng. *wave theory).* Komşu diller arasında görülen benzerlikleri açıklamak amacıyla J. Schmidt'in 1872 yılında oluşturduğu kuram. Bir dilin yayılmasını ve bütünlüğünü birleştirici güç sağlar. Bu güç, lehçesel ayrımlaşmayı önleyebildiği gibi, bir yeniliğin yayılmasını da sağlayabilir. Bir lehçe olgusunun uzamsal sınırlarını belirtmek için dalga teriminin kullanılmasını birleştirici, birlik sağlayıcı gücün bu ikinci biçimi geçerli kılar.

dalgalanma (Alm. *Schwankung,* Fr. *fluctuation,* İng. *fluctuation).* Aynı konuşucunun aynı koşullarda bir anlambirimde iki ya da daha çok sayıda sesbirimi birbiri yerine kullanabilmesi sonucu ortaya çıkan durum.

Çağdaş dilbilimin çok önemli bir kavramı olan sesbirim dalgalanması özgür bir almaşmadır, ancak düzenli bir işleyiş göstermez ve yansızlaşmayla karışmaz: Çünkü yansızlaşma, anlambirimin herhangi bir yerinde belli bir karşıtlığın ortadan kalkmasıdır, oysa dalgalanma, anlambirimin herhangi bir yerinde iki sesbirimin almaşmasının ürünüdür; bu durumda belli bir karşıtlık işlemez olur. 1970'lerde 47 kişinin konuştuğu ve Fransız dilbilimcisi C. Clairis'in incelediği Kavaşkar dilindeki (Güney Amerika yerli dillerinden biri) /l/ ~ /j/ karşıtlığını oluşturan sesbirimlerin almaşması bu olguya iyi bir örnektir: Gerçekten de, /lejes/ "görmek, bakmak", /lawcen/ "balık" ve /lalas/ "yüzmek" üçlüsü, belirtilen türden bir almaşma sonucu ve herhangi bir anlam değişikliği olmadan /jejes/, /jawcen/ ve /jajas/ biçimine bürünebilir. Dalgalanma olgularının saptanabilmesi için, sesbilimsel incelemenin yapılmış olması, yansızlaşma durumlarının, sesbirimlerin birleşimsel ve özgür değişkeleriyle dağılım alanlarının belirlenmiş olması zorunludur.

damaksıl (Alm. *Palatal, Gaumenlaut,* Fr. *palatale,* İng. *palatal).* Damakla oluşturulan ve pek çok türü bulunan ünlü ve ünsüzlerin ortak adı. Örneğin *kedi* sözcüğündeki [e] sesi de, *kim* sözcüğündeki [k] sesi de damaksıldır.

damaksıllaşma (Alm. *Palatalisierung, Mouillierung,* Fr. *palatalisation, mouillure,* İng. *palatalisation).* Bir sesin eklemlenme bölgesinin artdamak bölgesinden öndamak bölgesine kayması. Örneğin [u], damaksıllaşma sonucu [ü] olur.

damaksıllaştırma (Alm. *Palatalisierung, Mouillierung,* Fr. *palatalisation, mouillure,* İng. *palatalisation).* Bir sesin eklemlenme bölgesini artdamaktan öndamağa kaydırma.

daraltı (Alm. *Enge, Konstriktion,* Fr. *constriction,* İng. *constriction).* Ses yolunda, sürtüşmeyi andıran bir ses çıkmasına yol açan daralma. Bak. ***daraltılı.***

daraltılı (Alm. *Konstriktiv, Engelaut,* Fr. *constrictive,* İng. *constrictive).* Ses yolunda bir daralma, eklemleyici öğenin çeperinde bir sürtüşme sonucu oluşan çeşitli ünsüzlere verilen ortak ad. *(Sürtüşmeli* de denir.) Örneğin [f], [v] daraltılılardandır.

dar çevriyazı Bak. ***sesçil çevriyazı.***

Darmesteter, Arsène (1846-1888). Fransız dilbilimcisi. Sözlükçülük ve sözlükbilim alanlarındaki çalışmalarıyla tanınır. *La Vie des mots étudiée dans leur signification* (Anlamları Bakımından incelenen Sözcüklerin Yaşamı) [1887] ve A. Hatzfeld'le birlikte hazırladığı, ölümünden sonra A. Thomas'nın katkılarıyla bitirilen *Dictionnaire général de la langue française* (Fransız Dilinin Genel Sözlüğü) [1890-1900] adlı yapıtların yazarıdır.

dar ünlü (Alm. *enger Vokal,* Fr. *voyelle étroite,* İng. *narrow vowel).* Kimi sınıflandırmalarda, dil kaslarının gerilmesi, böylece ses yolunun daralması sonucu oluşan ünlü (örn. [ı], [i], [u], [ü], vb.).

Dauzat, Albert (1877-1955). Fransız dilbilimcisi. Uzamsal dilbilim ve kökenbilim çalışmalarının yanı sıra Fransızca'nın artsüremiyle ilgili araştırmalar yapmıştır. *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransız Dilinin Kökensel Sözlüğü) [1938] yenilenmiş biçimiyle (J. Dubois ve H. Mitterand'ın katkısıyla) bugün de geçerliğini sürdürmektedir. Dauzat, aralarında *Le Français moderne*'in de bulunduğu çeşitli dilbilim dergilerinin de kurucusudur.

değer (Alm. *Wert,* Fr. *valeur,* İng. *value).* Bir dil biriminin dizgedeki konumundan, öbür benzer birimlerle aynı dilsel yapı içinde kurduğu bağıntılardan kaynaklanan görece durum. Değer kavramı F. de Saussure'le birlikte dilin bir töz olmayıp bir biçim niteliği taşıdığının anlaşılmasıyla doğmuştur. Dilsel bir öğenin değerini belirleyebilmek için, onunla aynı düzlemde yer alan öbür öğelerle kurduğu karşıtlık bağıntılarını göz önünde tutmak gerekir. Bu kavram ışığında dil öğeleri ne olduklarıyla değil, ne olmadıklarıyla tanımlanırlar.

değerbilim (Fr. *axiologie).* Karşıtlıklara dayanılarak ortaya konulmuş göstergesel değerlere ilişkin incelemeye A. Martinet'nin verdiği ad. Değerbilim, dilbilgisel ve sözlükbilimsel olmak üzere iki düzlemde işlem yapar.

değini (Alm. *Argument,* Fr. *argument,* İng. *argument).* Tümcedeki eyleyenlere verilen bir başka ad. Örneğin *Arkadaşları onu bilgisayar uzmanı olarak tanır* tüm-

cesinde yüklemin *(tanır)* üç değinisi vardır: *Arkadaşlar, o, uzman.*

değişi (Alm. *Permutation,* Fr. *permutation,* İng. *permutation).* 1. Söz zincirinde yer alan öğelerin sıra değiştirmesi. Örneğin *yok* ile *koy* sözcüklerinde /k/ ve /y/ sesbirimleri açısından değişi vardır. 2. Dilbilgisel almaşma.

değişikleme (Alm. *Enallage,* Fr. *Enallage,* İng. *enallage).* Kullanılması beklenen bir biçim, bir kuruluş yerine bir başkasını gerçekleştirme (örn. gelecek zaman yerine şimdiki zaman, belirteç yerine sıfat, vb. kullanma).

değişim 1. (Alm. *Wandel,* Fr. *changement,* İng. *change).* Bir dilin belli bir evresinden bir sonraki evresine değin birimlerin ya da birim topluluklarının gösteren ya da gösterilen açısından başka duruma girmesi ya da yerlerini başka öğelere bırakması. 2. (Alm. *Kommutation,* Fr. *commutation,* İng. *commutation).* Değiştirim sonucu ortaya çıkan durum.

değişimsiz (Alm. *unveränderlich,* Fr. *invariable,* İng. *invariable).* Bükünsel değişimlere uğramayan öğeler için kullanılır.

değişke (Alm. *Variante,* Fr. *variante,* İng. *variant).* Bir dil biriminin, değerinde herhangi bir değişiklik olmadan büründüğü biçimlerin her biri. Değişkeler aynı birimin çeşitli gerçekleşmeleridir ve o birimin dağılım alanını oluştururlar. Sesbirimlerin bağlamdan doğan değişkeleri bağlamsal ya da birleşimsel değişkeler, kişilerin özelliklerinden kaynaklanan değişkelerse bireysel değişkeler adını alır. *(Başkalaşık* da denir.)

değişken (Alm. *Variable,* Fr. *variable,* İng. *variable).* Çeşitli değerler alabilecek nicelik. Örneğin, tümce yapımıyla ilgili olarak AD (Ad Dizimi) *ben, çocuk, ağaç,* vb. değerlere bürünebilecek bir değişkendir.

değişkenlik (Alm. *Variation,* Fr. *variation,* İng. *variation).* Bir dilin süre, uzam ve toplum içinde değişik biçimlere bürünme özelliği. Artsüremli değişkenlik tarihsel dilbilimin; uzamsal değişkenlik dilbilimsel coğrafyanın ve toplumsal değişkenlik toplum-dilbilimin inceleme alanına girer.

değişleme (Alm. *Hypallage,* Fr. *hypallage,* İng. *hypallage).* Sözbilimde, tümcedeki bir öğeyi, aynı tümcedeki bir başka öğeye ilişkin özellikle niteleme.

değişmece (Alm. *Figur, Tropus,* Fr. *figure, trope,* İng. *figure, trope).* Kurala ya da eşdeğer, ama daha yalın ve dolaysız bir anlatıma oranla belirgin bir değişim gösteren her türlü dilsel birim ya da bu türlü birimler içeren her türlü düzenleniş; bir göstergenin ya da bir göstergeler bütününün "gerçek" diye nitelendirilen anlamı dışında kullanılması. Değişmece genellikle iki nesne ya da varlık arasındaki benzerlik (eğretileme) ya da herhangi bir eşdeğerlik (düzdeğişmece) ilişkisi aracılığıyla bir gösterge ya da göstergeler bütününün bir başka gösterge ya da göstergeler bütününün yerine kullanılmasından kaynaklanır. Kimi değişmeceler, tümcedeki öğelerin düzenleniş biçiminden, tümce kuruluşundan, biçemsel özelliklerden, vb. doğar. Çağdaş kuramcıların çoğu, değişmece kavramının kapsamını büyük ölçüde genişleterek hem göstergelerin anlamını etkileyen, hem de herhangi bir anlam değişikliğine yol açmayan, yalnızca düzenlenişle ilgili olguları bu terimle belirtir.

değişmeceli (Alm. *figurativ, Fr. figuré,* İng. *figurative).* Değişmece sonucu ortaya çıkan anlam için kullanılır. Örneğin *Aslanlar maçı kazandı* sözünde "güçlülük, vb." belirten *aslan* sözcüğü, değişmeceli bir anlam içerir.

değiştiri (Alm. *Permutation,* Fr. *permutation,* İng. *permutation).* Değişi yapma. Bak. ***değişi.***

değiştirici (Alm. *Modifikator,* Fr. *modificateur,* İng. *modifier).* Dışözeksel bir kuruluşta, dağılımı kuruluşun tümünden ayrı kurucu. Örneğin *Kolu kırık adam* kuruluşundaki *kolu kırık* değiştiricidir.

değiştirim 1. (Alm. *Kommutation,* Fr. *commutation,* İng. *commutation).* Anlatım ya da içerik düzleminde bir öğenin yerine bir başka öğe koyarak bu değişikliğin öbür düzlemde de herhangi bir değişikliğe yol açıp açmadığını sınama işlemi; aynı dizide yer alan öğelerden birinin yerine dizimsel düzlemde bir başkasını koyma. Sesbilimde birimler değiştirimle saptanır. Bir tek parçaları birbirinden ayrı olan (örn. *sel/tel)* gösterge çiftleri karşılaştırılarak bu ayrılığın gösterilenleri

de birbirinden ayırıp ayırmadığı araştırılır. Böylece sesbirim dizileri belirlenir. Sesbilimden esinlenen anlambilimciler de değiştirim kavramından geniş ölçüde yararlanmaktadır. 2. (Alm. *Substitution,* Fr. *substitution* İng. *substitution).* Özellikle üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, silinen bir kurucu yerine bir başka kurucu getirme.

denek (Alm. *Informant,* Fr. *informateur,* İng. *informant).* Bütünce oluşturarak bir dili ya da dilsel bir olguyu incelemeyi amaçlayan dilbilimciye dilsel gereç sağlayan birey.

deneysel sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

derilme (Alm. *Kontraktion, Zusammenziehung,* Fr. *contraction, coalescence,* İng. *contraction).* Söz zincirinde yan yana olan kimi ünlülerin kaynaşarak tek ünlüye ya da ikili ünlüye dönüşmesi (örn. *pazartesi*< *pazar+ertesi).*

derin yapı (Alm. *Tiefenstruktur,* Fr. *structure profonde,* İng. *deep structure).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, sözdizimsel bileşende elde edilen, evrensel nitelikli olduğu varsayılan, biçimsel, soyut tümce yapısı. Bir tümcenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı, o tümcenin anlamını belirler. Yüzeysel yapıda eşsesli olan tümcelerin değişik anlamları derin yapıda gösterilebilir. Bak. ***yüzeysel yapı.***

devimsel (Alm. *dynamisch,* Fr. *dynamique,* İng. *dynamic).* Dural dilbilime karşıt olarak, artsüremli dilbilimi belirtmek için kullanılır.

devrikleme (Alm. *Anastrophe,* Fr. *anastrophe,* İng. *anastrophe).* Sözcüklerin tümce içindeki olağan dizilişine uymayan sıralanış (örn. *Oraya git* yerine *git oraya*; *kişilerin çoğu* yerine *çoğu kişi*). Devrikleme genellikle tumturaklılık sağlayıcı ya da biçemsel bir dönüştürüm sonucu elde edilir.

devriklik (Alm. *Inversion, Umkehrung,* Fr. *inversion,* İng. *inversion*). Olağan ve sık görülen bir sıralanış düzeninin yerini bir tümcede başka türlü bir sıralama düzeninin almasından kaynaklanan durum. Örneğin Türkçe'de özneyle yüklem, eylemle tümleç yer değiştirdiğinde devriklikten söz edilir. Bak. ***devrik tümce.***

devrim Bak. ***dil devrimi.***

deyim (Alm. *Ausdruck, Redensart*, Fr. *locution*, İng. *locution, formula)*. Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaşması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz (örn. *kâplere binmek*).

deyiş Bak. ***biçem***.

deyişbilim Bak. ***biçembilim***.

dış akışma Bak. ***akışma***.

dış bağlam Bak. ***bağlam***.

dış gösterici Bak. ***gösterici***.

dışözeksel (Alm. *exozentrisch*, Fr. *exocentrique*, İng. *exocentric*). Dolaysız kurucular çözümlemesinde, dağılımı kurucularından biriyle özdeşleşmeyen dizimler için kullanılır. Örneğin, özneyle yüklemden oluşan dizim dışözekseldir. Bak. ***içözeksel***.

dış patlama (Alm. *Explosion*, Fr. *explosion*, İng. *explosion*). Kapantılılar oluşurken iç patlama ve duraklamayı izleyen sonuncu ve en önemli evre.

dış patlamalı (Alm. *Explosiv, Explosivlaut, Verschlusslaut*, Fr. *explosive*, İng. *explosive*). Dış patlama içeren ünsüz. Bak. ***kapantılı***.

Diez, Friedrich (1794-1876). Alman dilbilimcisi. Roman dilleri üzerinde çalışmış, tarihsel yöntemin en önemli kuramcıları arasına girmiştir. *Grammatik der romanischen Sprachen* (Roman Dilleri Dilbilgisi) [1836-1838] ve *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (Roman Dillerinin Kökenbilim Sözlüğü) [1853] başlıca yapıtlarıdır.

dil (Alm. *Sprache*, Fr. *langue, langage*, İng. *language)*. Belli bir insan topluluğuna özgü, çift eklemli sesli göstergeler dizgesi. F. de Saussure'ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, dilyetisinin toplumsal ürünü olan dil, bu yetinin bireylerce kullanılabilmesini (bak. ***söz***) sağlayan ve toplumca benimsenmiş olan uzlaşımsal bir düzendir. Hem gösterenlerle gösterilenlerin birleşmesiyle oluşan bir dizge, hem de bu birleşimin ürünü olan göstergelerle bunları oluşturan ve bunların oluşturduğu öğelerin işleyiş kurallarını içeren bir düzenektir. A. Martinet'nin ünlü tanımına göre "bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel

bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları bir dilden öbürüne değişen ayırıcı ve ardışık birimler, başka bir deyişle sesbirimler biçiminde eklemlenir." 2. Bildirişim sağlama aracı olarak kullanılan ve doğal diller dışında kalan her türlü göstergeler dizgesi, anlatım yöntemi (örn. sinema dili, arıların dili).

dil ailesi (Alm. *Sprachfamilie,* Fr. *famille de langues,* İng. *family of languages, linguistic family).* Aynı anadilden türemiş, ortak bir kökene bağlanan dillerin oluşturduğu bütün. XIX. yüzyılda özellikle F. Bopp'la başlayan karşılaştırmalı dilbilgisi çalışmalarıyla dil aileleri saptanmıştır: Hint-Avrupa, Hami-Sami, vb. dil aileleri. Bu konuda kesin sayılabilecek sonuçların yanı sıra doğrulanması güçlük gösteren varsayımlara da rastlanmaktadır. Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin Altay öbeğindendir.

dil atlası (Alm. *Sprachatlas,* Fr. *atlas linguistique,* İng. *linguistic atlas).* Bir bölgedeki belli bir dilsel biçimin değişik lehçelerde büründüğü görünümleri yansıtan ya da dil ve lehçelerin dağılımını gösteren çeşitli haritaların oluşturduğu bütün. XX. yüzyıl başlarında J. Gilliéron'un E. Edmont'la birlikte Fransa'ya ilişkin olarak hazırladığı atlas, en ünlü dil atlasıdır.

dilbilgisel (Alm. *grammatisch,* Fr. *grammatical,* İng. *grammatical).* 1. Dilbilgisine ilişkin olan, dilbilgisiyle ilgili. 2. Dilbilgisine uygun olan. Bak. ***dilbilgisellik.***

dilbilgisel aykırılık (Alm. *Agrammatikalität,* Fr. *agrammaticalité,* İng. *agrammaticality).* Bir dilin yapısına, kurallarına uymama durumu. Dilbilgisel aykırılık konuşucuların edinç düzlemindeki yargısına dayanılarak belirlenir.

dilbilgisel çözümleme (Alm. *Satzanalyse,* Fr. *analyse grammaticale,* İng. *grammatical analysis).* Tümcedeki öğelerin dilbilgisi ulamlarını ve işlevlerini belirlemeye yarayan işlem.

dilbilgiselleşme (Alm. *Grammatikalisierung,* Fr. *grammaticalisation,* İng. *grammaticalisation).* Dilin evrim süreci içinde bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi.

dilbilgisellik (Alm. *Grammatikalität,* Fr. *grammaticalité,* İng. *grammaticality).* Dilbilgisine, bir dilin tümce yapısına uygunluk. Dilbilgisellik yargısı, bir dili anadili olarak bilen bireylerin edincinden kaynaklanır ve bir tümcenin doğru oluşturulup oluşturulmadığına, dilbilgisine uyup uymadığına ilişkin bir iç duyguya bağlanır.

dilbilgisi (Alm. *Grammatik,* Fr. *grammaire,* İng. *grammar).* 1. Bir dilin işleyişini ve sunduğu düzeni ortaya koyan, özellikle de biçimbilimle sözdizimi kapsayan inceleme. Kimi dilbilgileri, biçimbilim düzleminde sözcük yapımını da kapsamına alır. 2. Dilsel kullanımın kimi yönlerini kurala bağlamayı amaçlayan buyurucu ve kuralcı inceleme. Geleneksel dilbilgisi salt kuralcı bir daldır. 3. Üretici-dönüşümsel anlayışta, bir dilin konuşucu-dinleyicilerince geçerli sayılan tümceleri üretebilecek bir düzenek oluşturmak üzere dilbilimcinin kurduğu biçimsel dizge. 4. Konuşucu-dinleyicinin tümceleri üretmesini ve anlamasını sağlayan iç dizge ve bilgi; edinç.

dilbilgisibirim *(*Alm. *Grammem,* Fr. *grammème,* İng. *grammatical morpheme).* Dilbilgisel anlambirim (K. L. Pike, B. Pottier). Dilbilgisibirimlerin kimi bağımlı (ekler), kimi bağımsızdır (çeşitli dillerdeki tanımlıklar, ilgeçler, kimi belirteçler).

dilbilgisiyitimi (Alm. *Agrammatismus,* Fr. *agrammatisme,* İng. *agrammatism).* Dilbilgisel anlambirimleri kullanamama biçiminde beliren, tümcelerin salt sözlükbirim sıralanışlarına indirgendiği sözyitimi.

dilbilim (Alm. *Sprachwissenschaft, Linguistik,* Fr. *linguistique,* İng. *linguistics).* Kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri, vb. açısından inceleyen insan bilimi. İnsan bilimlerinin en gelişmişi sayılan dilbilim, günümüzde sözlü dile öncelik tanıyan, hem tümdengelimli, hem tümevarımlı yaklaşımlar içeren, yansız gözlemlere, nesnel bakış açılarına dayanan, betimleyici ve/ya da açıklayıcı bir dal özelliği taşır. Bu nitelikleriyle kuralcı ve buyurucu geleneksel dilbilgisinden, doğrulanamayan varsayımlara yer veren uygulamalardan, yazılı belgelerle yazınsal değerlere üstünlük tanıyan betikbilimden ayrılır.

Dilbilim, başka olguları açıklamak için zaman zaman dilden yararlanan ruhbilim, toplumbilim, budunbilim gibi bilimlerden de bağımsızdır. Bütün çağlarda dile ilişkin incelemelere rastlanırsa da, dilbilim özerk bir dal kimliğiyle ancak XIX. yy. başlarında, dillerin birbirleriyle karşılaştırılabileceği anlaşılınca kurulmuştur. 1816'da, F. Bopp'un Sanskritçe'yi Germence, Yunanca, Latince vb. dillere bağlayan ilişkileri incelemesi bu alanda önemli bir aşama sayılır (bak. ***karşılaştırmalı dilbilim***). Aynı doğrultuda birçok çalışma yapılmış, dil akrabalığı kavramı çerçevesinde geniş kapsamlı araştırmalara girişilmiştir. XIX. yy.'m ikinci yarısında gitgide ağır basacak olan tarihsel incelemeleri de karşılaştırmalı yaklaşım olanaklı kılmıştır. J. Grimm, kendi adıyla anılan yasa aracılığıyla Latince, Yunanca ve Sanskritçe'deki ünsüz evrimine ilişkin düzeni ortaya koymuş, aynı türden çalışmalar Roman dilleri için de yapılmıştır (F. Diez). 1870'lere doğru Almanya'da ortaya çıkan Yenidilbilgiciler Okulu tarihsel dilbilimin temel ilkelerini belirlemeye çalışmıştır (A. Leskien, H. Paul, G. Brugmann). Yenidilbilgiciler karşılaştırma yoluyla elde edilmiş olan sonuçları tarihsel bir eksene oturtmaya, olguları birbirine bağlayan yasaları saptamaya çalışmışlardır. Özellikle salt ve kesin nitelikli ses değişim yasalarının geçerliğini tanıtlamaya yönelen bu dilbilimciler, olguları zorlamışlar, kimi verileri görmezlikten gelmişlerdir. XIX. yy.'ın sonlarına doğru dildeki evrimin toplumsal evrimden soyutlanamayacağı görüşü ağır basmaya başlamıştır. Öte yandan, deneysel ses-bilgisi, tarihsel bakış açısının birçok olguyu gerektiği biçimde açıklayamadığını ortaya koymuştur. XX. yy. başlarında F. de Saussure evrim boyutuna üstünlük tanıyan XIX. yy. anlayışını temelinden sarsmış, dizge incelemesine ağırlık vererek dilbilime, çağımızda izleyeceği doğrultuyu göstermiş, yapısal dilbilimi hazırlamıştır. Bu gelişme önce ses incelemelerini, sonra da sözdizim araştırmalarını etkilemiş, daha yakın bir geçmişteyse sözlükbilimin (özellikle de anlambilimin) yeni bir yörüngeye oturmasına ve çok verimli yöntemlerle donanmasına neden olmuştur (bak. ***yapısal dilbilim***). Kimi yönleriyle yeni türden bir yapısalcılık sayılan, ama birçok bakımdan da Saussure'den

bağımsız olarak oluşan Amerikan yapısalcılığını (bak. ***dağıtımcılık***) aşan üretici-dönüşümsel dilbilgisi (bak. ***üretici-dönüşümsel dilbilgisi***) günümüzde büyük bir gelişme göstermektedir. Dağılımcılığa karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bu akım geniş kapsamlı bir kuramlaştırma ve biçimselleştirme çabasının ürünüdür. Çağdaş dilbilim bir iki kurama indirgenemeyecek denli çeşitlilik göstermektedir. Dilin dizgesel yönünün yanı sıra toplumsal (bak. ***toplumdilbilim***), bireysel (bak. ***ruhdilbilim***) yanları üstünde de durulmakta, dilsel kullanımın bütün yönleri, ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. *Söylem çözümlemesi, betiksel dilbilim,* vb. alanlardaki çalışmalar aracılığıyla tümce boyutları aşılmış, sözceleme düzlemine yönelişle birlikte dilsel dizgeyi çevreleyen çeşitli koşullar göz önünde tutulmaya başlanmıştır. Göstergebilimle dilbilim arasındaki etkileşim (bak. ***göstergebilim***) de burada anılmalıdır. Bir yandan hiçbir dönemde ulaşılmamış bir soyutluk düzleminde kuramsal çabalar sürdürülürken, bir yandan da dilsel gereksinimlerden, somut koşullardan kaynaklanan uygulamalara yöneliş görülmekte, çeviri, terim, anadili ve yabancı dil öğretimi, vb. ile ilgili yoğun çalışmalar yapılmaktadır (bak. ***uygulamalı dilbilim***). Kısacası, XX. yy. dilbilimcileri, hem oluşturdukları kuramlarla, hem de giriştikleri geniş kapsamlı uygulama denemeleriyle sözlü bildirişim aracı dili inceleyen dalı insan bilimleri içinde örnek bilim düzeyine yükseltmişlerdir.

dilbilim dışı (Alm. *ausserlinguistisch,* Fr. *extra-linguistique,* İng. *extra-linguistic).* Dilbilimin dışında kalan, dilbilimi ilgilendirmeyen olguları belirtir. Örneğin dağılımcılar anlamı dilbilim dışı sayarlar.

dilbilimsel (Alm. *linguistisch,* Fr. *linguistique,* İng. *linguistic).* Dilbilime ilişkin olan, dilbilimle ilgili.

dilbilimsel coğrafya (Alm. *Sprachgeographie,* Fr. *géographie linguistique,* İng. *linguistic geography).* Dil olgularının uzamdaki dağılış alanlarını inceleyen bilim. *(Uzamsal dilbilim* de denir.) Bak. ***dil atlası.***

dilbirim (Alm. *Glossem,* Fr. *glossème,* İng. *glosseme).* L. Hjelmslev'in kuramında, değiştirim yoluyla saptanan, biçimsel olarak tanımlanan ve anlatımla içerik düzlemlerinin en küçük öğesi olarak ortaya çıkan birim.

dil devrimi (Alm. *Sprachrevolution,* Fr. *révolution linguistique,* İng. *linguistic revolution).* Bildirişim ve dil içi denge gereksinimlerinin sonucu olarak bir dili yabancı öğelerin egemenliğinden kurtarmak amacıyla girişilen ve her türlü anlatımı o dilin olanaklarıyla, bir başka deyişle, dil içi aktarım, türetme ve bileştirme yollarıyla sağlamaya, böylece dili yenileştirmeye ve varsıllaştırmaya dönük uygulama. Türk Dil Devrimi, Atatürk Devrimleri'nin ayrılmaz bir parçası, Yazı Devrimi'nin doğal bir uzantısıdır. Dilin kendi özüne dönerek iç dengesini sarsıcı öğelerden kurtulmasını ve gelişmesini sağlayıcı, derleme ve tarama çalışmalarıyla desteklenen büyük bir atılımdır. Türk Dil Kurumu'nun dil devrimi sürecine katkısı büyük olmuştur.

dil dışı (Alm. *aussersprachlich,* Fr. *extra-linguistique,* İng. *extra-linguistic).* Dil dizgesi dışında kalan, özellikle de konuşucu, dinleyici ya da duruma ilişkin etkenleri belirtir (örn. dil dışı olgular).

dil dışı bağlam Bak. ***bağlam.***

dil düzeyi (Alm. *Sprachebene,* Fr. *niveau de langue,* İng. *linguistic level).* Toplumsal ölçütler açısından dilsel gerçekleşmelerin, çeşitli kullanımların bağlandıkları düzlemlerin her biri. Bireyler, içinde bulundukları çevrelere göre, toplumsal ayrımlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan değişik dil düzeylerinde yer alan kullanımlara başvururlar. Bu kullanımlar kimi durumlarda istençli, kimi durumlarda istençdışı bir özellik taşır. Düzey ayrımı en az üç kullanım türüne bağlanır: Özenli dil, gündelik dil ve yerel ağız. Ayrıca salt sözlüğe ilişkin düzey ayrımları bulunduğu gibi ses, biçim ve sözdizim olgularını ilgilendiren düzey ayrımlarına da rastlanır.

dilek kipi Bak. ***dilek-koşul kipi.***

dilek-koşul kipi (Alm. *Desiderativum, Fr. désidératif,* İng. *desiderative).* Dilek kavramı içeren isteme kipi. Türkçe'de dilek-koşul kipi, eylem kök ya da gövdelerine *-se (-sa)* eki getirilerek oluşturulur: *kal-sa-m, kal-sa-n, kal-sa, kal-sa-k, kal-sa-nız, kal-sa-lar.*

dil haritası (Alm. *Sprachkarte,* Fr. *carte linguistique,* İng. *linguistic chart).* Dil atlasının bölümlerinden her biri. Bak. ***dil atlası.***

dil içi bağlam Bak. ***bağlam.***

dil öbeği (Alm. *Sprachgruppe,* Fr. *groupe de langues,* İng. *linguistic group).* Çeşitli ölçütlere uygun olarak yapılan sınıflandırmalarda, bir bütün oluşturduğu varsayılan dil topluluklarına verilen ad.

dilsel (Alm. *sprachlich,* Fr. *linguistique, langagier,* İng. *linguistic).* Dille ilgili, dile ilişkin olan.

dilsel topluluk (Alm. *Sprachgemeinschaft,* Fr. *communauté linguistique,* İng. *linguistic community, speech community).* Aynı dili konuşan bireylerin oluşturduğu topluluk. Böyle bir topluluğun bireyleri arasında çeşitli etkenlere (kuşaklara, uğraşlara, yörelere, vb.) bağlı olarak seslere, sözdizime, sözlüğe ilişkin ayrılıklar görülebilir.

dilsel tutumluluk (Alm. *Sprachökonomie,* Fr. *économie du langage,* İng. *language economy).* Bildirişim için gerekli olan çabada tutumlu davranmaya yöneliş. Dildeki tutumluluk anlamlı ayrımlarla gereksiz ayrıntılar arasındaki oynak dengenin ürünü olarak görülür.

dil tarihlemesi (Alm. *Glottochronologie,* Fr. *glottochronologie,* İng. *glottochronology).* Aynı aileden iki dilin birbirinden ayrıldığı tarihi ya da iki dil durumu arasında geçen süreyi belirlemek için kullanılan yöntem. Karbon-14 yönteminden (canlı varlıkların [örneğin ağaçların] kalıntılarındaki karbon 14 [radyokarbon] azlığı-çokluğuyla bu kalıntıların yaşlarını belirleme olanağını verir) esinlenen Amerikalı dilbilimci M. Swadesh'in 1952'de oluşturduğu dil tarihlemesi yöntemi, önce 100 sözcüklük bir temel sözlükten (evrensel kavramlar: *yemek, içmek, insan,* vb.) yararlanarak bin yıllık evrimin ortalamasını saptar; sonra ele aldığı olguları, bu ortalamadan yararlanarak değerlendirir. Swadesh'e göre temel sözlük bütün dillerde oldukça düzenli bir evrim geçirir ve belirtilen süre diliminde yaklaşık % 19 oranında öğe yitirir.

dil ucu ünsüzü (Alm. *Apikal,* Fr. *apicale,* İng. *apical).* Dilin sert damağın ön bölümüne (dişlere ya da dişyuvalarına) yaklaştırılmasıyla elde edilen ünsüz (örn. [t]).

dil üstü ünsüzü (Alm. *Dorsal,* Fr. *dorsale,* İng. *dorsal).* Eklemleme noktası, dilin üst bölümüyle sert ya da yumuşak damak arasında yer alan ünsüz. Örneğin damaksıllar dil üstü ünsüzleridir.

dilyetisi (Alm. *Sprache, Sprachfähigkeit,* Fr. *langage,* İng. *language).* insanın sesli göstergeler aracılığıyla ya da doğal diller kullanarak anlaşma, bildirişim sağlama yetisi. Dilyetisi hem toplumsal, hem bireysel özellikler içeren çok karmaşık nitelikli bir bütündür. Bak. ***dil, söz.***

dinleyici (Alm. *Hörer,* Fr. *auditeur,* İng. *listener).* Bildirişim eyleminde konuşucunun, bildirisini yönelttiği, kendine özgü kurallarla gerçekleşen bildiriyi algılayıp çözümleyen kişi. Bildirişim eyleminde birey, hem dinleyici, hem konuşucu özelliği taşır; bundan ötürü de dinleyici-konuşucudan söz edilir. Bildirişim kuramında dinleyiciye *alıcı* denir.

dişil (Alm. *Femininum,* Fr. *féminin,* İng. *feminine).* Kimi dillerde dişi cinsten sayılan anlamlı birimlerin aldığı biçim. Birçok durumda dişil, doğal bir özelliği belirtmez; uzlaşımsal nitelik taşır.

dişsil (Alm. *Dental, Zahnlaut,* Fr. *dentale,* İng. *dental).* Dilin uç bölümünün dişlere dokunmasıyla oluşan ünsüz (örn. [t], [d]).

dişsil-dudaksıl (Alm. *Labiodental, Lippenzahnlaut,* Fr. *labiodentale, dentilabiale,* İng. *labio-dental).* Alt dudağın üst dişlere dokunmasıyla oluşan ünsüz (örn. [f], [v]). [*Dudaksıl-dişsil* de denir.]

dişyuvasıl (Alm. *Alveolar,* Fr. *alvéolaire,* İng. *alveolar, gingival).* Üst dişyuvalarının bulunduğu bölgeye dil ucunun dokunmasıyla oluşan dişsil [örn. Türkçe'deki [j], [ş]).

dişyuvasıl-damaksıl (Alm. *Alveopalatal,* Fr. *alvéopalatale,* İng. *alveo-palatal).* Diş yuvalarıyla sert damak arasındaki bölgeye dil ucunun ya da dilin ön üst yüzeyinin dokunmasıyla oluşan ses (örn. Türkçe'deki [ç], [c], [ş], [j]).

diyalekt Bak. ***lehçe.***

diyezleşmemiş (Alm. *nicht-spitz,* Fr. *non-diésé,* İng. *non-sharp).* Diyezleşmiş sesbirimlerin karşıtlarının niteliğini belirtmek için kullanılır. Bak. ***diyezleşmiş, ikicilik.***

diyezleşmiş (Alm. *spitz,* Fr. *diésé,* İng. *sharp).* İkinci biçimlendiricinin yüksek titreşkelere (frekanslara) yönelmesi, ağzın daralması, boğazın gevşemesiyle tanımlanan sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kulla-

nılır. Diyezleşmiş sesbirimler, Rumence'de, Slav dillerinde, vb. önemli bir işlev yerine getirir ve genellikle dişsilleri ayrımlaştırır. Bak. ***diyezleşmemiş, ikicilik***.

dizem (Alm. *Rhythmus, Takt, Sprechtakt,* Fr. *rythme,* İng. *rhythm).* Çeşitli ses olgularının (ses niteliği, uzunluk, vurgu) söz zincirinde düzenli biçimde ve belli aralıklarla yinelenmesi sonucu ortaya çıkan titremleme olgusu. Bak. ***titremleme***.

dizge (Alm. *System,* Fr. *système,* İng. *system).* 1. Öğeleri ya da bölümleri çeşitli ilkeler uyarınca birbirine bağlı düzenli bütün; yapı. 2. Dizisel düzeydeki ilişkilerden oluşan bütün.

dizgesel (Alm. *systemisch,* Fr. *systémique,* İng. *systemic).* Dizge niteliği taşıyan, dizgeye ilişkin olan.

dizi (Alm. *Paradigma, Fr.paradigme,* İng. *paradigm).* Aynı sözdizimsel bağlam içinde birbirinin yerini alabilecek olan ve gücül bir karşıtlık bağıntısı kuran öğelerin oluşturduğu bütün. *(Paradigma* da denir.) Aynı dilsel birimle değiştirilebilecek birimlerin tümünü belirten dizi kavramı, hem birinci, hem de ikinci eklemlilik düzeylerinde geçerlidir. Bundan ötürü, sesbirim dizilerinde olduğu gibi anlambirim dizilerinden de söz edilebilir. Bak. ***dizim.***

dizibilim (Alm. *Paradigmatik,* Fr. *paradigmatique,* İng. *paradigmatics).* Dizimbilime karşıt olarak, söz zincirinin her noktasında konuşucunun dil birimlerini seçme eylemini inceleyen dal. Bak. ***dizisel bağıntı***.

dizilimbilim (Alm. *Tagmemik,* Fr. *tagmémique,* İng. *tagmemics).* Dizilimbirim incelemesi (K. L. Pike).

dizilimbirim (Alm. *Tagmem,* Fr. *tagmème,* İng. *tagmeme).* Söylemde öğelerin gerçekleşme düzeni. Bak. ***dizilimbilim***.

diziliş (Alm. *Sequenz,* Fr. *séquence,* İng. *string).* Dizimsel eksen üstünde çizgisel biçimde sıralanan birimlerin oluşturduğu düzen. Örneğin tümce bir dizilişitir.

dizim (Alm. *Syntagma,* Fr. *syntagme,* İng. *syntagm).* Söz zincirinde birbirini izleyen ve belli bir birim oluşturan anlamlı öğelerin birleşimi. *(Sentagma* da denir.) Bak. ***dizi***.

dizimbilim (Alm. *Syntagmatik*, Fr. *syntagmalique*, İng. *syntagmatics)*. Dizibilime karşıt olarak, dil birimlerini söz zincirinde birbirlerini izlemeleri bakımından inceleyen dal. Dizimbilim alanına giren bütün olgular sözdizime bağlanmaz; buna karşılık sözdizimsel bütün olgular dizimbilimi ilgilendirir. Bak. ***dizimsel bağıntı***.

dizimbirim (Alm. *Syllemma*, Fr. *syllemme*, İng. *syllemma*). Bir çekirdekle kipliklerinin yanı sıra, gerektiğinde sözcenin geri kalan bölümüyle bağlantı sağlayan işlevsel bir öğenin oluşturduğu dizim türü (A. Martinet) [örn. *çocukların*].

dizimsel (Alm. *syntagmatisch*, Fr. *syntagmatique*, İng. *syntagmatic*). Dizime ilişkin, dizimle ilgili olan.

dizimsel bağıntı (Alm. *syntagmatische Relation*, Fr. *rapport syntagmatique*, İng. *syntagmatic relation)*. Bir tümcede, dizimde, anlambirimde birbirini izleyen ve aynı düzeye bağlanan birimler arasında kurulan yatay bağıntı. Bak. ***dizisel bağıntı***.

dizimsel belirtici (Alm. *syntagmatische Markierung*, Fr. *indicateur syntagmatique, marqueur syntagmatique*, İng. *syntagmatic marker, syntagmatic indicator)*. Üretici dilbilgisinde, bir tümcenin yapısını ağaç ya da ayraçlar yoluyla soyut biçimde yansıtan gösterim. Her tümcenin bir ya da birden çok temel dizimsel belirticisi vardır; dönüştürüm kurallarının uygulanması sonucu türev ya da son dizimsel belirtici ortaya çıkar; böylece derin yapıdan yüzeysel yapıya geçilir.

dizimsel çözümleme (Alm. *syntagmatische Analyse*, Fr. *analyse syntagmatique*, İng. *syntagmatic analysis)*. Dilin dizim boyutuna ya da yatay gerçekliğine yönelik çözümleme. Dizimsel çözümleme hem birinci, hem de ikinci eklemlilik birimlerini ilgilendirir.

dizin (Alm. *Index*, Fr. *index*, İng. *index)*. Sözlükçülükte, bir bütüncedeki sözlüksel birimlerden oluşan abecesel dizelge. Bak. ***bağlamlı dizin***.

dizisel (Alm. *paradigmatisch*, Fr. *paradigmatique*, İng. *paradigmatic)*. Diziye ilişkin, diziyle ilgili olan.

dizisel bağıntı (Alm. *paradigmatische Relation*, Fr. *rapport paradigmatique*, İng. *paradigmatic relation)*. Değiştirim sonucu birbirinin yerini alabilen ve aynı düzeye bağlanan birimler arasında kurulan düşey bağıntı. Bak. ***dizimsel bağıntı***.

doğal dil (Alm. *natürliche Sprache,* Fr. *langue naturelle,* İng. *natural language).* Yapay dillere karşıt olarak, insan türüne özgü, sesli, çift eklemli bildirişim aracı. Bak. ***yapay dil.***

dolaylama (Alm. *Periphrase,* Fr. *périphrase,* İng. *periphrasis*). Bir tek sözcükle belirtilebilecek bir kavramı birçok sözcükle anlatma (örn. *kısrak* yerine *dişi at* demek).

dolaylı anlatım (Alm. *Oratio obliqua, Redeerwähnung, indirekte Rede,* Fr. *discours indirect,* İng. *indirect speech*). Dolaysız anlatıma karşıt olarak, bir sözün kişi, zaman, gösterici değişiklikleriyle aktarılan biçimi. Örneğin, *Bana şöyle dedi: "Yarın gideceğim"* sözü dolaylı anlatımda *Bana yarın* (ya da *ertesi gün) gideceğini söyledi* biçimine girer. Bak. ***dolaysız anlatım.***

dolaylı tümleç (Alm. *indirektes Objekt,* Fr. *complément indirect,* İng. *indirect object).* İkincil ve zorunlu olmayan bir belirleme getiren tümleç. Türkçe'de dolaylı tümleç yönelme, kalma, çıkma durumundaki addır.

dolaysız anlatım (Alm. *Oratio recta, direkte Rede,* Fr. *discours direct,* İng. *direct speech).* Dolaylı anlatıma karşıt olarak, biçimsel değişiklik yapılmadan söylendiği gibi aktarılan anlatım, (örn. *Bana şöyle dedi: "Yarın gideceğim"),* Bak. ***dolaylı anlatım.***

dolaysız kurucu (Alm. *unmittelbare Konstituente,* Fr. *constituant immediat, İng.immediate constituent).* Bir üst düzeye bağlanan bir kuruluşun iki kurucusundan her biri. Dolaysız kurucular kuramına göre sözce, tümceden biçimbirime (en küçük birim) değin uzanan değişik düzeylerde kurucu öğelere bölünebilir. Dağılımsal bir çözümleme yöntemi olan dolaysız kurucular indirgeme yöntemi, kurucuların oluşturduğu yapıyı ağaç ya da ayraçlarla gösterir.

dolaysız tümleç (Alm. *direktes Objekt,* Fr. *complément direct,* İng. *direct object).* Bak. ***nesne.***

dolgu (Alm. *expletiv,* Fr. *explétif,* İng. *expletive).* Sözceye katılmasıyla yeni bir bilgi getirmeyen, artıkbilgi niteliği taşıyan öğeler için kullanılır.

dolubirim (Alm. *Plerem,* Fr. *plérème,* İng. *plereme).* L. Hjelmslev'in kuramında, anlambirimcik yerine kullanılan ve içerik düzlemine ilişkin olan birim. Bak. ***boşbirim.***

dönüşlü adıl (Alm. *Reflexivpronomen, rückbezügliches Fürwort,* Fr. *pronom réfléchi,* İng. *reflexive pronoun).* Kişi kavramını güçlendirerek belirten adıl. Türkçe'de dönüşlü adıl *kendi*'dir.

dönüşlü çatı (Alm. *Réflexiv,* Fr. *voix refléchie, voix pronominale,* İng. *reflexive).* Eylemin içerdiği kavramın özneye dönük olduğunu belirten çatı. Türkçe'de bu çatı *-n-, -l-, -ş-* çatı ekleriyle kurulur (örn. *sevinmek, yorulmak, gelişmek).*

dönüşlü eylem (Alm. *reflexives Verb,* Fr. *verbe pronominal,* İng. *reflexive verb).* İşi yapanın da, yapılan işten etkilenenin de aynı özne olduğunu göstermek için dönüşlü çatı ekleriyle kurulan eylem.

dönüşlüleşme (Alm. *Reflexivierung,* Fr. *réflexivisation,* İng. *reflexivation).* Dönüşlü niteliği kazanma.

dönüşlüleştirme (Alm. *Réflexivierung,* Fr. *réflexivisation,* İng. *reflexivation).* Temel tümcede nesneyle özne durumundaki ad dizimi özdeş olduğunda, nesnenin yerine dönüşlü adıl ya da eşdeğer bir ek getirilmesiyle gerçekleştirilen dönüştürüm (örn. *Çocuk çocuğu yıkıyor → Çocuk kendini yıkıyor* ya da *Çocuk yıkanıyor).*

dönüştürüm (Alm. *Transformation, Umformung,* Fr. *transformation,* İng. *transformation).* Dönüşümün gerçekleşmesini sağlama.

dönüşüm (Alm. *Transformation, Umformung,* Fr. *transformation,* İng. *transformation).* Bir tümcenin derin yapısından yüzeysel yapısına geçilmesini sağlayan kural ve bu kuralın uygulanmasıyla ortaya çıkan süreç. Belli bir dizimsel yapısı olan bir dizilişe uygulanan dönüşüm kuralı, türev sayılan dizimsel bir yapısı olan yeni bir diziliş elde etmeyi sağlar. Böyle bir kuralın uygulanması sonucu katma, silme, değiştiri, değiştirim işlemleri gerçekleşir. Dönüşüm, tümcenin üretiliş sürecinde bir aşamadır. Bir dilbilgisi üretici olmadan da dönüşümlere yer verebilir (dönüşümsel dilbilgisi). Örneğin Z. S. Harris'in dilbilgisi böyledir. Dönüşüm bu anlayışta, bir bölümü özdeş birimler içeren iki tümce ya da yapı arasındaki bağıntıyı belirtir (örn. kimi etken ve edilgen tümceler arasındaki bağıntı). Salt üretici nitelikli dilbilgileri de vardır (dizimsel dilbilgileri). Bunlarda derin yapı ele alınmadan yüzeysel yapı üretilir. Böylece dolaysız kurucuların biçimselleştirilmesiyle

yetinilmiş olur. N. Chomsky'nin dilbilgisiyse, hem üretici, hem de dönüşümseldir.

dönüşümcü (Alm. *Transformationalist,* Fr. *transformation[n]aliste,* İng. *transformationalist).* Dönüşümcülükten yana olan, dönüşümcülüğü benimseyen.

dönüşümcülük (Alm. *Transformationalismus,* Fr. *transformation[n]alisme,* İng. *transformalionalism).* Dönüşüm olgularını incelemeye öncelik tanıyan dilbilim akımı. Üretici anlayıştan daha önce ortaya çıkan dönüşümcülük dilin yüzeysel görünümünü aşma çabasıyla özdeşleşir. Bak. ***dönüşümsel dilbilgisi, üretici-dönüşümsel dilbilgisi.***

dönüşümsel (Alm. *transformationell,* Fr. *transformationnel,* İng. *transformational).* Dönüşüme ilişkin olan, dönüşüm niteliği taşıyan.

dönüşümsel bileşen (Alm. *Transformationsteil, transformationelle Komponente,* Fr. *composante transformationnelle,* İng. *transformational component).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapı biçimlerini yüzeysel yapıya dönüştüren işlemlere verilen ad.

dönüşümsel dilbilgisi (Alm. *Transformationsgrammatik,* Fr. *grammaire transformationnelle,* İng. *transformational grammar).* Çeşitli tümce türleri arasındaki eşdeğerlik ilişkilerini ortaya koyacak kurallar saptayarak tümceleri açık seçik işlemler aracılığıyla betimleyen dilbilgisi. Bak. ***dönüşüm.***

dudaksıl (Alm. *Labial, Lippenlaut,* Fr. *labiale,* İng. *labial).* Dudakların yuvarlak konuma getirilmesiyle oluşan ünsüz. Dudaksılların başlıca türleri çiftdudaksıllar ve dişsil-dudaksıllardır.

dudaksıl-artdamaksıl (Alm. *Labiovelar,* Fr. *labiovélaire,* İng. *labio-velar).* Dudakların yuvarlaklaşması ve dil sırtının yumuşak damağa doğru kalkmasıyla oluşan ünsüz (örn. kimi Afrika dillerinde rastlanan [kp], [gb] kapantılıları).

dudaksıl-damaksıl (Alm. *Labiopalatal,* Fr. *labiopalatale,* İng. *labio-palatal).* Dudakların yuvarlaklaşması ve sert damak düzeyinde daralma olması sonucu oluşan ses (örn. öndamaksıl [ş], dudaksıllaşmış damaksıl ünlü [ö]).

dudaksıl-dişsil Bak. ***dişsil-dudaksıl.***

dudaksıllaşma (Alm. *Labialisierung,* Fr. *labialisalion,* İng. *labialisation).* Bir sesin dudaksıl özelliği kazanması.

dudaksıllaştırma (Alm. *Labialisierung,* Fr. *labialisation,* İng. *labialisation).* Bir sese dudaksıl özelliği kazandırma.

durak (Alm. *Pause,* Fr. *pause,* İng. *pause).* Söz zincirinde, belli bir süre kapsayan kesinti. Kimi bağlamlarda durak bulunması ya da bulunmaması ayırıcı bir işlev yerine getirir.

dural (Alm. *statisch,* Fr. *statique,* İng. *static).* Süre etkenini, evrim boyutunu, değişim olgularını göz önünde tutmadan salt eşsüremli öğelerin oluşturduğu dil durumlarına yönelen, bu durumlara ilişkin olan, durağan. Günümüzde, özellikle işlevsel dilbilim, eşsüremin dural olmadığını ortaya koyarak *devimsel essürem* kavramını geliştirmiştir.

duralama (Alm. *Haltung, Verschlussdauer,* Fr. *tenue,* İng. *retention).* Bir sesin oluşmasında, gerilemeyi izleyen, gevşemeden önce gelen ve ses örgenlerinin, oluşturulan sesin gerektirdiği konumda bulunduğu evre.

dural dilbilim (Alm. *statische Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique statique,* İng. *static linguistics).* Evrimsel dilbilime karşıt olarak, incelenen dil kesitinde değişim olmadığı varsayımından kalkarak dural olguları ele alan dilbilim akımı. Eşsüremli dilbilim bir süre dural dilbilimle özdeşleşmişse de günümüzde devimsel özelliklere ağırlık vermeye başlamıştır.

durum 1. (Alm. *Kasus,* Fr. *cas,* İng. *case).* Adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı. Durumların sayısı dilden dile değişir. Masai dilinde iki durum bulunmasına karşılık Macarca'da yirmiye yakın, Fince'de on beş durum vardır. Durumların yerine getirdikleri işlevler de değişkendir. Ad dizimine bağlı bir ulam olan durum, ayrıca doğrultu ya da devinim kavramıyla ilgili değerler de belirtebilir. Genellikle benimsenen görüşe göre Türkçe'de şu durumlar vardır: Yalın durum, belirtme durumu, tamlayan durumu, yönelme durumu, çıkma durumu, kalma durumu; ayrıca bir de eşitlik durumundan söz edilir. 2. (Alm, *Situation,* Fr. *situation,* İng. *situation).* Bir süre dilimi içinde ve bir yerde dilsel

üretim ya da algılamayı belirleyen ruhbilimsel, toplumsal, tarihsel, vb. koşulların tümü. Kimi dilbilimciler *dış bağlam* terimini aynı anlamda kullanır.

durum belirteci Bak. ***belirteç***.

durum dilbilgisi (Alm. *Kasusgrammatik*, Fr. *grammaire des cas*, İng. *case grammar)*. Tümceyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağıntısını derin yapıda incelemeyi öngören dilbilim kuramı; Ch. J. Fillmore'un üretici dilbilgisine verilen ad. Özne kavramının değişmez bir anlamsal değerden yoksun olduğu görüşünü savunan bu dilbilgisinde tümcenin iki kurucusu vardır: Kiplik ve önerme. Kiplik, zaman, görünüş, olumsuzluk öğelerini; önermeyse, bir eylemle değişik adlar içerir. Eylem, tümcenin temel kurucusudur; derin yapıda değişik işlevler, eylemden kalkılarak belirlenir. Fillmore, durum kavramının geleneksel dilbilgisinde yalnızca yüzeysel yapı için kullanılmasına karşı çıkmış, derin yapıda yer alan eden, araç, nesne, kalma, yönelme, karşı-eden, vb. durumların evrensel nitelikli olduğunu öne sürmüştür.

durum ortacı Bak. ***ortaç***.

düğüm (Alm. *Knoten*, Fr. *noeud*, İng. *node)*. L. Tesnière'in bağımsal dilbilgisinin öngördüğü özel gösterim ya da ağaç düzleminde ve üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, kendisine bağlı birimlere egemen olan, bu birimlerce belirlenen birim. Örneğin bağımsal dilbilgisinde, *Küçük çocuklar top oynuyor* tümcesindeki *çocuklar* ve *top* düğüm, *oynuyor* ise düğümlerin düğümüdür.

düşün yazı Bak. ***kavramsal yazı***.

düzanlam (Alm. *Denotation*, Fr. *dénotation*, İng. *denotation)*. 1. Bir göstergenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, göstergenin belirttiği nesneler sınıfı. 2. Yananlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı. Bilimsel söylemde düzanlam, yazınsal söylemde yananlam egemendir.

düzdeğişmece (Alm. *Metonymie*, Fr. *métonymie*, İng. *metonymy)*. Eğretilemeye karşıt olarak, tümcede dizimsel bir bağıntı kuran ya da belirtilen gerçeklik düzleminde yan yana bulunan öğelere ilişkin olarak, benzetme yapılmaksızın sonucun neden, kapsayanın kapsanan, bütünün parça, genelin özel, somut adın soyut

kavram yerine kullanılması yoluyla oluşan değişmece türü. Örneğin, *bütün kentte oturanlar* yerine *bütün kent, bir kadeh dolusu içmek* yerine *bir kadeh içmek*, vb. denildiğinde düzdeğişmece yapılmış olur.

düzdeğişmeceli (Alm. *metonymisch*, Fr. *métonymique*, İng. *metonymical)*. Düzdeğişmece niteliği taşıyan. Bak. ***düzdeğişmece***.

düzeltici sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi***.

düzen (Alm. *Ordnung*, Fr. *ordre*, İng. *order)*. 1. Dilsel olguların belli bir açıdan gösterdiği durum (örn. bir dilin ses düzeni). 2. Özellikle, aynı eklemleme noktasında oluşturulan ünsüzlerin kurduğu bütün. Örneğin Türkçe'deki /p/, /b/, /m/ sesbirimleri çiftdudaksıl olduklarından bir düzen oluştururlar. *(Takım* da denir.)

düzenbirim (Alm. *Taxem*, Fr. *taxème*, İng. *taxeme)*. Dilbilgisel düzene ilişkin en küçük özellik (L. Bloomfield). Örneğin, kurucuların sırası düzenbirim niteliği taşır.

düzey (Alm. *Ebene*, Fr. *niveau*, İng. *level)*. 1. Bir dilin anlatım düzlemi bakımından ya da bildirilerin üretilmesi açısından içerdiği varsayılan katmanların her biri. Yapısal dilbilimin öngördüğü düzeyler genellikle sesbirimler, anlambirimlerle bunların birleşimleri ve sözdizim düzeyidir. Üretici-dönüşümsel dilbilgisiyse soyut katmanlar tasarlar ve üretim olgusu açısından soruna yaklaşır. Her tümce böylece derin yapılardan yüzeysel yapılara değin uzanan boyutta birçok gösterim düzeyinde betimlenir. 2. Toplumsal ölçütlere göre yapılan bir ayrım uyarınca dilsel kullanımların biçemsel niteliği. Bak. ***dil düzeyi***.

düzgü (Alm. *Kode*, Fr. *code*, İng. *code)*. Hem bildiri oluşturmayı, hem de bildiriyi doğru olarak çözümleyip yorumlamayı sağlayan saymaca nitelikli simgeler ve birleşim kuralları dizgesi. Kimi dilbilimciler (örn. R. Jakobson) *dil/söz* karşıtlığı yerine bildirişim kuramından aktardıkları *düzgü/bildiri* karşıtlığını kullanmışlardır. Yalnız, doğal dillerin, eşseslilik, anlam belirsizliği, vb. nedeniyle salt nitelikli düzgülerin sınırlarını aşan, daha karmaşık ve esnek nitelikli bildirişim araçları olduğu unutulmamalıdır.

düzgüleme (Alm. *Kodierung,* Fr. *encodage,* İng. *encoding).* Düzgüdeki kimi öğeleri seçerek oluk aracılığıyla aktarılabilecek bir bildiri oluşturma. Bak. ***çözme.***

düzleşme (Alm. *Entrundung,* Fr. *désarrondissement, délabialisation,* İng. *unrounding, delabialisation).* Bir yuvarlak ünlünün düz ünlüye dönüşmesi.

düzsöz (Alm. *Lokution,* Fr. *locution,* İng. *locution).* Dilbilgisine uygun olarak ve bir sözlük aracılığıyla dilin gerçekleşmiş biçimi; edimsöz ve etkisöze karşıt olarak dil dışı olgulardan soyutlanmış söz.

düz tümleç Bak. ***nesne.***

düz ünlü (Alm. *ungerundeter Vokal,* Fr. *voyelle non-arrondie,* İng. *unrounded vowel).* Dudakların gerilmesiyle oluşan ünlü (örn. [c], [i], [a], [ı]).

E

edat Bak. ***ilgeç***.

eden (Alm. *Agens,* Fr. *agent,* İng. *agent).* Etken biçimde oluşa katılan öğe.

eden adı (Alm. *Nomen agentis,* Fr. *nom d'agent,* İng. *agential noun).* Edeni belirten ad.

eden durumu (Alm. *Ergativ,* Fr. *ergatif,* İng. *ergative).* Kimi dillerde edeni belirten ad durumu. Örneğin eden durumunun bulunduğu Baskça'da, anlam açısından Hint-Avrupa dillerinin geçişli eylemlerine denk düşen eylemler gerçekte edilgendir; eden belirten özne eden durumunda, nesne durumundaki ad yalın durumdadır.

edilgen çatı (Alm. *Passiv,* Fr. *voix passive,* İng. *passive voice).* Dilbilgisinde öznenin, yapılan işin etkisi altında kaldığını belirten çatı. Türkçe'de edilgen çatı etken çatıdan, *-l-*, *-n-* çatı ekleriyle üretilir: *Götürmek → götürülmek, eklemek→ eklenmek.*

edilgen eylem (Alm. *Passiv,* Fr. *verbe passif,* İng. *passive verb).* Edilgen çatıyla kurulmuş eylem. Türkçe'de etken eylemler, *-l-*, *-n-* çatı ekleriyle edilgen eylemlere dönüştürülürler.

edim (Alm. *Performanz,* Fr. *performance,* İng. *performance).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında edincin konuşucularca dilin kullanımı sırasında gerçekleştirilmesi. Chomsky'deki edim kavramı, bellek, dikkat, vb. etkenlerin koşullandırdığı, kimi yönlerden F. de Saussure'ün *söz* kavramını anımsatan, konuşan bireylerdeki dilsel yeteneğin kullanılmasıyla ortaya çıkan olguyu belirtir.

edimbilim (Alm. *Pragmatik,* Fr. *pragmatique,* İng. *pragmatics).* Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda (Ch. W. Morris, R. Carnap, J. L. Austin, J. R. Searle) dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik

eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal.

edimdilbilim (Alm. *Pragmalinguistik,* Fr. *pragmalinguistique,* İng. *pragmalinguistics).* Dilbilimle edimbilimin verileri üzerine kurulu karma nitelikli dal.

edimsel (Alm. *performativ,* Fr. *performatif,* İng. *performative).* Konuşucunun sözüyle sözün içerdiği eylemin aynı anda gerçekleşmesi durumunda, oluşturulan sözceyi, kullanılan eylemi nitelendirmek için kullanılır. *(Gerçekleştirici* de denir.) J. L. Austin'den kaynaklanan bu kavram edimle özdeşleşen sözceleri, özel koşullar içinde, belli bir yerde, belli bir tarihte gerçekleşen eylemleri belirtir. *Toplantıyı açıyorum* diyen bir başkan bu sözü söylediği sırada, sözün belirttiği eylemi de gerçekleştirir.

edimsel bileşen (Alm. *pragmatische Komponente,* Fr. *composante pragmatique,* İng. *pragmatic component).* Genel gösterge kuramında, sözdizimsel ve anlamsal bileşenlerin dışında kalan, dilin kullanımına ilişkin yönleri, bildirişim süreci içinde yer alan, belli bir durumda göstergelerle konuşucular arasındaki bağıntıyı içeren bileşen. *(Kullanımsal bileşen* de denir.)

edimsöz. (Alm. *Illokution,* Fr. *illocution,* İng. *illocution).* Konuşucuyla dinleyici arasındaki ilişkiyi etkileyen bir olgu niteliğine bürünen söz. Buyrum tümceleri, edimsöz örneklerindendir. Bak. ***edimbilim.***

edinç (Alm. *Kompetenz,* Fn *compétence,* İng. *competence).* Üretici dönüşümsel dilbilgisinde konuşucu-dinleyicilerin edinmiş oldukları, daha önce hiç duyup söylemedikleri tümceleri de kapsayan sonsuz sayıda tümce oluşturup anlamalarını sağlayan dilsel bilgi. Bir üretim ve yorum düzeneği olan edinç, "dilbilgisi" denen açık seçik kuralların oluşturduğu bir düzendir. Edim, edincin gerçekleşme düzlemidir. N. Chomsky'nin ortaya attığı edinç kavramı, üretici süreçler dizgesi niteliği taşımasıyla kimi yönlerden benzediği F. de Saussure'ün *dil* kavramından ayrılır.

eğretileme (Alm. *Metapher,* Fr. *métaphore,* İng. *metaphor).* Düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde, ortak anlambirimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağla-

yan sözcükleri (örn. *gibi)* kaldırarak kullanma sonucu oluşan değişmece. Örneğin *yaşamın ilkbaharı* sözünde, "gençlik" çağını belirten *ilkbahar* eğretileme ürünüdür.

eğretilemeli (Alm. *metaphorisch,* Fr. *métaphorique,* İng. *metaphorical).* Eğretileme niteliği taşıyan.

ek (Alm. *Affix,* Fr. *affixe,* İng. *affix).* Bir sözcükte kökün önüne, içine ya da sonuna katılarak onun anlamını, dilbilgisi değerini ya da işlevini değiştiren öğe. Eklerin çeşitli dillerde üç türü ayırt edilir: Önekler, içekler ve sonekler. Türkçe'deki ekler arasında önek yoktur. İşlevleri açısından ekler yapım ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılır. Yapım ekleri sözcüğün niteliğini, çekim ekleriyse tümcedeki görevini belirler. Çekim eklerine *takı* adı da verilir. Bak. ***çekim eki, içek, önek, sonek, takı, yapım eki.*** Ek terimi, üretici dilbilgisinde zaman, kişi, sayı, görünüş gibi, öğeleri yeniden yazıma katılan bükünsel biçimbirimleri belirtir.

ekeylem (Alm. *Verbum Substantivum, Verbum Prädikativum,* Fr. *verbe substantif, verbe prédicatif,* İng. *subtantive verb, predicative verb).* Ad soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan eylem. Türkçe'de ekeylem, eklerden oluşan bir yardımcı eylem niteliği taşır *(-im, -sin, -dir, -iz, -siniz, -dirler).* Olumsuzu *değil* biçimbirimiyle kurulan bu yardımcı eylemin *-di, -miş, -se* ekleriyle hikâye, rivayet ve koşul bileşik zamanları elde edilir. Belli bir eylemliği bulunmadığını belirterek söz konusu öğeyi *imek* eylemi olarak adlandırmaya karşı çıkanlar varsa da, yüzeysel yapıda görülmemekle birlikte dilsel düzenekte *imek* eylemliğinin var olduğu söylenebilir. Bak. ***koşaç.***

ekleme (Alm. *Adjunktion,* Fr. *addition,* İng. *addition).* Üretici dilbilgisinde, bir dönüşüm işlemi sırasında anlama değişiklik getirmeden sözceye öğe katma. Örneğin *Şunu biliyor ve Arkadaşı önümüzdeki hafta gelecek* tümceleri dönüşüm sonucu *Arkadaşının önümüzdeki hafta geleceğini biliyor* biçimine girerken gerçekleştirilen ekleme işlemi anlamı değiştirmez.

eklemleme (Alm. *Artikulation,* Fr. *articulation,* İng. *articulation).* Sesleme örgenleri aracılığıyla sesleri oluşturup çıkarma; akciğerlerden gelen havanın belli konumlara girmesini sağlayan devinimlerin tümü; özel-

likle de, ses yolunun kimi nokta ya da bölgelerde daralması ya da kapanması. *(Boğumlama* da denir.)

eklemleme biçimi (Alm. *Artikulationsart, Artikulationsweise, Fr. mode d'aniculation,* İng. *manner of articulation).* Akciğerlerden gelen havanın ses yolundan geçme biçimi. Ünlülerde eklemleme biçimini ağız yolunun açıklığı ve dudakların yuvarlaklaşma derecesi; ünsüzlerdeyse, ses tellerinin titreşmesi ya da titreşmemesi, ağız boşluğunun kapanma ya da daralması belirler.

eklemleme bölgesi (Alm. *Artikulationsort, Artikulationsstelle,* Fr. *région d'articulation,* İng. *region of articulation).* Bak. ***eklemleme noktası.***

eklemleme noktası (Alm. *Artikulationspunkt,* Fr. *point d'articulation, İng. point of articulation).* Sesler oluşturulurken eklemleyicilerin birbirine yaklaşması ya da değmesi sonucu ses yolunun daraldığı ya da tıkandığı yer. *(Çıkak* da denir.)

eklemlenme (Alm. *Artikulation,* Fr. *articulation,* İng. *articulation).* Sesleme örgenleri aracılığıyla seslerin oluşturulup çıkarılması. *(Boğumlama* da denir.)

eklemleyici (Alm. *Artikulator,* Fr. *articulateur,* İng. *articulator).* Akciğerlerden gelen havanın geçişi sırasında çeşitli devinimleriyle tınlatıcı boşlukların biçimini değiştiren, seslere kendine özgü tınıyı veren ses örgenleri: Dudaklar, dişler, dişyuvaları, sert ve yumuşak damak, dil, küçükdil, boğaz, gırtlak.

eklemli (Alm. *artikuliert,* Fr. *articulé,* İng. *articulated).* Eklemleme yoluyla oluşturulmuş olan, eklemleme ürünü olan. *(Boğumlu* da denir.)

eklemlilik (Alm. *Artikulation,* Fr. *articulation,* İng. *articulation).* Eklemli olma özelliği. *(Boğumluluk* da denir.)

eklenti (Alm. *Adjunkt,* Fr. *adjoint,* İng. *adjunct).* Bir tümcede yapısal bakımdan zorunlu olmayan her tür kurucu öğe.

eksel dönüşüm (Alm. *Verbaffigierungstransformation,* Fr. *transformation affixale,* İng. *verb affixation transformation).* Üretici dilbilgisinde, Ek-E (eylem) dizilişindeki öğelerin sırasını değiştiren dönüşüm. Derin yapısı *Çocuk+geç+yüzmek* olan tümcede *Geç, -üyor/du* biçiminde gerçekleşen bir ektir; eksel dönüşüm sonucu

Yüzmek ve *Geç* yer değiştirir (değişi). *Çocuk + Yüz (mek)+Geç* elde edilir: *Yüz(mek)* ve *Geç* birleşimi *yüzüyordu* olur.

eksikli (Alm. *defektiv*, Fr. *défectif*, İng. *defective)*. Ad ya da eylem çekimine girmekle birlikte, ilişkin olduğu dizinin tüm biçimlerini içermeyen öğeleri belirtir.

eksikögeli karşıtlık (Alm. *privative Opposition*, Fr. *opposition privative*, İng. *privative opposition)*. Öğelerinden birindeki gösterenin öbür öğedeki gösterende bulunmayan anlamlı bir yan ya da belirti içerdiği her türlü karşıtlık. Örneğin *geliyor/geliyordu* arasındaki karşıtlık eksikögeli bir karşıtlıktır. Bak. ***eşöğeli karşıtlık***.

eksilti (Alm. *Ellipse, Auslassung*, Fr. *ellipse*, İng. *ellipsis)*. Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim. Eksilti ürünü biçimler, ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir.

eksiltili (Alm. *elliptisch*, Fr. *elliptique*, İng. *elliptical)*. Eksilti içeren biçim.

emir kipi Bak. ***buyurum kipi***.

en az çaba ilkesi (Alm. *Prinzip des geringsten Aufwandes*, Fr. *principe du moindre effort*, İng. *principle of least effort)*. Belli bir amacın gerçekleştirilmesi için gereken çabayı insanoğlunun en aza indirdiğini varsayan ilke; özellikle birinci ve ikinci eklemlilik düzlemi çerçevesinde birimleri yalınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatan ilke. Dilin evriminde bildirişim gerekleri, dizgeyi daha karmaşık bir duruma getirmeye yönelirken, en az çaba ilkesi, yalınlaştırıcı bir etki yapar. Böylece iki karşıt eğilim arasında denge kurulur.

engelli (Alm. *gehemmt*, Fr. *bloqué*, İng. *checked)*. Kısa bir sürede yüksek oranda erke (enerji) boşalımıyla belirlenen sesbirimlerin niteliğini göstermek için kullanılır. Engelli sesbirimler, sesleme bakımından gırtlaksıl özellik taşır. Kimi dillerde (Amerika'da, Afrika'da, Kafkasya'da) engelli ve engelsiz kapantılılar arasında karşıtlık görülür. Bak. ***engelsiz, ikicilik***.

engelli ünlü (Alm. *gedeckter Vokal*, Fr. *voyelle entravée*, İng. *blocked vowel, checked vowel)*. Ünsüzle biten kapalı bir seslemdeki ünlü.

engelsiz (Alm. *ungehemmt,* Fr. *nonbloqué,* İng. *unchecked).* Engelli olmayan sesbirimlerin özelliğini belirtmek için kullanılır. Bak. ***engelli, ikicilik.***

engelsiz ünlü (Alm. *freier Vokal, Fr. voyelle libre,* İng. *free vowel).* Açık bir seslemdeki ünlü.

en küçük çift (Alm. *Minimalpaar,* Fr. *paire minimale,* İng. *minimal pair).* Biri dışında bütün sesbirimleri aynı ve anlamları ayrı gösterge çifti (örn. Türkçe'deki *gül/kül, tay/toy, tek/tel).* Değiştirim işleminde en küçük çiftlerden sesbirimlerin saptanması amacıyla yararlanılır.

erek dil (Alm. *Zielsprache,* Fr. *langue cible, langue d'arrivée,* İng. *target language).* Çeviri etkinliğinde varış noktasını oluşturan, çevrilen yazılı ya da sözlü betiğin aktarıldığı dil.

eril (Alm. *Maskulinum,* Fr. *masculin,* İng. *masculine).* Kimi dillerde erkek cinsten sayılan anlamlı birimlerin aldığı biçim. Dişil gibi eril de birçok durumda doğal bir özelliği belirtmez, saymaca, uzlaşımsal bir değer taşır.

eskil biçim (Alm. *Archaismus,* Fr. *archaïsme,* İng. *archaism).* Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.

eskillik (Alm. *Archaismus,* Fr. *archaïsme,* İng. *archaism).* Eskil bir biçimin özelliği. Bak. ***eskil biçim.***

eşadlı (Alm. *homonym,* Fr. *homonyme,* İng. *homonymous).* Eşadlılık gösteren sözcükler için kullanılır. Bak. ***eşadlılık.***

eşadlılık (Alm. *Homonymie,* Fr. *homonymie,* İng. *homonymy).* Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği (örn. bir "renk" belirten *kara* ve "toprak parçası" anlamına gelen *kara* sözcükleri). Kimi dillerde (örn. Fransızca) görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan eşadlı sözcüklere *eşsesli,* söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan sözcüklere *eşyazımlı* denir. Öte yandan, dilbilimciler eşadlılık olgularıyla çokanlamlılık olgularını ayırmaya özel bir özen göstermekte, tarihsel, kökensel ölçütler yerine eşsüremli ilkeler uyarınca işlem yaparak eşadlılığın sınırlarını genişletmektedirler.

eşanlamlı (Alm. *synonym, bedeutungsgleich,* Fr. *synonyme,* İng. *synonymous).* Eşanlamlılık gösteren öğeleri belirtmek için kullanılır. Bak. ***eşanlamlılık.***

eşanlamlılık (Alm. *Synonymie,* Fr. *synonymie,* İng. *synonymy).* İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği. Örneğin *siyah* ve *kara* birçok bağlamda eşanlamlılık gösteren öğelerdir. Eşanlamlılık çoğu kez salt nitelikli olmaktan uzaktır, bu nedenle özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam ayırtısı getirmeden birbirinin yerini alabilecek göstergeler az sayıdadır.

eşbağımlılık (Alm. *Koordination,* Fr. *coordination,* İng. *coordination).* Aynı türden önermeler, sözcükler ya da sözcük öbekleri arasındaki ilişki.

eşbağımlı tümce (Alm. *koordinierter Satz, beigeordneter Satz,* Fr. *proposition coordonnée,* İng. *coordinate sentence).* Eşbağımlılık gösteren tümcelerin her biri. Örneğin *Çocuk çok küçüktü ve daha okula gitmiyordu'* da *ve* bağlacıyla birbirine bağlanmış tümcelerin her biri eşbağımlı bir tümcedir.

eşbiçimli (Alm. *isomorph,* Fr. *isomorphe,* İng. *isomorphic).* Eşbiçimlilik gösteren öğeler için kullanılır. Bak. ***eşbiçimlilik***.

eşbiçimlilik (Alm. *Isomorphie;* Fr. *isomorphisme,* İng. *isomorphism).* Değişik düzeyden iki ya da daha çok yapının oluşturucuları arasında aynı türden ilişkiler bulunması. L. Hjelmslev'in kuramında içerik biçimiyle anlatım biçimi aynı türden bir düzenleniş gösterir. Gösterenin sesbirimlere, bunların da sesbirimciklere ayrışması gibi gösterilen de anlambirimciklere bölünebilir. Eşbiçimlilik ilkesini, anlatım ve içerik düzlemlerinin koşutluğunu yadsıyanlar eleştirir.

eşdeğerlik (Alm. *Äquivalenz,* Fr. *équivalence,* İng. *equivalence).* Karşılıklı içerme bağıntısı. Örneğin özdeş çevreleri olan öğeler eşdeğerlik gösterir.

eşdeğişirlik (Alm. *Kovarianz,* Fr. *covariance,* İng. *covariance).* Dilsel verilerle toplumsal olguların birbirine koşut değişkenliği. Toplumdilbilim özellikle eşdeğişirlikler üzerinde durur.

eşdillilik çizgisi (Alm. *isoglosse Linie,* Fr. *ligne d'isoglosse,* İng. *isoglotic line).* Lehçesel alanları belirleyen özellikler arasındaki sınır.

eşdizimlilik (Alm. *Kollokation,* Fr. *collocation,* İng. *collocation).* İki ya da daha çok sayıda dil biriminin ge-

nellikle aynı dizimlerde yer alması. Eşdizimlilik kavramı, sözlükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır.

eşgönderim (Alm. *Koreferenz*, Fr. *coréférence*, İng. *coreference)*. İki ya da daha çok sayıda göstergenin tek göndergeyi belirtmesi. Eşgönderimi olan göstergeler söz zincirinde bitişik ya da uzak konumlarda bulunur.

eşil (Alm. *Doppelform, Dubletle*, Fr. *doublet*, İng. *doublet, alternative)*. Aynı kökene bağlanan, ama biçimce ayrılık gösteren iki sözcükten her biri (örn. Latince *fragilem*'e bağlanan Fransızca *frêle* "zayıf, narin" ile *fragile* "kırılgan").

eşitlik derecesi (Alm. *Äquativus*, Fr. *équatif*, İng. *equative)*. Kimi dillerde özel bir anlatımı bulunan ve çeşitli kavramların eşit ölçüde gösterilmesini sağlayan karşılaştırma yolu. Türkçe'de eşitlik derecesi *gibi, kadar* ilgeçleriyle belirtilir.

eşöğeli karşıtlık (Alm. *äquipollente Opposition*, Fr. *opposition équipollente*, İng. *equipollent opposition)*. İki öğesi de eşdeğerli karşıtlık. Örneğin *aygır/kısrak* arasındaki karşıtlık bu türdendir. Bak. ***eksiköğeli karşıtlık***.

eşsesli (Alm. *homophon*, Fr. *homophone*, İng. *homophonous)*. Eşseslilik gösteren sözcükler için kullanılır. Bak. ***eşseslilik***.

eşseslilik (Alm. *Homophonie*, Fr. *homophonie*, İng. *homophony)*. Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği (örn. Fransızca *seau* "kova", *saut* "atlama", *sot* "budala", *sceau* "mühür").

eşsöz (Alm. *Tautologie*, Fr. *tautologie*, İng. *tautology)*. Aynı içeriği değişik anlatımlarla yinelemekten kaynaklanan sözlere verilen ad.

eşsürem (Alm. *Synchronie*, Fr. *synchronie*, İng. *synchrony)*. Süre içinde geçirdiği evrimden, artsüremden bağımsız olarak, sürenin belli bir nokta ya da kesiti içindeki işleyişi açısından ele alınan dil durumu. *(Eşsüremlilik* de denir.)

eşsüremli (Alm. *synchronisch*, Fr. *synchronique*, İng. *synchronic)*. 1. Evrim dışında ve süreden, artsüremden bağımsız olarak ele alınan, birbirleriyle aynı dizge i-

çinde bağıntılar kuran öğeleri, olguları, vb. belirtmek için kullanılır. 2. Olguları, öğeleri evrim dışında ve süreden bağımsız olarak bir dizge biçiminde ele alan. Bak. ***eşsüremli dilbilim***.

eşsüremli dilbilim (Alm. *synchronische Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique synchronique,* İng. *synchronic linguistics).* Bir dilin belli bir evresindeki, bir sürem dilimi içindeki durumunu, evrim etkenini göz önünde bulundurmadan ele alan inceleme. Eşsüremli dilbilim XX. yüzyılda dil araştırmalarına yön veren ilkeler getirmiş, yapısal yaklaşımı ve iç inceleme kuralını egemen kılmıştır. Dil böylece belli bir anda sunduğu durum ya da yapı çerçevesindeki işleyişi açısından, dış etkenlere yer verilmeden betimlenmiştir. Eşsüremli dilbilimin en büyük öncüsü F. de Saussure'dür.

eşsüremlilik Bak. ***eşsürem***.

eşyazımlı (Alm. *homograph,* Fr. *homographe,* İng. *homographic).* Eşyazımlılık gösteren birimleri belirtir. Bak. ***eşyazımlılık***.

eşyazımlılık (Alm. *Homographie,* Fr. *homographie,* İng. *homography).* Kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği (örn. Fransızca'da *fils* [*fil* "iplik"in çoğulu] ile *fils* "oğul").

eşzamanlı Bak. ***eşsüremli***.

eşzamanlılık Bak. ***eşsürem***.

etken çatı (Alm. *Aktiv,* Fr. *voix active,* İng. *active voice).* Dilbilgisel öznenin belirtilen işi yaptığını gösteren çatı.

etken eylem (Alm. *Aktiv,* Fr. *verbe actif,* İng. *active verb).* ken çatıyla kurulmuş eylem.

etkisöz (Alm. *Perlokution,* Fr. *perlocution,* İng. *perlocution).* Konuşucunun dinleyici üzerinde dolaylı biçimde bir etki yapmasını sağlayan bildiri. Örneğin bir seçim söylevinde etkisöz coşkuya, belli bir sava inanmaya yol açabilir.

ettirgen çatı (Alm. *Kausativ, Faktitiv, Faktitivum,* Fr. *voix causative, voix factitive,* İng. *causative voice, factitive voice).* Öznenin, eylemin belirttiği işi yaptırdığını gösteren çatı. Türkçe'de ettirgen çatı *-ir-, -tir-, -t-* ekleriyle oluşturulur.

ettirgen eylem (Alm. *Kausativ, Faktitiv,* Fr. *verbe causatif, verbe factitif,* İng. *causative verb, factitive*

verb). Ettirgen çatılı eylem. Türkçe'de ettirgen eylemler nesneyle kullanıldıkları için geçişli eylem özelliği taşır.

evrim (Alm. *Wandel, Entwicklung, Evolution,* Fr. *évolution,* İng. *evolution).* Dil düzleminde, olguların biçim ve anlam açısından art arda geçirdikleri değişimlerin oluşturduğu süreç. Tarihsel dilbilim evrim incelemesiyle özdeşleşir.

evrimsel (Alm. *evolutiv,* Fr. *évolutif,* İng. *evolutionary).* 1. Evrim gösteren. 2. Evrimi inceleyen, evrim olgularını ele alan. Bak. ***evrimsel dilbilim***.

evrimsel dilbilim (Alm. *evolutive Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique évolutive,* İng. *evolutive linguistics).* Artsüremli dilbilimin bir başka adı.

evrişik (Alm. *konvers,* Fr. *converse,* İng. *converse).* Biri öbürüne oranla tanımlanabilen, görece nitelikli karşıtanlamlı terimlerin her biri (örn. *almak/vermek* eylemleri).

evrişim (Alm. *Konversion,* Fr. *conversion,* İng. *conversion).* Dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel ulamın bir başka ulama dönüşmesi. Örneğin *yapı* sözcüğüne *-sal* anlambiriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle *yapısal* elde edilir.

eylem (Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort,* Fr. *verbe,* İng. *verb).* 1. Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarını içererek belirten gösterge. 2. Yapısal dilbilimde, çevresiyle belirlenen, kişi, sayı ve zaman belirtileriyle tanımlanan, dizim kurucu (eylem dizimi) öğe. İşlevselci A. Martinet eylemleri zaman, kip ve görünüş kiplikleriyle birleşebilen yüklem işlevli birimler olarak görür.

eylem çekimi (Alm. *Konjugation,* Fr. *conjugaison,* İng. *conjugation).* Eylemin zaman, kip, kişi, sayı, vb. belirterek büründüğü değişik biçimlerin tümü. Türkçe'de olumsuzluk kavramı da eylem gövdesi içinde yer alır: *-ma, -me* ekiyle olumsuz eylemler oluşturulur (örn. *satmamak, gitmemek,* vb.). Türkçe'de eylem çekimi değişik zaman ve kişi ekleri kapsar: *gel-di-k; yap-tı-n,* vb.

eylemden türeme biçim (Alm. *Deverbativum, Verbalabstraktum, Deverbal,* Fr. *déverbal, déverbatif,* İng.

deverbative). Addan türeme biçimlere karşıt olarak, bir eylemden türetilmiş biçim (örn. *vergi<ver-gi, bilinç<bil-inç)*.

eylem gövdesi (Alm. *Verbalstamm*, Fr. *thème verbal*, İng. *verbal stem)*. Eylem ya da ad kökünden türetilmiş gövde (örn. *ev-le-n)*.

eylem kökü (Alm. *Verbalwurzel*, Fr. *racine verbale*, İng. *verbal root)*. Eylem nitelikli bir göstergenin sözlük-birim özelliği taşıyan anlambirimi (örn. *bak-[mak], gör-[mek]*, vb.).

eylemlik (Alm. *Infinitiv*, Fr. *infinitif*, İng. *inifinitive)*. Başlıca işlevi, eylemin belirttiği oluşu göstermek olan ad özellikli eylemsi. (Eylemliğe *adeylem* de denir.) Türkçe'de eylemlik, eylem kök ve gövdelerine *-mek (-mak), -me (-ma), -iş (-iş, -uş, -üş)* eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

eylemsi Eylemliklerle ortaçlara ve ulaçlara Türkçe'de verilen ortak ad.

eylem tümcesi (Alm. *verbaler Satz*, Fr. *phrase verbale*, İng. *verbal sentence)*. Yüklemi eylem olan tümce (örn. *Dün İstanbul'a gitti)*. Türkçe'de eylem tümceleri bildirme ya da isteme kiplerinden biriyle kurulur ve olumsuzları *-me (-ma)* ekiyle yapılır.

eyleyen (Alm. *Aktant*, Fr. *actant*, İng. *actant)*. L. Tesnière'in kuramında eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelerin her biri. Örneğin *Öğretmen çalışkan öğrenciye ödül verdi* tümcesinde üç eyleyen vardır: *Öğretmen, öğrenci, ödül*. Eyleyenler ad nitelikli sözcüklerdir ve tümü de eyleme bağlıdır; Tesnière'e göre, bir oluş, çoğu kez çeşitli oyuncular ve tümleyenler içeren tümcenin odak noktası, eylemdir. Eyleyen kuramından yapısal anlambilim, göstergebilim (A.-J. Greimas) ve kimi söylem incelemelerinde de yararlanılmıştır.

ezgi (Alm. *Melodie*, Fr. *mélodie*, İng. *melody)*. Bir tümce ya da sözcükteki titremleme.

F

fiil Bak. ***eylem.***

Fillmore, Charles J. (doğ. 1929). ABD'li dilbilimci. Durum dilbilgisi diye adlandırılan bir örnekçe tasarlamış ve bununla, üretici bir yaklaşım çerçevesinde, derin yapıda yer aldığını düşündüğü araç, nesne, kalma, yönelme, vb. durumları irdelemiştir. *Indirect Object Construction in English and the Ordering of Transformation* (İngilizce'de Dolaylı Nesneli Kuruluş ve Dönüşüm Düzeni) [1965] başlıklı yapıtının yanı sıra, araştırmaları derinden etkilemiş olan, "The Case for Case" (Durumun irdelenmesi) [1965] adlı incelemesi özel bir önem taşır.

filoloji Bak. ***betikbilim.***

Firth, John Rupert (1890-1960). İngiliz dilbilimcisi. İnsanbilimin, özellikle de B. Malinowski'nin etkisi altında kalarak anlama ilişkin bir bağlam kuramı geliştirdi ve anlamı kullanıma indirgedi. Dilbilimin öbür alanlarında da aynı ölçütü uyguladı. Burun incelemelerine etkin katkılarda bulundu. *Speech* (Konuşma) [1930] gibi genel nitelikli yapıtlarının dışındaki incelemeleri *Papers in Linguistics, 1934-1951* (Dilbilim Yazıları, 1934-1951) adlı yapıtında toplandı. En ünlü izleyicisi Yeni-Firth'çü M.A.K. Halliday'dir (doğ. 1925).

fiziksel sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

fizyolojik sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

fonematik Bak. ***sesbirimbilim.***

Fouche, Pierre (1891-1967). Fransız sesbilgicisi. Sesbilgisine deneysel yöntemleri uygulamıştır. *Phonétique et morphologie historiques du rousillonnais* (Roussillon Ağzının Tarihsel Sesbilgisi ve Biçimbilimi) [1924], *Etudes de phonétique générale* (Genel Sesbilgisi İncelemeleri) [1927] ve *Phonétique historique du français* (Fransızca'nın Tarihsel Sesbilgisi) [1952-1958] başlıca yapıtları arasında yer alır.

G

geçerli (Alm. *akzeptabel,* Fr. *acceptable,* İng. *acceptable).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında, geçerlik taşıyan sözceler için kullanılır.

geçerlik (Alm. *Akzeptabilität,* Fr. *acceptabilité,* İng. *acceptability).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisi anlayışında, bir sözcenin belli bir durum ve bağlam içinde uygun görülmesi. Dilbilgiselliğin edinç düzlemini ilgilendirmesine karşılık, geçerlik edim düzlemine ilişkindir. Dilbilgisi bakımından doğru bir tümce edim düzleminde uygun görülmeyebilir, geçerlikten yoksun olabilir. Örneğin belli bir uzunluğu aştığında tümcenin geçerliği sarsılır.

geçişli (Alm. *transitiv,* Fr. *transitif,* İng. *transitive).* Nesneyle kullanılan eylem (örn. *Pencereyi kapadı* tümcesindeki *kapamak).* Türkçe'de geçişli eylemler hem belirtili, hem belirtisiz nesne alabilirler; geçişsiz bir eylem *-ir-, -t-, -tir-* ekleriyle geçişliye dönüşür: *piş-, pişir-; uyu-, uyu-t-,* vb. Bu eklerle geçişli eylemin geçişliliği başka bir özneye dayandırılır: *iç-, iç-ir-, yıka-, yıka-t-* , vb. Bak. ***oldurgan çatı, ettirgen çatı.***

geçişsiz (Alm. *intransitiv,* Fr. *intransitif,* İng. *intransitive).* Nesnesiz kullanılan eylem (örn. *Çocuk gülüyor* tümcesindeki *gülmek).*

geçmiş zaman (Alm. *Vergangenheit, Fr. passé, İng. past).* Eylemin belirttiği oluş, iş, edim, vb.nin, içinde bulunulan zamandan önce yapıldığını gösteren zaman. Türkçe'de geçmiş zaman, eylem kök ya da gövdesine belirli geçmiş (bildirme) kipinin ekleriyle *(-di)* belirsiz geçmiş (bildirme) kipinin ekleri *(-miş)* getirilerek oluşturulur.

geçmiş zaman ortacı Bak. ***ortaç.***

gelecek zaman (Alm. *Futur,* Fr. *futur,* İng. *future).* Eylemin belirttiği iş, oluş, edim, vb.nin geleceğe ilişkin olduğunu gösteren zaman ve kip. Türkçe'de gelecek zaman (bildirme kipi) eylem kök ya da gövdesine *-ecek / -acak* ekinin getirilmesiyle oluşturulur: *ver-*

ecek-im (> vereceğim), ver-ecek-sin, ver-ecek-, ver-ecek-iz (> vereceğiz), ver-ecek-siniz, ver-ecek-ler.

gelecek zaman ortacı Bak. ***ortaç***.

genel dilbilgisi (Alm. *allgemeine Grammatik,* Fr. *grammaire générale,* İng. *general grammar).* Bütün dillerde geçerli ilkeleri ortaya koymaya yönelik, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, düşünce yasalarından kaynaklandığı öne sürülen dilin niteliği üstüne varsayımlar oluşturan akım. XVII. yüzyılda, Port-Royal'in mantıksal genel dilbilgisi anlayışı egemen olmuş, düşünceyi yansıttığı varsayılan dilin çeşitli gerçekleşmelerinin evrensel mantık yasalarına uygun olduğu savunulmuştur. Günümüzde N. Chomsky genel dilbilgisini üretici dilbilgilerinin ilk örneği saymaktadır.

genel dilbilim (Alm. *allgemeine Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique générale,* İng. *general linguistics).* Dilleri bir bütün olarak ele alıp bunların ortak özelliklerini, işleyiş ve evrim koşullarını araştıran, dil olaylarının genel görünümlerinin yanı sıra, bu olaya uygulanan temel kavramları, kuramları, yöntemleri, vb. irdeleyen, elde edilen bütün verilerin bireşimini yapmayı amaçlayan inceleme.

genelleşme (Alm. *Generalisierung,* Fr. *généralisation,* İng. *generalisation).* Anlamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı duruma gelmesi.

geniş çevriyazı Bak. ***sesbilimsel çevriyazı***.

geniş ünlü (Alm. *breiter Vokal,* Fr. *voyelle large,* İng. *wide vowel).* Dil kaslarının gevşemesi sonucu ses yolunda açılma olmasıyla belirlenen ünlü (örn [a], [o], [ö], vb.).

geniş zaman (Alm. *Aorist,* Fr. *aoriste,* İng. *aorist).* Eylemin belirttiği oluş, iş, edim, vb.nin her zaman yapıldığını ve yapılabileceğini belirten kip (bildirme kipi). Türkçe'de geniş zaman, eylem kök ya da gövdesine *-r (-ir, -ır-, -ür, -ur), -er (-ar)* eklerinin getirilmesiyle oluşturulur: *gel-ir-im, gel-ir-sin, gel-ir, gel-ir-iz, gel-ir-siniz, gel-ir-ler.*

geniş zaman ortacı Bak. ***ortaç***.

genizsil (Alm. *Nasenlaut, Nasal,* Fr. *nasale,* İng. *nasal).* Geniz yoluyla çıkarılan ses (örn. [m]).

genizsilleşme (Alm. *Nasalierung*, Fr. *nasalisation*, İng. *nasalisation*). Ağızsıl bir sesin genizsil bir nitelik kazanması.

genizsilleştirme (Alm. *Nasalierung*, Fr. *nasalisation*, İng. *nasalisation*). Ağızsıl bir sesi genizsile dönüştürme.

geniz ünlüsü Bak. ***genizsil***.

geniz ünsüzü Bak. ***genizsil***.

gerçekleşme (Alm. *Aktualisierung*, Fr. *actualisation*, İng. *actualisation*). Bir dil biriminin söylemde kullanılması.

gerçekleştirici 1. (Alm. *Aktualisator*, Fr. *actualisateur*, İng. *actualiser*). Bir dil biriminin gerçekleşmesini, sözlük düzleminden sözdizim düzlemine aktarılmasını sağlayan öğe (örn. ***bu kapı*** dizimindeki ***bu***) 2. (Alm. *Performativ*, Fr. *performatif*, İng. *performative*). Edimsel nitelikli öğe.

gerçekleştirme (Alm. *Aktualisierung*, Fr. *actualisation*, İng. *actualisation*). Bir dil birimini belli bir bağlam ve durum içinde kullanma.

gereklik kipi (Alm. *Notwendigkeitsform*, Fr. *nécessitatif*, İng. *necessitative*). Eylemin belirttiği oluşun gerçekleşmesi gerektiğini gösteren isteme kipi. Türkçe'de gereklik kipi eylem kök ya da gövdelerine *-meli (-malı)* ekinin getirilmesiyle oluşturulur: *ver-meli-yim, ver-meli-sin, ver-meli, ver-meli-yiz, ver-meli-siniz, ver-meli-ler*.

gergin (Alm. *gespannt*, Fr. *tendu*, İng. *tense*). Ağız kaslarının büyük bir gerilme konumuna girmesiyle ve biçimlendiricilerin belirgin olmasıyla tanımlanan sesbirimler için kullanılır. Örneğin Türkçe'deki /i/, /ü/, /u/ gergin ünlülerdir. Kapalı ünlüler gergin sayılır. Bak. ***gevşek***, ***ikicilik***.

gerilme (Alm. *Spannung*, Fr. *tension*, İng. *tension*). Bir sesin oluşmasında, duralamadan önce gelen ve ses örgenlerinin gerekli konuma girdiği ilk evre.

gevşek (Alm. *ungespannt*, Fr. *lâche*, İng. *lax*). Ağız kaslarının çok az gerilmesiyle ve biçimlendiricilerin belirgin özellik taşımamasıyla tanımlanan sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Açık ünlülerle

yarıünlüler gevşek özelliğini taşır. Bak. ***gergin, ikicilik.***

gevşeme (Alm. *Ausgang, Fr. détenle, İng. final glide, off-glide).* Bir sesin oluşmasında, duralamadan sonra gelen ve ses örgenlerinin girmiş oldukları konumdan çıkmaya başladıkları evre.

gırtlaksıl (Alm. *Laryngal, Kehllaut, Glottal,* Fr. *laryngale, glottale,* İng. *laryngeal, glottal).* Gırtlakta oluşan, eklemleme yeri gırtlakta bulunan ünsüz (örn. daraltılılardan [h]).

gırtlaksıllaşma (Alm. *Laryngalisierung,* Fr. *laryngalisation,* İng. *laryngealisation).* Gırtlaksıl özelliği alma.

gırtlaksıllaştırma (Alm. *Laryngalisierung,* Fr. *laryngalisation,* İng. *laryngealisation).* Gırtlaksıl özelliği verme.

gırtlak vuruşu (Alm. *Kehlkopfverschluss, Stimmlippenverschluss, Knacklaut,* Fr. *coup de glotte,* İng. *glottal catch, stop).* Gırtlakta ses tellerinin birbirine yapışması sonucu hava akışının birdenbire engellenmesiyle oluşan ve bir kesinti izlenimi veren kapantılı. Arapça, Almanca, Danca gibi dillerde gırtlak vuruşuna rastlanır.

Gilliéron, Jules (1854-1926). Dilbilimsel coğrafyanın kurucusu İsviçreli dilbilimci. Yenidilbilgicilerin ses değişim yasalarının kesinliğini öne süren görüşlerini lehçebilim ve dilbilimsel coğrafya çalışmalarından kaynaklanan somut olgularla çürütmüş, evrimin karmaşık niteliğini ortaya koymuştur. E. Edmont'un katkısıyla soruşturu yöntemini uygulayan Gilliéron, dilbilimsel haritacılık alanında örnek oluşturan *Atlas linguistique de la France'ı* (Fransa'nın Dil Atlası) [1902-1909] hazırlamıştır.

giriş durumu (Alm. *Illativus,* Fr. *illatif,* İng. *illative).* Kapalı bir yere girme edimini belirten ad durumu.

girişik tümce Bak. ***bileşik tümce.***

girişim (Alm. *Interferenz,* Fr. *interférence,* İng. *interference).* Konuşucuların ikidilli ya da çokdilli olması nedeniyle bir dildeki biçim ya da anlamların etkisi sonucu bir başka dilde çeşitli değişimlere yol açan süreç. Girişim olgusu hem sözlük ve sözdizim, hem de sesbilim düzleminde görülür. Aktarım ve öyküntü olgula-

nıyla sözdizim kurallarında ve sesbirimlerde ortaya çıkan kimi değişimler bu olguya bağlanır.

glosematik (Alm. *Glossematik,* Fr. *glossématique,* İng. *glossematics).* Danimarkalı dilbilimci L. Hjelmslev'in, dillerin biçimsel yapısını incelemek üzere bir tür dil cebiri olarak tasarladığı kurama verilen ad. Bu kuram bir dil betimlenirken gerçekleşme düzleminde karşılaşılan bütün öğelerin (ses, yazı, vb.) ya da tözün bir yana bırakılarak hem içerik, hem anlatım yönünden biçimin ele alınmasını öngörür. Bak. ***Kopenhag Okulu***.

Godel, Robert (1902-1985). İsviçreli dilbilimci. Cenevre Okulu'nun önde gelen araştırmacılarından biridir. *Les Sources manuscrites du Cours de linguistique générale de Ferdinand de Saussure* (Ferdinand de Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'nin Elyazması Kaynakları) [1957] adlı yapıtıyla Saussure düşüncesinin temellerini aydınlatmış, araştırmalarda devrim yaratmıştır. 1925-1931 yılları arasında Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapmış olan Godel'in *Grammaire turque* (Türkçe Dilbilgisi) [1945] adlı bir yapıtı da vardır.

göçüşme (Alm. *Metathese, Lautversetzung,* Fr. *métathèse,* İng. *metathesis).* Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbirimin yer değiştirmesi. Örneğin *yalnız* sözcüğünün kimilerince *yanlız* biçiminde söylenmesi bu olguya bağlanır. Göçüşme teriminin kapsamı çeşitli dilbilimcilerde oynamalar gösterir. Kimi durumlarda birbirini izlemeyen sesbirimlerdeki yer değiştirmelerle sınırlandırıldığı da olur.

gönderen (Alm. *Adressant,* Fr. *destinateur,* İng. *addresser).* Bildiri oluşturup dinleyiciye yönelten kişi; dar anlamda konuşucu.

gönderge (Alm. *Referent,* Fr. *référent,* İng. *referent).* Bir göstergenin belirttiği gerçek ya da düşsel nesne ya da varlık; göndermede bulunduğu bağlam ya da durum. Gönderge, göstergenin içerdiği gösterilen ve gösteren ikilisinin birinci teriminden titizlikle ayrılmalıdır. Örneğin *sabah yıldızı* ve *akşam yıldızı* deyimleri aynı gösterilenler (anlamlar) içermekle birlikte aynı göndergeyi (Venüs gezegenini) belirtirler (G. Frege). Çevriyazıda -örneğin *yıldız* göstergesiyle ilgili olarak- şu

türlü ayrımlar benimsenebilir: Gösteren: [yıldız], gösterilen: "yıldız", gönderge: YILDIZ.

gönderge işlevi (Alm. *referentielle Funktion*, Fr. *fonction référentielle*, İng. *referential function*). Dilin, gönderge ya da düzanlama yönelik bildirişim işlevi. Gönderge işlevinin anlatımı, dinleyiciye bilgi vermeyi, bir düşünceyi iletmeyi sağlayan bildirme tümcesidir. Örneğin *Bugün hava güneşli* tümcesinde gönderge işlevi egemendir. *(Gösterim işlevi* de denir.) Bak. ***anlatımsallık işlevi, çağrı işlevi, ilişki işlevi, yazın işlevi, üstdil işlevi.***

göndergesel (Alm. *referentiell*, Fr. *référentiel*, İng. *referential*). Göndergeye ilişkin olan, göndergeyle ilgili.

gönderilen (Alm. *Adressat*, Fr. *destinataire*, İng. *addressee*). Bildiriyi alan kişi; dar anlamda dinleyici.

gönderim (Alm. *Referenz*, Fr. *référence*, İng. *reference*). Bir göstergeyi bir göndergeye bağlama.

görece (Alm. *relativ*, Fr. *relatif*, İng. *relative*). Bir başka öğeye bağlı olarak ele alınan her türlü biçim, kullanım, vb. Bak. ***salt***.

görev Bak. ***işlev***.

görevsel Bak. ***işlevsel***.

görevselci Bak. ***işlevselci***.

görevselcilik Bak. ***işlevselcilik***.

görüntüsel gösterge (Alm. *Ikon*, Fr. *icone*, İng. *icon*). Dış gerçekle bir benzerlik ilişkisi kuran gösterge. Örneğin bir fotoğraf, görüntüsel gösterge niteliği taşır. Göstergebilimci Ch. S. Peirce bitişiklik ilişkisiyle açıkladığı belirtiyi ve saymaca nitelikli bulduğu simgeyi, nedenlilik içeren görüntüsel göstergeden ayırır.

görüntüsel yazı (Alm. *Bilderschrift*, Fr. *écriture pictographique*, İng. *pictographic writing*). Bildirişim amacıyla kullanılan, sözlü dile gönderme yapmayan, uzlaşımsal nitelikli görüntülerden oluşan yazı. Görüntüsel yazı, ilk yazı biçimidir. Bak. ***kavramsal yazı, sesçil yazı.***

görünüş (Alm. *Aspekt, Aktionsart*, Fr. *aspect*, İng. *aspect*). Eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı. Zaman ulamından ayrılan görünüş, eylemin, bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi, vb. bakımın-

dan ele alındığını vurgular. Kimi dillerde görünüşün özel dilbilgisel öğeleri vardır.

gösteren (Alm. *Signifikant,* Fr. *signifiant,* İng. *signifier).* Gösterilenle birleşerek göstergeyi oluşturan ses ya da sesler bütünü; göstergenin özdeksel yönünü oluşturan işitim imgesi. Örneğin *yıldız* göstergesinin göstereni [yıldız]dır. F. de Saussure'ün ortaya koyduğu biçimiyle gösteren çizgiseldir, bir başka deyişle yalnız süre içinde gerçekleşir, özelliklerini süreden alır, bir yayılım gösterir ve bu yayılım tek boyutta ölçülebilir, o da bir çizgidir. Öte yandan, göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensiz ve saymacadır.

gösterge (Alm. *Zeichen,* Fr. *signe,* İng. *sign).* Genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim, *(İm* de denir). Dil bir göstergeler dizgesidir. F. de Saussure'ün tanımladığı biçimiyle dil göstergesi, ilişkin olduğu gerçekle doğal bir bağıntı kuran *belirti*den, saymaca (uzlaşımsal) olmasına karşılık nedenlilik de içeren ve daha çok görsel olan *simge*den hem nedensiz ya da buyrultusal, hem de saymaca olmasıyla ayrılır. Göstergenin öğelerini (gösteren ve gösterilen) birleştiren bağ doğal değildir, buyrultusal ya da nedensizdir ve saymacadır. Yansımalar bile toplumdan topluma değişir. Göstergeler, gösterenleri aracılığıyla çizgisel biçimde, söz zincirinin birimleri olarak gerçekleşirler. Öte yandan, gösterge ayrımsal niteliklidir; hem gösteren, hem gösterilen düzleminde bağıntı kurduğu öbür benzer öğelerle belirlenir ve bir dizge içinde yer alır.

göstergebilim (Alm. *Semiologie, Semiotik,* Fr. *sémiologie, sémiotique,* İng. *semiology, semiotics).* 1. Toplum yaşamı içinde ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen dal. 2. Anlamlamayı ele alan dal. Göstergebilimin iki öncüsü vardır: Mantıkçı Ch. S. Peirce (anlamlama göstergebilimi) ve F. de Saussure (toplumsal göstergebilim). Peirce'e göre mantık, göstergebilimin bir başka adıdır. Saussure'ün öngördüğü incelemeyse toplumsal niteliklidir ve göstergelerin toplum içindeki yaşamını ele almayı amaçlar. Bu iki öncüden sonra ve onların özelliklerine uygun olarak başlıca iki doğrultu izlene-

cek, karma nitelikli yaklaşımlara da rastlanacaktır. Mantıkla dil arasındaki çeşitli bağıntıları inceleyenler göstergebilimden bilimsel bilgiye ulaşılmasını sağlayacak üstdiller, kavramsal simge dizgeleri oluşturmasını beklerler. Ch. Morris, göstergebilim içinde üç bölüm ayırt eder: Göstergelerle konuşan bireyler arasındaki ilişkiyi inceleyen edimsel bölüm, göstergelerle gösterilen nesneler arasındaki bağıntıyı ele alan anlamsal bölüm ve göstergelerin kendi aralarındaki biçimsel bağıntılar üstüne eğilen sözdizim. Özellikle yapısal dilbilim, dilin gösterge dizgeleri içindeki yerini belirlemeye çalışmıştır. L. Hjelmslev, göstergesel alanı, dile benzer bir yapıyla karşılaşılan tüm düzlemleri kucaklayan salt nitelikli bir bütün olarak yorumlamıştır. Ona göre göstergebilim, konudili bilimsel olmayan bir dil, bir üstdildir. Konudillerini göstergebilimlerin oluşturduğu bilimsel bir üstdil bir üstgöstergebilimle özdeşleşir. Yöntemlerin, yorum biçimlerinin çeşitliliği birlik sağlanmasını engellemektedir. Bu durum genellikle bildirişim kavramının değişik yönlerde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, kimi göstergebilimciler bilinçli ve amaçlı bildirişim olgusunun sınırları içinde kalırken (E. Buyssens, G. Mounin, L. Prieto, J. Martinet) kimileri (R. Barthes) toplumsal yaşamın sunduğu çok geniş olgular bütününü, bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşımaları, anlamlama eylemine konu olmaları bakımından göstergebilime bağlamışlardır. A.-J. Greimas (Paris Göstergebilim Okulu) da olguları geniş bir açıdan değerlendirmiş, göstergebilimi, hem dünyanın insan, hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştıran dal olarak yorumlamıştır. Burada göstergebilim, dilbilimle (yapısal dilbilim) mantıktan yararlanarak yöntemsel önerilerde bulunan, yorumlama örnekleri sunan bir üstbilim niteliği taşır. Onun için de, somut gerçekliklere değil, soyut içeriklere, temci anlamsal düzeneğe, anlamlamaya, anlamlama dizgelerine yönelir. Bu nedenle özgül anlamlama dizgeleri olan doğal dilleri de kapsamına alır. Ayrıca, dilsel gösterge düzenleri (dili kullanan yazınsal, söylensel, dinsel, tarihsel, bilimsel, vb. söylemler) gibi, dilsel olmayan anlamlama düzenleri (resim, mimarlık, müzik, moda, vb.) de onun ala-

nına girer. Sonuç olarak, çeşitli göstergebilim akımları, toplumsal yaşamın ürünü olan , dilsel ya da dil dışı gösterge dizgelerini, doğal dillerin dışında kalan gösterge dizgeleriyle yazınsal dil gibi doğal dilden türeme ikincil dilleri, anlamlamayı inceler, anlamsal etkinliğe ilişkin kavramsal simge dizgeleri, üstdiller tasarlar. Greimas göstergebilimi mantıksal çerçeveyi aşarak, özellikle J. Petitot aracılığıyla matematiksel örnekçelere yönelmeye, bu arada matematikçi R. Thom'un *altüstoluşlar* kuramından yararlanmaya başlamıştır.

göstergebilimsel (Alm. *semiotisch, semiologisch,* Fr. *sémiologique, sémiotique,* İng. *semiological, semiotic, semiotical).* Göstergebilime ilişkin olan, göstergebilimle ilgili.

göstergesel (Alm. *semiotisch,* Fr. *sémiologique, sémiotique,* İng. *semiological, semiotic, semiotical).* Göstergeye ilişkin olan, göstergeyle ilgili olan.

göstergesel işlev (Alm. *Semiose,* Fr. *sémiosis,* İng. *semiosis).* Gösterenle gösterilen arasında karşılıklı bir gerektirme bağıntısı kurarak göstergeyi oluşturan işlev.

gösterici (Alm. *hinweisender Ausdruck, deiktischer Ausdruck,* Fr. *déictique,* İng. *deictic).* Bir sözceyle ilgili durum ya da bağlama, sözcenin üretildiği süre dilimine (eylemin zaman ve görünüşü), konuşan bireyle (kipleştirme) dinleyiciye gönderme yapan, somut bir düzanlam içermeyen, göndergesi değişken olan, ancak durum ve bağlamla ilişkili olarak yorumlanabilen her türlü dilsel öğe. Yer ve zaman belirteçleri, gösterme sıfatları, kişi adılları, tanımlıklar (kimi dillerde) gösterici niteliği taşır. Göstericiler iç ve dış gösterici olarak da bölümlenebilir. Dış göstericiler duruma, iç göstericiler söylemsel öğelere gönderme yapar.

gösterilen (Alm. *Signifikat,* Fr. *signifié,* İng. *signified).* Göstergenin kavramsal yönü; gösterenle birleşerek göstergeyi oluşturan içerik. Örneğin *yıldız* göstergesinin gösterileni "yıldız"dır. F. de Saussure'ün ortaya koyduğu biçimiyle gösterilenin gösterenle zorunlu, doğal hiçbir iç bağıntısı yoktur; bunlar arasındaki bağ nedensiz ve saymacadır.

gösterim (Alm. *Deixis,* Fr. *deixis,* İng. *deixis).* Gösterici kullanarak sözce oluşturma, dili söze dönüştürme. Bak. ***gösterici.***

gösterim işlevi Bak. ***gönderge işlevi.***

gösterme adılı (Alm. *Zeigefürwort, Demonstrativpronomen,* Fr. *pronom démonstratif,* İng. *demonstrative pronoun).* Varlıkları gösterme yoluyla belirten adıl (örn. *bu, şu, o).* Türkçe'de gösterme adılları ad durumunu belirten ekleri alabilir: *bunu, buna, bunda, bundan.* Bu durumda ekten önce *-n-* öğesi kullanılır. Gösterme adılları çoğul eki alırken de *-n-* eki kullanılır: *bunlar, şunlar, onlar.*

gösterme belirteci (Alm. *Demonstrativadverb,* Fr. *adverbe démonstratif,* İng. *demonstrative adverb).* Eylem ve eylemsileri, gösterme yoluyla belirleyen belirteç (örn. *İşte değindiğim yazı* tümcesindeki *işte).*

gösterme sıfatı (Alm. *Demonstrativadjektiv,* Fr. *adjectif démonstratif,* İng. *demonstrative adjective).* Adları göstererek belirten sıfat; belirtme sıfatlarının bir türü (örn. adlardan önce gelen *bu, şu, o).*

gövde (Alm. *Stamm,* Fr. *thème,* İng. *stem).* Kökle ona katılan kimi eklerden oluşan sözcük bölümü, türev, bileşik biçim (örn. *gözcü-lük).* Anlambirim bir tek gövdeden oluşur; buna karşılık birleşkebirim iki ya da daha çok sayıda gövde içerir. Eklerin özelliğine göre ad gövdeleriyle eylem gövdeleri birbirinden ayırt edilir.

gövdeleyici diller (Alm. *inkorporierende Sprachen,* Fr. *langues incorporantes,* İng. *incorporating languages).* Anlambirimleri, sözcükleri tümceden ayırmaya neredeyse olanak bırakmayacak denli kaynaştıran diller.

gözlemleyici Bak. ***betimleyici.***

Greimas, Algirdas-Julien (doğ. 1917). Litvanya kökenli Fransız dilbilimcisi ve göstergebilimcisi. Önceleri dilbilim, özellikle de sözlükbilim alanında çalışmalar yaptı. 1958-1962 yıllarında Türkiye'de bulundu, Ankara Üniversitesi'nin yanı sıra İstanbul Üniversitesi'nde (1961-62) öğretim üyeliği yaptı. İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde verdiği derslerde çok özgün bir yapısal anlambilim kuramı oluşturdu *(Sémantique structurale* [Yapısal Anlambilim], 1966). Bu çalışmalardan, günümüzde Paris Göstergebilim Okulu diye anılan bir akımın ortak pay-

dasını oluşturan güçlü bir göstergebilim kuramı doğdu. Greimas göstergebilimi hem "dünyanın insan için" hem de "insanın insan için" taşıdığı anlamı araştırır; yöntem düzleminde varsayımsal-tümdengelimli bir yaklaşım benimser. Kuramının içerdiği üstdili yardımcısı J. Courtés'lc birlikte *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (Göstergebilim. Dil Kuramının Açıklamalı Sözlüğü) [1979] adlı bir sözlükte sunan bilgin, bu yapıtın, çeşitli ülkelerden birçok göstergebilimcinin katkısıyla hazırlanan ikinci cildinde (1986), kuramından kalkılarak çok değişik doğrultularda girişilen yeni denemelerle yorumları sergilemeye özen göstermiştir. Yapısal dilbilim, halkbilim, söylem incelemeleri gibi alanlardaki çalışmalardan da esinlenen ve bugüne değin mantıksal boyuta ağırlık vermiş olan Greimas göstergebilimi, özü bakımından bir betiğin (yazınsal ya da yazın dışı), bir söylemin anlamını değil, anlam kuruluşunu çözümlemede yararlanılacak gereci sunar, anlamlamanın yapısını ve kavranmasını yönlendiren koşulların yorumlanması, anlamsal tümellerin saptanması, anlam yapısını çözümleme yöntemi olarak tanımlanır. Greimas göstergebilimi, özellikle Fransız matematikçisi R. Thom'un "altüstoluşlar kuramı"ndan esinlenen J. Pctitot'nun çalışmalarıyla mantık düzleminden matematik düzlemine doğru bir gelişme göstermekte, böylece tüm bilimler arasında bilimkuramsal bir ortaklık kurmaya yönelik çabaların odak noktasında yer almaktadır. Tüm bu gelişmeler, çeşitli yönlerden dilbilimi de çok yakından ilgilendirmektedir. A. -J. Greimas'ın öbür yapıtları arasında özellikle *Du Sens* (Anlam Üstüne) [1970], *Du Sens II* (Anlam Üstüne II) [1983], *Maupassant* (1976), *Sémiotique et sciences sociales* (Göstergebilim ve Toplum Bilimleri) [1976] anılabilir.

Grimm, Jacob (1785-1863). Germence araştırmalarını kuran Alman dilbilimcisi. Germence'nin ses değişim yasalarını, kimi ünsüzlerin değişim kurallarını belirlemiştir *(Deutsche Grammatik* [Almanca Dilbilgisi], 1819-1837). Bak. ***Grimm Yasası.***

Grimm Yasası Bak. ***ünsüz değişimi.***

Guillaume, Gustave (1883-1960). Fransız dilbilimcisi. Guillaume'un oluşturduğu yapısalcı kuram dili bir *diz-*

ge olarak ele alması, *eşsürem /artsürem* ayrımını göz önünde bulundurması gibi kimi yaklaşımlarıyla Saussure yapısalcılığını andırırsa da, *biçime* yalnızca işlemsel ağırlık vermesi ve dilin kuruluşundaki düşünce sürecini göz önünde tutmasıyla bağımsız, özgün bir kuram niteliği taşır. Guillaume, incelemelerinde dilsel işlevlerin betimlemesini sunarken soyut ve mantıksal çözüm getirmeye özen göstermiş, *sürem* (zaman) ve *süremsel ulam*larla yakından ilgilenmiştir. *Devimsel eşsüreme* dayanan yönteminde fizik, matematik alanlarından da yararlanan dilbilimci özellikle *dizge* kavramı üzerinde durmuştur. Bilgine göre dizge doğrudan doğruya *gözlemlenebilen* bir veri değil, *anlıksal oluşturum*dan kaynaklanan bir soyutlamadır ve dilin *çizgiselliğ*ine karşın, dil ediminin anlıksal yönü geriye dönüşlü bir devinim içerir. *Biçim* ve *anlam* arasındaki ilişkiye önem veren Guillaume, *anlıksal dizgebilim* diye adlandırdığı yaklaşımında *biçim*le *töz*ü birbirinden bağımsız olarak ele almak gerektiğini savunur. *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française* (Tanımlık Sorunu ve Fransız Dilindeki Çözümü) [1919] adlı yapıtında işlemsel sürem kavramını ortaya atan Guillaume *Temps et verbe*'de (Zaman ve Eylem) [1929] dillerin biçimbilimsel yönlerini karşılaştırmalı yöntemle incelemiş, *L'Architectonique du temps dans les langues classiques* (Klasik Dillerde Zaman Düzeni) [1945] adlı yapıtındaysa dil olgularını konum dilbilgisi yöntemiyle ele almıştır.

gücülbirim (Fr. *virtuéme).* Yananlamsal nitelikli anlambirimcikler bütünü (B. Pottier). Bak. ***sınıfbirim, kavrambirim.***

güdümbilim (Alm. *Kybernetik,* Fr. *cybernétique,* İng. *cybernetics).* Bildirişim ve belirtkelere ilişkin kuramların sonuçlarından yararlanarak canlı varlıklarla sinir dizgesinin uzantısı sayılan aygıtlardaki ya da bunlar arasındaki bildirişim ve özdenetim düzeneklerini inceleyen, bu amaçla çözümleme ve bireşim yöntemleri geliştirmiş olan bilim. Çağdaş bilim, uygulayım ve felsefenin en çarpıcı atılımlarından biri olan güdümbilimin temel sorunu bilginin kullanım ve dönüşümüdür.

gündelik dil (Alm. *Alltagssprache, Umgangssprache,* Fr. *langue courante,* İng. *colloquial speech).* Bir dilsel

topluluk çerçevesinde, özellikle günlük gereksinimlerle ilgili bildirişim durumlarında yaygın biçimde gerçekleşen, yazınsal, bilimsel, vb. dillere karşıt olarak ele alınan kullanımların tümü.

gürültü (Alm. *Geräusch, Störung,* Fr. *bruit,* İng. *noise).* Bildirişim kuramında, bildiri aktarımını bulandıran her türlü olgu. Genellikle dilsel gürültüyle dilsel olmayan gürültü birbirinden ayrılır. Dilsel gürültü, özel bir belirtisi olmayan öğelerden kaynaklanır (çokanlamlılık, vb.). Dilsel olmayan gürültüyse, kötü söyleyiş, dikkatsizlik, ağır işitme, işitmeyi güçleştiren koşullara bağlıdır.

H

halk kökenbilimi Bak. ***köken yakıştırma***.

harf Bak. *yazaç*.

harf çevrisi Bak. *yazaç çevrisi*.

Harris, Zellig Sabbetai (doğ. 1909). ABD'li dilbilimci. İlk çalışmaları Bloomfield'ci yapısalcılık çerçevesinde yer alan Harris dağılımsal dilbilimin kurucusudur. Sözlü dile ağırlık vermiş, dilsel öğeleri *dağılım*larına, başka bir deyişle değişik kullanım ya da bağlamlardaki çevrelerinin tümüne göre tanımlamış ve sınıflandırmıştır. Gerek sesbilimsel, gerekse biçimbilimsel düzlemlerde yer alan incelemelerde çözümleme, ona göre bölümleme, sınıflandırma, sınıflar arası bağları saptamadır. Bu çözümleme yönteminde öğelerin anlamları değil, dağılımları göz önünde bulundurulur. Böylece Harris'in yöntemi doğrudan doğruya gözleme dayanır. Dilbilimciyi bir bütüncede yer alan ölçülebilir, nesnel olgular dışında, anlam başta olmak üzere başka hiçbir veri ilgilendirmez. Dağılımsal yöntemi zamanla yetersiz bulan Harris bu kez de, sonraları N. Chomsky tarafından geliştirilerek *üretici-dönüşümsel dilbilim*in doğuşuna yol açan *dönüşümsel* bir yaklaşıma yönelerek *dönüşümsel dilbilim*in de temelini oluşturmuştur. *Söylem çözümlemesi* çalışmalarıyla da tümce sınırlarını aşan sözceleri incelemiştir. *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) [1951] ve *Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilim) [1960] adı altında yayımladığı yapıtlarında dilsel öğeleri çözümleme yöntemini sunmuştur. *String Analysis of Sentence Structure* (Tümce Yapısının Zincir Çözümlemesi) [1962] adlı yapıtında tümce çözümlemesi yöntemini betimleyen Harris söylemle ilgili düşüncelerini ilk kez *Language* dergisindeki "Discourse Analysis" (Söylem Çözümlemesi) [1952] başlıklı yazısında açıklamıştır.

hece Bak. ***seslem***.

heceleme Bak. ***seslemleme***.

hışırtılı (Alm. *Zischlaut,* Fr. *chuintante,* İng. *palatal fricative).* Dilin ön bölümüyle iki sıra diş arasında bir tınlama boşluğu oluşmasından kaynaklanan damaksıl sürtüşmeli (örn. [ş]).

hikâye bileşik zamanı Bak. ***bileşik zaman***.

Hjelmslev, Louis (1899-1965). Kopenhag Dilbilim Çevresi'ni ve glosematiği kuran Danimarkalı dilbilimci. İskandinav dilbilim geleneğinden (R. Rask, A. Noreen, O. Jespersen) kaynaklanan Kopenhag Okulu aynı zamanda Saussure'den de büyük ölçüde esinlenmiştir. Hjelmslev'in oluşturduğu dil kuramı öncekilere oranla çok daha biçimsel ve soyut niteliklidir, felsefeyle mantığa da büyük oranda yer verir. Hjelmslev 1939'da V. Bröndal'le birlikte *Acta Linguistica* dergisini yayımlamaya başladı. Kopenhag Dilbilim Çevresi'nde H. J. Uldall'le birlikte tasarladığı ve yepyeni bir dil kuramı olan *glosematik,* ilk baskısı danca olarak yapılan (1943), sonra *Prolegomena to a Theory of Language* (Dil Kuramının Temel İlkeleri) adıyla ABD'de yayımlanan yapıtla dilbilim çevrelerinin ilgisini çekti. Hjelmslev dili kendine özgü bir yapısı olan, yeterli ve tutarlı bir bütün olarak ele alır. Dili, kökenleri dilin dışında bir olgular bütünü olarak görmez. Kendisinden önceki çalışmaları öznel, kesinlikten yoksun ve bundan ötürü de bilimsellikten uzak olarak niteleyerek dil kuramına sağlam ve katışıksız bir bilimsel çerçeve sunmak amacını güder. Kendini Saussure'ün tek gerçek izleyicisi olarak gören dilbilimci için "dil bir töz değil, bir biçimdir". Saussure'ün ortaya koyduğu *gösteren/gösterilen* karşıtlığını *anlatım/içerik* düzlemleriyle karşılar. Her düzlemde de *töz/biçim* karşıtlığını öngörür. Ayrıca, yine Saussure'ün *dil/söz, dizimsel/çağrışımsal bağıntılar* gibi karşıtlıklarını da yepyeni terimlerle ele alır. "Dilbilim dili kendi içinde ve kendisi için inceler" kuralına uygun olarak *içkinlik* ilkesini ortaya atar. Anlatım ve içerik düzlemlerinin aynı kurallara göre düzenlendiğini savunan Hjelmslev *eşbiçimlilik* kavramını geliştirir. Anlatım düzlemindeki iki aşamalı yapıyı içerik düzleminde de araştırır. Böylece anlam incelemeleri konusunda yepyeni bir bakış açısı getirir. Dile yaklaşımındaki *görgüllük* ilkesi üç ölçütün göz önünde bulundurulmasını

zorunlu kılar: *Tutarlılık, tümü kapsayıcılık* ve *yalınlık.* Hjelmslev ayrıca dilsel dizgelerle dil dışı dizgeler arasındaki ilişkileri inceler. Dili gösterge dizgelerinin yalnızca bir bölümü olarak görür ve göstergebilimle göstergebilim dışında kalan çalışmalar arasındaki ilişkileri araştırır. Böylece çağdaş göstergebilimin, özellikle de Greimas kuramının öncüleri arasında yer alır.

Humboldt, Wilhelm von (1767-1835). Alman dilbilimcisi ve düşünürü. Dizgeli bir dil felsefesini ilk tasarlayan bilgindir. Dili ekinsel bağlamı içinde inceleyen Humboldt, çağdaşı birçok dilbilimci gibi, Hint-Avrupa dilleriyle sınırlı kalmayan bir yaklaşım benimsemiş, tüm insanlığı açıklamayı amaçlayan bir kuram olarak gördüğü bir insanbilim kuramı tasarlamıştır. Çeşitli dilleri ve toplumları karşılaştırmalı olarak inceleyerek temel düşüncelerinden birini oluşturan şu yargıya varmıştır: "Dil, olmuş bitmiş bir ürün değil, bir etkinliktir". Dilin iç biçimini, insan anlığının temel oluşturucusu olarak görmüş ve her dil biçiminin o dili konuşan topluluğu nitelendiren bir özellik taşıdığını savunmuştur. Topluluğun düşünme biçimiyle dili arasında sıkı bağlar bulunduğunu, bir dilin yapısının o dili konuşanların iç dünyalarıyla tüm bilgilerini ortaya koyduğunu ileri sürmüştür. Sapir-Whorf kuramı diye anılan görüşün temel düşünceleri Humboldt'tan kaynaklanır. *Über die Verschiedenheit des menschlischen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts* (Dillerin Yapıları Arasındaki Ayrımlar ve Dilin, İnsanlığın Ekinsel Gelişimine Katkıları Üstüne) [1820] bilginin başlıca yapıtlarındandır. Öte yandan, dile ilişkin çalışmalarının önemli bir bölümü H. Steinthal'in girişimiyle *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt* (Wilhelm von Humboldt'un Dil Felsefesine İlişkin Yapıtları) [1883] başlığıyla yayımlanmıştır.

I-İ

ıslıklı (Alm. *Sibilant,* Fr. *sifflante,* İng. *sibilant).* Dilin ön orta bölümünün bir tür oluk biçimi almasıyla oluşan kimi daraltılı ünsüzlerin, işitimsel izlenimden kaynaklanan adı (örneğin [s], [z]).

iç akışma Bak. ***akışma***.

iç bağlam Bak. ***bağlam***.

içek (Alm. *Infix,* Fr. *infixe,* İng. *infix).* Sözcüğün içinde, kimi durumlarda kökte yer alan ek (örn. Latince *iugum* "boyunduruk"un köküne katılarak *iungere* "boyunduruğa vurmak; birleştirmek, bağlamak, vb." eylemini oluşturan *-n-* eki).

içerik (Alm. *Inhalt,* Fr. *contenu,* İng. *content).* 1. Bir göstergenin anlamı, gösterilen yanı. 2. Anlatım düzlemine karşıt olarak, bir bildirinin anlamsal, kavramsal bölümü. L. Hjelmslev'e göre, dil, iki düzlem kapsar: İçerik ve anlatım. Hem içerik, hem anlatımdan oluşan bir bütün, gösterge niteliği taşır: Tümce gibi. İçerik de, anlatım da biçim ve töz bölümlerinden oluşur. İçerik tözü, konuşucunun anlığında henüz dilsel biçime bürünmemiş olguyu belirtir; içerik biçimiyse her dilin bu olguya verdiği düzendir. Bir dilin öz niteliği, töz açısından değil, ancak biçim açısından kavranabilir.

içerik çözümlemesi (Alm. *Inhaltsanalyse,* Fr. *analyse du contenu,* İng. *content analysis).* Konuşucu ya da dinleyiciyi göz önünde tutmadan bildiri ya da betiği içeriği açısından nicel ve/ya da nitel olarak inceleme yöntemi. İçerik çözümlemesi, nesnel ve düzenli betimlemelere ulaşmak amacını güder, sıklık kavramına önemli bir yer verir, dilsel öğelerin bağlam içindeki ilişkilerini de göz önünde tutar.

iç gösterici Bak. ***gösterici***.

içindelik durumu (Alm. *Inessivus,* Fr. *inessif,* İng. *inessive).* Bir yerin içinde, kapalı bir yerde bulunulduğunu belirten ad durumu.

içkin (Alm. *immanent,* Fr. *immanent,* İng. *immanent).* Dilsel öğelerin salt yapı içindeki bağıntı ve konumlarını ele alarak dil dışı herhangi bir olgu ya da ilkeye yer vermeyen incelemeleri belirtir. Bak. ***içkinlik.***

içkinlik (Alm. *Immanenz,* Fr. *immanence,* İng. *immanence).* İçkin olma durumu. İçkinlik ilkesini F. de Saussure, dilbilimin bağımsızlığını sağlamak amacıyla ortaya atmıştır. Bu ilke, dili salt kendi içinde ve kendisi için incelemeyi gerektirir. Birçok yapısalcı (L. Hjelmslev, K. Togeby ve -Saussure'ün etki alanı dışında bulunmakla birlikte- dağılımcılar) bu ilkeye bağlı kalmıştır.

içlem (Alm. *Intension,* Fr. *compréhension, intension,* İng. *intension).* Bir kavramı tanımlayan özelliklerin tümü. Örneğin, *kedi* teriminin içlemi "omurgalı", "memeli", "dörtayaklı", "miyavlamak", "evcillik" gibi öğelerden oluşur. Bak. ***kaplam.***

içözeksel (Alm. *endozentrisch,* Fr. *endocentrique,* İng. *endocentric).* Dolaysız kurucular çözümlemesinde, dağılımı kurucularından biriyle özdeşleşen dizimler için kullanılır. Örneğin *Çalışkan öğrenci geldi* tümcesinde yer alan *çalışkan öğrenci* kendisini oluşturan öğelerden *öğrenci*ye göre içözekseldir, çünkü onunla aynı dağılımı içerir. Bak. ***dışözeksel.***

iç patlama (Alm. *Implosion,* Fr. *implosion,* İng. *[im]plosion).* Kapantılılar oluşurken ses örgenlerinin kapanma durumuna girdiği, duralama ve dış patlamadan önce gelen evre.

iç patlamalı (Alm. *Implosiv,* Fr. *implosive,* İng. *[im]plosive).* Ses yolunun kapanıp açılmaması sonucu oluşan kapantılı.

içsel (Alm. *inhärent,* Fr. *inhérent,* İng. *inherent).* Ayırıcı özelliklerin, bürünsel özelliklere karşıt olarak sesbirimlerin içkin nitelikleri için kullanılır. İçsel özellikler titreşimlilik (ünlü olan/ünlü olmayan, vb.) ve titremlilik (pes/tiz, vb.) özellikleri olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Kimi koşullarda bağlam ve durumdan etkilenmeyen anlam özellikleri de içsel terimiyle belirtilir.

içses (Alm. *Inlaut,* Fr. *phonème intérieur,* İng. *internal phoneme).* Önsesle sonses arasında yer alan ses (örn. *dil* sözcüğündeki [i]).

içses düşmesi (Alm. *Synkope, Ausstossung,* Fr. *syncope,* İng. *syncope).* Sözcük içindeki bir sesin kullanılmaz olması, örneğin *arslan* içses düşmesiyle *aslan* olmuştur.

içtüreme (Alm. *Epenthese, Einschub,* Fr. *épènthese,* İng. *epenthesis).* Bir sözcüğün içinde, kökensel olmayan bir sesin oluşması. Örneğin *kıral* sözcüğündeki [ı] içtüreme ürünüdür.

ikicilik (Alm. *Binarismus,* Fr. *binarisme,* İng. *binarism).* Dil birimleri arasındaki bağıntıları, özellikle de çeşitli dillerdeki sesbirimlerin içerdiği ayırıcı nitelikleri iki öğeli karşıtlıklara indirgeyen kuram. İkicilik R. Jakobson'un sesbiliminden kaynaklanır. Bu dilbilimci, bütün dillerdeki ayırıcı özellikleri 12 karşıtlığa indirgeyerek her dilin bunlar arasında seçme yaptığını savunmuştur: Ünlü/ünlü olmayan, ünsüz/ünsüz olmayan, yoğun/dağınık, gergin/gevşek, titreşimli/titreşimsiz, genizsil/ağızsıl, sürekli/süreksiz, kesik/boğuk, engelli/engelsiz, pes/tiz, bemolleşmiş/bemolleşmemiş, diyezleşmiş/diyezleşmemiş. Jakobson ayırıcı özellikleri iki kümeye indirgemiştir: Bürünsel özellikler ve içsel özellikler. İçsel özellikleri de titreşimlilik özellikleri ve titremlilik özellikleri olarak ikiye ayıran bilgin, yukarda değinilen 12 karşıtlıktan ilk dokuzunu titreşimlilik, son üçünüyse titremlilik özelliklerine bağlamıştır. (Bu karşıtlıkların yetersiz olduğu saptanarak çeşitli uyarlamalar yapılmıştır.) Jakobson'un kuramından dilbilimin başka dalları da geniş ölçüde (örn. anlambilim alanındaki anlambirimcik çözümlemeleri: "canlı/"cansız", vb.) yararlanmıştır.

ikidillilik (Alm. *Bilingualismus, Zweisprachigkeit, Diglossie,* Fr. *bilinguisme, diglossie,* İng. *bilingualism, diglossia).* Bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumu, ikidillilikten kaynaklanan sorunlar üzerinde son yıllarda çok durulmuştur. Girişim olguları dışında, dillerin kullanıldığı bildirişim durumları, ikidilliliğin birey üstündeki etkileri, toplumsal yönleri, vb. geniş kapsamlı toplumdilbilim ve ruhdilbilim araştırmalarına konu olmuştur. Kimi araştırmacılar, özel terimler aracılığıyla ikidillilik içinde değişik türler ayırt etmeye çalışmış, söz konusu dillerin yaygınlığının yanı sıra saygınlığının da göz önünde tutulması gerektiğini savunmuştur.

ikil (Alm. *Dual,* Fr. *duel,* İng. *dual).* Kimi dillerde, tekil ve çoğul dışında yer alan, iki varlık ya da nesnenin söz konusu olduğunu belirten, ad ve eylem çekimlerinde kullanılan dilbilgisel sayı (örn. eskiden Türkçe'de kullanılan Arapça kökenli *ebeveyn).* Arapça dışında, Sanskritçe, Yunanca, Gotça gibi dillerde de ikil vardır.

ikileme (Alm. *Gemination, Verdoppelung, Reduplikation,* Fr. *gémination, redoublement, réduplication,* İng. *gemination, reduplication).* Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma (örn. *ölen ölene, güzel güzel, ev mev,* vb.).

ikilenme (Alm. *Diärese,* Fr. *diérèse,* İng. *dieresis).* Aynı sözcükte yan yana bulunan iki ünlünün iki seslem oluşturacak biçimde söylenmesi.

ikili (Alm. *binär,* Fr. *binaire, İng. binary).* İki öğe içeren, yalnız iki öğeye ilişkin olan. Bak. ***ikicilik.***

ikili karşıtlık (Alm. *binäre Opposition,* Fr. *opposition binaire,* İng. *binary opposition).* İki seçenekli ayırıcı özelliklere indirgenmiş, öncelikle de sesbilimsel dizgelerde, bir özelliğin varlığı/yokluğu ya da aynı türün iki zıt öğesini oluşturan özelliklerin varlığıyla belirlenen karşıtlık. Örneğin "titreşimlilik"/"titreşimsizlik", "pes"/"tiz" ikili karşıtlıklardandır. Bak. ***ikicilik.***

ikili ünlü (Alm. *Diphthong,* Fr. *diphtongue,* İng. *diphthong).* Çıkarılışı sırasında tınısı değişen, başlangıçta duyulan sesin bitişte yerini başkasına bırakması yoluyla gerçekleşen ünlü. *(Çiftünlü* de denir.) Sesbilgisi açısından ikiye ayrılabilen ikili ünlü sesbilim bakımından tek birim oluşturur. İngilizce ve Almanca'da çok sayıda ikili ünlü vardır.

ikili ünlüleşme (Alm. *Diphthongierung,* Fr. *diphtongaison,* İng. *diphthongisation).* Eşsürem ya da artsüremde, bir ünlünün tek seslem oluşturan ve biri öbüründen daha kapalı olan iki ünlüye dönüşmesi.

ikinci eklemlilik (Alm. *zweite Gliederung,* Fr. *deuxième articulation,* İng. *second articulation).* En küçük ses birimlerinden (sesbirimler) oluşan eklemleme düzeyi. Bak. ***çift eklemlilik.***

ikiyanlı karşıtlık (Alm. *bilaterale Opposition*, Fr. *opposition bilatérale*, İng. *bilateral opposition*). İki öğenin ortak yanının ya da karşılaştırma temelinin, düzgünün öbür karşıtlıklarından hiçbirinde bulunmadığı karşıtlık. Örneğin Latin abecesinde E/F biçimleri ikiyanlı karşıtlık oluşturur, çünkü F başka hiçbir yazaçta bulunmaz. Bak. ***çokyanlı karşıtlık***.

ikizleme (Alm. *Zweideutigkeit*, Fr. *amphibologie*, İng. *amphibology*). Doğru olmakla birlikte, iki türlü yoruma elverişli bir tümce kuruluşundan doğan sözdizimsel bulanıklık.

ikiz ünlü Bak. ***ikili ünlü***.

ikiz ünsüz (Alm. *Doppelkonsonant*, Fr. *consonne géminée*, İng. *geminate consonant*). Yalın bir ünsüzden daha uzun ve daha yeğin biçimde söylenen, içpatlamalı bir evreyle dışpatlamalı bir evrenin seslem sınırı oluşturduğu ünsüz türü.

ileti Bak. ***bildiri***.

iletim Bak. ***bildirim***.

iletişim Bak. ***bildirişim***.

ilgeç (Alm. *Präposition, Nachstellung, Postposition, Partikel*, Fr. *préposition, postposition, particule*, İng. *preposition, postposition, particle*). Çeşitli dillerde, önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan, anlamı, aynı bağlamdaki öbür birimlerle belirginleşen işlevsel biçimbirim (örn. *ile, göre, üzere, gibi, dolayı, için*, vb.). İlgeçlerin tanımı ve kapsamı değişik görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Salt ilgeç özellikli öğelerin sayısının az olduğu Türkçe'de ilgeçler, kendilerinden önce gelen ad ve adıllarla sık sık tamlama biçiminde kullanılırlar (ilgeçli tamlama: *Ev için*) ve iyelik eki aldıklarında ad gibi işlem görürler. İlgeçli tamlamalar bir yüklemi etkilediklerinde ilgeçli tümleç *(Okula doğru gitti)* olurlar.

ilgi adılı (Alm. *Relativpronomen*, Fr. *pronom relatif*, İng. *relative pronoun*). Kimi dillerde açıklayıcı ya da belirleyici bir işlev yerine getiren bir yantümceyi, daha önce anılmış bir öğeye (öncül) bağlayan adıl.

ilgi tümcesi Bak. ***bileşik tümce***.

ilişki işlevi (Alm. *phatische Funktion*, Fr. *fonction phatique*, İng. *phatic function*). Bildirişimin, salt konuşucuyla dinleyici arasında ilişki kurmak ya da kurulmuş olan ilişkiyi sürdürmek amacıyla gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkan işlev. Örneğin *Beni duyuyor musunuz?* tümcesinde ilişki işlevi egemendir. Bak. ***anlatımsallık işlevi***, ***çağrı işlevi***, ***gönderge işlevi***, ***yazın işlevi***, ***üstdil işlevi***.

ilişkilendirme (Alm. *Zeugma*, Fr. *zeugma*, *zeugme*, İng. *zeugma*). Yalnız bir sözceyle ilgili ya da gerçek anlamını yalnız o sözcede taşıyan bir öğeyi bir başka sözcede de kullanma (örn. *Biri kalemi aldı, öbürü defteri*).

im Bak. ***gösterge***.

imbilim Bak. ***göstergebilim***.

imla Bak. ***yazım***.

imlenen Bak. ***gösterilen***.

imleyen Bak. ***gösteren***.

ince (Alm. *vorder*, Fr. *antérieur*, İng. *front*). Ağız boşluğunun ön bölümünde oluşan ünlüler için kullanılır (örn. Türkçe'deki [e], [i], [ö], [ü]). Bak. ***ön***.

iniş durumu (Alm. *Delativus*, Fr. *délatif*, İng. *delative*). İnme ya da uzaklaşma belirten ad durumu.

isim Bak. ***ad***.

istek kipi (Alm. *Optativ*, Fr. *optatif*, İng. *optative*). Eyleme istek kavramı katan isteme kipi. Türkçe'de istek kipi eylem kök ya da gövdesine *-e (-a)* eki getirilerek oluşturulur: *ver-e-yim, ver-e-sin, ver-e, ver-e-lim, ver-e-siniz, ver-e-ler*

isteme kipi (Alm. *Subjunktiv, Konjunktiv*, Fr. *subjonctif*, İng. *subjunctive*). Eylemin belirttiği kavramı öznel açıdan dilek, istek, gereklik, buyrum biçiminde anlatan kip. Türkçe'de isteme kipleri *istek, dilek-koşul, gereklik* ve *buyrum* kiplerini içerir.

işaret Bak. ***gösterge***.

işitsel sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi***.

işlemsel süreç (Alm. *Algorithmus*, Fr. *algorithme*, İng. *algorithm*). Biçimsel bir dizgeye ilişkin açık seçik ve uygulamada birbirini izleyen işlem ya da kurallar bütünü. Tümcelerin üretilmesini sağlayan dilbilgisi, bir işlemsel süreç olarak ele alınabilir.

işlev (Alm. *Funktion,* Fr. *fonction,* İng. *function).* 1. Dilin, dil birimlerinin dış dünya, düşünce, konuşan bireyler, vb. açısından yerine getirdiği, üstlendiği iş; dilin, dil birimlerinin belli bir amaçla kullanılışı. *(Görev* de denir.) Çeşitli kuramcılar dilin işlevi üstünde durmuşlar, bunun türlerini belirlemeye çalışmışlardır. A. Martinet'ye ve genellikle de işlevselcilere göre dilin birincil işlevi bildirişimi sağlamaktır; bu işlev, gösterim ya da gönderge işlevine yakından bağlıdır. Gösterim işlevi, sözü edilen olgunun, dil dışında yer alan gerçeğin gösterilmesiyle ortaya çıkar. Ruhbilimci K. Bühler'in saptamalarına göre anlatımsallık işlevi, konuşucunun söz ettiği olgu karşısındaki düşünsel ya da duygusal tutumuna ilişkindir. Çağrı işleviyse, dinleyiciye dönüktür. R. Jakobson, buraya değin anılanlar dışında üç işlev daha ayırt eder: İlişki işlevi, üstdil işlevi, yazın işlevi. Bunlardan birincisi salt konuşucuyla dinleyici arasındaki ilişkiye, ikincisi kullanılan düzgüye, üçüncüsüyse doğrudan doğruya bildiriye dönüktür. Kimi işlevselci dilbilimcilere göreyse, dilin yalnızca bildirişim işlevi vardır; öbür işlevler gerçekte her bildiride değişik oranda yer alan kullanım türleridir. Bak. ***anlatımsallık işlevi, çağrı işlevi, gönderge işlevi, ilişki işlevi, yazın işlevi, üstdil işlevi.*** 2. Bir tümcede bir dil biriminin öbür birimlerle ilişkisi aracılığıyla yerine getirdiği iş, görev (örn. özne işlevi).

işlevsel (Alm. *funktionell, funktional,* Fr. *fonctionnel,* İng. *functional).* 1. Bildirişim sürecinde belirli bir yeri bulunan, bildirişim açısından etkinliği olan. *(Görevsel* de denir.) 2. Tümcedeki öbür anlambirimlerin sözdizimsel işlevini belirten ya da birlikte kullanıldığı öğelerin bağlandığı sınıfı gösteren dilbilgisel anlambirim için kullanılır. Örneğin ilgeçler, bağlaçlar, tanımlıklar işlevsel öğelerdir.

işlevselci (Alm. *Funktionalist,* Fr. *fonctionnaliste,* İng. *functionalist).* İşlevselcilikten yana olan, işlevselciliği savunan. *(Görevselci* de denir.)

işlevselcilik (Alm. *Funktionalismus,* Fr. *fonctionnalisme,* İng. *functionalism).* İşlevsel dilbilim. *(Görevselcilik* de denir.)

işlevsel dilbilim (Alm. *funktionelle Linguistik,* Fr. *linguistique fonctionnelle,* İng. *functional linguistics).*

Dildeki öğeleri ve bunların bağıntılarını, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alan, dil olgularının saptanmasında ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik ve ayrıcalık tanıyan, dilsel betimlemeyi bu kavram aracılığıyla gerçekleştirmeye özen gösteren yapısal dilbilim akımı. *(Görevsel dilbilim* de denir.) F. de Saussure'le Prag Dilbilim Çevresi'nin uzantısında yer alan işlevsel dilbilimde çalışmaların yöneşme noktasını *işlev* kavramı oluşturur. Her araç gibi doğal dilin de insan toplulukları içinde yerine getirdiği temel bir işlev vardır: Bildirişimi sağlama işlevi. İşlevsel dilbilimin kuramsal temelini bu kavram oluşturur. Özellikle A. Martinet'nin çevresinde toplanan ve çift eklemlilik kuramını benimseyen çağdaş işlevselcilere (Paris İşlevsel Dilbilim Okulu, özellikle de G. Mounin, H. Walter, P. ve M. Ldon, C. Clairis, F. Bentolila, A.-M. Houdebine, J.-P. Goudaillier, D. François, J. Martinet, P. Martin) göre, birbirini izleyen seslerden kurulu söylem düzleminde değiştirim yoluyla iki türlü öğe saptanabilir: Anlambirimler ve sesbirimler. Dil çift eklemli ve sesli bildirişim aracı olarak algılandığı ölçüde kendine özgülüğü açısından kavranmış olur. Yöntemsel bakımdan temel kural, olguların bildirişim gereksinimini karşılamadaki yerini, görevini belirlemek, buna bağlı olarak da dil dizgesi içindeki konumunu saptamaktır. Olabildiğince çok sayıda örnek derlemek, olabildiğince çok sayıda dil betimleyip yeni olgulara, ulamlara, kendine özgü gerçeği kavrayış biçimlerine ulaşmak yöntemsel bir zorunluk sayılır. Güçlü bir toplumsal yaklaşımla da belirlenen işlevsel dilbilim, dilin kendi içinde ve kendisi bakımından incelenmesi ilkesinin, toplumla ve dil dışı somut durumla bağıntıları göz önünde tutularak ele alınmasını engellemediği görüşünü de içerir. "Olgulara saygı" ilkesini benimseyen ve "gerçekçi" bir yapısalcılık yanlısı olan çağdaş işlevselciler, kimilerince katı bir karşıtlığa indirgenen eşsürem/artsürem ayrımını da yumuşatarak *devimsel eşsürem* kavramı aracılığıyla bir dil durumunun içerdiği çeşitliliği, tözü de göz önünde tutarak saptamaya önem vermektedirler.

işteş çatı (Alm. *reziprokes Medium,* Fr. *moyen réciproque,* İng. *reciprocal middle).* Eylemi birden çok özne-

nin yaptığını gösteren çatı. Türkçe'de işteş çatı *-ş-* çatı ekiyle oluşturulur.

işteş eylem (Alm. *reziprokes Verb,* Fr. *verbe réciproque,* İng. *reciprocal verb).* Bir işin öznelerce karşılıklı ve ortaklaşa yapıldığını belirten eylem. Türkçe'de işteş eylem, eylem kök ya da gövdelerine *-ş-* çatı eki getirilerek oluşturulur: *Gör-(ü)ş-mek, gül-(ü)ş-mek, söyle-ş-mek.*

iyelik eki (Alm. *Possesivsuffix,* Fr. *suffixe possessif,* İng. *possessive suffix).* Adlarla ad görevli sözcükleri kişi kavramına bağlamak için kullanılan ek (örn. *evim* sözcüğündeki *-[i]m).* Türkçe'nin iyelik ekleri şunlardır: *-(i)m, -[i]n, -i, -(i)miz, -(i)niz, -leri.*

iyelik öğesi (Alm. *Possessiv,* Fr. *possessif,* İng. *possessive).* İyeliği belirten, çeşitli dillerde sıfat, adıl biçimlerinde gerçekleşen öğe. Örneğin Fransızca'da *mon* ("benim") iyelik sıfatları, *le mien* ("benimki") iyelik adılları arasında yer alır.

izdüşüm kuralları (Alm. *Projektionsregeln,* Fr. *règles de projection,* İng. *projection rules).* Anlamsal bileşene bağlanan ve temeldeki sözdizimsel kurucunun ürettiği derin yapılara uygulanan kurallar.

J

Jakobson, Roman (1896-1982). Rus kökenli ABD'li dilbilimci. İşlevsel dilbilimin önde gelen kuramcılarındandır. Ülkesinden ayrılarak Prag Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptığı 20'li yıllarda Prag Dilbilim Çevresi'ni kuranlar arasında yer alan Jakobson, yapısal dilbilimin oluşmasına büyük katkıda bulunmuş, yapısalcılığın değişik alanlara yayılmasını sağlayan çalışmalar yapmıştır. 1939'da ABD'ye göç ettikten sonra çokyönlü etkinliklerde bulunmuş, dilbilimi olduğu gibi yazınbilimi, bildirişim kuramını, sinirdilbilimi yeni doğrultulara yönelten araştırmalara girişmiştir. Sesbilim düzleminde, *devimsel eşsürem* kavramını geliştirmiş, ortaya attığı *ikicilik* kuramıyla sesbirimleri oluşturan ayırıcı özellikleri on iki karşıtlığa indirgemiştir. K. Bühler'den esinlenerek ele aldığı *bildirişim* olgusuna ilişkin bir örnekçe geliştirmiş, *gönderen, gönderilen, bağlam, ilişki, düzgü* ve *bildiri* öğelerinden oluşan bu örnekçenin içerdiği *anlatımsallık, çağrı, gönderge, ilişki, üstdil* ve *yazın* işlevlerini belirlemiştir. Jakobson'un, *Essais de linguistiaue génerale* (Genel Dilbilim Denemeleri) [2 cilt; 1963 ve 1973], *Questions de poétigue* (Yazınbilim Sorunları) [1973], *Six leçons sur les sons et le sens* (Sesler ve Anlam Üstüne Altı Ders) [1976] başlıklarıyla ilk kez Fransızca'da kitap biçiminde yayımlanan incelemelerinin yanı sıra, *Kindersprache, aphasie und allgemeine Lautgesetze* (Çocuk Dili, Sözyitimi ve Genel Ses Yasaları) [1941], *Selected Writings* (Seçme Yazılar) [I, 1962, II, 1971, III, 1967, IV, 1966], *Studies on Child Language and Aphasia* (Çocuk Dili ve Sözyitimi Üstüne İncelemeler) [1971], *Preliminaries to Speech Analysis* (Söz İncelemelerine Giriş) [G. Fant ve M. Halle'yle; 1952], *Studies in General and Oriental Linguistics* (Genel Dilbilim ve Doğu Dilbilimi Üstüne İnceleme ler) [S. Kawamato'yla; 1970] başlıca yapıtlarıdır.

Jespersen, Otto (1860-1943). Danimarkalı dilbilimci. Özellikle genel dilbilim ve dilbilgisi alanlarında çalıştı. Novial adını verdiği yapay bir dil oluşturdu. Başlıca yapıtları arasında *Modern English Grammar* (Çağcıl İngilizce Dilbilgisi) [7 cilt, 1909-1949], *Language, its Nature, Development and Origin* (Dilin Yapısı, Gelişmesi ve Kökeni) [1922], *The Philosophy of Grammar* (Dilbilgisi Felsefesi) [1924], *Analytic Syntax* (Çözümsel Sözdizim) [1937] sayılabilir.

K

kakışma (Alm. *Kakophonie*, Fr. *cacophonie*, İng. *cacophony)*. Kimi seslerin yinelenmesi, art arda gelmesi sonucu beliren uyumsuzluk.

kalın (Alm. *hinter*, Fr. *postérieur*, İng. *back)*. Ağız boşluğunun art bölümünde oluşan ünlüler için kullanılır (öm. Türkçe'deki [a], [ı], [o], [u]). Bak. ***art***.

kalıplı diller (Alm. *analogische Sprachen*, Fr. *langues analogues*, İng. *analogical languages)*. Dillerin genel özellikleri açısından yapılan sınıflandırmada, tersinir dillere karşıt olarak tümcenin belli bir kalıp uyarınca kurulduğu diller. Örneğin özne, eylem ve tümleç düzeniyle Fransızca kalıplı dillerdendir. Bak. ***tersinir diller***.

kalma durumu (Alm. *Lokativ*, Fr. *locatif*, İng. *locative)*. Eylemin belirttiği edimin gerçekleştiği yeri gösteren ad durumu. Türkçe'de adlara ya da ad görevinde kullanılan sözcüklere - *de (-da, -te, -ta)* durum ekinin getirilmesiyle oluşturulan kalma durumu içindelik ve yer belirttiği gibi dolaylı tümleç, zaman tümleci, tamlama kurar, oluş biçimini bildirir.

kapalı (Alm. *geschlossen*, Fr. *fermé*, İng. *close, closed)*. Ses yolundaki bir daralma ya da kapanma sonucu oluşan sesler için kullanılır. Kapalı ünlülerde ([ı], [i], [u], [ü], vb.) dil yuvarlak konumdadır ve ağız az açılır. Ünsüzlerden kapantılılar sürtüşmelilere oranla daha kapalıdır.

kapalı seslem Bak. ***seslem***.

kapalı uyak Bak. ***uyak***.

kapanma (Alm. *Schliessung*, Fr. *fermeture*, İng. *closure)*. Ses yolunun kapalı duruma girmesi.

kapantı (Alm. *Verschluss*, Fr. *occlusion*, İng. *stop, retention)*. Dış patlamadan önce ses yolunda gerçekleşen ve kapantılıların söylenişindeki ikinci evreyi oluşturan bir anlık kapanma.

kapantılı (Alm. *Verschlusslaut, Vollverschlusslaut,* Fr. *occlusive,* İng. *occlusive, stop*). Ses yolundaki kapantı sonucu oluşan *ünsüz* (Örn. [p], [b], [ı], [d]). *(Patlamalı* da denir.) Kapantının hava akışından önce ya da sonra gerçekleşmesine göre dış patlamalılar ve iç patlamalılar da birbirinden ayırt edilir.

kaplam (Alm. *Extension,* Fr. *extension,* İng. *extension).* Bir kavramın kapsamına giren, o kavramın tanımladığı öğelerin tümü; düzanlam. Örneğin *kedi* teriminin kaplamını tüm kediler oluşturur. Bak. ***içlem***.

kapsamlayış (Alm. *Synekdoche,* Fr. *synecdoque,* İng. *synecdoche).* Bir sözcüğü, kapsamını genişleterek ya da daraltarak, bütün-parça, cins-tür, tekil-çoğul ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcük yerine kullanma. Günümüzde kapsamlayış özellikle parçanın bütün yerine kullanılması (örneğin *yelkenli*'nin "yelkenle giden deniz taşıtı"m belirtmesi) açısından ele alınmakta, bu da söz konusu değişmecenin bir düzdeğişmece türü olarak görülmesi sonucunu vermektedir.

karışım (Alm. *Amalgam, Verschmelzung,* Fr. *amalgame,* İng. *amalgam).* İki ya da daha çok sayıda anlambirimin çözümlenemeyecek biçimde birbiriyle kaynaşması sonucu ortaya çıkan gösteren. Örneğin Fransızca *nous aimons*'daki *(aimer* "sevmek" eyleminin bildirme kipinin şimdiki zamanının çoğul 1. kişisi) *-ons* hem bildirme kipinin şimdiki zamanını, hem de çoğul 1. kişiyi belirtir.

karma dil (Alm. *Mischsprache,* Fr. *langue mixte,* İng. *mixed language).* Çeşitli dillerin karışımından oluşan dil. Karma diller, yeterince gelişmemiş bir aşamada bulunan çeşitli toplulukların, ülkelerine gelen gelişmiş topluluklardan bireylerle daha kolay ilişki kurabilmek, alışveriş yapabilmek, vb. nedenlerle onların dillerinden büyük ölçüde öğe almaları sonucu oluşmuştur: Akdeniz yöresinde rastlanan Fransızca ve Provansça, İspanyolca ve Katalanca, İtalyanca ve Arapça karışımı *Sabir* (İspanyolca *saver* "bilmek"ten) dilleri tecimle ilgili olarak yaratılmış, sınırlı bir alana özgü, kısıtlı birleşim kuralları olan anlaşma araçlarıdır. Anadili olarak kullanılmazlar. Sabir terimi, başka yörelerde rastlanan benzer anlaşma yöntemleri için de geçerlidir. *Piçin* ([İngilizce *pidgin* ya da *pidgin-english*] İngilizce

business "iş"ten) ise İngilizce'yle Uzak Doğu dilleri (özellikle Çince) arasındaki ilişkilerin ürünüdür ve Sabir'den çok daha gelişmiş bir yapıyla sözlük içerir. *Kreoller* ([Fransızca *créole*] İspanyolca *criollo*'dan) çeşitli toplumsal ve tarihsel nedenlerle anadili düzeyine yükselmiş karma dillerdir. Haiti'de, Martinique'te, Guadeloupe'ta Fransız Kreolleri, Jamaika'da İngiliz Kreolü konuşulur. Portekiz, Hollanda Kreolleri de vardır.

karşıanlıkçılık (Alm. *Antimentalismus,* Fr. *antimentalisme,* İng. *anti-mentalism).* Davranışçılıktan kaynaklanan ve her türlü öznelliği bir yana iterek gözlemlenebilir dilsel davranışları betimlemeye ve açıklamaya yönelen dilbilimcilerin anlayışı. L. Bloomfield'le onu izleyen Amerikan dağılımsal dilbilim okulu, araştırmaları kesinlikle algılanabilir düzlemle sınırlandırmak istemiş, ruhbilimsel, anlıksal saydığı olguları inceleme dışı saymıştır. Bloomfield'ci okulun aşırı olguculuğundan kaynaklanan bu tutumunu özellikle üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramcıları eleştirmiştir. Bu eleştiriler, özellikle karşıanlıkçılığın, çocuğun anadilini öğrenişini ve konuşucunun yaratıcılığını açıklayamaması üzerinde yoğunlaşır.

karşılaştırma 1. (Alm. *Vergleich,* Fr. *comparaison,* İng. *comparison).* İki ya da daha çok sayıda dilin birbirine benzeyen ve benzemeyen yanlarını ortaya koymak amaciyla yapılan inceleme. XIX. yüzyılda özellikle dilbilimsel biçimlere yönelen karşılaştırmalar, çeşitli dillerin akrabalık ilişkilerinin saptanmasını sağlamıştır. 2. (Alm. *Komparation,* Fr. *comparaison,* İng. *degree).* Bir niteliğin çeşitli derecelerini (eşitlik, artıklık, üstünlük) belirtme olgusu. Türkçe'de karşılaştırma sıfatlarının önüne *daha, çok, en,* vb. öğeler getirilir.

karşılaştırmacı (Alm. *Komparatist,* Fr. *comparatiste, comparativiste,* İng. *comparative linguist).* Karşılaştırmalı dilbilim uzmanı.

karşılaştırmacılık (Alm. *Komparatistik,* Fr. *comparatisme,* İng. *comparativism).* Karşılaştırmalı dilbilim alanında etkinlik gösterme. Bak. ***karşılaştırmalı dilbilim.***

karşılaştırmalı (Alm. *komparativ,* Fr. *comparé, comparatif,* İng. *comparative).* İki ya da daha çok dilin karşılaştırılmasına dayanan. Bak. ***karşılaştırmalı dilbilim.***

karşılaştırmalı dilbilgisi (Alm. *vergleichende Grammatik,* Fr. *grammaire comparée,* İng. *comparative grammar).* Karşılaştırmalı dilbilime özellikle XIX. yüzyılda verilen ad.

karşılaştırmalı dilbilim (Alm. *historisch-vergleichende Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique comparative,* İng. *comparative linguistics).* Karşılaştırma yöntemiyle çeşitli diller arasındaki ilişkileri, benzerlikleri belirleyip dil ailelerini saptamayı amaçlayan inceleme. Karşılaştırmalı dilbilim dile yönelik ilk bilimsel yaklaşım sayılır. Önceleri "karşılaştırmalı dilbilgisi" olarak adlandırılan bu tür incelemelerin kuramsal temelleri J. G. Herder, J. Grimm, A. W. ve F. von Schlegel ve W. von Humboldt gibi bilginlerde bulunur. Ama Hint-Avrupa dilleri üstünde yoğunlaşan gerçek büyük atılım F. Bopp, R. Rask ve A. Schleicher'le başlamıştır. XIX. yüzyıl ortalarında karşılaştırmalı dilbilim, tarihsel dilbilimle karışıp kaynaşmıştır. Önceleri çeşitli dillerin türediği ilk dili, "anadil"i belirleme çabaları ağır basmıştır. Daha sonraki çalışmalardaysa dil doğal, canlı bir örgenlik olarak ele alınmış, doğa bilimlerindeki inceleme yöntemleri bu düzlemde de geçerli sayılmıştır. Ses değişimlerine büyük önem veren karşılaştırmalı dilbilim yenidilbilgicilerle birlikte salt nitelikli yasalar ortaya koymaya çalışmıştır.

karşıt (Alm. *konträr,* Fr. *contraire,* İng. *contrary).* Birbirini olumsuzlayan anlamlı birimlerin her biri. Bak. ***karşıtanlamlılık.***

karşıtanlamlı (Alm. *antonym,* Fr. *antonyme,* İng. *antonymous).* Karşıtanlamlılık gösteren öğeler için kullanılır (örn. *sıcak/soğuk; yüksek/alçak;* vb.). Karşıtanlamlıların kimileri ikili karşıtlık oluşturur, (örn. *ölü/diri),* kimileriyse ara evreler içerir (örn. *sıcak/serin/soğuk).* Karşıtanlamlılar ve içerdikleri türler değişik tanım ve açıklamalara konu olmuşlardır. Bak. ***karşıtanlamlılık.***

karşıtanlamlılık (Alm. *Antonymie,* Fr. *antonymie,* İng. *antonymy).* Anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerin özelliği. Karşıtanlamlılık, sözlüğün an-

lamsal yapısını kuran başlıca olgulardandır. Karşıtanlamlılık ve içerdiği türler, değişik yaklaşım çerçevelerinde ele alınmıştır. Genellikle ikili karşıtanlamlılık olgularıyla (örn. *ölü/diri)* çeşitli ara evreler içeren karşıtanlamlılık olguları birbirinden ayrılır (örn. *sıcak/ılık/serin/soğuk).* Bir başka ayrım da, bütünleyici (örn. *evli/bekâr),* karşılıklılık (evrişiklik) içeren (örn. *satmak/almak)* ve yalnızca karşıtlık anlatan (örn. *büyük/küçük)* karşıtanlamlılık olgularına ilişkindir. Karşıtanlamlılık ilişkisi içindeki öğeler, ortak bir anlam ekseni ve karşıt anlambirimcikler sunar.

karşıtlam (Alm. *Antithese,* Fr. *antithèse,* İng. *antithesis).* Aralarında anlam karşıtlığı bulunan iki sözcüğü, dizimi, vb. bir arada kullanma.

karşıtlama (Alm. *Antiphrase, Wortironisierung,* Fr. *antiphrase,* İng. *antiphrasis).* Bir yargıyı karşıt anlamda kullanma (örn. "hastalanmak" anlamında *şifayı kapmak* demek).

karşıtlık (Alm. *Opposition,* Fr. *opposition,* İng. *opposition).* Bir dilsel birimle, belli bir bağlamda onun yerini alabilecek birim ya da birimler arasındaki bağıntı. Örneğin *Küçük çocuk* diziminde *küçük,* kendisinin yerini alabilecek *büyük* anlambirimiyle karşıtlık oluşturur. Karşıtlık oluşturan birimler, aralarında dizisel bağıntılar kuran öğelerdir ve dilsel değerin temelinde yer alırlar.

karşıtsal (Alm. *kontrastiv,* Fr. *contrastif,* İng. *contrastive).* Dilsel karşıtlıkları ele alan, ayrımsal.

karşıtsal dilbilim (Alm. *kontrastive Linguistik,* Fr. *linguistique contrastive,* İng. *contrastive linguistics).* Ayrımsal dilbilimin bir başka adı.

kategori Bak. ***ulam.***

katma (Alm. *Adjunktion,* Fr. *addition,* İng. *adjunction).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, dizimsel bir yapıya yeni bir öğe ekleyen dönüştürüm işlemi. Örneğin Türkçe'de olumsuzluk, katma yoluyla *(-me, -ma)* gerçekleşir.

katmansal dilbilgisi (Alm. *Stratifikationsgrammatik,* Fr. *grammaire stratificationnelle,* İng. *stratificational grammar).* Dili çeşitli yapısal katmanlardan oluşan bir dizge olarak ele alan dilbilgisi. S. M. Lamb'ın oluşturduğu katmansal örnekçe sözcelerin sessel biçimiyle

anlamları arasındaki ilişkilerin çok karmaşık olduğu görüşünden kalkıp bir dizi gösterim düzeyine başvurarak bu ilişkileri belirlemeyi amaçlar, sesbilimsel bileşenin sesbilimaltı (ya da sesbilgisel) ve sesbirimsel, dilbilgisel bileşenin biçim-birimsel ve sözlükbilimsel, göstergesel bileşenin anlambilimsel (anlambirimcik demeti ve üstanlambirimcik demeti) katmanlar, vb. içerdiğini varsayar.

katmerli bileşik tümce Bak. ***bileşik tümce***.

katmerli bileşik zaman Bak. ***bileşik zaman***.

kavram (Alm. *Begriff*, Fr. *concept, notion*, İng. *concept, notion*). Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünü, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlıksal imgesi; gösterilen.

kavrambilim (Alm. *Semasiologie*, Fr. *sémasiologie*, İng. *semasiology*). Anlatımdan, adlardan, gösterenlerden kalkarak bunların belirttiği kavramları, gösterilenleri inceleyen anlambilimsel araştırma. Bak. ***adbilim***.

kavrambirim (Alm. *Semantem*, Fr. *sémantème*, İng. *semanteme*). Özgül anlambirimcikler bütünü (B. Pottier). Sınıfbirim ve gücülbirimden ayrı olarak, sürekli ve özgül nitelik taşıyan anlambirimcikler bütünü. Bak. ***sınıfbirim***, ***gücülbirim***.

kavramsal alan (Alm. *Begriffsfeld*, Fr. *champ conceptuel, champ notionnel*, İng. *conceptual field*). Bir *sözlüksel alan*da anlatımını bulan *anlamsal alan*ın dış gerçeklik düzlemindeki kavramsal karşılığı. Birçok dilbilimci gerçekte *kavramsal alan* terimini *anlamsal alan* terimiyle eşanlamda kullandığından yukarıdaki tanımda yer alan ayrım gerçekte daha çok kuramsal bir ayrımdır. *Kavramsal alan* deyimi J. Trier'den kaynaklanır ve yapısal bir anlayışı yansıtır. Bu bilgin anlığın kavramsal kesimine ilişkin sözcükleri incelemiş ve bunların yapı kuran düzenli bir bütün oluşturduğunu, bu bütünde yer alan her birimin öbürlerine bağımlı olduğunu tanıtlamıştır. Bu anlayışa göre, bir kavramda beliren değişiklik komşu kavramların ve onları belirten sözcüklerin de değişime uğramasına neden olur. Sözcükler, kavram alanlarını kaplayan *dilsel alanlar*

oluşturur; bir dünya görüşünü dile getirirler. Bak. ***anlamsal alan, sözlüksel alan***.

kavramsal yazı (Alm. *Ideographie, Begriffsschrift,* Fr. *écriture idéographique,* İng. *ideography).* Çeşitli somut ya da soyut çizimlerle kavramları, anlambirimleri gösteren yazı türü (örn. Çin yazısı, çivi yazısı). [*Düşün yazı* da denir.] Kavramsal yazı dizgeleri, gerçekte karma özellik taşır. Çünkü bu dizgelerde kullanılan çizimlerin birçoğu sesçil niteliklidir. Bak. ***görüntüsel yazı, sesçil yazı***.

kavşak (Alm. *Junktur, Fuge,* Fr. *joncture, jointure,* İng. *juncture).* Bir sözcükteki anlambirim sınırı. Örneğin *gelmek* eylemindeki *gel-* ve *-mek* anlambirimleri arasında kavşak vardır. Amerikalı dilbilimcilerin çoğu kavşağı parçaüstü bir birim olarak ele alır ve ***kavşak sesbirim***den söz ederler; iki sözcük arasındaki gücül durağı da kavşak sayarlar.

kaydırma (Alm. *Katachrese,* Fr. *catachrèse,* İng. *catachresis).* Bir adın, çeşitli biçimlerde kurulan bir benzerlik bağıntısı aracılığıyla bir başka olguya ilişkin olarak da kullanılması. Örneğin *dağın etekleri, iskemlenin ayakları, iğnenin gözü,* vb. kullanımlarda *etek, ayak, göz* kaydırma sonucu yer almaktadır.

kaynak dil (Alm. *Ausgangssprache,* Fr. *langue source, langue de départ,* İng. *source language).* Çeviri işleminde kalkış noktasını oluşturan, çevrilen betiğin yazılmış ya da söylenmiş olduğu dil.

kaynaşık tümce Bak. ***bileşik tümce***.

kaynaşma (Alm. *Fusion,* Fr. *fusion,* İng. *fusion).* Bir sözcükte yan yana bulunan iki öğenin, çözümleme yapılamayacak denli iç içe girmesi.

kaynaştırıcı diller (Alm. *amalgamierende Sprachen,* Fr. *langues amalgamantes,* İng. *amalgamating languages).* Dillere ilişkin tip-bilimsel sınıflandırmada, dilbilgisi bağlarını belirten öğelerin kökensel öğelerle kaynaştığı bükünlü dillere verilen bir başka ad.

kesinti (Alm. *Aposiopese, Aposiopesis,* Fr. *aposiopèse,* İng. *aposiopesis).* Sözbilimde, bir tümcenin bitmeden birdenbire kesilmesi durumu.

kesintili (Alm. *diskontinuierlich,* Fr. *discontinu,* İng. *discontinuous).* Bitişik olmayan iki ya da daha çok sayıda gösteren kapsayan, ama bir tek dolaysız kurucu oluştu-

ran diziliş. Kesintili olma durumu, sözcede bitişik biçimde gerçekleşmeyen öğelerin oluşturduğu biçimbirim ya da kuruluşların özelliğidir. Bir anlambirimin sessel anlatımı her zaman tek parçalı olmaz; kesintili olma durumu da bundan kaynaklanır.

kesintililik (Alm. *Diskontinuität*, Fr. *discontinuité*, İng. *discontinuity)*. Kesintili olma durumu. Bak. ***kesintili***.

kesir sayı sıfatı Bak. ***sayı sıfatı***.

kesit Bak. ***parça***.

kesitleme Bak. ***bölümleme***.

keskin (Alm. *scharf*, Fr. *strident*, İng. *strident)*. Büyük yeğinlik gösteren bir gürültünün yanı sıra ses dalgasının düzensizliğiyle belirlenen sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Türkçe'de /f/, /v/ dudaksıl-dişsilleri keskin özelliği taşır. Bak. ***boğuk***, ***ikicilik***.

keyfi Bak. ***buyrultusal***.

kılınış (Alm. *Aktionsart*, Fr. *ordre de procès*, İng. *manner of action)*. Eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulam.

kısa (Alm. *kurz*, Fr. *bref*, İng. *short)*. Karşılaştırıldığı öğelere oranla süre içinde daha az yer kaplayan sesler için kullanılır. Örneğin *sevgi* sözcüğündeki ünlüler kısadır. Kapalı ünlüler açık ünlülere, art ünlüler ön ünlülere oranla daha kısadır. Ünsüzler, genellikle ünlülere oranla daha kısadır. Ünsüzlerden kapantılılar sürtüşmelilerden, titreşimliler titreşimsizlerden daha kısadır. Kısa sesler her dilde vardır; ama kısa sesbirimlerden yalnızca öğeleri arasında süre açısından karşıtlık kurabilen dillerde söz edilebilir.

kısalık (Alm. *Kürze*, Fr. *brièveté*, İng. *shortness)*. Bir sesin kısa bir süre kaplaması. Bak. ***kısa***.

kısaltma 1. (Alm. *Zeichenkürzung, Kurzwort*, Fr. *raccourcissement*, İng. *clipping)*. Bir sözcüğü ya da sözcük öbeğini daha kısa duruma getirme. Kısaltma iki biçimde gerçekleşebilir: Güdükleme yoluyla kısaltma *(otomobil* yerine *oto* demek gibi) ve eksilti yoluyla kısaltma *(patlıcan kızartması*, yerine *kızartma* demek gibi). 2. (Alm. *Abbreviation, Abkürzung*, Fr. *abréviation*, İng. *abbreviation)*. Kısaltılmış sözcük ya da söz-

cük öbeği. Örneğin *İÜ, İstanbul Üniversitesi*'nin kısaltmasıdır.

kısa seslem (Alm. *kurze Silbe,* Fr. *syllabe brève,* İng. *short syllable).* Uzun ünlü kapsamayan seslem. Örneğin *yine* sözcüğünde iki kısa seslem vardır.

kip (Alm. *Modus,* Fr. *mode,* İng. *mood, mode).* Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği. Zaman terimi gibi kip terimi de gerçekte salt bir nitelik taşımaz. Bir kip, birden çok kipsel değer anlatabilir. Kimi durumlarda sözdizimsel zorunluklara bağlı olarak kipsel değer ortadan kalkabilir. Türkçe'ye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır. Pek çok sınıflandırma varsa da, genellikle bildirme kipleri (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman) ve isteme kipleri (istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum) birbirinden ayırt edilir.

kiplik (Alm. *Modalität,* Fr. *modalité,* İng. *modality).* 1. Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur. 2. Bir başka anlambirimi belirleyen dilbilgisel anlambirim. A. Martinet kiplikleri, işlevsel anlambirimlerden ayırır: Kiplikler bir başka anlambirimin işlevini belirtmez, onu gerçekleştirir ve bütünler. Adın dilbilgisel belirleyicileri, eylem ve ad eklerinden cins, kişi, sayı, zaman ve kip belirtenler bu türe bağlanır.

kipsel (Alm. *modal,* Fr. *modal,* İng. *modal).* Kipe ilişkin, kiple ilgili.

kipselleştirici (Alm. *Modalisator,* Fr. *modalisateur,* İng. *modaliser).* Bir konuşucunun kendi sözcesini nasıl ele aldığını yansıtan öğe (örn. *belki, kuşkusuz,* vb.). Bak. ***kipselleştirme.***

kipselleştirme (Alm. *Modalisierung,* Fr. *modalisation,* İng. *modalisation).* Konuşan bireyin söz ya da sözce-

sine, onu benimseyip benimsememesi, kişiselliğini ortaya koyup koymaması, dinleyiciyle arasında gerilim yaratıp yaratmaması yoluyla kazandırdığı nitelik.

kişi (Alm. *Person*, Fr. *personne*, İng. *person)*. Konuşan (birinci kişi), kendisine söz yöneltilen (ikinci kişi) ya da kendisinden söz edilen varlığa ya da nesneye (üçüncü kişi) göre değişik biçimlere bürünen dilbilgisi ulamı. Kişi ulamı, bildirişime katılan kimselerle sözcede değinilen kimse ya da nesneye bağlı olarak gerçekleşir; tekil de olabilir, çoğul da. Türkçe'de kişi ekleri, eylem kök ve gövdelerine gelen çatı, kip ve zaman eklerinden sonra gerçekleşerek çekimli eylemi oluşturur.

kişi adılı (Alm. *Personalpronomen*, Fr. *pronom personnel*, İng. *personal pronoun)*. Dilbilgisel kişiyi belirten ya da kişi adlarının yerini tutan adıl. Türkçe'de kişi adılları: *ben, sen, o* (tekil); *biz, siz, onlar* (çoğul).

kişi adları bilimi (Alm. *Anthroponymie*, Fr. *anthroponymie*, İng. *anthroponymy)*. Kişi özel adlarını inceleyen özeladbilim dalı.

kişi eki (Alm. *Personalendung*, Fr. *desinence personnelle*, İng. *personal ending)*. Eylem çekiminde kişi belirten ek. Türkçe'de kişi ekleri dört öbekte toplanır: 1. *-m, -n, -, -k, -iniz, -ler (gittim, gitsem; gittin, gitsen; gitti, gitse; gittik, gitsek; gittiniz, gitseniz; gittiler, gitseler); 2. -im, -sin, -, -iz, -siniz, -ler (gitmişim, gidiyorum, giderim, gideceğim, gitmeliyim; gitmişsin, gidiyorsun, gidersin, gideceksin, gitmelisin; gitmiş, gidiyor, gider, gidecek, gitmeli; gitmişiz, gidiyoruz, gideriz, gideceğiz, gitmeliyiz; gitmişsiniz, gidiyorsunuz, gidersiniz, gideceksiniz, gitmelisiniz; gitmişler, gidiyorlar, -giderler, gidecekler, gitmeliler;* 3. *ϕ, -, -sin, ϕ, -in (iniz) -sinler (git, gitsin, gidin [gidiniz], gitsinler);* 4. *-im, -sin, -, -lim, -siniz, -ler (gideyim, gidesin, gide, gidelim, gidesiniz, gideler).*

kişisiz (Alm. *unpersönlich*, Fr. *impersonnel*, İng. *impersonal)*. Kişi belirtisi olmayan eylem kipleriyle 3. kişi çekimlerinde öznesi belli olmayan eylem biçimleri için kullanılır. Örneğin eylemlik kişisizdir; *İçimden geldi* sözündeki eylem de, öznesi belli olmadığından kişisiz sayılır.

kod Bak. **düzgü**.

kodlama Bak. ***düzgüleme.***

konu (Alm. *Thema,* Fr. *thème, topique,* İng. *theme, topic).* Söylemde sözü edilen, hakkında bir şey söylenen kişi ya da nesne. Biçimsel mantık ve anlambilim düzlemine ilişkin olan bu kavramın sözdizimsel boyuttaki karşılığı, Hint-Avrupa dilleri alanında genellikle öznedir. Bak. ***yorum.***

konudil (Alm. *Objektsprache,* Fr. *langue objet, langage objet,* İng. *object language).* Üstdilin konusu olması bakımından ele alınan doğal dil. Dilbilimin incelediği her dil, üstdil niteliği taşıyan dilbilime oranla konudildir. Konudilin olağan göndergeleri, dil dışı özellik taşır ve dış gerçekliğe gönderme yapar.

konulaştırım (Alm. *Topikalisierung,* Fr. *topicalisalion,* İng. *topicalisation).* Tümcenin bir kurucusunu, yorumun ilişkin olduğu konu durumuna getirme.

konuşma (Alm. *Sprechen,* Fr. *parole,* İng. *speech).* 1. Sözü kullanma, söz söyleme; konuşmak eylemi; düşünceyi sözle anlatma. 2. İki ya da daha çok sayıda bireyin sözlü bildiri alışverişinde bulunması; belli bir dilsel topluluktan bireyler arasındaki sözlü bildirişim.

konuşma dili Bak. ***sözlü dil.***

konuşma örgenleri Bak. ***ses örgenleri.***

konuşucu (Alm. *Sprecher,* Fr. *locuteur,* İng. *speaker).* Dilsel bildiriyi oluşturarak dinleyiciye yönelten kişi, konuşan birey. Her konuşucu gücül bir dinleyicidir; bu olguyu belirtmek için konuşucu-dinleyiciden söz edilir. Bildirişim kuramında konuşucuya *verici* denir.

Kopenhag Okulu. 1931 yılında kurulan Kopenhag Dilbilim Çevresi'nde, özellikle F. de Saussure'ün yanı sıra Prag Dilbilim Çevresi'nin etkisiyle oluşan yapısal dilbilim akımı. Danimarka geleneğinde yer alan R. Rask ve O. Jespersen'in yanı sıra F. de Saussure'le Prag Okulu'nun çalışmalarından esinlenen V. Bröndal, L. Hjelmslev, H. Uldall, vb. bu okulun önde gelen dilbilimcileridir. 1936 yılında, görüşlerindeki özgünlüğü belirtmek için *dilbilim* yerine *glosematik* (Yunanca *glossa* "dil"den) terimini kullanmaya başlayan Hjelmslev, Saussure'ün görüşlerini, soyut, mantıksal, biçimsel, tümdengelimli bir bakış açısından kalkarak geliştirmiş, doğal dillerin yanı sıra bütün "dillere" uygulanabilecek

bir tür dilsel mantık, dil "cebir"i, salt kuramsal nitelikli bir bilim tasarlamıştır.

kopukluk (Alm. *Asyndese,* Fr. *asyndète,* İng. *asyndeton).* Yalın ilişki içindeki iki öğe ya da dizim arasında bu ilişkiyi belirten bir bağlama öğesi bulunmaması.

koşaç (Alm. *Kopula,* Fr. *copule,* İng. *copula).* Yüklemi özneye bağlayan öğe. Türkçe'de ekeylemin üçüncü kişi eki *-dir,* koşaç (bildirme koşacı) olarak kullanılır; *değil* biçimbirimi, olumsuzluk koşacıdır.

koşul bileşik zamanı Bak. ***bileşik zaman***.

koşul durumu (Alm. *Essivus,* Fr. *essif,* İng. *essive).* Hangi koşul içinde bulunulduğunu, nasıl olunduğunu belirten ad durumu.

koşul tümcesi Bak. ***bileşik tümce***.

koşuntu (Alm. *Apposition,* Fr. *apposition,* İng. *apposition).* Belirleyen ya da tamlayan işlevi yerine getirmek üzere bir başka adla birlikte kullanılan san belirtici öğe ya da öğeler bütünü. Örneğin *öğretmen Ahmet* dizimindeki *öğretmen* birimi koşuntudur.

kreol Bak. ***karma dil***.

kök (Alm. *Wurzel,* Fr. *racine,* İng. *root).* Bir sözcük ailesinin çeşitli biçimlerinde yer alan, tarihsel dilbilimin, değişik türevleri açıklamak için yararlandığı, çoğu kez gövdeyle özdeşleşen, sözcükten dilbilgisi ve yapım öğeleri çıkarılarak elde edilen bölüm. Bu kavram daha çok artsüremli dilbilimde kullanılır ve değişik gerçekleşmeleri olan, belli bir kavramı anlatan soyut bir biçim olarak görülür. Ne var ki, birçok dilbilimcinin bu terime köken anlamı verdiği de bir gerçektir. Bak. ***köken***.

köken 1. (Alm. *Wurzel, Stammwort,* Fr. *radical,* İng. *radical)* Bir sözcükten ekler çıkarıldıktan sonra geriye kalan anlambirim. Bu kavram özellikle eşsüremli dilbilimde kullanılır. Kimi dilbilgicilere göre kökenle kök arasındaki temel ayrım, birinci öğenin dilde bir sözcük niteliğiyle yer alması, ikinci öğeninse bu türlü bir özellik taşımamasıdır. Bir başka deyişle, -ayrım gözetilen durumlarda- kök soyut bir biçim, köken onun gerçekleşmesi ya da gerçekleşmeleridir. Ancak, iki terim arasındaki ayrım oldukça bulanıktır. Bak. ***kök***. 2. (Alm. *Etymon,* Fr. *étymon,* İng. *etymon).* Bir

sözcüğün türediği, geldiği kaynak biçim. Köken incelemeleri, kökenbilim alanına girer. Bak. ***kökenbilim***.

kökenbilim (Alm. *Etymologie*, Fr. *étymologie*, İng. *etymology)*. Bir dildeki gösterenlerin kaynağını, ne zaman ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini, hangi evrelerden geçtiklerini araştıran dilbilim dalı. Tarihsel yöntemin oluşmasıyla birlikte, XIX. yüzyılda köken araştırmaları bilimsel bir yörüngeye oturmuştur. Karşılaştırmalı dilbilim, bu gelişimi yakından etkilemiş, anlambirimlerin ses yönleri, yoğun incelemelere konu olmuştur. XX. yüzyıl başlarında, salt sesçil nitelikli olan bu çalışmalara J. Gilliéron dilbilimsel coğrafya alanını açarak etkin katkılarda bulunmuş, özellikle yapısal dilbilimin geliştirdiği alan kavramından da yararlanılmasıyla (P. Guiraud) öğeler arasındaki bağıntıların yanı sıra anlam boyutu da birçok açıklamada yer almaya başlamıştır. Günümüzde kökenbilim artık salt kaynak araştıran bir inceleme değil, anlamlı birimlerin hem biçim, hem de içerik düzlemindeki tarihini ele alan bir daldır.

köken yakıştırma (Alm. *Volksetymologie*, Fr. *étymologie populaire*, İng. *folk etymology)*. Kökeni bilinmeyen bir sözcüğü gerçeğe uymayan bir kökene bağlama. *(Halk kökenbilimi* ve *yerlileştirme* de denir.) Bu işlem, güçlük gösteren bir sözcüğü bilinen bir kökene bağlayarak açıklama girişimidir ve bireylerin tam anlamıyla özümleyemediği, az rastlanan ya da yabancı kökenli sözcükler karşısındaki yorumlama çabasını dile getirir.

kullanılabilirlik (Alm. *Verfügbarkeit*, Fr. *disponibilité*, İng. *availability)*. Belli bir alana özgü olan, bütün konuşucuların bildiği, ama ancak o alana değinildiğinde kullanılan birimlerin özelliği. Örneğin çeşitli taşıt türlerini belirten adlar *(otomobil, otobüs,* vb.) kullanılabilirlik gösteren birimlerdir. Söz konusu kavram sıklık kavramıyla birlikte, yabancı dil öğretiminde ele alman temel sözlüğün belirlenmesine ve aşamalanmasına büyük katkıda bulunmuştur.

kullanım (Alm. *Sprachgebrauch*, Fr. *usage, emploi*, İng. *usage)*. 1. Bir toplulukta ve belli bir dönemde geçerli yaygın ve ortak dilsel kuralların tümü. Kullanım bir eşsüremden öbürüne değişir. 2. Dilbilgisel ya da söz-

lüksel bir birimi kullanma, söz düzleminde gerçekleştirme.

kullanımsal bileşen Bak. ***edimsel bileşen***.

kural 1. (Alm. *Norm, Regel,* Fr. *norme, règle,* İng. *norm, rule).* Buyurucu nitelik taşıyan geleneksel dilbilgisinde, genellikle kullanımın duraksama uyandıran yönlerine ilişkin olan, söyleyiş, biçimbilim, biçem, yazım, vb. alanlarda tek doğru sayılan, iyi yazmak ve konuşmak için uyulması zorunlu görülen örnek; zorlayıcı ilke, yasa. Geleneksel dilbilgisinin temel kuralı yanlış-doğru karşıtlığından kaynaklanır. 2. (Alm. *Regel,* Fr. *règle,* İng. *rule).* Çağdaş dilbilimde, genel bir kuram çerçevesinde oluşturulan varsayım; özellikle, üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, biçimsel bir dizge içinde doğru oluşturulmuş simge birleşimlerini belirten ilke. Kural betimsel olduğu, bir başka deyişle, dilin işleyişini göstermeyi amaçladığı gibi, dilbilgisine uygun tümceler üretmenin de koşuludur. Biçimsel özelliklerine ve sıralarına göre, birçok kural türü vardır. Üretici dilbilgisi bir simgeler abecesiyle bir dizi üretim kuralından oluşur: Sözdizimsel kurallar (yeniden yazım kurallarıyla dönüşüm kuralları), temel birleştiricinin içerdiği kurallar (yeniden yazım kuralları ve sözlüksel kurallar).

kuralcı (Alm. *normativ, präskriptiv,* Fr. *normatif, prescriptif,* İng. *normative, prescriptive).* Gerçekten kullanılan olguları ortaya koymaya çalışan betimsel dilbilime karşıt olarak, bir dilde zorunlu olarak ortaya çıkan yeni biçimleri, ülküsel ve donmuş bir örnek uğruna yadsıyan, "iyi kullanım"ı, "güzel kullanım"ı, "yanlış" diye nitelendirilen biçimlere karşı savunan, sorunları yanlış-doğru karşıtlığı içinde ele alan geleneksel dilbilgisini nitelemek için kullanılır. Dilbilgisinde kuralcı tutum, bilimsel anlayışla çelişir. Gerçeklik düzlemini gözlemlemek yerine, birtakım beğeni ölçütlerine dayalı önyargılarla işlem yapar, dil dışı kurallara ayrıcalık tanır.

kural dışı Bak. ***aykırılık***.

kurallı (Alm. *regelmässig,* Fr. *régulier,* İng. *regular).* Kural sayılan, en çok sayıda biçimi açıklayabilecek bir diziye, bir örneğe uygun, belli bir kurala göre oluşturulmuş olan.

kuralsız (Alm. *unregelmässig*, Fr. *irrégulier*, İng. *irregular)*. Kurallı sayılan bir örneğe uymayan, belli bir kurala bağlanmayan. Kuralsız sayılan biçimler, çoğu kez iyi saptanmamış kendine özgü kurallara uyar.

kurucu (Alm. *Konstituente*, Fr. *constituant*, İng. *constituent)*. Kendisinden daha geniş bir bütüne bağlanan her türden anlambirim ya da dizim. Bak. ***dolaysız kurucu***.

kurucu tümce (Alm. *Konstituentensatz*, Fr. *phrase constituante*, İng. *constituent sentence)*. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, yerleşim yoluyla bir ana tümceye katılan her türlü tümce.

kuruluş (Alm. *Konstruktion, Wortfügung*, Fr. *construction*, İng. *construction)*. Sözdizimsel kurallar uyarınca, sözcüklerin tümce içinde anlam ve işlevleri bakımından öbeklenmiş durumu.

küçükdil ünsüzü (Alm. *Uvular*, Fr. *uvulaire*, İng. *uvular)*. Dil sırtının küçük dile doğru kalkmasıyla oluşan ünsüz. Örneğin Fransızca, Portekizce gibi dillerde küçükdil ünsüzü vardır.

küçük ünlü uyumu (Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation*, Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale*, İng. *labial harmony, labial assimilation)*. Türkçe'de yalın ya da eklerle uzatılmış bir sözcüğün ilk sesleminde düz ünlü varsa sonraki seslemlerde de dar yuvarlak ya da geniş düz ünlüler bulunması yoluyla oluşan uyum (örn. *odalar, evler, ekmek, vurgun*, vb.).

küçültme eki (Alm. *Verkleinerungssuffix*, Fr. *suffixe diminutif*, İng. *diminutive suffix)*. Adlara, sıfatlara küçüklük, sevgi, acıma, vb. anlamı katan ek. Örneğin *yavrucuk, minicik*, vb. küçültme eki almış sözcüklerdir. Türkçe'de küçültme eki adlarda *-cik (-cık, -cük, -cuk, -çik, -çık, -çük, -çuk)*, sıfatlardaysa *-cik, -ce, -si, -msi, -mtrak, -rak'tır*. Bak. ***büyültme eki***.

küçültmeli (Alm. *diminutiv*, Fr. *diminutif*, İng. *diminutive)*. Küçültme eki almış biçimler için kullanılır. Bak. ***büyültmeli***.

L

Lamb, Sydney M. (doğ. 1929). ABD'li dilbilimci. Katmansal dilbilim kuramını oluşturdu, dili birçok katmandan oluşan bir dizge olarak ele aldı. Başlıca yapıtı: *Outline of Stratificational Grammar* (Katmansal Dilbilgisinin Ana Çizgileri) [1962]. Bak ***katmansal dilbilgisi***.

lehçe (Alm. *Dialekt,* Fr. *dialecte,* İng. *dialect).* Bir dilin tarihsel, toplumsal, ekinsel nedenlerle zaman ya da uzamda söyleyiş, dilbilgisi ve sözlük açılarından ayrımlaşmış biçimi. Örneğin Özbek lehçesi, Azeri lehçesi Türk lehçelerindendir. *(Diyalekt* de denir.) Birçok ülkede çeşitli lehçeler vardır ve taşra ağızlarıyla bunlar arasındaki ayrılıkları, toplumsal ölçütlere başvurmadan belirleyebilmek çoğu kez olanaksızdır. Lehçelerin oluşumu, bir dili konuşan çeşitli toplulukların birbirlerinden uzaklaşmasıyla açıklanır. Değişimler, anlaşmanın olanaksızlaşmasıyla ve toplumsal-siyasal koşulların etkisiyle ayrı dillerin ortaya çıkması sonucunu da verebilir.

lehçebilim (Alm. *Dialektologie,* Fr. *dialectologie,* İng. *dialectology).* Bir dilin ayrıştığı lehçelere, ağızlara ilişkin olguların saptanması ve betimlenmesiyle ilgilenen dilbilim dalı. Lehçebilim, özellikle yenidilbilgicilerin ve G. Wenker'in çalışmalarından kaynaklanır. J. Gilliéron, bu dala büyük bir atılım yaptırmıştır. Lehçe özelliklerinin araştırılması, dilbilimsel haritacılık çalışmalarının kalkış noktası olmuştur. Bunların örnek aldığı çalışma Gilliéron'un düzenlediği ve Fransa'yı ele alan dil atlasıdır (Bak. ***dil atlası***). Bu türlü araştırmalar, soruşturular aracılığıyla yürütülür. Lehçesel özellikler arasındaki sınırlara ***eşdillilik çizgileri*** denir. Bir dil haritasına göz atıldığında kimi durumlarda iki ya da üç çizginin çakıştığı, belli doğrultularda kaynaştığı görülür. Aralarında bu türlü bir bölge bulunan iki A ve B noktası, belli bir ayrılıklar bütünü sunar; oldukça ayrımlaşmış iki ağız oluşturur. Uyarlıkların tikel nitelik

taşımayıp iki ya da daha çok sayıda alanın tüm çevresini ilgilendirdiği de olur. Bu uyarlıklar yeterli sayıya ulaştığında yaklaşık bir biçimde lehçeden söz edilebilir. Bunlar toplumsal, siyasal, vb. olgularla açıklanır. A. Martinet, lehçelere bölünmenin uzamsal yayılımın kaçınılmaz bir sonucu olmadığını, dilsel ayrımlaşmanın ilişkilerin gevşemesinden kaynaklandığını belirtmiş, uzaklıkların artışını ulaşım koşullarının elverişli duruma gelmesi dengelediğinde, dilsel tutumların özdeş kaldığını vurgulamıştır.

M

Martinet, André (doğ. 1908). işlevsel dilbilimin başlıca kuramcılarından Fransız dilbilimcisi. Önceleri ağızlara ve ikidillilik olgularına ilgi duydu. Prag Okulu'nun ve özellikle de Trubetskoy'un çalışmalarını yakından izledi. Danimarka'ya giderek glosematik okulunu inceledi. 1946-1955 yılları arasında kaldığı ABD'de *Word* dergisini yönetti. Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu'nun onursal başkanı olan Martinet, 1977'den bu yana söz konusu dernek adına çıkarılan *La Linguistique* dergisinin de kurucusudur (1965). Martinet'nin geliştirdiği işlevselci görüşe göre doğal dillerin temel işlevi bildirişimi sağlamaktır. İşlevselcilik çok sayıda dil örneğini betimlemeye, her dildeki ulamları saptamaya ve diller arasındaki ortak özelliklerden çok özgül yapıları belirlemeye yönelir. "Bir dil, insan deneyiminin, topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, ...anlambirimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır; bu sessel anlatım da, her dilde belli sayıda bulunan, öz nitelikleriyle karşılıklı bağıntıları da bir dilden öbürüne değişen, ayırıcı ve ardışık birimler, ...sesbirimler biçiminde eklemlenir": *Eléments de linguistique générale* (Genel Dilbilim İlkeleri) [1960] adlı yapıttaki bu tanımda özellikle Martinet'nin geliştirdiği *çift eklemlilik* kavramı yer alır. Dilde iki türlü öğe saptanır; birinci eklemlilik düzeyini oluşturan *anlambirimler* ve ikinci eklemlilik düzeyini oluşturan *sesbirimler*. Çift eklemlilik dilde tutumluluk sağlar. Her dil belli sayıda sesbirimle gereksinim duyduğu tüm anlambirimleri üretir. Eşsüremli incelemelerin yanı sıra Martinet artsüremli sesbilimle de ilgilenmiştir. *Economie deş changements phonétiques: traité de phonologie diachronique* (Ses Değişimlerinin Düzeni: Artsüremli Sesbilim İncelemesi) [1955] adlı yapıtında sesbilimsel dizgenin belli bir andaki durumundan kaynaklanan *iç nedenselli*kle, tarihsel, ruhbilimsel nitelikli

dış nedenselliği ayırır. Ayrıca bu yapıtta *devimsel eşsürem* kavramını geliştirir. *Grammaire fonctionnelle du français* (Fransızca'nın İşlevsel Dilbilgisi) [1979] adlı yapıtta döküm işlemine başvurarak birçok anlambirimin birleşmesinden oluşan *birleşkebirim*leri saptar ve türlere ayırır. Tümcede anlambirimler gibi bağıntılar kuran birleşkebirimler *birleşkebilim*in inceleme konusunu oluşturur. Bilgin, anlambirimler ve birleşkebirimler arasındaki bağıntıları *dilbilgisel işlev*lerle saptar. İşlevsel dilbilim sözdizimde *yüklem*i kalkış noktası olarak alır. Sözcede yüklem ve onu gerçekleştiren öğelerden oluşan *çekirdek* saptanır. Anlambirimin gösterilen yönüne de ilgi duyan Martinet *değerbilim*i oluşturmuş, bir dildeki anlamsal değerleri inceleyen değerbilimle bir dilden bağımsız olarak anlamları inceleyen anlambilimi birbirinden ayırmıştır. Öbür yapıtları arasında *La Prononciation du français contemporain* (Çağdaş Fransızca'nın Söylenişi) [1945], *Studies in Functional Syntax-Etudes de syntaxe fonctionnelle* (İşlevsel Sözdizim İncelemeleri) [1955] ve *La Linguistique synchronique* (Eşsüremli Dilbilim) [1965] yer alır.

mastar Bak. *eylemlik*.

Meillet, Antoine (1866-1936). Fransız dilbilimcisi. Toplumsal dilbilim okulunun kurucularındandır. Hint-Avrupa dilleri, genci dilbilim ve anlam değişimleri konularındaki çalışmalarıyla tanınır. *Aperçu d'une histoire de la langue grecque* (Yunan Dili Tarihine Bakış) [1913], *Caractères généraux des langues germaniques* (Germen Dillerinin Genel Özellikleri) [1917], *Linguistique historigue et linguisüque generale* (Tarihsel Dilbilim ve Genel Dilbilim) [1921] ve *Leş Langues du monde* (Dünya Dilleri) [M. Cohen'le birlikte ;1924] başlıca yapıtlarıdır.

metin Bak. *betik*.

N

nedenli (Alm. *motiviert,* Fr. *motive,* İng. *motivated).* Nedenlilik taşıyan, bir nedene bağlanabilen, açıklanabilen. Örneğin, *ekmekçi* sözcüğü *ekmek* ve *-çi* anlambirimleriyle açıklanabildiği ölçüde dilsel açıdan nedenli sayılır. Nedenli göstergeler dilde bulunan başka öğelerle açıklanabilen birimlerdir. Bak. ***nedenlilik***.

nedenlilik (Alm. *Motiviertheit, Motivierung,* Fr. *motivation,* İng. *motivation).* Gösterenin ilgili olduğu gösterileni, bir başka deyişle, anlamını açıklayıcı nitelikler sunması, bu yönden saydam olması. Dil göstergesi, ilkece nedenlilik taşımaz; ancak bileştirme, türetme, vb. yollardan oluşturulan birimleri açıklayıcı öğeler saptanabilir. Bundan ötürü de nedenlilik salt görece ve ikincil nitelikli bir olgu olarak karşımıza çıkar. Biçimbilimsel nedenlilik (örn. *ekmek* ve *-çi* öğeleriyle açıklanabilen *ekmekçi)* dışında, kimi dilbilimciler dış gerçeklik düzlemindeki olgularla belli bir işitimsel benzerlik gösteren öğelerdeki seçil nedenlilikle (yansımalar) anlamsal nedenlilik (örn. [ağaçtaki] *yaprak* → [defterdeki] *yaprak)* olgularına da bu bağlamda değinirler.

nedensiz (Alm. *unmotiviert,* Fr. *immotivé,* İng. *unmotivated).* Nedenlilik taşımayan, bir nedene bağlanamayan. Örneğin dil göstergesi, ilkece nedensizdir. F. de Saussure, göstereni gösterilenle birleştiren bağın nedensiz olduğuna dikkati çekmiş, bundan ötürü de dil göstergesini nedensiz saymıştır. Bak. ***buyrultusal***.

nedensizlik (Alm. *Arbitrarität,* Fr. *arbitraire,* İng. *arbitrariness).* Gösterenle gösterilen arasında doğal, zorunlu bir iç bağ bulunmaması durumu. E. Benveniste gibi kimi dilbilimciler, F. de Saussure'ün savunduğu nedensizlik (/nedenlilik) ya da buyrultusallık (/simgesellik) ilkesini, dış gerçeklikle gösterge ilişkisi düzleminde onaylamakla birlikte, gösterilenle gösteren ilişkisi ve dilin işleyiş düzleminde yadsımışlardır. Çünkü nedensiz bir seçim sonucu gösterge dile katıldıktan

sonra onun öğeleri arasında zorunlu bir bağ kurulur. Ne var ki Saussure'ün bu olguya oluşum açısından yaklaştığını, yoksa dilin işleyiş düzleminde gösterenle gösterilenin zorunlu olarak birbirini çağrıştırdığını belirttiğini de unutmamak gerekir. Bak. ***buyrultusallık***.

nesne (Alm. *direktes Objekt, Objekt,* Fr. *complément d'objet direct, objet,* İng. *direct object, object).* Tümcede yüklemi bütünleyen, eylemsel yüklemin olanaklı yayılımları arasında yer alan, geçişli eylemin zorunlu kıldığı tümleç (örn. *Dağı görüyorum* tümcesinde *dağ).* Türkçe'de nesne, yalın durumda ya da belirtme durumunda olmak üzere iki durumda bulunabilir. Yalın durumdaki nesneye *belirtisiz nesne* (örn. *Ev aldım* tümcesindeki *ev),* belirtme durumundaki nesneyeyse *belirtili nesne* denir (örn. *Evi aldım* tümcesindeki *evi).*

nicel dilbilim (Alm. *quantitative Linguistik,* Fr. *linguistique quantitative,* İng. *quantitative linguistics).* Dil olgularını, özellikle de sözlük verilerini, nicelik açısından inceleyen dilbilim dalı.

niceleyici (Alm. *Quantor, Quantifikator,* Fr. *quantificateur,* İng. *quantifier).* Mantıkta bir ya da daha çok sayıda değişkeni bir niceliğe bağlayan ve kimi dilbilimcilerce de kullanılan, sözlüksel bağıntılar incelemesinde ya da anlambilimin ele aldığı belli bir oluşturucu türünü belirten terim (örn. tümel niceleyici [∀], varlıksal niteleyici [∃]).

nicelik (Alm. *Quantität,* Fr. *quantité,* İng. *quantity).* Bir sesin ya da ses öbeğinin kapladığı süre.

niteleme belirteci (Alm. *Adverb der Art und Weise, Modaladverb,* Fr. *adverbe de manière,* İng. *adverb of manner).* Belli bir nitelik kavramı içeren ve "nasıl?", "ne biçimde?" türünden sorulara yanıt olan belirteç (örn. *Doğru söyledi, iyi düşünüyor, yanlış gördü* tümcelerindeki *doğru, iyi, yanlış* öğeleri). Bak. ***belirteç.***

niteleme sıfatı (Alm. *qualifikatives Beiwort, attributives Adjektiv,* Fr. *adjectif qualificatif,* İng. *attributive adjective).* Birlikte kullanıldığı adın niteliğini belirten sıfat (örn. *Büyük bir masa aldım* tümcesindeki ***büyük).***

nitelik (Alm. *Qualitat,* Fr. *qualité,* İng. *quality).* Tını (ünlüler) ya da eklemleme biçimleriyle (ünsüzler) tanımlanan seslerin özelliği.

noktalama (Alm. *Interpunktion, Zeichensetzung,* Fr. *ponctuation,* İng. *punctuation).* Sözdizimsel nitelikli ayrımların yanı sıra belli oranlarda da bürün olgularını belirtmek için kullanılan yazı göstergelerinin tümü. Türkçe'de kullanılan noktalama göstergeleri ya da imleri şunlardır: *Nokta (.), soru göstergesi (?), ünlem göstergesi (!), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), üç nokta (...), sıra noktalar (.....), ayraç ( ), köşeli ayraç [ ], tırnak ("), kısa çizgi (-), uzun çizgi (—), noktalı çizgi (.-), kesme göstergesi ('), düzeltme göstergesi (^), çengel (§), yıldız (*).* *Nokta,* bitmiş bir tümcenin sonuna, kısaltmalardan sonra, sıra gösteren sayılardan, bölüm belirten sayı ve yazaçlardan sonra konur; tarihlerde gün, ay, yıl sayılarını birbirinden ayırır; saat gösteren sayılarda zaman birimleri arasına konur. *Virgül,* eş işlevli sözcükleri, sözcük öbeklerini, bağımsız sıralı tümceleri ayırır; özneyle yüklem arasına başka öğeler girdiğinde, öznenin vurgulu söylenmesi gerektiğinde, tümcede, vurgulu biçimde belirtilecek öğelerden, seslenmelerden sonra, arasözlerin, aratümcelerin başında ve sonunda, sayıların ondalık bölümlerini belirtmek için kullanılır. *Noktalı virgül,* birbirine bağlı olmakla birlikte kendi içinde bağımsız olan tümceleri ayırır; virgülle ayrılmış örnek kümeleri ya da değişik örnekler arasında, *ve, ama, fakat, çünkü, ancak, ne var ki* bağlaçlarıyla birbirine bağlanan tümcelerden birincisinin sonunda kullanılır. *İki nokta,* bir tümce ya da sözcükten sonra açıklamalar geliyorsa, bu tümce ya da sözcükten sonra, alıntı yazı ya da sözlerden önce kullanılır. *Üç nokta,* bitmemiş tümcelerin sonunda, alıntılarda atlanan yerleri belirtmek, belirtilmek istenmeyen sözlerin atlandığını göstermek için, birtakım bölümler, örnekler sıralandıktan sonra vb. anlamında kullanılır. *Sıra noktalar,* yazılmadan geçilen satırları belirtir. *Soru göstergesi,* soru belirten tümcelerden sonra ya da değinilen konuda kuşku duyulduğunu anlatmak için kullanılır. *Kısa çizgi,* satır sonunda sözcükleri bölmek, başlangıç ve son ya da bağlantı, ayrıntı niteliği taşıyan açıklamaları belirtmek, ekleri göstermek için kullanılır. *Uzun çizgi,* söyleşilerde konuşan değiştikçe kullanılır. *Noktalı çizgi,* konu başlarını ayırır; kesirsiz ölçülerde kesir yerine konur (100.-TL gibi). *Tırnak,* başına

ve sonuna konulduğu alıntı yazı ya da sözleri belirtir; önemi vurgulanan ya da olduğu gibi aktarılan sözlerin başına ve sonuna konur, yinelemeden kaçınmak için alt satırda, üst satırdaki bir öğenin yerini tutar (denden). *Ayraç,* bir sözcükle, tümceyle ilgili açıklamaların başına ve sonuna konur; altbölüm belirten sayı ya da yazaçlardan sonra kapanma biçimiyle kullanılır. *Köşeli ayraç,* ayraç içinde, ayraç içine alınması gereken açıklamaları belirtir. *Kesme göstergesi,* kişi adlarından, gerekli görüldüğünde bütün özel adlardan sonra, kısaltmalardan, sayılardan sonra gelen eklerden; yazaç ya da ekten sonra gelen ekten önce kullanılır. *Düzeltme göstergesi* Arapça'dan, Farsça'dan gelen sözcüklerde [k], [g] ünsüzlerini izleyen [a], [u] ünlüleri üzerine uzunluğu, incelik özelliğini belirtmek, yazımları aynı, söylenişleri ayrı kimi sözcükleri birbirinden ayırmak, kimi özel adlarla yer adlarında kullanılır. *Çengel,* ayrı madde, konu, vb. bölümleri ayırmaya yarar. *Yıldız,* dipnotları göstermek için kullanılır.

Nyrop, Kristoffer (1858-1931). Danimarkalı dilbilimci. Özellikle Fransız diline ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır. *Grammaire historique de la langue française* (Fransız Dilinin Tarihsel Dilbilgisi) [6 cilt, 1899-1930] adlı yapıtında bu dilin tarihini sesbilgisi, biçimbilim, sözlükbilgisi, anlambilim ve sözdizim açılarından ayrıntılı biçimde incelemiştir.

O

odak (Alm. *Fokus,* Fr. *focus,* İng. *focus).* Öne çıkarılan söylem öğesi. Örneğin, *Arkadaşım geldi* yerine *Gelen, arkadaşım* denildiğinde *arkadaşım* odak konumuna girer.

odaklaştırma (Alm. *Fokusierung,* Fr. *focalisation,* İng. *focalisation).* Söylemde odak konumuna getirme. Bak. *odak.*

okşamalı (Alm. *hypokoristisch,* Fr. *hypocoristique,* İng. *hypocoristic).* Okşayıcı bir anlatım içeren biçimler için kullanılır.

okşar (Alm. *Paronymon,* Fr. *paronyme,* İng. *paronym).* Okşarlık gösteren sözcük.

okşarlık (Alm. *Paronymie,* Fr. *paronymie,* İng. *paronymy).* Biçimsel benzerliği olmakla birlikte, anlam açısından ayrı olan sözcüklerin özelliği.

okumayitimi (Alm. *Alexie,* Fr. *alexie,* İng. *alexia).* Okuma düzleminde beliren ve sözcüklere ya da yazaçlara ilişkin olarak ortaya çıkan sayrılık.

oldurgan çatı Türkçe'de geçişli değilken bir ek katılarak geçişli duruma getirilen çatı. Bak. ***oldurgan eylem.***

oldurgan eylem Oldurgan çatılı eylem (örn. *uyutmak, öldürmek* gibi eylemler).

oluk (Alm. *Kanal,* Fr. *canal,* İng. *channel).* Bildirinin konuşucudan dinleyiciye aktarılmasını sağlayan her türlü özdeksel gereç. Örneğin sözlü bildirişimde hava, oluk işlevini yerine getirir.

olumluluk (Alm. *Bejahung, Affirmation,* Fr. *affirmation,* İng. *affirmation).* Olumsuzluğa karşıt olarak, tümcenin yükleminin anlattığı oluşu doğru, olanaklı, olası, zorunlu olarak gösteren ulam. Örneğin *Arkadaşım gidiyor* tümcesi olumluluk içerir.

olumlu tümce (Alm. *affirmativer Satz,* Fr. *phrase affirmative,* İng. *affirmative sentence).* Olumluluk içeren tümce. Bak. ***olumluluk.***

olumsuzluk (Alm. *Negation, Verneinung,* Fr. *négation,* İng. *negation).* Tümcenin içerdiği yüklemin anlattığı oluşu yadsıma yoluyla gerçekleştiren ulam. Örneğin *Arkadaşım gitmeyecek* tümcesi olumsuzluk içerir. Türkçe'de eyleme olumsuzluk kavramı, *-me (-ma)* ekiyle katılır.

olumsuzluk öğesi (Alm. *Verneinungspartikel,* Fr. *particule de négation,* İng. *negation particle).* Olumsuzluk kavramı taşıyan biçimbirim. Türkçe'de eyleme ilişkin olumsuzluk öğesi *-me (-ma)* ekidir ve eylem kök ya da gövdesiyle zaman ve kip ekleri arasında yer alır. Kimi dillerde, olumsuzluk öğesi niteliği taşıyan önekler vardır.

olumsuz tümce (Alm. *negativer Satz,* Fr. *phrase négative,* İng. *negative sentence).* Olumsuzluk içeren tümce. Bak. ***olumsuzluk***.

oluş (Alm. *Vorgang,* Fr. *procès,* İng. *process).* Eylemin belirttiği çeşitli temel kavramları (iş, devinim, edim, kılış, oluşum, durum) göstermek için kullanılan terim.

oluş durumu (Alm. *Translativ,* Fr. *translatif,* İng. *translative).* Değişim, oluş belirten ad durumu.

oluşturucu (Alm. *Formativ,* Fr. *formant,* İng. *formative).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde kullanılan ve yaklaşık olarak dağıtımcıların en küçük gösterge anlamındaki biçimbirimine denk düşen, ama ondan daha soyut bir nitelik taşıyan birim. Oluşturucu kuram düzleminde yer alan birimdir, gerçekleşmiş tümce düzleminde belirlenen öğe değildir. Bundan ötürü de, aşamalı olarak uygulanan kurallarla ortaya konulur.

orantılı karşıtlık (Alm. *proportionelle Opposition,* Fr. *opposition proportionnelle,* İng. *proportional opposition).* Öğeler arasındaki ayrılığın bir örnek niteliği sunduğu karşıtlık. Örneğin Almanca *Mann* "adam" / *Männer* "adamlar" ve *Land* "ülke" / *Länder* "ülkeler" orantılı karşıtlıklardır. Bak. ***tekil karşıtlık***.

ornatma (Alm. *Substitution,* Fr. *substitution,* İng. *substitution).* Bir sözcede yer alan öğelerden birinin yerine bir başka öğe koyma. Bak. ***değiştirim***[2].

orta (Alm. *mittel,* Fr. *moyen,* İng. *medium).* Ön ya da art seslere karşıt olarak ses yolunun orta bölgesinde oluşan ya da açık ve kapalı sesler arasında yer alan sesleri belirtir.

ortaç (Alm. *Partizip*, Fr. *participe*, İng. *participle*). Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, arada da ad olarak kullanılan eylemsi. Ortaç, Türkçe'de sık kullanılır. Zaman kavramı aktarır, değişik çatılara girer, olumsuzluk eki alabilir; ne var ki kişi kavramı taşımaz. *Geniş zaman ortacı, -r, (-ir, -ir, -ür, -ur), -er (-ar)* ve onun olumsuzu *-mez (-maz)* ekleriyle oluşturulur (örn. *güler yüz, bulunmaz yapıt*, vb.). Geniş zaman kavramı içeren bir başka ortaç türü de *durum ortacı*dır ve *-en (-an)* ekleriyle kurulur; olumsuzu *-me (-ma)* ekini alır (örn. *giden* kadın, *gülmeyen* adam, vb.). *Gelecek zaman ortacı, -ecek (-acak)* ekiyle oluşturulur; bu ortacın olumsuzu da *-me (-ma)* ekini alır. (örn. *gelecek* ay, *kalkmayacak* uçak, vb.). *Geçmiş zaman ortacı, -dik (-dik)* ve *-miş (-mış)* ekleriyle oluşturulur; bu ortacın da olumsuzu *-ma (-me)* ekiyle yapılır (örn. *bildik* kişiler, *geçmiş* günler; saçı *bitmedik* yetim, gün *görmemiş* bir insan, vb.).

ortak dil (Alm. *Gemeinsprache*, Fr. *langue commune*, İng. *common language*). Belli bir alana yayılmış lehçe ya da ağızlardan birinin alanın tümünde de kullanılmaya başlaması sonucu aldığı ad.

Ö

öbek (Alm. *Gruppe,* Fr. *groupe,* İng. *group).* Dolaysız kuruculara, ad, eylem, sıfat, ilgeç dizimlerine, iki durak arasında yer alan ya da bir vurgunun çevresinde toplanan öğeler bütününe verilen ad.

öğe (Alm. *Element,* Fr. *élément,* İng. *element).* Bir tümceyi, bir dizimi oluşturan birimlerle sesbirim, tümce, vb. birimlere verilen genel nitelikli ad.

ölçü (Alm. *Metrum, Versmass,* Fr. *mètre,* İng. *metre).* Koşuklardaki dizelerin seslem ve durak açısından denkliği.

ölçü belirteci (Alm. *Quantitätsadverb,* Fr. *adverbe de quantité,* İng. *adverb of quantity).* Azlık, çokluk, derece, sayı, vb. anlamı içeren belirteç (örn. *Bu genç çok çalışıyor* tümcesindeki *çok).* Türkçe'de eşitlik *(denli),* artıklık *(daha),* üstünlük *(en, pek çok)* kavramını veren ölçü belirteçleri vardır.

ölçübilim (Alm. *Metrik,* Fr. *métrigue,* İng. *metrics).* Koşuk ölçülerini, koşuklamayı ele alan dal.

ölçünlü dil (Alm. *Standardsprache,* Fr. *langue standard,* İng. *standard language).* Çeşitli yerel ya da toplumsal değişkenliklerin dışında kalan ve dilsel bir topluluğun ortak paydası olarak görülen dil.

ölü dil (Alm. *tote Sprache,* Fr. *langue morte,* İng. *dead language).* Günümüzde artık bildirişim aracı olarak kullanılmayan, dilsel bir toplulukça konuşulmayan, yalnız bıraktığı çeşitli yazılı belgelerle tanınan dil (örn. Eski Yunanca, Latince, Dalmaçya dili).

ön (Alm. *vorder,* Fr. *antérieur,* İng. *front).* Eklemleme noktası ağız boşluğunun ön bölümünde yer alan sesler için kullanılır (örn. *kip* sözcüğündeki [k]; [i], [e), [ö], [ü]).

önceleme (Alm. *Antizipation,* Fr. *anticipation,* İng. *anticipation).* Sözdizimde, daha sonra gelmesi gereken öğeye daha önce yer verme; sesbilgisinde, bir ses oluşturulurken daha sonra gelecek bir sesin kimi özelliklerini alması.

öncül (Alm. *Antezedent,* Fr. *antécédent,* İng. *antecedent).* Bir adılın gönderme yaptığı ve adıldan önce gelen öğe. Örneğin *Kız, çocuğu kucağına aldı, sonra onu yatağına yatırdı* tümcesinde *çocuk, o* adılının öncülüdür.

öndamaksıl (Alm. *Vorderpalatal,* Fr. *prépalatale,* İng. *prepalatal).* Öndamak bölgesinde oluşturulan ses (örn. *kir* sözcüğündeki [k]).

önek (Alm. *Präfix,* Fr. *préfixe,* İng. *prefix).* Kimi dillerde bir sözlüksel birimin önüne getirilen yapım öğesi. Örneğin Fransızca *indépendant* "bağımsız, bağımlı olmayan" sözcüğündeki *in-* yokluk belirtici bir işlev yerine getiren bir önektir. Önek alan birim, dilbilgisel ulam değiştirmez. Kimi önekler bağımsız olarak da kullanılabilir. Türkçe'de önek yoktur.

önerme 1. (Alm. *Proposition,* Fr. *proposition,* İng. *proposition).* Mantıksal açıdan doğru ya da yanlış yargısına konu olabilecek sözce. Çağdaş dilbilimde mantıksal önerme kavramından geniş ölçüde yararlanılmaktadır. 2. (Alm. *Satzteil, Satzglied,* Fr. *proposition,* İng. *clause).* Kimi dilbilimcilerin, temel, bağımsız, sıralı, bağımsız tümcelerle yantümcelere verdikleri ad.

önesığınık (Alm. *proklitisch,* Fr. *proclitique,* İng. *proclitic).* Vurgudan yoksun olan ve kendisinden sonraki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öğe.

önesürüm (Alm. *Assertion, Behauptung,* Fr. *assertion,* İng. *assertion).* Konuşucunun, bildirisini örtük bir tümceye ("Şunu bilgiye sunarım") dayandırarak gerçekleştirdiği bildirişim türü. Önesürüm, mantıksal açıdan, bir önermenin doğruluğunu bildiren düşünme eylemidir ve söz konusu önermenin içerdiği yargı olumlu da olabilir, olumsuz da.

öngörümlü (Alm. *prospektiv,* Fr. *prospectif,* İng. *prospective).* Bir biçimin hangi biçimi verdiğini araştıran dilbilimsel yaklaşımı belirtir.

önleme (Alm. *Prolepse,* Fr. *prolepse,* İng. *prolepsis).* Dinleyicinin öne sürebileceği karşı görüşe önceden yanıt verme.

önses düşmesi (Alm. *Aphärese,* Fr. *aphérèse,* İng. *aphaeresis).* Bir sözcüğün başındaki sesin kullanılmaz olması (örn. *ısıcak* > *sıcak).*

öntüreme (Alm. *Prothese,* Fr. *prothèse,* İng. *prothesis).* Bir sözcüğün önünde, kökensel olmayan bir ses oluşması (örn. *vurmak [<urmak]* eylemindeki [v]).

önvarsayım (Alm. *Präsupposition,* Fr. *présupposition,* İng. *presupposition).* Bir sözcede dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek biçimde sunulan bilgi. Örneğin *Kardeşimin çocuğu hasta* tümcesinin içerdiği *Kardeşimin çocuğu var* ve *Çocuk hasta* önermelerinden birincisi önvarsayım, ikincisiyse sunulan bilgidir.

önyinelem (Alm. *Katapher,* Fr. *cataphore,* İng. *cataphora).* Anlamlı bir birimin yerini tutan bir öğenin söylemde ondan daha önce anılması (örn. *Sesinden tanıdık arkadaşımı* tümcesinde yer alan *sesinden* dizimindeki *-i* eki).

örnekçe (Alm. *Modell,* Fr. *modèle,* İng. *model).* Aralarında çeşitli bağıntılar kurulan bir dizi süreci açıklamak için kullanılan mantıksal ya da matematiksel yapı; belli bir dil olgusunun ya da kuramın biçimselleştirme yoluyla gösterimi. Her dilbilim kuramı açık ya da örtük bir örnekçe içerir.

örnekseme (Alm. *Analogie,* Fr. *analogie,* İng. *analogy).* Dilbilgisel ya da sözlüksel örneklere uygun yeni öğeler yaratılmasına, dilsel birimler arasındaki bir bağıntı aracılığıyla kurulan bir orantıdan kalkılarak yeni biçimler oluşturulmasına, kimi öğelerin anlıkta ilişki kurdukları başka öğelerin etkisiyle onlara benzer bir biçime girerek değişmesine yol açan süreç. Örneğin *söylem* terimi *eylem* sözcüğü örnek alınarak üretilmiş, örnekseme ürünü bir biçimdir. Dile biçimbilimsel düzlemde görece bir nedenlilik kazandıran örnekseme, bir örnek bulunmasını ve düzenli biçimde bu örneğe uyulmasını gerektirir, örnekseme ürünü biçim, belli bir kural uyarınca bir ya da birçok başka biçime göre oluşturulmuş yeni bir biçimdir. Örnekseme genellikle düzenlilik yaratır, yapım ve bükün yöntemlerinde birlik sağlamaya yönelir.

örneksemeciler (Alm. *Analogisten,* Fr. *analogistes,* İng. *analogists).* İ.Ö. II. yüzyılda, dil olgularını incelerken düzenlilik ve kurala verilmesi gereken önem konusuna ilişkin bir tartışmada, kurallı biçimler üstünde durarak *aykırılıkçılara* karşı çıkan, kuralı yansıtıcı dizi örnek-

leri oluşturarak sözcükleri bunlara indirgeyen İlkçağ düşünürleri, yazarları, dilbilgicileri (İskenderiye Okulu, Varro, Julius Caesar).

örtmece (Alm. *Euphemismus,* Fr. *euphémisme,* İng. *euphemism).* Dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olguyu örterek dolaylı yoldan anlatma (örn. cinleri belirtmek için *İyi saatte olsunlar* demek).

öteleme (Alm. *Metalepse,* Fr. *métalepse,* İng. *metalepsis).* Bir şeyi belirtmek için ondan önceki ya da sonraki olayları söyleme.

ötümlü Bak. ***titreşimli.***

ötümlüleşme Bak. ***titreşimlileşme.***

ötümlülük Bak. ***titreşimlilik.***

ötümsüz Bak. ***titreşimsiz.***

ötümsüzleşme Bak. ***titreşimsizleşme.***

öyküntü (Alm. *Lehnübersetzung,* Fr. *calque,* İng, *calque).* Bir dilden öbürüne, genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri yoluyla içerik ve -bileşik biçimler söz konusu olduğunda- sıralanış düzeni aktarma; bu işlem sonunda ortaya çıkan biçim. Örneğin *bilim-kurgu* terimi İngilizce kökenli bir öyküntüdür.

özadlılık (Alm. *Autonymie,* Fr. *autonymie,* İng. *autonymy).* Bir göstergenin yalnız kendi kendini belirtmesi durumu. Örneğin *çap ile kap uyak oluşturur* tümcesinde *çap* ve *kap,* göndergelerini değil, salt kendi bileşenlerini çağrıştırırlar.

özanlam Bak. ***düzanlam.***

özdevimli çeviri (Alm. *automatische Übersetzung,* Fr. *traduction automatique,* İng. *automatic translation).* Bilgisayar aracılığıyla gerçekleştirilen çeviri. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen bilgisayar çevirisi çalışmaları büyük bir umut döneminden (1955-1960) sonra bir durgunluk dönemine girmiştir. Günümüzde, özellikle bilgisayarın sezgiden yoksun oluşundan kaynaklanan sorunları çözümleyecek yöntemler üstüne geniş kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır.

özel ad (Alm. *Eigenname,* Fr. *nom propre,* İng. *proper noun).* Ayrı olarak ele alınan bir tek varlık ya da nesneyi belirten ad (örn. *Türkiye, Anadolu, Ankara, Yeşilırmak, Osman,* vb.). Bak. ***özeladbilim.***

özeladbilim (Alm. *Onomastik, Namenkunde,* Fr. *onomastique,* İng. *onomastics).* Özel ad niteliği taşıyan kişi ya da yer adlarının köken ve gelişimini inceleyen sözlükbilim dalı. Bak. ***kişi adları bilimi, yer adları bilimi.***

özel dil (Alm. *Sondersprache,* Fr. *langue spéciale, langue de spécialité,* İng. *vocational slang).* Genel dilin belli bir çevrede kullanılan özel biçimi; özel bir deneyim alanına giren bilgilerin aktarıldığı bildirişim durumlarında kullanılan dil. Bilimsel ve uygulayımsal dillerin yanı sıra çeşitli uğraş alanlarındaki (kasaplık, marangozluk gibi) diller özel dillerdir. Genel dile oranla bu dillerin en önemli yönünü sözlükleri ve bu düzlemde de adlar oluşturur.

özelleşme (Alm. *Spezialisierung,* Fr. *spécialisation,* İng. *specialisation).* Anlamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi.

özellik (Alm. *Merkmal,* Fr. *trait,* İng. *feature).* Bağımsız varlığı olmayan, ancak bir sesbirim ya da anlambirimde gerçekleşen nitelik. Ayırıcı ses özelliklerine sesbirimcik, anlam özelliklerineyse anlambirimcik denir. Bak. ***anlambirimcik, sesbirimcik.***

özgür değişke (Alm. *freie Variante,* Fr. *variante libre,* İng. *free variant).* Bireysel değişkenin bir başka adı. Bak. ***bireysel değişke.***

özne (Alm. *Subjekt, Satzgegenstand,* Fr. *sujet,* İng. *subject).* Geleneksel dilbilgisinde, eylemin belirttiği oluşu gerçekleştiren ya da bu oluşa konu olan öğe; çağdaş dilbilimde, yüklemi gerçekleştiren ve onunla birlikte en küçük sözceyi oluşturan öğenin sözdizimsel işlevi; ad dizimiyle eylem diziminden kurulu çekirdek tümcede ad diziminin dilbilgisel işlevi, örneğin *Kız gülüyor* tümcesindeki *kız* öznedir. Çağdaş dilbilimcilere göre özne sözdizimsel bir bağıntı içerdiğinden, onu, eylemin belirttiği oluşu gerçekleştiren, bu oluşa konu olan ya da bir eylem aracılığıyla bir nitelik alan varlık ya da nesne olarak gösteren anlama dayalı tanımlar dilsel gerçeklere uymaz.

P

papağanlık (Alm. *Psittakose*, Fr. *psittacisme*, İng. *psittacism)*. Konuşan bireyin (konuşucu) kendi söylediklerini anlamama durumu.

paradigma Bak. ***dizi***.

parça (Alm. *Segment*, Fr. *segment*, İng. *segment)*. Dağılım ve değiştirim ölçütleri aracılığıyla çeşitli düzlemlerde saptanan sesbirim, en küçük gösterge, dizim, kimi durumlarda da tümce gibi öğelerin her biri; bir dilsel bütünden soyutlanmış bölüm. Sesbirim, en küçük parçadır. *(Kesit* de denir.) Bak. ***bölümleme***.

parçasal (Alm. *segmental*, Fr. *segmental*, İng. *segmental)*. Parçaya ilişkin olan ya da parça niteliği taşıyan.

parçaüstü (Alm. *suprasegmental*, Fr. *suprasegmental*, İng. *suprasegmental)*. Söz zincirinde yer alan hiçbir parça nitelikli öğeye indirgenemeyen ve gösteren düzleminde gerçekleşen bürünsel özellikli öğeleri belirtir. Vurgu, titrem, süre, vb. parçaüstü olgulardır. Amerikalı dilbilimciler bu olguları parçaüstü sesbirim sayarlar.

patlamalı (Alm. *Plosiv*, Fr. *plosive*, İng. *plosive)*. Dış patlamalı ve iç patlamalı seslerin ortak adı.

Paul, Hermann (1846-1921). Alman dilbilimcisi. Yenidilbilgiciler akımının önde gelen sözcülerindendir. Karşılaştırmalı dilbilimin sonuçlarına tarihsel ölçütler uygulamış, tek bilimsel yöntemin tarihsel yöntem olduğunu savunmuştur. Ses değişim yasalarının kesin bir nitelik taşıdığını öne sürerek kural dışı sayılan durumları da bir kurala bağlamaya çalışmıştır. *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Dil Tarihinin İlkeleri) [1880] *ve Deutsche Grammatik* (Almanca Dilbilgisi) [1916-1920] başlıca yapıtlarıdır.

Peirce, Charles Sanders (1839-1914). Göstergebilimin kurucularından ABD'li filozof. Tüm bilgilere ilişkin bir biçimselleştirmeden kaynaklandığını düşündüğü göstergebilimi mantıksal kökenli bir etkinlik alanı olarak görmüş, bağıntılara ilişkin evrensel bir cebir oluşturmak istemiştir. Peirce'e göre gösterge, bir kimse i-

çin herhangi bir biçimde ya da herhangi bir bakımdan bir şeyin yerini tutan şeydir; birine seslenir, anlıkta eşdeğer bir gösterge yaratır, bu gösterge ilk göstergenin yorumlayanı olur, nesnesinin yerini tutar. Bilgin, göstergeler arasında, nesneleri açısından varlıksal bağlantı, benzerlik ya da saymacalık içermelerine göre belirtiyi, görüntüyü ve simgeyi birbirinden ayırt eder. Peirce çağdaş gösterge kuramlarıyla göstergebilimi derinden etkilemiştir.

pekiştirmeli (Alm. *Intensivum,* Fr. *intensif,* İng. *intensive).* Kökün belirttiği özelliği artırıcı nitelik taşıyan ek almış ad, sıfat, belirteç ya da eylemler için kullanılır. Türkçe'de pekiştirmeli biçimler, çoğu kez sıfatın, kimi durumlarda da adın ilk seslemindeki ünlünün, baştaki ünsüzle birlikte [p], [m], [r], [s] ünsüzlerinden biriyle ya da ünlüyle başlayan bir ad ya da sıfatın [p] ünsüzüyle kapatılması sonucu oluşan seslemin aynı sözcüğün başına getirilmesiyle elde edilir (örn. *kupkuru, yemyeşil, tertemiz, masmavi,* vb.)

pekiştirmeli sıfat Bak. ***pekiştirmeli.***

peltek dişsil (Alm. *Interdentalis,* Fr. *interdentale,* İng. *interdental).* Dilin ön ucunun alt ve üst dişler arasında açık bırakılan boşluğa girmesi ve üst dişlere değmesiyle oluşan dişsil (örn. İngilizce'deki *thin,* İspanyolca' daki *cinco* sözcüklerinin önsesleri).

pes (Alm. *dunkel,* Fr. *grave,* İng. *grave).* Erkenin (enerjinin) düşük titreşkelerde (frekanslarda) toplandığı, aşağı biçimlendiricinin ağır bastığı seslerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Dudaksıl ve artdamaksıl ünsüzler, art ünlüler, vb. bu özelliği taşır. Bak. ***tiz, ikicilik.***

Petöfi, Janos Sandor (doğ. 1931). Macar asıllı Alman dilbilimcisi. Genel dilbilim ve anlambilim konularında çalışmalar yaptı, betiksel araştırmalar alanında, kendi adını taşıyan bir kuram geliştirdi. Başlıca yapıtları: *Vers une théorie du texte* (Bir Betik Kuramına Doğru) [1975], *Grammars and Descriptions. Studies in Text Theory and Text Analysis* (Dilbilgileri ve Betimlemeler. Betik Kuramı ve Betik Çözümlemesi İncelemeleri) [T. A. van Dijk'le birlikte; 1977], *Text vs. Sentence. Basic Questions of Text Linguistics* (Betik / Tümce.

Betik Dilbiliminin Temel Sorunları) [hazırlayan; 1979].

Piçin Bak. ***karma dil***.

Pike, Kenneth Lee (doğ. 1912). ABD'li dilbilimci. Özellikle söylemde öğelerin gerçekleşme düzenine ilişkin incelemeleriyle tanınır. Başlıca yapıtları arasında *The Intonation of American english* (Amerikan İngilizcesi'nin Titremlemesi) [1945] ve *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* (İnsan Davranışının Yapısına İlişkin Birleşik Bir Kuramla Bağlantılı Olarak Dil) [3 cilt, 1954-1960] anılabilir. Bak. ***dizilimbilim***.

Pottier, Bernard (doğ. 1924). Fransız dilbilimcisi. Roman dilbilimi, özellikle de İspanyolca üzerinde çalışmış, bu arada anlambilim alanında büyük yankı uyandıran ve birçok dilbilimciye esin kaynağı olan *anlambirimcik çözümlemesi*ni geliştirmiştir. Çözümleme yönteminden göstergebilimcilerin de yararlandığı Pottier'nin yapıtları arasında *Linguistique générale* (Genel Dilbilim) [1974] ile *Théorie et analyse en linguistique* (Dilbilimde Kuram ve Çözümleme) [1987] önemli bir yer tutar.

Prag Okulu. 1926 yılında kurulan Prag Dilbilim Çevresi'yle bu çevrenin çalışmalarına katılan çeşitli ülkelerden dilbilimcilerce oluşturulmuş yapısal dilbilim okulu. 1926 yılında V. Mathesius'un girişimiyle kurulan Prag Dilbilim Çevresi, S. Karsevski, N. Trubetskoy ve R. Jakobson'un katılmasıyla etki alanını genişletti. 1928'de La Haye'de yapılan Uluslararası Birinci Dilbilim Kurultayı'nda Çevre'nin görüşleri, önerileri, savları açıklandı. L. Brun, L. Tesnière, J. Vendryes, E. Benveniste, G. Gougenheim, A. Martinet, A. De Groot, N. Van Wijk, A. Sommerfelt gibi dilbilimciler de Prag Okulu'nun çalışma ve yayınlarına katkıda bulundular. Verimli etkinlikleri İkinci Dünya Savaşı'na değin süren bu dilbilim çevresi, özellikle çağdaş anlamda sesbilimi kurdu; ayrıca yazınsal dille de yakından ilgilendi. Öncüleri arasında F. de Saussure'le J. Baudouin de Courtenay'nin yer aldığı okulun ilk büyük sözcüsü, işlevsel dilbilimin kurucusu sayılan N. Trubetskoy'dur. Avrupa yapısalcılığı ondan kaynaklanır. A. Martinet ile E. Benveniste, akımın Fransa'da

yayılıp gelişmesini sağladılar. R. Jakobson'un A.B.D.' ye yerleşmesi üzerine Avrupa yapısalcılığıyla Amerikan yapısalcılığı arasında bağlantı kuruldu. Dilin başlıca işlevini, erekliğini bildirişimde gören Prag Okulu'na göre, bir dizge görünümü sunan dilin öz niteliği eşsürem düzleminde belirlenir. Karşılaştırma yöntemi, aralarında hiçbir akrabalık bulunmayan dil dizgelerini iç özelliklerine göre sınıflandırmada da kullanılabilir. Bu koşulların belirlediği sınırlar içinde artsüremli incelemeyle eşsüremli inceleme arasında aşılmaz engeller yoktur. Çağdaş işlevselcilik, birçok bakımdan Prag Okulu'nun açtığı yolda yeni atılımlar yapmıştır. 1977'de Paris'te oluşturulan Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumu, A. Martinet önderliğinde tüm dilbilim alanlarında ve dallarında, ilk örnekleri sesbilimde verilen çalışmalara çok geniş bir kapsam kazandırmış bulunmaktadır. Bak. ***işlevsel dilbilim***.

prozodi Bak. ***bürün***.

R

Rask, Rasmus (1787-1832). Danimarkalı dilbilimci. Hint-Avrupa dillerinin akrabalık ilişkilerini belirleyip açıklamıştır. Sanskritçe'yle Avrupa dilleri arasında yaptığı karşılaştırmalara dayanan bir kuramı F. Bopp'tan önce oluşturmuş, böylece Hint-Avrupa dillerinin ortak kökenlerini ortaya koymuş, ancak, 1814'te bitirdiği *Undersögelse em det gamle nordiske elle Islandske Sprogs Opringelse* (Eski Kuzey Dili ya da İzlanda Dili Üstüne Araştırma) adlı yapıtını 1818'de yayımladığı için F. Bopp denli etkili olamamıştır.

resmi dil (Alm. *offizielle Sprache*, Fr. *langue officielle*, İng. *official language)*. Bir devletin ülkesinde yasa uyarınca, uluslararası bir kuruluşun yönetmeliği gereğince resmi nitelik taşıyan işlemlerde kullanılması zorunlu olan dil. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dili Türkçe'dir.

rivayet bileşik zamanı. Bak. ***bileşik zaman***.

ruhdilbilim (Alm. *Psycholinguistik*, Fr. *psycholinguistique*, İng. *psycholinguistics)*. Bireye ilişkin dilsel üretim, anlama, belleme, tanıma olgularını, bireysel davranış biçimleri olan söz edimlerini, dilin edinilmesini, vb. inceleyen, ruhbilimle dilbilimin arakesit bölgesinde oluşmuş dal. Bir tür söz dilbilimi olan ruhdilbilim 1950'lerde C. E. Osgood, T. E. Sebeok, A. Miller, J. B. Caroll gibi dilbilimcilerin çalışmalarıyla bağımsız bir dal olarak ortaya çıkmıştır. Bu aşamada davranışçı ruhbilimin, bildirişim kuramının ve dağıtımcılığın bir bireşimi olan ruhdilbilim, 1957'den sonra N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel kuramının etkisinde kalmış, bireyin dili kullanmasına ilişkin bir edim örneği oluşturmaya yönelmiştir.

S

sabir Bak. ***karma dil.***

sağsöyleyiş (Alm. *Orthophonie,* Fr. *orthophonie,* İng. *orthophony).* Düzgün, doğru sayılan söyleyiş biçimi.

salt (Alm. *absolut,* Fr. *absolu,* İng. *absolute).* Özyeterliği olan, yalnız kendi varlığı içinde ele alınan biçimler için kullanılır. Salt nitelikli bir kuruluş dilbilgisel bakımdan sözcenin öbür öğelerine bağlı olmayan kuruluştur (örn. Latince'deki salt çıkma durumu). Bak. ***görece.***

saltek (Alm. *Konfix,* Fr. *confixe,* İng. *confix).* Saltekleme sürecinde söz konusu olan öğelerin her biri (A. Martinet). Bak. ***saltekleme.***

saltekleme (Alm. *Konfixation,* Fr. *confixation,* İng. *confixation).* Yunanca ve Latince'den aktarılmış kalıplara göre Fransızca, İngilizce gibi dillerde özerk kullanımı bulunmayan anlambirimlerle bilimsel, uygulayımsal düzlemleri ilgilendiren birleşkebirimler oluşturma (örn. Türkçe'deki *telefon*'un kaynaklandığı Fransızca *téléphone < télé+phone).*

sanlık Bak. ***belgeç.***

Sapir, Edward (1884-1939). ABD'li dilbilimci. Amerika yerli dilleri üstüne yaptığı incelemeler Sapir'i özgün kuramını gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Bloomfield'ci yaklaşıma karşı *anlıkçı* akımın önde gelenlerindendir. Sapir'in adına öncelikle sesbilim alanında rastlanır. Sesbilimle ilgili düşünceleri Prag Dilbilim Çevresi'nin ilkelerine tümüyle uymasa da, sesbilim kavramlarının neredeyse tümü Sapir'in sesbiliminde yer almaktadır. Sapir'e göre sesbilgisel bir çözümleme sonucu elde edilen sesbirimler ardında bir dile özgü içkin ya da ülküsel dizge, ruhbilimsel işlem yer alır. Dili *toplumsal bağlamı*na yerleştiren ilk dilbilimcilerden olan Sapir önce dilin *konusu*nu, sonra da *yapısı*nı belirlemek gerektiğini savunur. Dil, insan davranışından soyutlanamadığından bu bağlam içinde ele alınır ve çözümlenir. Dilbilimci dili gerek toplum-

ların, gerekse değişik kavramların aynası olarak görmekle kalmaz, *gerçeklik*le *dil* arasında sıkı bir bağ kurarak gerçekliğin algılandığı biçimde dile getirildiğini, ayrıca dilin de bir anlamda gerçekliği etkilediğini varsayar. *Sapir-Whorf Varsayımı* adı altında anılan bu ünlü sava göre bir anadilde bulunan ulamlar bireylerin dünyaya bakış açılarını, dünya görüşlerini etkiler. Sesbilime ilişkin temel düşüncelerini, *Language* dergisinde yayımlanan "Sound Patterns in Language" (Dilde Ses Kalıpları) [1925] adlı yazısında sergilemiştir. *Language, an Introduction to the Study of Speech* (Dil, Sözlü Dil İncelemelerine Giriş) [1921] adlı yayını Sapir'in kuramını sunduğu temel yapıtıdır.

sapkın (Alm: *unregelmässig,* Fr. *aberrant,* İng. *aberrant*). Kural olarak benimsenen bir örneğe uymayan biçimler için kullanılır. Bak. ***aykırılık***.

sapma (Alm. *Abweichung,* Fr. *écart,* İng. *deviance).* Bir dilin konuşan bireylerin uydukları kuralların dışına çıkan her türlü kullanımı. Kimi araştırmacılar, sapma olgusunu bir biçem olgusu olarak değerlendirir.

sarma uyak Bak. ***uyak***.

Saussure, Ferdinand de (1857-1913). Çağdaş dilbilimin kurucusu İsviçreli dilbilimci. Dilbilimde *dizge*lere ya da *yapı*lara yöneliş dönemini başlatan Saussure, dilin iç gerçekliğinin ele alınmasını önermiş, *dil/söz* ve *eşsürem/artsürem* ayrımlarının yapılmasını zorunlu görmüştür: Dilbilimin konusunu, kişisel nitelikli sözden ayrılan ve toplumsal yönüyle tanımlanan dilin oluşturduğunu vurgulayan bilgine göre dil ancak eşsürem çerçevesinde bir dizge olarak incelenebilir. *Gösteren/gösterilen* ikilisini içeren *göstergenin buyrultusal* ya da *nedensiz* olduğunu ve *uzlaşımsal* nitelik taşıdığını savunan Saussure bu öğenin *değer*ini dilin oluşturduğu dizgeden aldığını da ortaya koymuştur. *Ayrılıklar*a ve *karşıtlıklar*a dayanan dizge, dilin işleyişine yön veren *dizimsel/çağrışımsal* (daha sonraki dilbilimcilerde *dizisel) bağıntılar*la belirlenir. Bu bağıntılar dilin *düzeneğ*ini ortaya koyar. Yatay ya da dizimsel eksen, gösterenin *çizgiselliğ*inden kaynaklanır. Tüm Saussure düşüncesi şu yargıda en özlü anlatımını bulur: "Dil bir töz değil, bir biçimdir". Öte yandan, bu büyük kuramcının özgün görüşlerinden biri de göstergebilime iliş-

kindir: Saussure, dilbilimi, ele aldığı konu (toplumsal nitelikli dil) bakımından, kurulmasını öngördüğü genel bir göstergebilime bağlarken, yöntem ve işlemler açısından da dilbilimin göstergebilime kılavuzluk edeceğini belirtir. Saussure'ün, *Cours de linguistique générale* (Genel Dilbilim Dersleri) [1916] adlı temel yapıtı, izleyicilerinden Ch. Bally ve A. Sechehaye'nin, 1906-1907, 1908-1909 ve 1910-1911 öğretim yıllarında Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslerin notlarını derleyerek oluşturdukları bir yapıttır ve Cenevre Okulu dışında, Prag Dilbilim Çevresi'ni, Kopenhag Okulu'nu ve daha başka birçok yapısal dilbilim akımını büyük ölçüde etkileyerek XX. yüzyıl dilbilimine yön verdiği gibi, günümüzde büyük bir canlılık gösteren işlevsel dilbilim üzerinde etkisini güçlü bir biçimde duyurmakta olan Saussure dilbiliminin elkitabıdır. *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (Hint-Avrupa Dillerinde Ünlülerin İlk Dizgesi Üstüne İnceleme) [1879], *De l'Emploi du génitif absolu en sanscrit* (Sanskritçe'de Salt Tamlayan Durumunun Kullanımı) [1881] adlı yapıtları da dilbilime yeni bakış açıları getiren Saussure, XX. yüzyılda tüm insan bilimlerini yenileyen yapısalcılığın en büyük öncüsüdür. Toplum yaşamını geniş bir ilişkiler ağı, çeşitli düzeylerde iletişim sağlayan anlamlı birimlerin kurduğu bir çevrim olarak ele alan bilgin, dili bu bütün içindeki yerine oturtmuş, nerede anlamlı birim varsa, orada dilbilim yönteminin geçerli olmasını sağlamıştır.

sayı (Alm. *Numerus,* Fr. *nombre,* İng. *number).* Birçok dilde tekliği çokluktan ayırt etmeye yarayan dilbilgisi ulamı. Tekil, ikil, üçül... ve çoğul, sayı ulamını oluşturur.

sayı adı (Alm. *Numerale, Zahlwort,* Fr. *nom de nombre,* İng. *numeral).* Sayı kavramı içeren ad (örn. *bir, iki, üç...).* Türkçe'de sayı adları asıl sayılar (örn. *bir, iki, üç),* sıra sayıları (örn. *onuncu, yüzüncü, binincı),* üleştirme sayıları (örn. *ikişer, onar, yüzer),* kesir sayıları (örn. *beşte bir, yüzde beş, binde üç)* gibi türlere ayrılır.

sayı sıfatı (Alm. *Zahladjektiv,* Fr. *adjectif numéral,* İng. *numeral adjective).* Sayı kavramı içeren sıfat (örn. *on yıl, ikinci gün, birer kişi* dizimlerindeki *on, ikinci, bi-*

rer sözcükleri). Asıl sayı sıfatları adların sayısını (örn. *birer kişi),* kesir sayı sıfatları adların kesirli biçimde sayısını (örn. *dörtte üç pay),* sıra sayı sıfatlarıysa adların sırasını (örn. *ikinci gün)* belirtir.

saymaca (Alm. *konventional, konventionell,* Fr. *conventionnel,* İng. *conventional).* Anlamı doğal bir ilişkiden kaynaklanmayan, toplumsal bir anlaşmanın, bireyler arası üstü kapalı bir uzlaşmanın ürünü olan. *(Uzlaşımsal* da denir.) Dil göstergelerini oluşturan gösterenle gösterilen arasındaki bağ, herhangi bir nedenlilik taşımadığından salı saymaca niteliklidir.

Schleicher, August (1821-1868). Alman dilbilimcisi. Hint-Avrupa dilleri üzerinde çalıştı. Dilbilimi bir doğa bilimi biçiminde ele alarak dili canlı bir varlık gibi incelemeye yöneldi, uzun süre de etkili oldu. Dilin toplumsal bir olgu niteliği ortaya konulunca (özellikle Whitney, Saussure gibi dilbilimcilerce), Schleicher'in görüşleri geçerliğini yitirdi. Schleicher'in *Kompendium der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı Kısa Dilbilgisi) [1861] adlı yapıtı karşılaştırmalı dilbilime başlıca katkıları arasında yer alır.

seçimlik dönüşüm (Alm. *fakultative Transformation,* Fr. *transformation facultative,* İng. *optional transformation).* N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının ilk aşamasında, zorunlu dönüşüme karşıt olarak, konuşucunun uygulayıp uygulamamakta özgür olduğu dönüşüm. Edilgen dönüşüm seçimlik dönüşümlerdendir.

seçme (Alm. *Auswahl, Selektion,* Fr. *choix, sélection,* İng. *choice, selection).* Konuşucunun söylemini oluştururken, aynı diziye ilişkin seçeneklerden birini yeğlemesi; aynı dizideki öğelerden birini kullanma eylemi. Seçme, dizisel boyuttaki öğelerin dizimsel boyuta katılmasından önceki aşamadır.

seçme kısıtlaması (Alm. *Selektionsbeschränkung,* Fr. *restriction de sélection,* İng. *selectional restriction).* Seçme eylemine dilin getirdiği kısıtlama.

seçme kuralları (Alm. *Selektionsregeln,* Fr. *règles de sélection,* İng. *selection rules).* Birimlerin kullanılmasına yön veren anlamsal kurallar. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde önemli bir yer tutan seçme kuralları, bir

öğeyle aynı tümcede yer alan öbür öğeler arasındaki bağdaşma sorunuyla ilgilidir. Örneğin *duvar* sözcüğü *gülmek* eyleminin öznesi olamaz.

selenli (Alm. *Sonant,* Fr. *sonante,* İng. *sonant).* Havanın geçişi sırasında oluşturulan engelin en aza indiği, bu nedenle de ünlülere yaklaşan genizsil ünsüzlerin, akıcıların, titreklerin, yarı ünlülerin ortak adı.

selensiz (Alm. *Konsonant,* Fr. *consonante,* İng. *consonant, unsyllabic).* Selenlilere karşıt olarak, sürtüşmeli ve kapantılılara verilen ad.

sentagma Bak. ***dizim.***

sert ünsüz (Alm. *Fortis,* Fr. *consonne forte,* İng. *strong consonant).* Ağız örgenlerindeki kasların gergin durumunda ve ağız yolundan geçen havadaki basıncın artmasıyla gerçekleşen ünsüz (örn. [k]).

ses 1. (Alm. *Laut, Phon,* Fr. *son, phone,* İng. *sound, phone).* Kulağın algıladığı titreşim. 2. (Alm. *Stimme,* Fr. *voix,* İng. *voice).* Akciğerlerden gelen havanın etkisiyle sesleme örgenlerinde oluşan titreşim.

ses aygıtı (Alm. *Sprechapparat,* Fr. *appareil vocal, appareil phonatoire,* İng. *vocal apparatus).* Ses örgenleriyle bunlara ilişkin kasların tümüne verilen ad. Bak. ***ses örgenleri.***

sesbenzeşimi (Alm. *Paronomasie,* Fr. *paronomase,* İng. *paronomasia).* Birbirine yakın sesler içeren sözcüklerin sıralanışından doğan uyum. Örneğin *Az gitti uz gitti, dere tepe düz gitti* sözünde sesbenzeşimi vardır.

sesbilgisel (Alm. *phonetisch,* Fr. *phonétique,* İng. *phonetic).* 1. Sesbilgisine ilişkin olan. 2. Seçil.

sesbilgisi (Alm. *Phonetik, Lautlehre,* Fr. *phonétique,* İng. *phonetics).* Bildirişim açısından taşıdıkları özellikleri ya da işlevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri somut gerçeklikleri içinde, oluşturulmaları, aktarılmaları ve algılanmaları bakımından inceleyen dal. Sesbilgisini sesbilimle karıştırmamak gerekir. Sesbilgisi, uzun süre "sesleri ele alan bilim" niteliği taşımış, XX. yüzyılda sesbilimin kurulmasından sonra sesleri daha çok doğa bilimlerindeki yöntemlerle ele alan dal olarak görülmeye başlanmış, sesbilim alanındaysa dilbilim yöntemleri geçerli sayılmıştır. N. Trubetskoy, F. de Saussure'ün dil/söz ayrımından yola çıkarak, sesbilgisini söz, sesbilimiyse dil alanında işlem yapan

dallar olarak görmüştür. A. Martinet'ye göre sesbilim, sesleri belli bir dilde yerine getirdikleri işlev açısından ele alır; sesbilgisiyse, sesleri herhangi bir dile bağlı kalmadan inceler. Sesbilgisi, olguları ele alış türüne, kullandığı yöntemlere göre kendi içinde birçok alana ayrılır. *Söyleyiş sesbilgisi* ya *da fizyolojik sesbilgisi* ses aygıtının anatomisini, sesleme örgenlerinin devinimlerini inceler. *Fiziksel* ya da *akustik sesbilgisi,* seslerin havanın titreşimleriyle konuşucudan dinleyiciye aktarılışı sırasında ortaya çıkan olguları ele alır. *İşitsel sesbilgisi* seslerin duyuluşu, algılanışı ve bununla ilgili çeşitli olgular üstünde durur. *Deneysel sesbilgisi* seslerin çıkarılışını, aktarılışını ve algılanışını çeşitli araçlar kullanarak inceler, yalın gözlemin ulaşamadığı özellikleri saptar. *Genel sesbilgisi,* bütün dillerdeki ses gerçekleşmelerini inceler. *Karşılaştırmalı sesbilgisi,* iki ya da daha çok sayıda dili, sesleri açısından karşılaştırır. *Tarihsel, evrimsel* ya da *artsüremli sesbilgisi,* seslerin zaman içinde geçirdikleri değişimleri belirler. *Betimsel, dural* ya da *essüremli sesbilgisi*yse, sesleri belli bir evrede, zaman etkenini işe karıştırmadan ele alır. *Birleşimsel sesbilgisi,* seslerin bağlam içindeki konumlarına göre birbirini etkilemesini inceler. *Düzeltici sesbilgisi,* dil deneyliklerinde ya da derslikte yabancı bir dille ilgili söyleyiş bozukluklarını özel yöntem ve uygulamalarla düzeltmeyi amaçlar.

sesbilim (Alm. *Phonologie,* Fr. *phonologie,* İng. *phonology, phonemics).* Sesleri bildirişimdeki işlevleri açısından inceleyen dilbilim dalı. Kimi dilbilimcilerin (B. Malmberg) *işlevsel sesbilgisi* diye adlandırdıkları sesbilim, özellikle J. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure gibi bilginlerden esinlenen Prag Dilbilim Çevresi'nde oluşmuştur. Bak. ***Prag Okulu***. N. Trubetskoy, Saussüre'ün dil/söz ayırımından yola çıkarak, sesbilgisini söz, sesbilimiyse dil alanında işlem yapan dallar olarak görmüştür. A. Martinet'ye göre sesbilim, sesleri belli bir dilde yerine getirdikleri işlev açısından ele alır; sesbilgisiyse herhangi bir dile bağlı kalmadan inceler. Sesbilim -özellikle Prag Okulu'nun geleneğini sürdüren akımlarda- iki bölüme ayrılır: Sesbirimleri inceleyen *sesbirimbilim* ve bürünü inceleyen *bürünbilim.* Amerikan Okulu davranışçılığın etkisiyle değiştirim

ve yansızlaşma kavramlarını bir yana bırakarak bütünleyici dağılım kavramını kullanmıştır. Kopenhag Okulu'ysa, her türlü tözcülüğe karşı çıkarak biçimselleştirmeye ağırlık vermiştir. Sesbilgisi gibi sesbilim de kendi içinde birçok alana ayrılır. Bunlardan *genel sesbilim*, bütün dillerin sesbilimsel dizgeleriyle bunların işleyiş yasalarını inceler. *Ayrımsal sesbilim* iki ya da daha çok dilin sesbilimsel dizgelerini ele alır, ayrılık ve benzerliklerini saptar. *Tarihsel* ya da *artsüremli sesbilim* sesbilimsel dizgelerin evrimini, bir dil durumundan öbürüne geçişte ortaya çıkan değişimleri belirler. *Betimsel* ya da *eşsüremli sesbilim* bir dilin belli bir evresinde yer alan sesbilimsel dizgeyi inceler. Bu alanların dışında dağıtımcılığa bir tepki olarak gelişen ve sesbilimi dilbilgisine katma çabasından kaynaklanan *üretici sesbilim* vardır. Bak. ***üretici sesbilim***.

sesbilimsel (Alm. *phonologisch*, Fr. *phonologique*, İng. *phonological*). Sesbilime ilişkin, sesbilimle ilgili olan.

sesbilimsel bileşen (Alm. *phonologische Komponente*, Fr. *composante phonologique*, İng. *phonological component*). Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, sözdizimsel bileşende üretilmiş olan soyut biçimlerin yüzeysel yapıda nasıl seslendirileceğini belirleyen bileşen. Bak. ***anlamsal bileşen***, ***sözdizimsel bileşen***.

sesbilimsel çevriyazı (Alm. *phonologische Transkription*, Fr. *transcription phonologique*, İng. *phonological transcription*). Yalnızca işlevsel ses olgularını, bir başka deyişle sesbirim ve bürünbirimleri gösteren çevriyazı. (*Geniş çevriyazı* da denir.) Sesbilimsel ya da geniş çevriyazıda değişkeler belirtilmez; birçok durumda yalnız üstsesbirimleri göstermek yeterlidir. Çevriyazısı yapılan sesbirim ya da gösteren birbirine koşut iki eğik çizgi içine alınır (/ /).

sesbirim (Alm. *Phonem*, Fr. *phonème*, İng. *phoneme*). En küçük ayırıcı, kesintili, işlevsel, karşıtlığa dayanan, sesbirimciklerden oluşan ve ikinci eklemlilik düzenine bağlanan birim. Sesbilimciler, bir dilde anlamı değişik iki bildiriyi ayırt etmeye yarayan ses öğeleri bulunduğu görüşünden yola çıkarak en küçük çiftlere uygulanan değiştirim işlemiyle, kendi başına anlamı olmayan sesbirim ya da ayırıcı birime ulaştılar. Sesler aracılığıyla gerçekleşen sesbirimler her dilde sayıca sı-

mrlıdır. Ortalama olarak dillerde 20-40 arasında sesbirim vardır. En az sesbirim Tahiti dilinde saptanmıştır (14). Genel ortalamanın çok üstüne çıkan diller de vardır: Kullanım dışı kalmak üzere olan Ibıhca, Marji, vd.

sesbirimbilim (Alm. *Phonematik, Phonemik,* Fr. *phonématique,* İng. *phonematics, phonemics).* Sesbirimleri ya da parçasal ses birimlerini çeşitli açılardan (bölümleme, belirleme, sınıflandırma) inceleyen sesbilim dalı.

sesbirimcik (Alm. *distinktives Merkmal,* Fr. *phème,* İng. *distinctive feature).* Sesbirimi oluşturan ayırıcı özelliklerin her biri. örneğin /b/ sesbirimi "çiftdudaksıl" ve "titreşimli" sesbirimciklerinden oluşur.

sesbirimcik demeti (Alm. *Bündel distinktiver Merkmale,* Fr. *phémème,* İng. *bundle of distinctive features).* Bir sesbirim oluşturan ayırıcı özellik ya da sesbirimciklerin tümü. Sesbirimcik demeti sesbirim olarak gerçekleşir.

sesbirimsel değişke (Alm. *Allophon,* Fr. *allophone,* İng. *allophone).* Bir sesbirimin birleşimsel değişkesi.

sesçil (Alm. *phonetisch,* Fr. *phonétique,* İng. *phonetic).* Sesle ilgili olan, sese ilişkin olan. Bak. ***sesbilgisel²***.

sesçil abece (Alm. *phonetisches Alphabet,* Fr. *alphabet phonétique,* İng. *phonetic alphabet).* Çevriyazıda kullanılan abece. Sesçil abeceye yön veren temel ilke, her ses için tek biçim olması, her biçimin de bir tek sesi göstermesidir. Dilbilimsel işlevi ister olsun, ister olmasın, bütün ses olgularının gösterilmesi gerektiğinde köşeli ayraç kullanılır: [ ]; salt dilbilimsel nitelikli öğeler belirtilirken eğik çizgilere başvurulur: //. Bunlardan birincisi sesçil çevriyazıda, ikincisiyse sesbilimsel çevriyazıda yer alır. En ünlü sesçil abece 1888' de Uluslararası Sesbilgisi Derneği'nin benimsediği "Uluslararası Sesçil Abece"dir. Bu abece, H. Sweet'in çalışmalarına dayanan P. Passy tarafından oluşturulmuş, daha sonra da çeşitli katkılarla günümüze dek geliştirilmiştir. Uluslararası Sesçil Abece, Yunan ve Latin abecelerinden kaynaklanan öğelerin yanı sıra, dilbilimcilerce oluşturulmuş çeşitli simgeleri kapsar.

sesçil çevriyazı (Alm. *phonetische Transkription,* Fr. *transcription phonetique,* İng. *phonetic transcription).*

Bir dildeki sesleri tüm söyleniş özellik ve ayrıntılarıyla gösteren çevriyazı. *(Dar çevriyazı* da denir.) Sesçil ya da dar çevriyazıda gösterilen biçimler köşeli ayraç ([ ]) içine alınır.

sesçil yazı (Alm. *phonetische Umschrift, Lautschrift,* Fr. *écriture phonétique,* İng. *phonetic script).* Sözcük öğelerini ya da sesleri belirten, soyut nitelikli göstergelerden oluşan yazı türü. Sesçil yazılar abecesel de, seslemsel de olabilir. Abecesel sesçil yazılarda öğeler sesleri, seslemsel yazılardaysa seslemleri belirtir. Bak. ***görüntüsel yazı, kavramsal yazı.***

ses değişimi (Alm. *Lautwandel, Lautwechsel,* Fr. *changement phonétique,* İng. *phonetic change).* Bir dilin evrimi sırasında çeşitli nedenlerle ve türlü biçimlerde seslerin geçirdiği değişim. Örneğin *ingek, öpke, men* ses değişimi sonucu *inek, öfke, ben* olmuştur. Ses değişimleri yavaş yavaş gerçekleşir. Belli bir alan ve süre içinde belirli bir sesin belli durumda bulunduğu tüm sözcükleri etkileyen değişimler, özellikle en az çaba yasası, ayrılım, ayrımlaşma, benzeşim, göçüşme gibi mekanik nedenlerden kaynaklanır. R. Rask, J. Grimm gibi bilginlerin, değişimlerin birtakım düzenlilikler sunduğunu göstermesinden sonra, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ses değişimlerinin "değişmez" yasalara bağlı olduğu görüşü (H. Paul) egemen olmuş, yasalara uymayan biçimler aktarma olgusunun yanı sıra örneksemeyle açıklanmıştır. Çağımızdaysa "yasa" yerine "değişim eğilimleri"nden söz edilmek-

ses düşmesi (Alm. *Ausstossung, Schwund,* Fr. *chute,* İng. *disappearance).* Bir ses ya da ses öbeğinin sözcük başında, içinde ya da sonunda söylenmez olması. Bak. ***önses düşmesi, içses düşmesi, sonses düşmesi.***

seslem (Alm. *Silbe,* Fr. *syllabe,* İng. *syllable).* Bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği. Örneğin *kapı* sözcüğünde iki seslem vardır: *Ka-pı. (Hece* de denir.) Seslem, söz zincirindeki her türlü ses dizilişinin temel yapısını oluşturur. Bu yapının özü ünlülerle ünsüzlerin aykırılık ilişkilerine indirgenebilir. Her dilde bulunan açık seslemler, ünlüyle biter; kapalı seslemlerse ünsüzle son bulur. Seslem, dizemin ölçü birimidir.

seslemaltı (Alm. *More*, Fr. *more*, İng. *mora*). Bir seslemden daha kısa bir süre kaplayan bürünsel birim.

sesleme (Alm. *Phonation, Lautbildung*, Fr. *phonation*, İng. *phoniation*). Dilsel sesleri çıkarma, oluşturma. Sesleme, konuşma ediminin temelini oluşturur ve fizyolojinin yanı sıra sinir dizgesiyle de yakından ilgili süreçler içerir. Solunum edimiyle güç kaynağında oluşturulan soluk, ses tellerinin titreşimiyle elde edilen ses, çeşitli boşlukların (boğaz, ağız boşluğu, geniz boşluğu, dudak boşluğu) tınlatıcı işlevini yerine getirmesi ve bütün düzenin uyumlu biçimde işleyişini sağlayan sinir dizgesinin etkisi bu düzlemde göz önünde tutulacak başlıca olgulardır.

sesleme aygıtı Bak. ***ses aygıtı***.

sesleme örgenleri Bak. ***ses örgenleri***.

seslemleme (Alm. *Syllabierung*, Fr. *syllabation*, İng. *syllabication*). Söz zincirindeki ses dizilişlerini seslemlere ayırma. *(Heceleme* de denir.)

seslemsel (Alm. *silbisch*, Fr. *syllabique*, İng. *syllabic*). Sesleme ilişkin olan, seslem özelliği taşıyan.

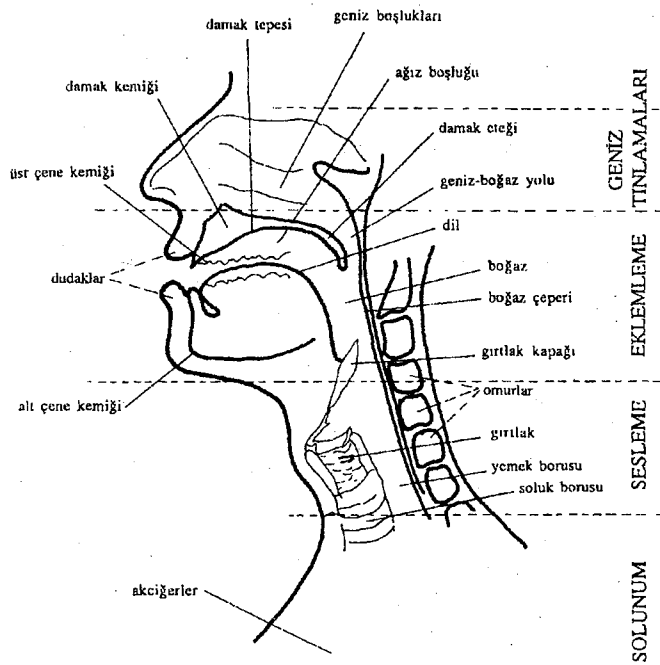
seslemsel yazı (Alm. *Silbenschrift*, Fr. *écriture syllabique*, İng. *syllabic writing*). Sesleri göstermeyip seslemleri belirtmekle yetinen sesçil yazı türü. Örneğin, Fenike yazısı, seslemsel yazı türüne bağlanır.

seslem yutumu (Alm. *Haplologie, Silbenschichtung*, Fr. *haplologie, hapaxépie*, İng. *haplology*). Bir sözcükteki bir seslemin söylenmemesiyle ortaya çıkan değişim; seslem düşmesi (örn. *cumaertesi* > *cumartesi*).

seslenim (Alm. *Anrede*, Fr. *apostrophe*, İng. *apostrophe*). Sözbilimde, anlatıyı keserek birine ya da kişileştirilmiş bir nesneye seslenme. *(Yönenme* de denir.)

seslenme durumu (Alm. *Vokativ*, Fr. *vocatif*, İng. *vocative*). Söz yöneltme kavramı içeren ad durumu. Örneğin Latince'de seslenme durumu, ikinci ad çekimine bağlanan kimi eril sözcüklerde özel bir ekle *(-e)* belirtilir.

ses örgenleri (Alm. *Sprechorgane*, Fr. *organes de la parole*, İng. *organs of speech*). Seslemeyi sağlayan akciğerler, gırtlak, ağız, dil, vb. ile bunları yöneten kaslar. *(Sesleme örgenleri, konuşma örgenleri* de denir.) Bak. s.172.

SES ÖRGENLERİ

(Kesitsel Görünüm)

sestürem (Alm. *Anaptyxe*, Fr. *anaptyxe*, İng. *anaptyxis)*. Bir sözcükte söyleyişi kolaylaştırıcı bir sesin, genellikle de bir ünlünün ortaya çıkması.

ses yinelemesi (Alm. *Alliteration*, Fr. *allitération*, İng. *alliteration)*. Bir sesin ya da ses öbeğinin, aynı sözcenin birçok seslem ya da sözcüğünde yinelenmesi sonucu sağlanan uyum.

ses yolu (Alm. *Ansatzrohr, Lautrohr*, Fr. *chenal vocal, conduit vocal, canal vocal*, İng. *vocal tract)*. Ses aygıtının sesyarığı üstünde kalan bölümü.

sıfat (Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort*, Fr. *adjectif*, İng. *adjective)*. Adın niteliğini belirten ya da onu belirleyen sözcük (örn. *çalışkan çocuk* diziminde yer alan *çalışkan)*. Sıfat, ad diziminin zorunlu nitelik taşımayan öğesidir ve bu nedenle de bir yayılım özelliği taşır. Türkçe'de sıfatlar işlev ve anlam açısından niteleme ve belirtme; biçim açısındansa yalın, türemiş ve bileşik sıfatlar olmak üzere çeşitli öbeklere ayrılır.

sıfatlaşma (Alm. *Adjektivierung*, Fr. *adjectivisation, adjectivation, adjectivalisation*, İng. *adjectivisation)*. Sıfata dönüşme. Bak. ***sıfatlaştırma***.

sıfatlaştırıcı (Alm. *Adjektivierungssuffix*, Fr. *adjectivisateur, adjectivateur*, İng. *adjectiviser)*. Anlamlı bir birimi, adlar sınıfından sıfatlar sınıfına geçiren biçimbirim (örn. *yapısal* birimindeki *-sal* soneki).

sıfatlaştırma (Alm. *Adjektivierung*, Fr. *adjectivisation, adjectivation, adjectivalisation*, İng. *adjectivisation)*. Ad nitelikli bir öğeyi sıfata dönüştürme. Örneğin, *sesbilim [kuramı]* diziminde *sesbilim* sıfatlaştırma sonucu *sesbilimsel [kuram]* olur.

sıfat tamlaması Bak. ***tamlama***.

sıfır biçimbirim (Alm. *Nullmorphem*, Fr. *morphème zéro*, İng. *zero morpheme)*. Bir dizgede biçimsel ya da anlamsal ayırıcı özellik belirtisi taşımayan bir öğenin ayırıcı niteliği. Örneğin, *gelirim, gelirsin, gelir...* dizisinde *gelir* sıfır biçimbirimiyle nitelenir.

sıfır sesbirim (Alm. *Nullphonem*, Fr. *phonème zéro*, İng. *zero phoneme)*. Bir sesbirimle aynı çevrede karşıtlaştığı varsayılan "bulunmayan" sesbirim.

sıklık (Alm. *Frequenz*, Fr. *fréquence*, İng. *frequency)*. Belli uzunlukta bir konuşma ya da yazıda aynı dilsel

olgu ya da birimin gerçekleşme sayısı. Sıklık, kullanılabilirlik kavramıyla birlikte yabancı dil öğretimi alanında öğretilecek öğelerin belirlenmesine ve aşamalanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Yabancı dil öğretimi dışında sözlük çalışmalarının yanı sıra, biçembilim incelemelerinde de bu kavramdan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Sıklık incelemeleri tüm dil birimlerine uygulanmaktadır: Sesbirimler, sözlükbirimler, sözdizimsel yapılar, vb. Dildeki sözcüklerin yazıda ve konuşmada eşit olarak dağılmadığını gözlemleyen, kimi öğelerin diğerlerine oranla daha sık kullanıldığının bilincine varan araştırmacılar, birçok dilde sözcüksel sıklık dizelgeleri oluşturmuşlardır. Bu çalışmalar özellikle dil öğretimi konusunda yararlı olmuş, yöntemlerin geliştirilmesini sağlamıştır. Bir dildeki sözlüksel öğeler açık bir dizelge oluşturur. Her gün dile, çeşitli nedenlerle yeni sözlükbirimler katılır. Bu yüzden hiçbir dilde söz varlığı kesin bir nicel saptamaya olanak sağlamaz. Bir dili konuşan kişiler genel sözlükteki birimlerin ancak çok kısıtlı sayıda öğe içeren bir bölümüyle tüm bildirişim eylemlerini gerçekleştirirler. Her konuşucunun kendine özgü, kişisel bir sözlüğü, söz dağarcığı vardır. Bu kişisel sözlük bireyin edinç düzleminde yer alan, anlayıp kullanabileceği gücül öğeleri kapsar. Ancak belli koşullara bağlı bildirişim durumlarında, bir betik ya da bütüncede gerçekleştirdiği öğelerse kişinin sözlükçesini oluşturur. Kişisel sözlükte yer alan kimi öğeler gücül öğelerdir; söylemde yer alma olasılıkları son derece zayıftır. Sözlükçe edim düzleminde yer alır, bir betik ya da bütünceye bağlanır; kişisel sözlüğün bir altbölümünü oluşturur.

sınıf (Alm. *Klasse,* Fr. *classe,* İng. *class).* 1. Ortak özellikler sunan öğeler bütünü. 2. Dağıtımsal dilbilimde, belli bir bağlamda bir öğenin yerini alabilecek öğelerin bu öğeyle birlikte oluşturduğu bütün.

sınıfbirim (Alm. *Klassem,* Fr. *classème,* İng. *classeme).* Türsel anlambirimcikler bütünü (B. Pottier). Gücülbirim ve kavrambirimden ayrı olarak, bir anlamlı öğenin bir sınıfa bağlı olduğunu gösteren sınıfbirim sürekli nitelik taşıyan bir anlambirimcik kümesidir. Bak. ***kavrambirim, gücülbirim.***

sınıflandırma (Alm. *Klassifikation, Klassifizierung, Taxonomie,* Fr. *classification, taxinomie,* İng. *classification, taxonomy).* Dil birimlerini dağılımsal, anlamsal, biçimbilimsel, sözdizimsel, vb. özelliklerine göre sınıflara ayırma.

sınıflandırmacı (Alm. *taxonomisch,* Fr. *taxinomique,* İng. *taxonomic).* Sınıflandırma yapmaya yönelik, araştırma verilerini sınıflandırmayı amaçlayan yaklaşımları belirtir.

sınırlandırma (Alm. *Begrenzung, Eingrenzung,* Fr. *délimilation,* İng. *delimitation).* Değiştirim yoluyla söz zincirini en küçük birimlere ayırma işlemi.

sınırlayıcı (Alm. *Grenzsignal,* Fr. *démarcatif,* İng. *demarcative).* Gösterenlerin başlangıç ya da bitiş sınırlarını belirten sesçil ya da bürünsel olgular için kullanılır. Vurgu kimi dillerde sınırlayıcı bir işlev yerine getirir.

sıra (Alm. *Reihe,* Fr. *série,* İng. *series).* Aynı ayırıcı özelliği içeren ve ses yolu üstünde sıralanan ünsüz sesbirimlerin oluşturduğu bütün. Örneğin Türkçe'deki [b], [v], [d], [z], [c], [g] sesbirimleri titreşimli olduklarından bir sıra oluştururlar. Sıra kavramı eklemleme biçimine bağlıdır.

sıralayıcı diller (Alm. *anreihende Sprachen,* Fr. *langues juxtaposantes,* İng. *juxtaposing languages).* Dillere ilişkin tipbilimsel sınıflandırmada, dilbilgisi bağıntılarını ve ikincil kavramları, temel kavramı belirten anlambirime getirilen öneklerle anlatan diller (örn. Bantu dilleri).

sıra sayı sıfatı Bak. ***sayı sıfatı.***

sızıcı (Alm. *Spirans,* Fr. *spirante,* İng. *spirant).* Ses yolunun çok az açılmasıyla belirlendikleri için daraltılı ya da sürtüşmelilere verilen bir başka ad. Bak. ***daraltılı.*** Kimi sesbilgiciler daralmanın az olduğu, yalnızca ses akışından doğan bir soluk duyulan durumlarda sızıcı terimini yeğler. Örneğin İngilizce'deki *three* "üç" ve *then* "o zaman" sözcüklerinin başındaki sesler bu türdendir.

sızıcılaşma (Alm. *Spirantisierung,* Fr. *spirantisation,* İng. *spirantisation).* Bir kapantılının sızıcıya dönüşmesi.

sibernetik Bak. ***güdümbilim.***

silinme (Alm. *Verstummen, Schwächung,* Fr. *amuissement,* İng. *silency, weakening).* Bir sesin söylenmez duruma gelmesi ya da bu duruma yol açan seçil süreç.

silme (Alm. *Deletion, Löschung, Tilgung,* Fr. *effacement, suppression,* İng. *deletion).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, bir tümce kurucusunu ortadan kaldırma işlemi. Örneğin *Bu adam çok içki içer* yerine, silme işlemiyle *Bu adam çok içer* denilir.

simge (Alm. *Symbol,* Fr. *symbole,* İng. *symbol).* 1. Göstereniyle gösterileni arasında belli oranda nedenlilik ilişkisi kurulabilen, çoğu kez görüntüsel nitelik taşıyan, ama yine de uzlaşımsal özelliği bulunan gösterge türü. Örneğin, F. de Saussure'de tüzeyi belirten terazi bir simgedir. 2. Uzlaşımsal nitelikli ve istençli olarak kullanılan gösterge türü. Ch. S. Peirce'e göre, görüntüsel gösterge ve belirtiyle birlikte simge başlıca gösterge türlerini oluşturur. 3. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde yeniden yazım ya da dönüşüm kurallarını belirtmek için kullanılan sözcük ya da yazaçlara verilen ad. Bitimsiz, bitimli ve işlemsel simgeler birbirinden ayırt edilir. Bitimsiz simgeler a → b türünden bir yeniden yazım kuralında solda yer alabilir (Tümce [T], Ad Dizimi [AD], Eylem Dizimi [ED]), bitimli simgelerse solda yer almaz (Kip [K]); işlemsel simgeler gerçekleştirilecek işlemleri belirtir. Örneğin, + zincirleme işleminin simgesidir.

simgesel (Alm. *symbolisch,* Fr. *symbolique,* İng. *symbolic).* Simgeye ilişkin olan, simge özelliği taşıyan.

sinirdilbilim (Alm. *Neurolinguistik,* Fr. *neurolinguistique,* İng. *neurolinguistics).* Sözyitimi gibi dil sayrılıklarıyla bunlara neden olan beyindeki bozulmalar arasındaki ilişkileri inceleyen dal.

soluklu (Alm. *Aspirata, aspirierter Laut,* Fr. *aspirée,* İng. *aspirate).* Gevşeme evresinde ve bir ünlüden önce soluk sesi duyuran ünsüz. Örneğin İngilizce'de ve Almanca'da önses durumunda olan titreşimsiz kapantılılar vurgulu seslemde soluklu niteliği taşır: İng. *kin* "akrabalık".

soluk verme (Alm. *Ausatmung, Expiration,* Fr. *expiration,* İng. *expiration).* Akciğerlerdeki havayı ses yolu

aracılığıyla dışarıya atma eylemi. Dildeki seslerin büyük çoğunluğu, soluk verme sırasında oluşur.

somut ad (Alm. *Konkretum, Stoffname*, Fr. *nom concret*, İng. *concrete noun).* Soyut ada karşıt olarak, duyuların algılama alanına giren nesne ya da varlıklara verilen ad (örn. *pencere, kedi, bardak*, vb.).

sonasığımlık (Alm. *enklitisch*, Fr. *enclitique*, İng. *enclitic).* Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan öğe.

sonek (Alm. *Suffix*, Fr. *suffixe*, İng. *suffix).* Çeşitli dillerde kök, köken ya da gövdeye getirilen ek (örn. *gözlük* sözcüğünde bulunan *-lük).* Sonek genellikle bir biçimbirim olarak görülür. A. Martinet bükün soneklerinden ayırdığı ve açık dizelge oluşturduğunu savunduğu yapım soneklerini sözlükbirime yakın bulur.

sonses (Alm. *Auslaut*, Fr. *phonème final*, İng. *final phoneme).* Sözcük sonunda yer alan ses (örn. *yıl* sözcüğündeki [l]).

sonses düşmesi (Alm. *Apokope*, Fr. *apocope*, İng. *apocope).* Bir sözcüğün sonundaki sesin kullanılmaz olması (örn. *kaşlağ>kaşla*)

sontüreme (Alm. *Epithese*, Fr. *épithèse*, İng. *epithesis).* Bir sözcüğün sonunda kökensel olmayan bir sesin belirmesi (örn. Farsça *kehrüba*> Türkçe *kehribar).*

sonuç görünüşü (Alm. *resultative Aktionsart*, Fr. *aspect résultatif*, İng. *resultative aspect)* Bir edimi, daha önceki bir eylemin sonucu biçiminde sunan görünüş. Örneğin, *yaşamak* eylemi, *doğmak* eylemini içerdiğinden, sonuç görünüşü kapsamına girer.

sonünlü silinmesi (Alm. *Elision*, Fr. *élision*, İng. *elision).* Bir sözcüğün sonunda yer alan bir ünlünün bir sonraki sözcüğün başında bulunan ünlünün etkisiyle silinmesi. Örneğin, Fransızca'da *le* tanımlığı ünlüyle başlayan bir sözcükle kullanılırken sonünlü silinmesi olur: *l'enfant* "çocuk".

soru adılı (Alm. *Fragepronomen*, Fr. *pronom interrogatif*, İng. *interrogative pronoun).* Soru kavramı içeren adıl (örn. *Kim gidecek?* tümcesindeki *kim).* Türkçe'de soru adılları *(ne, neyi, neden, kim, kimi, kaça, hangisi, hangisinin*, vb.) ad soylu öğelerin özelliklerini taşır; iyelik ve ad durumu eklerini alır.

soru belirteci (Alm. *Interrogativadverb,* Fr. *adverbe interrogatif,* İng. *interrogative adverb).* Belirteçlerin, eylemleri soru yoluyla belirleyen türü (örn. *Ne yapabilir ki?* tümcesinde *ne).*

soru eki (Alm. *Fragepartikel,* Fr. *particule interrogative,* İng. *interrogative particle).* Soru kavramı içeren ek (örn. *Gelecek yıl mı gidecek?* tümcesindeki *mı).*

soru sıfatı (Alm. *Fragewort,* Fr. *adjectif interrogatif,* İng. *interrogative adjective).* Belirtme sıfatlarının adları soru yönünden belirten türü (örn. *Ne gün geliyor?* tümcesindeki *ne).*

soru tümcesi (Alm. *Fragesatz,* Fr. *phrase interrogative,* İng. *interrogative sentence).* Konuşucunun dinleyiciye bir şey sormak için kullandığı, özel öğelerin yanı sıra kendine özgü bir titremlemeyle belirlenen tümce türü (örn. *Arkadaşın gitti mi?).*

soyut ad (Alm. *Abstraktum, Begriffswort,* Fr. *nom abstrait,* İng. *abstract noun).* Somut ada karşıt olarak salt düşünsel düzleme ilişkin kavramları belirten ad (örn. *erdemlilik, özgürlük,* vb.).

soyutlama (Alm. *Abstraktion,* Fr. *abstraction,* İng. *abstraction).* Bir dizi nesne, varlık ya da olguya ilişkin olarak yalnızca genel nitelikli özellikleri göz önünde bulundurmaya dayalı işlem. Örneğin bir tümcede gerçekleşmiş sesleri sesbirimlere indirgeme bir soyutlama edimi içerir.

söylem (Alm. *Diskurs, Rede,* Fr. *discours,* İng. *discourse, speech).* 1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı. 2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. 3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce. Z. S. Harris'in tümceleri de öbür birimler gibi dağılımsal açıdan incelemeye başlamasıyla dilbilimin önünde yeni bir alan (söylem çözümlemesi) açılmıştır. Böylece tümcelerin birbirlerine eklenme kuralları araştırılmış, dağılımsal ölçütler dışında dönüşümsel ölçütler de incelemelere yön vermiştir.

söylem çözümlemesi (Alm. *Diskursanalyse,* Fr. *analyse de discours,* İng. *discourse analysis).* Tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme. Özellikle dile karşıt olarak ele alınan

söz incelemelerinden kaynaklanan söylem çözümlemesine ilişkin çalışmalar günümüzde büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Kimi araştırmacılar gösterilenleri (içeriği) incelerken, kimileri geniş bağlamlar içinde göstergeleri ele almaktadır. Özellikle konuşan bireyle ürettiği tümceler ya da sözceyle yöneldiği topluluk üstünde durulmakta, bir ürün olarak sözceyle bir üretim ya da edim biçiminde algılanan sözceleme birbirinden ayrılmaktadır. Araştırmalarda dağılımsal dilbilimle üretici-dönüşümsel dilbilgisinin yanı sıra, anlambilim ve göstergebilimden de büyük ölçüde yararlanılmaktadır.

söyleyim (Alm. *Ausdrucksweise, Redekunst,* Fr. *diction,* İng. *diction).* Konuşma ya da sözü kullanma eyleminin öğeler arasındaki bağlantıları, durakları, vurgulamayı, titremlemeyi, vb. ilgilendiren bölümü.

söyleyiş (Alm. *Aussprache,* Fr. *prononciation,* İng. *pronunciation).* Sesleme edimi sırasında seslerle bürünsel öğeleri söyleme, gerçekleştirme biçimi.

söyleyiş sesbilgisi Bak. ***sesbilgisi.***

söz (Alm. *Rede, Sprechen,* Fr. *parole,* İng. *speech).* Dilyetisinin kişisel bir istenç ve anlak eylemiyle özdeşleşen bireysel yanı. F. de Saussure'ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, toplumsal nitelikli dilden ayrı olan söz, konuşan bireyin, kişisel düşüncesini anlatmak için dil dizgesini kullanmasını sağlayan birleşimleri ve bunların dışa iletilmesini olanaklı kılan anlıksal-fiziksel düzeneği kapsar.

sözaçmazlık (Alm. *Präterition,* Fr. *prétérition,* İng. *preterition).* Sözbilimde, bir konuya değinmeyecekmiş gibi görünüp değinme, örneğin *Durumun ne denli özveri gerektirdiğini belirtmeyeceğim* türünden bir anlatımda sözaçmazlık vardır.

sözbilim (Alm. *Rhetorik,* Fr. *rhétorique,* İng. *rhetoric).* Söz sanatlarını, her şeyden önce de buluş, düzenleme, tümcedeki sözcüklerin seçilme ve sıralanması (biçem) sorunlarını, anlatım yöntemlerini uygulamaya koyma etkinliğini ele alan dal. Kökleri İ.Ö. V. yüzyıla değin gerilere uzanan, sözü belli bir amaca ulaşmak için, özellikle de dinleyenleri bir sava inandırmaya yönelik biçimde kullanma kurallarını oluşturan sözbilim Aristoteles'te, uzun süre izleyeceği doğrultuyu bulmuş, çok

geçmeden de başlıca alanlarını belirlemiştir (buluş, düzenleme, seçme-sıralama, vb.). Yüzyıllar boyunca geçirdiği evrim sonucu güzel söz söyleme kurallarına ağırlık vermeye başlayan sözbilim, yazınsal biçemi irdelemiş, sözcük seçme-sıralama ya da biçem sanatıyla özdeşleşmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyılda Batı'da rastlanan sözbilim yapıtları genellikle değişmeceleri sunmakla yetinir. Günümüzde bu dal, dilbilimin, biçembilimin, söylem çözümlemesi çalışmalarının etkisiyle büyük bir canlılık göstermeye başlamıştır.

sözce (Alm. *Äusserung,* Fr. *énoncé,* İng. *utterance).* Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözceleme edimiyle ortaya çıkan söylem. Tümce, sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu türlü bir işlemden önce belirlenen bir bütündür. Üretici dilbilgisi sözceyi, bir edim olgusu biçiminde yorumlayarak edinç olgusu saydığı tümceye karşıt bir kavram olarak ele alır; kimi dilbilimcilerse sözceyi tümce ya da birbirini izleyen tümceler bütünü olarak görür.

sözceleme (Alm. *Äusserung,* Fr. *énonciation,* İng. *enunciation).* Sözce üretme edimi; bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi. Sözceleme kuramları dili bir edim olarak kavramaya çalışmakta, sözceyi salt göndergesel işlevi dışında, konuşucunun edimiyle özdeşleşmesi ve dinleyicide bir etki yaratması açısından ele almaktadır. Adıllar, yer ve zaman belirteçleri, vb. ancak sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır (E. Benveniste, R. Jakobson).

sözcük (Alm. *Wort,* Fr. *mot,* İng. *word).* Bir ya da birden çok sesbirimin oluşturduğu, yazıda iki boşluk arasında yer alan, çoğu kez anlamsal bir birim oluşturan, söylemde belli bir biçimsel birlik sunan, çeşitli dizimsel kullanımlarında biçimce ya hiç değişmeyen ya da -bükünlerde olduğu gibi- bir bölümüyle değişim gösteren eklemli ses ya da sesler öbeği. Örneğin *Çocuk gitti* tümcesinde iki sözcük, üç anlambirim *(çocuk, git-, -ti)* vardır. Çağdaş dilbilimcilerin çoğu sözcüğün kesin nitelikli bir dil birimi olmadığını savunmakta ve onun yerine, duruma göre, anlambirim, dizim, birleşkebirim kavramlarını kullanmaktadırlar.

sözcük ailesi (Alm. *Wortfamilie,* Fr. *famille de mots,* İng. *family of words).* Aynı kökten türeme sözcükler bütünü.

sözcükbilim Bak. ***sözlükbilim.***

sözcük dağarcığı (Alm. *Wortschatz,* Fr. *vocabulaire,* İng. *vocabulary).* Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü.

sözcük türü (Alm. *Wortart,* Fr. *partie du discours,* İng. *part of speech).* Nitelikleri, biçimleri, işlevleri açısından geleneksel olarak sözcüklerin ayrıldıkları ulamların her biri. Türkçe'de sözcükler sekiz türe ayrılır: Ad, sıfat, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, eylem, ünlem. Bulanık ölçütlere dayanan sözcük türü kavramı yerine, XX. yüzyıl dilbiliminde biçimsel sınıf, dağılımsal sınıf, işlevsel sınıf, vb. kavramlan yeğlenmektedir.

sözcük yapımı (Alm. *Wortbildung,* Fr. *formation de mots,* İng. *word formation).* Türetme ya da bileştirme yoluyla sözlükbirimlerden yeni birimler yaratılmasını sağlayan dilsel üretim süreçlerinin tümü.

sözdizim (Alm. *Syntax,* Fr. *syntaxe,* İng. *syntax).* 1. Tümcelere ilişkin olguların, tümce düzeyinde dilsel birimler arasında kurulan bağıntıların tümü. 2. Tümcebilim, tümceyi inceleyen dal.

sözdizimsel (Alm. *syntaktisch,* Fr. *syntaxique, İng. syntactic).* 1. Sözdizime ilişkin, sözdizimle ilgili olan. 2. Tümcebilime ilişkin, tümcebilimle ilgili olan.

sözdizimsel bileşen (Alm. *syntaktische Komponente,* Fr. *composante syntaxique,* İng. *syntactic component).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapı biçimlerinin oluşturulduğu temel bileşen. Bak. ***anlamsal bileşen, sesbilimsel bileşen.***

sözdizimsel yadsımlık (Alm. *Solözismus,* Fr. *solécisme,* İng. *solecism).* Sözdizimsel nitelikli yanlışlık, aykırı kullanım.

sözdüzeltim (Alm. *Orthophonie,* Fr. *orthophonie,* İng. *orthophony).* Söyleyiş bozukluklarını düzeltmeye yönelik sağaltım.

söz edimi (Alm. *Sprechakt,* Fr. *acte de parole,* İng. *speech act).* Belli bir konuşucunun belirli bir durumda söz ya da sözce üretmesi.

sözlü dil (Alm. *gesprochene Sprache,* Fr. *langue parlée, langue orale,* İng. *spoken language).* Yazı diline karşıt olarak, gündelik konuşmalarda kullanılan dil. *(Konuşma dili* de denir.) Yazı dilinde kullanılan biçimlerle sözlü dildekiler çoğu kez örtüşmez. Dil incelemelerinde yazı dilinden sözlü dile yöneliş, XX. yüzyıl dilbiliminin başlıca özellikleri arasında yer alır. Dil öğretiminde de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sözlü dile yönelik betimlemeler çeşitli yöntemlerin temelini oluşturmuştur.

sözlük 1. (Alm. *Lexikon, Wörterbuch,* Fr. *dictionnaire, lexique,* İng. *dictionary, lexicon).* Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dilbilgisi ulamları, eşanlamlıları, vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt. Ekinsel nesneler olan sözlükler kesintisiz bir okuma için değil, gereksinim duyulan durumlarda başvuruda bulunmak için hazırlanır. "Çokdilli" (genellikle "ikidilli") sözlüklerle "tekdilli" sözlükler birbirinden ayırt edilir. Bir başka önemli ayrım da "nesne sözlükleri"yle (ansiklopediler) "sözcük sözlükleri"ne ilişkindir (B. Quemada). Kapsamlarına, eşsüremli ya da artsüremli bakış açısının ağırlık taşımasına göre sözlükler arasında ayrım yapılır. 2. (Alm. *Lexikon, Wortschatz,* Fr. *lexique, vocabulaire,* İng. *lexicon, vocabulary).* Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümü. Buradaki anlamıyla sözlük, dilbilgisine karşıt olarak sürekli biçimde yeni birimlerin katıldığı, bu arada kimi birimlerin de kullanım dışı kaldığı açık bir dizelge oluşturur. Kimi dilbilimciler, dil düzeyindeki sözlükle, kişisel kullanımda gerçekleşen birimlerin oluşturduğu sözlüğü birbirinden ayırır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı (N. Chomsky) sözlüğü dilbilgisinin temel bileşenlerinden biri sayar. Bu anlayışa göre derin yapıyı üreten temel bileşen ya da taban, yeniden yazım kurallarını içeren ulamsal bileşenle sözlüğü kapsar. Yeniden yazım işlemi dizimsel belirticiyi elde etmeyi sağlar, sözlükse her sözlüksel birimin sesbilimsel, anlamsal ve sözdizimsel özelliklerini sıralar.

sözlükbilgisi (Alm. *Lexikographie,* Fr. *lexicographie,* İng. *lexicography).* Sözlük yapımıyla ve bu etkinliğe ilişkin ilke, yöntem, vb. ile uğraşan uygulamalı sözlükbilim dalı. *(Sözlükçülük* de denir.) Sözlükbilgisi, sözlüğe girecek biçimleri (sözlüksel birimler; sözlükbirimler, birleşkebirimler), genellikle çekim ekleri dışında kalan dilbilgisel birimleri (biçimbirimler) belirledikten sonra bunlara ilişkin biçimbilimsel (ulamlar, birleşim olasılıkları, bağdaşma kuralları, vb.), anlambilimsel (tanımlar), kimi durumlardaysa tarihsel (köken, vb.) bilgiler verir. Birçok sözlükte tanımları örneklendiren tanık alıntılar ya da sözlükçünün ürettiği dizimler de yer alır.

sözlükbilim (Alm. *Lexikologie,* Fr. *lexicologie,* İng. *lexicology).* Bir dildeki sözlüksel birimleri, bir başka deyişle, anlambirimlerin sözlükbirim niteliği taşıyanlarıyla, dilbilgisel olmayan ve sözlükbirimler gibi işlem gören çeşitli birleşimleri (birleşkebirimler) dilbilim yöntemleriyle inceleyen, bu arada sözlük yapımının kuramsal sorunlarını ele alan dal. Saussure'cü dilbilimin en büyük özelliklerinden biri dilin bir yapı olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. Bu bakış açısı ses dizgesinin yapısal bakımdan incelenmesine yol açmış, sesbilimin kurulmasını sağlamıştır. Sesbilimden sonra dilbilimin öbür alanları da yeni görüşlerden etkilenmiş, çok daha geç olmakla birlikte, sözlükbilim de bu gidişe ayak uydurmuştur. Böylece dilin sözlük kesimini yapılaştırma çabaları incelemelerde atılım yapılmasına yol açmış, *yapısal sözlükbilim* doğmuştur. Sözlüksel alan, anlamsal alan, vb. kavramların yanı sıra sesbilim alanının örnek alınmasıyla gerçekleştirilen anlambirimcik çözümlemeleri araştırmacılara yeni olanaklar sağlamıştır. Bu arada sözlüğün toplumsal yapılarla kurduğu ilişkiler üzerinde de önemle durulmuştur (G. Matoré, J. Dubois, vb.). Kimi sözlükbilimciler *sözcük* kavramından giderek uzaklaşmışlar, sınırları daha iyi çizilmiş birimler (sözlükbirim, birleşkebirim, vb.) kullanmaya yönelmişlerdir; kimileriyse tüm sakıncalarına karşın -ve sözcüğün tartışma götürmez bir gerçeklik olduğu görüşünü benimsemeden- bu kavramla yetinmişlerdir. Sözlükbilimin *sözlüksel anlambilim* bölümü anlam sorunlarını ele alır; *sözlüksel biçim-*

*bilim*se birimler arasındaki sözlüksel birleşimleri (türetme, bileştirme, vb.) inceler.

sözlükbirim (Alm. *Lexem,* Fr. *lexème,* İng. *lexeme).* Anlambirimin, biçimbirime karşıt olarak dilbilgisel nitelik taşımayan türü; bir tek anlambirimden oluşan sözlüksel birim (örn. *oda, ev, yol,* vb.).

sözlükçülük Bak. ***sözlükbilgisi.***

sözlüksel alan (Alm. *Wortfeld,* Fr. *champ lexical,* İng. *lexical field).* Aynı gerçeklik düzlemini belirten sözlüksel birimlerin oluşturduğu yapısal düzen. Sözlüksel alan kavramı, yapısal dilbilimin bir ürünüdür ve dilin öbür kesimlerinde olduğu gibi sözlüksel boyutunda da rasgele bir sıralanış yerine, çeşitli gerçek kesimleriyle ilgili olarak bağıntısal bir düzenleniş bulunduğu varsayımına dayanır. Son yıllarda, değer kavramına öncelik tanıyan dilbilimciler A. Martinet'nin değerbiliminden esinlenerek sözlüksel-değersel alandan söz etmeye başlamışlardır. Sözlüksel alan terimini kavramsal ya da anlamsal alan terimiyle özdeş biçimde kullananlar da vardır.

sözlüksel bileşen Bak. ***sözlük.***

sözlüksel birim (Alm. *lexikalische Einheit,* Fr. *lexie,* İng. *lexical unit).* Sözlükbirim, türev, bileşik biçim, vb. değişik boyuttaki birimlere verilen ortak ad.

sözlükselleşme (Alm. *Lexikalisierung,* Fr. *lexicalisation,* İng. *lexicalisation).* Dilbilgisel bir birimin sözlüksel bir birime dönüşmesi.

söz uzatımı (Alm. *Pleonasmus,* Fr. *pléonasme,* İng. *pleonasm).* Değişik gösterenler aracılığıyla aynı gösterileni aynı sözcede yineleme.

sözyitimi (Alm. *Aphasie,* Fr. *aphasie,* İng. *aphasia).* İşitme ya da sesleme düzleminde herhangi bir aksaklık olmamasına karşılık, bireyin dilsel bildirişim yetisinde ortaya çıkan bozukluk. Sözyitimi olgularında dilbilim açısından özellikle anlama ve anlatma bozuklukları birbirinden ayırt edilir. Bunlar da kendi içlerinde, birinci ya da ikinci eklemliliği, sözdizimi, vb. ilgilendirmelerine göre çeşitli altbölümlere ayrılır.

söz zinciri (Alm. *Lautkette,* Fr. *chaîne parlée,* İng. *speech chain).* Dilin gerçekleştiği söz düzleminde dil birimlerinin birbirini izlemesinden doğan ve ardışık-

lığa dayanan çizgisel nitelikli düzen. Söz zinciri dizimsel boyutta yer alır.

Spitzer, Leo (1887-1960). Avusturyalı dilbilimci ve yazınbilimci. Yenibiçimcilikle yapısalcılığın öncüleri arasında yer alır. Dilbilim ve biçem araştırmalarıyla tanınır. 1933-1936 yılları arasında İÜ Edebiyat Fakültesi'nde Batı dilleri ve yazınları (Garp Filolojisi) bölümünde görev yapmış, bazı Türk dilbilimcileriyle yazınbilimcileri üzerinde de etkili olmuştur. *Stilstudien* (Biçem İncelemeleri) [1928], *Essays in Historical Semantics* (Tarihsel Anlambilim Üstüne Denemeler) [1948], *Linguistics and Literary History* (Dilbilim ve Yazın Tarihi) [1948] başlıca yapıtları arasında yer alır.

standart dil Bak. ***ölçünlü dil***.

süre (Alm. *Dauer, Länge,* Fr. *durée,* İng. *duration, length).* Bir sesin çıkarılış ya da eklemlenişi sırasında kapladığı zaman dilimi. Süre uzunluk ve kısalık biçiminde beliren görece bir nicel olgudur ve kimi dillerde anlam ayırıcı bir işlev yerine getirir. Örneğin Türkçe'de, yabancı kökenli *ama* ile *âmâ* sözcükleri arasındaki ayrım salt süreden kaynaklanır. Fince'de de, örneğin *tuli* "ateş" ile *tuuli* "yıl" arasındaki ayrılık süreden kaynaklanır.

sürebirim (Alm. *Chronem* Fr. *chronème,* İng. *chroneme).* Sürenin dilbilimsel amaçla kullanımında karşılaşılan birim (uzunluk / kısalık).

sürekli (Alm. *dauernd,* Fr. *continu,* İng. *continuant).* Akciğerlerden gelerek gırtlaktan geçen havanın kesintisiz akışıyla belirlenen sesler için kullanılır. Ünlüler, yarı ünlüler, sürtüşmeli ünsüzler sürekli seslerdir. Genizsillerle avurt ünsüzlerini de aynı özellik belirler.

sürekli karşıtlık (Alm. *konstante Opposition,* Fr. *opposition constante,* İng. *constant opposition).* Yansızlaşmayan karşıtlık (örn. Türkçe'de /o/ ile /ö/ arasındaki karşıtlık). Bak. ***yansızlaşabilir karşıtlık***.

süreksiz (Alm. *abrupt,* Fr. *discontinu,* İng. *non-continuant, abrupt).* Akciğerlerden gelen havanın akışı sırasında kesintiye uğramasıyla oluşan seslerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Örneğin kapantılılar, yarıkapantılılar süreksiz ünsüz niteliğini taşır.

sürem dışı (Alm. *achronistisch,* Fr. *atemporel,* İng. *timeless).* Zaman kavramı çağrıştırmayan eylem biçimleri

için kullanılır. Örneğin *Dünya, ekseni çevresinde döner* tümcesindeki *döner* sürem dışı bir eylemdir.

sürerlik eylemi (Alm. *Verbum Durativum,* Fr. *verbe duratif,* İng. *durative verb).* Süre kavramı içeren, süre anlamı belirten eylem. Örneğin *bilmek* sürerlik eylemi niteliği taşır.

sürerlik görünüşü (Alm. *durative Aktionsart,* Fr. *aspect duratif,* İng. *durative aspect).* Eylemin gelişim ve süresi açısından ele alındığını belirten görünüş. Örneğin *Konuşup duruyor* tümcesi sürerlik görünüşü içerir.

sürtüşmeli (Alm. *Frikativ, Reibelaut,* Fr. *fricative,* İng. *fricative).* Sürtüşme izleniminden ötürü daraltılılara verilen bir başka ad. Bak. ***daraltılı.***

Ş

şaklamalı (Alm. *Schnalzlaut, Sauglaut,* Fr. *claquement, claquante, clic,* İng. *click).* En önemlisi Zulu olan kimi Bantu dilleriyle, yine Afrika'da konuşulan Buşman ağızlarıyla Hotanto dilinde bulunan ve dudaklarda, dilin ön bölümü aracılığıyla dişlerde ya da damaklarda gerçekleşen birincil bir kapantının yanı sıra, dilin art bölümü aracılığıyla art damakta gerçekleşen ikincil bir kapantı yoluyla oluşan ünsüz. Şaklamalılar soluk alma sırasında oluşur.

şaklamalı diller (Alm. *Schnalzlautsprachen,* Fr. *langues à clics,* İng. *click languages).* Şaklamalı ünsüz içeren ve en önemlisi Zulu dili olan kimi Bantu dilleriyle Hotanto diline ve Buşman ağızlarına verilen ad.

Şaumyan, Sebastian Konstantinoviç (doğ. 1916). Sovyet dilbilimcisi. Önce sesbilim kuramıyla ilgilendi, sonra dilleri betimlemeyi amaçlayan ve "uygulamasal" diye nitelendirdiği üretici bir örnekçe oluşturdu. Her türlü somut dilden bağımsız ülküsel bir dil örnekçesiyle gözlemlenebilir biçimleri birbirinden ayırt etti. Matematiksel nitelikli evrensel bir göstergebilimsel dizge oluşturmaya yöneldi. Başlıca yapıtları arasında *La Linguistique structurale* (Yapısal Dilbilim) [Fransızca çeviri, 1971] ve *Problèmes philosophiques de la linguistique theorique* (Kuramsal Dilbilimin Felsefi Sorunları) [Fransızca çeviri, 1971] anılabilir.

şimdiki zaman (Alm. *Präsens, Gegenwart,* Fr. *présent,* İng. *present).* Eylemin belirttiği iş, oluş, vb.nin içinde bulunulan zamanda yapılmakta olduğunu gösteren zaman. Türkçe'de şimdiki zaman, *-yor* ekinin, eylem kök ya da gövdesine getirilmesiyle oluşturulur.

şive (Alm. *Akzent,* Fr. *accent,* İng. *accent).* Aynı dil çevresinde, bir yöreye, bir topluluğa, vb. özgü konuşma biçimi; söyleyiş özelliklerinin tümü; ağız.

T

taban (Alm. *Basis*, Fr. *base*, İng. *basis, base)*. 1. Kök ya da gövdeye verilen ad. Örneğin Türkçe'de eylemlikten *-mek* eki atıldıktan sonra kalan bölüm, eylem tabanıdır. 2. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde sözdizimsel bileşenin, ulamsal bileşenle sözlüğü içeren ve derin yapıları üreten bölümü.

takı (Alm. *Suffix des Kasus*, Fr. *suffixe de cas*, İng. *case ending)*. Ad durumu belirten ek (örn. *Okuldan geliyor* tümcesinde yer alan *okuldan* dizinimdeki *-dan)*.

takım Bak. ***düzen***[2].

tamlama (Alm. *Zusammensetzung*, Fr. *groupe déterminatif*, İng. *determinative group)*. Bir tamlayanla bir tamlanandan oluşan dizim (örn. *kardeşimin kitabı, Türkçe uzmanı)*. İki ya da daha çok addan kurulmuş tamlamalara *ad tamlaması* (örn. *kardeşimin kitabı)*, sıfatların birlikte kullanıldıkları adı belirterek (örn. *bu ev)* ya da niteleyerek (örn. *eski evler)* oluşturdukları tamlamalaraysa *sıfat tamlaması* denir. Bir ad tamlaması ikinci bir ad tamlaması kurduğunda *zincirleme ad tamlaması*ndan (örn. *kitabın kapağının yazısı)*, bir sıfat tamlamasına üçüncü kişi iyelik eki ya da *-li, -siz* getirilerek ikinci bir tamlama oluşturulduğunda (örn. *kolu karık çocuk, kırmızı yüzlü adam) zincirleme sıfat tamlaması*ndan söz edilir. Türkçe'de tamlayanı yalın durumda olan ve tamlananı üçüncü kişi iyelik eki taşıyan tamlamalara *belirtisiz tamlama*, tamlayanı *-in (-nin)*, tamlananı üçüncü kişi iyelik eki taşıyan tamlamalara *belirtili tamlama* denir.

tamlanan (Alm. *Grundwort*, Fr. *déterminé*, İng. *determinated)*. Bir tamlamada anlamı belirlenen öğe; ad diziminin tek kurucu öğesi (örn. *yeni araba, dikiş iğnesi, arkadaşımın babası* dizimlerindeki *araba, iğne, baba* birimleri). Bak. ***belirleyen***.

tamlayan (Alm. *Determinant, Bestimmungswort*, Fr. *déterminant*, İng. *determinant)*. Tamlananın anlamını belirleyen, sınırlandıran, ad diziminde ada bağlı olarak

yer alan birim (örn. *yeni ev, dikiş iğnesi, arkadaşımın arabası* dizimlerinde *yeni, dikiş, arkadaş* sözcükleri). Bak. ***belirleyen***.

tamlayan durumu (Alm. *Genetiv,* Fr. *génitif,* İng. *genitive).* Bir kavramın başka bir kavrama bağlandığını, onunla bütünlendiğini gösteren durum. Türkçe'de tamlayan durumu *-ın (-in, -un, -ün; -mn, -nin, -nun, -nün)* ekiyle oluşturulur.

tanım (Alm. *Definition,* Fr. *definition,* İng. *definition).* Bir sözcüğün, bir terimin içeriğini açıklayan anlatım. Sözlüklerdeki tanımlar, genellikle açımlamalara büyük yer verirler; incelenen birimlerin ayırıcı anlam özelliklerine, kaplam ve içlemlerine değinirler, eşanlamlı ve karşıtanlamlı sözcüklere de sık sık başvururlar.

tanımlık (Alm. *Artikel,* Fr. *article,* İng. *article).* Kimi dillerde, ad diziminin zorunlu öğeleri arasında yer alan belirleyici öğe (örn. Fransızca *le père* "baba" dizimindeki *le).*

tarihsel (Alm. *historisch,* Fr. *historique,* İng. *historical).* Bir dilin tarihini, evrimini inceleyen, gelişimini ele alan ya da bunlarla ilgili olan; evrimsel, artsüremli.

tarihsel dilbilim (Alm. *historische Sprachwissenschaft,* Fr. *linguistique historique,* İng. *historical linguistics).* Artsüremli dilbilimin bir başka adı. F. de Saussure, *tarihsel dilbilim* teriminin bulanık bir içerik yansıttığını belirterek *artsüremli dilbilim* terimini önermiştir. Bak. ***dilbilim, artsüremli dilbilim, evrimsel dilbilim***.

taslak (Alm. *Schema,* Fr. *schéma,* İng. *scheme).* L. Hjelmslev'in kuramında salt biçim olarak ele alınan, öğelerin bağıntılarından oluştuğu varsayılan ve somut olgu da, ayırıcı özellik de içermeyen dil. Hjelmslev, dilin bu düzlemini dizge, örnek, vb. terimlerle belirtmeyi düşünmüştür. Kimi yorumculara göre bu düzlem Saussure'ün "dil"idir ve özdeksel biçim olarak düşünülen dilden *(kural)* de, belli bir toplumdaki söyleyiş alışkılarının oluşturduğu bütünden *(kullanım)* de ayrılır. Gerçekte taslak biçim ve kurumla kaynaşır; kural-kullanım-sözse töz ve gerçekleşmeyle özdeşleşir. Hjelmslev'e göre kural salt yöntemsel soyutlama, söz yalnızca bir somutlaşma olduğundan, ikili bir karşıtlığa varılır: *Taslak/kullanım.* Taslak, dil kavramını kesinlikle biçimselleştirir.

taşra ağzı (Alm. *Platt,* Fr. *patois,* İng. *patois).* Çevrede kullanılan ortak dil ya da lehçeyi konuşanlara oranla genel olarak daha sınırlı bir alanda bulunan ve çoğu kez de kırsal kesimde yer alan az sayıda kişinin kullandığı yerel ağız. Terim özellikle Fransa'da rastlanan bir durumu belirtir. A. Martinet'nin de vurguladığı gibi, bu ülkede taşra ağızları yalnız aynı köyden olan ya da bitişik yerleşme yörelerinde oturan kişiler arasında kullanılmakta, ortak dili de, yerel dil gibi rahat kullanan "taşra ağzı konuşanlar" bunun gündelik yaşamda hiçbir değeri olmadığı kanısına varmaktadırlar. Bu nedenle, taşra ağızlarının yok olmaya yazgılı olduğu söylenebilir.

tekanlamlı (Alm. *monosemisch,* Fr. *monosémique,* İng. *monosemic).* Bir tek anlam taşıyan, tekanlamlılık gösteren. Bilimsel terimler ilkece tekanlamlıdır. Bak. ***tekanlamlılık***.

tekanlamlılık (Alm. *Monosemie,* Fr. *monosémie,* İng. *monosemy).* Dilsel bir göstergenin bir tek anlam taşıması; bir gösterenin bir tek gösterileni belirtme durumu. Tekanlamlılık, anlamsal bulanıklığı önleyici bir özelliktir. Özel uzmanlık alanlarında bu olgunun büyük yer tutmasının nedeni budur. Kimi dilbilimciler tekanlamlılığı, tek türden kullanım olarak yorumlar. Bu yorum, anlamın kullanımla özdeşleştirilmesinin sonucudur.

tekdillilik (Alm. *Monolingu[al]ismus, Unilingu[al]ismus,* Fr. *monolinguisme, unilinguisme,* İng. *monolingualism, unilingualism).* Yalnız kendi anadilini konuşan ya da bir tek dil kullanan kişi ya da toplumun durumu.

tekil (Alm. *Singular,* Fr. *singulier,* İng. *singular).* Çoğula karşıt olarak tekliği belirten dilbilgisi ulamı.

tekil karşıtlık (Alm. *isolierte Opposition,* Fr. *opposition isolée,* İng. *isolated opposition).* Öğeleri arasındaki ayrılığın bir örnek niteliği taşımadığı karşıtlık. Sözlüksel karşıtlıklar çoğu kez tekil karşıtlık özelliği gösterir. Bak. ***orantılı karşıtlık***.

tekseslemli diller (Alm. *einsilbige Sprachen, Wurzelsprachen,* Fr. *langues monosyllabiques, langues atomiques,* İng. *monosyllabic languages, radical languages).* Sözcüklerin çözümlenemediği, köklerle öz-

deşleştiği, işlevlerin tümce içi toplaşmalarla belirlendiği diller. Örneğin Çince, belli ölçüde çokseslemli öğeler içermesine karşılık, tekseslemli bir dil sayılır.

tekünlüleşme (Alm. *Monophthongierung*, Fr. *monophtongaison*, İng. *monophthongisation*). İki ünlünün yalın bir ünlüye dönüşmesi.

temel tümce (Alm. *Hauptsazt*, Fr. *proposition principale*, İng. *main clause*). Bileşik tümcede, bütün ikincil tümce ya da yan tümcelerin kendisine bağlandığı tümce (örn. *Arkadaşımız başını kaldırarak yükselen güneşe baktı* kuruluşunda *güneşe baktı* bölümü).

terim (Alm. *Terminus*, Fr. *terme*, İng. *term*). Özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulayım ya da uzmanlık dalına özgü sözcük. Terimler uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çokanlamlılığa karşın, terim alanında tekanlamlılığa yöneliş görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileniş süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir. Bak. ***terimbilim.***

terimbilim (Alm. *Terminologie*, Fr. *terminologie*, İng. *terminology*). Terimleri inceleyen, bu incelemeye yön veren ilkeleri belirleyen, terim yaratımıyla ilgili sorunları ele alan uygulamalı dilbilim dalı. Terimbilim çağımızdaki yoğun terim gereksiniminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Terimleri, dilbilim ilkelerine uygun biçimde belirlemek, çözümlemek, gereken durumlarda yeni terimler yaratmak, olanaklı durumlarda da yaratılan terimleri yaygınlaştırmak bu dalın başlıca işlevleri arasındadır.

terimce (Alm. *Terminologie*, Fr. *terminologie*, İng. *terminology*). Bir bilim, sanat, uzmanlık dalına özgü sözcüklerin ya da terimlerin oluşturduğu bütün; terminoloji.

terminoloji Bak. ***terimbilim, terimce.***

tersinir diller (Alm. *inversive Sprachen*, Fr. *langues inversives*, İng. *inversive languages*). Dillere ilişkin tipbilimsel sınıflandırmada, kalıplı dillere karşıt olarak, tümcede sözcüklerin sırasını değiştirebilen, özgür kuruluşlu diller. Örneğin Latince tersinir dillerdendir. Bak. ***kalıplı diller.***

Tesnière, Lucien (1893-1954). Fransız dilbilimcisi. Lehçe ve yapı konularında araştırmalar yaptı. Özellikle sözdizim alanında, yapısalcı akımın en önemli dilbilimcilerinden biridir. Sözdizimde geliştirdiği özgün yöntem gerek anadili, gerekse yabancı dil öğretiminde çok önemli yeri olan bir örnekçedir. Dilbilgisini bir dizge olarak ele alan bilgin tümcenin kuruluşunu ve öğelerinin işleyiş kurallarını saptar. Ona göre *işlev* kavramı *biçim* kavramının varsıl bir görünüme bürünmesiyle belirmiştir. Bu düşünceden yola çıkan Tesnière *dural sözdizimi devimsel sözdizim*den ayırmaya özen gösterir. Devimsel sözdizimin yapısal *bağımlılıklar*ını görselleştirmeyi, biçimsel özellikleri dışında üretici-dönüşümselcilerin ağacına benzemeyen, *oluşum ağacı* (stemma) diye adlandırdığı çizimle gerçekleştirir. Tümce çözümlemesinin yanı sıra anlamsal yöne de ağırlık vererek sözcük sınıflandırmasına yönelen Tesnière'e göre tümceyi *eyleyen, tümleyen* ve bunların doğrudan doğruya bağlandıkları *eylem* biçimlendirir. Ayrıca, tümcenin bütün öğeleri birbirine zincirlenir. Kendisine bağlı birimleri *yöneten, düğüm*dür. Dilbilimci *bağlama* ve *aktarma* gibi sözdizimsel işlemleri betimler. *Les Formes du duel en slovène* (Slovence'de İkil Biçimleri) [1925] adlı yapıtında dilbilimsel coğrafyayı Slavca'ya ilk kez uygulayan Tesnière "Comment construire une syntaxe" (Bir Sözdizimi Nasıl Oluşturmalı) [1934] adlı yazısıyla sözdizim çalışmalarına yönelmiştir. Ama yazarın bu alandaki başyapıtı, ölümünden sonra yayımlanan *Eléments de syntaxe structurale* (Yapısal Sözdizim Öğeleri) [1959] adlı incelemesidir. Rusça'nın dilbilgisiyle sözlüğüne ilişkin çalışmaları da bulunan Tesnière kişisel gözlem ve uygulamalarından kaynaklanan ilkeleri belirleyerek oluşturduğu sözdizim örnekçesiyle hem genel sözdizim alanında, hem de dil öğretimi konusunda yapısal dilbilimin önde gelen sözcüleri arasına girmiş, özellikle Almanya'da gelişen *bağımsal dilbilgisi*ni büyük ölçüde etkilediği gibi, göstergebilimci A.-J. Greimas'ın *eyleyen* kuramının da esin kaynağı olmuştur.

tını (Alm. *Klangfarbe,* Fr. *timbre,* İng. *timbre).* Yükseklik, yeğinlik ve süreden bağımsız olarak sesleri a-

yırt etmeye yarayan ve ikincil titreşimlerden (armoniklerden) oluşan özellik.

tını değişimi (Alm. *Umlaut,* Fr. *inflexion vocalique,* İng. *mutation).* Bitişik bir sesin etkisiyle bir ünlünün tını yönünden değişmesi. *(Ünlü değişimi* de denir.) Tını değişimi Germence'nin evriminde önemli bir yer tutar ([u], [a], [o], kendilerinden sonra gelen bir [i]nin etkisiyle [ü], [a], [ö] olmuştur).

tınlatıcı (Alm. *Resonator,* Fr. *résonateur,* İng. *resonator).* Boğaz, ağız, geniz, dudak boşluklarının, ses dalgasını büyültmeleri bakımından aldıkları ad.

tipbilimsel sınıflandırma (Alm. *Typologie,* Fr. *typologie, İng. typology).* Tarihsel ölçütlerle akrabalık kavramını göz önünde tutmadan yalnızca ses, biçim ve sözdizimi benzerliklerine dayanılarak yapılan dil sınıflandırması. Bu sınıflandırma özellikle ayrışkan, bitişimli ve bükünlü diller biçimindeki ayrıma öncelik verir. Bak. ***ayrışkan diller, bitişimli diller, bükünlü diller.***

tiplendirme Bak. ***tipbilimsel sınıflandırma.***

titrek (Alm. *Vibrant, Zitterlaut,* Fr. *vibrante,* İng. *flapped, trilled).* Ses yolundan havanın geçişi sırasında eklemleyicinin (dil ucu, küçükdil) yol açtığı hızlı açılma ve kapanma devinimlerinin birbirini izlemesiyle belirlenen ünsüz. Örneğin Türkçe'deki [r] sesi, eklemleyicisi dil ucu olan bir titrektir.

titrem (Alm. *Ton,* Fr. *ton,* İng. *tone).* Genellikle, gösterenleri aynı, gösterilenleri ayrı anlambirimleri nitelendiren ve sesin yüksekliğindeki değişikliklerle gerçekleşen, ayırıcı, dilbilimsel değer taşıyabilen bürün olgusu. *(Ton* da denir.) Titrem, anlam ayırıcı işlev yerine getirdiği ölçüde sesbirim gibi işlem görür. Bak. ***titrembirim.***

titrembirim (Alm. *Tonem,* Fr. *tonème,* İng. *toneme).* Bürünbirim niteliği taşıyan titrem. Kimi dillerde bulunan titrembirim, tıpkı sesbirim gibi anlamlı birimleri birbirinden ayırır. Çince, Japonca, Sırpça-Hırvatça, Litvanca, İsveççe, Norveççe, vb. dillerde yükseklikteki değişiklikler anlam ayırıcıdır. Hotanto dilinde altı titrembirim vardır: Yüksek-yükselen, orta-yükselen, alçak-yükselen, yüksek-inen, orta-inen, alçak-tekdüze.

titremleme (Alm. *Intonation*, Fr. *intonation*, İng. *intonation)*. Tümcenin ezgisini oluşturan ve seslem ya da sesbirimi aşan boyuttaki öğeler üstünde yer alan yükseklik değişikliklerine verilen ad. Titremleme, bildiriye eşlik eder; anlama duygusal, yananlamsal, coşkusal öğeler katar. Öte yandan, tümcenin türüne göre titremleme de değişkenlik gösterir. Titremleme kimi dillerde dilbilimsel bir işlev yerine getirir. Bak. ***titremlemebirim.***

titremlemebirim (Alm. *İntonem*, Fr. *intonème*, İng. *intoneme)*. Bürünbirim niteliği ya da anlam ayırıcı değer taşıyan, tümce düzeyinde yer alan titremleme birimi. Kimi dillerde titremleme, salt kendi başına dilbilimsel bir işlev üstlenir. Bu durumda titremlemebirimden söz edilir. Örneğin, Fransızca'da soru, herhangi bir biçimbirim kullanılmadan, yalnızca yükselen titremlemeyle de sorulabilir.

titremsel değişke (Alm. *Alloton*, Fr. *allotone*, İng. *allotone)*. Bir titrem ya da titrembirimin bağlamca belirlenen değişkesi.

titreşimli (Alm. *stimmhaft*, Fr. *sonore, voisé*, İng. *voiced)*. Ses tellerinin titreşimiyle nitelenen sesler için kullanılır. *(Ötümlü* de denir.) [örn. [b]].

titreşimlileşme (Alm. *Sonorisierung*, Fr. *sonorisation, voisement*, İng. *sonorisation, voicing)*. Titreşimli niteliğini kazanma. *(Ötümlüleşme* de denir.)

titreşimlilik (Alm. *Sonorität*, Fr. *sonorité, voisement*, İng. *sonority)*. Ses tellerinin titreşmesinden kaynaklanan ve titreşimli sesleri niteleyen özellik. *(Ölümlülük* de denir.)

titreşimsiz (Alm. *stimmlos*, Fr. *sourd, non-voisé*, İng. *voiceless)*. Ses telleri titreşmeden oluşan sesler için kullanılır. *(Ötümsüz* de denir.) [örn. [p]].

titreşimsizleşme (Alm. *Verlust der Stimmhaftigkeit*, Fr. *assourdissement, dévoisement*, İng. *loss of voicedness, devoicing)*. Titreşimli niteliğini yitirme. *(Ötümsüzleşme* de denir.)

tiz (Alm. *hell*, Fr. *aigu*, İng. *acute)*. Yüksek titreşkelerle (frekanslarla) ve üst biçimlendiricinin ağır basmasıyla nitelenen sesbirimleri belirtmek için kullanılır. Türkçe'deki /i/, /ü/ gibi damaksıl ünlüler, /t/, /d/ gibi dişsiller bu özelliği taşır. Bak. ***pes, ikicilik.***

ton Bak. ***titremleme***.

topluluk adı (Alm. *Sammelname, Kollektivum,* Fr. *nom collectif,* İng. *collective noun).* Birçok öğeden oluşmakla birlikte bütünlük gösteren, birlik sunan bir topluluğa verilen tekil ad (örn. *ordu, bölük, sınıf,* vb.).

topluluk dili (Alm. *Soziolekt,* Fr. *sociolecte,* İng. *sociolect).* Bir dilin belli bir toplumsal öbeğe özgü biçimi.

toplumdilbilim (Alm. *Soziolinguistik,* Fr. *sociolinguistique,* İng. *sociolinguistics).* Dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle, bu iki tür olgu arasındaki eşdeğişirliği inceleyen karma dal. Toplumdilbilim, hem konuşucunun, hem de dinleyicinin toplumsal konumuyla bildirişim durumlarını, söylem çeşitlerini ele alır. Olanaklı durumlarda, eşdeğişirliğin yanı sıra dilsel ve toplumsal yapılar arasındaki neden-sonuç ilişkisini saptamaya çalışır. Kimi durumlarda bu dalın sınırları budundilbiliminkilerle karışır.

töz (Alm. *Substanz, Stoff,* Fr. *substance,* İng. *substance).* Dizgeyi oluşturan bağıntılar bütününün ya da biçimin dışında kalan bölüm. "Dil bir töz değil, bir biçimdir" diyen F. de Saussure'den esinlenen L. Hjelmslev, hem anlatım, hem içerik düzleminde töz bulunduğunu varsaymıştır. Özdek düzleminde biçimin görünüşü olarak tanımlanan tözün her türü bir biçimi yansıtmakla birlikte, her biçim ayrı bir töze bürünmez. Bak. ***biçim***[2].

transkripsiyon Bak. ***çevriyazı***.

Trombetti, Alfredo (1866-1929). İtalyan dilbilimcisi. Dillerin tek kökenden türediğini savunanlar arasında yer alır. *L'Unità di Origine del Linguaggio* (Dilin Kökensel Birliği) [1905], *Elementi di Glottologia* (Dilbilim Öğeleri) [1923] ve *Lingua etrusca* (Etrüsk Dili) [1926] başlıca yapıtlarıdır.

Trubetskoy, Nikolay S. (1890-1938). Sesbilimin kurucularından Rus dilbilimcisi. Aynı zamanda Prag Dilbilim Çevresi'nin önde gelen temsilcisidir. Önceleri Fin-Ugur budunbilgisiyle uğraştı ve Budunbilgisi Kurumu'nun toplantılarına katıldı. Daha sonra ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. 1922'den ölümüne dek Viyana Üniversitesi'nde görev yaptı. 1928'de kendisi gibi Rus göçmeni olan R. Jakobson ve S. Karsevski'yle birlikte,

1926'da kurulan Prag Dilbilim Çevresi'ne katıldı. Bu çevredeki dilbilimcilerin 1928'de La Haye'de toplanan Uluslararası I. Dilbilimciler Kurultayı'na sundukları sesbilim izlencesi büyük ilgi uyandırdı. Kısa süre sonra genişletilerek Prag Okulu'nun ilkelerini içeren bir bildiri niteliği kazandı. Başlıca dilbilim sorunlarıyla sesbilim dışında yazınsal dille ilgili saptamalar da içeren 1929 Savları ve Trubetskoy'un *Grundzüge der Phonologie* (Sesbilim İlkeleri) [1939] adlı yapıtı sesbilime yöntem açısından dilbilimin öncü dalı niteliğini kazandırdı. Bu yapıt işlevsel dilbilimin sesbilim alanındaki temelini oluşturur ve birçok yapısalcı yaklaşımın esin kaynakları arasında yer alır. Saussure'ün *dil/söz* karşıtlığına uygun olarak Trubetskoy söz düzlemindeki seslerle, dil düzlemindeki sesleri ayırt eder. Sesbilgisi sözdeki, sesbilimse dildeki sesleri, bir başka deyişle *sesbirim*leri inceler. Sesbirim işlevsel bir kavramdır ve Trubetskoy'un düşüncesinin temelini oluşturur. En az bir sesbilimsel *karşıtlığa* dayanan, ayırıcı, belirgin özellikler içeren sesbirim aynı sesbirimin ayrı gerçekleşmeleri olan *değişke*lerden ayrılır. Sesbirimin tanımlanması için dizge içindeki yerinin saptanması zorunludur. Bu da çeşitli karşıtlıkların belirlenmesini gerektirir: İkiyanlı/çokyanlı, orantılı/tekil, yansızlaşabilir/sürekli, vb. Sesbirimler dışında vurgu, titrem, süre, vb. bürün olgularıyla da ilgilenen Trubetskoy bu alandaki incelemelere ilişkin sağlam ilkeler öngörmüş, savlarını iki yüz dolayındaki dil ve lehçeye ilişkin araştırmaların ürünleriyle desteklemiştir. Ayrıca kimi çalışmaları sesbilimi yalnızca eşsüremle sınırlamadığını, artsüremli bir sesbilim de öngördüğünü ortaya koymaktadır.

tumturak (Alm. *Emphase,* Fr. *emphase,* İng. *emphasis).* Bir düşünceye güç katmak için başvurulan anlatım türü. Tumturak hem sözcük seçimi, hem vurgu ve titremleme alanında karşılaşılan bir olgudur.

tutarlılık (Alm. *Kohärenz,* Fr. *cohérence,* İng. *coherence).* Birbirini izleyen tümce ya da sözcelerin sözdizim, anlam ve kullanım bakımından, çelişmezlik ilkesine uygun biçimde bir arada bulunuşu.

tümce (Alm. *Satz,* Fr. *phrase, proposition,* İng. *sentence).* 1. Geleneksel dilbilgisinde, anlam açısından eksiksiz

sayılan, bir kesinti ya da durakla sınırlanan söz. 2. Dağılımsal dilbilimde, özyeterliği ve sözdizimsel bağımsızlığı olan, kesintili öğelerden oluşan, daha geniş bir parçanın kurucusu olmayan parça. 3. İşlevsel sözdizimde bütün öğeleri bir yüklem ya da eşbağımlı birçok yükleme bağlı söz zinciri parçası. 4. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde üretim kuralları (yeniden yazım ve dönüşüm kuralları) uyarınca abecede yer alan simgelerin sıralanmasıyla elde edilen, edincin betimlenmesine ilişkin öğeler bütünü. Tümce terimi, çeşitli kuram ve anlayışlara göre değişen içerikler kapsar. Bu bakımdan söz konusu terimi tek tanıma indirgemek olanaksızdır. Yukarıda verilen tanımlardan birincisinin yansıttığı anlayış her yönden eleştirilmekte, ikincisi öğelerle tümce arasındaki ilişkilere yer vermediği için yetersiz görülmektedir. Türkçe'de tümceler yüklemlerine göre ad tümcesi ve eylem tümcesi (Bak. ***ad tümcesi***, ***eylem tümcesi***) olmak üzere ikiye ayrılır; yapılarına göre yalın tümce ve bileşik tümceler (Bak. ***yalın tümce***, ***bileşik tümce***) birbirlerinden ayırt edilir. Tümceler bağlantılarına göre bağımsız sıralı ve eşbağımlı tümce (Bak. ***bağımsız sıralı tümce***, ***eşbağımlı tümce***), açıklamalı ve karma sıralı tümce türlerine ayrılır. Kuruluş bakımından düz, devrik (Bak. ***devrikleme***), kesik tümcelerle, ayraç tümceleri birbirinden ayırt edilir. İçerik bakımından olumlu ve olumsuz tümcelerle soru, buyrum, ünlem, dilek tümcelerinden söz edilir.

tümcebilim (Alm. *Syntax, Satzlehre,* Fr. *syntaxe,* İng. *syntax).* Anlamlı birimlerin tümce oluşturacak biçimde bir araya gelme, tümcelerin birbirine bağlanma, üretilme, dönüştürülme, vb. kurallarını inceleyen dal. *(Sözdizim* de denir.) Geleneksel tümcebilim, sözcüklerin işlevine yönelmiş, anlamsal ölçütlere, söz bölükleri kavramına başvurmuş, örneğin özneyi "işi yapan", nesneyi "işin etkisinde kalan", vb. diye tanımlamıştır. Bu anlayışta temel ilkeler düşünceye, mantığa ve iki işlevin varlığına bağlıdır: Özne ve yüklem işlevleri. Bunlardan birinin bulunmadığı durumlarda *eksilti*den söz edilir. Düzenlilik, kurallılık olmayan yerde düzenlilik, kurallılık aranır. Onun için de birtakım varsayımsal düzenlilikler kural sayılır. Olguların nasıl olduğu değil, nasıl olması gerektiği araştırılır. Kuralcı anlayış

da bundan kaynaklanır. *Yapısal tümcebilim,* eksilti kavramından kaçınır, anlamsal ölçütlere genellikle başvurmaz, biçimbilim/tümcebilim ayrımını bir yana iter. Açık seçik ölçütlere yer vermeye çalışır, bütünce-lerden kalkarak işlemlerini, çözümlemelerini gerçekleştirir. Bu işlemlerde ikili bir yol izlenir. Sesbirimlerden biçimbirimlere, dizimlere, tümcelere... ya da tümcelerden dizimlere, biçimbirimlere geçilir. L. Bloomfield'e göre tümcebilim bağımsız biçimleri (yaklaşık olarak sözcükleri) incelemeli ve dolaysız kurucular kavramına başvurmalıdır. L. Tesnière hem biçimsel, hem anlamsal ölçütlerden yararlanır. Ona göre "yapısal" terimi "sözdizim" terimiyle eşanlamlıdır; "biçimbilimsel" terimiyse "anlamsal"la aynı anlama gelir. G. Guillaume'a göre, sözdizim "anlatım"a bağlanır ve biçimbilimsel boyuta göre ikincil bir önem taşır. *İşlevsel tümcebilim* (A. Martinet) birtakım anlamsal ölçütlere de yer verir; "durum" kavramını inceleme dışında bırakır, anlambirimleri belirleyerek bunların işlevlerini saptar, sözdizimsel özerklik derecelerine göre sınıflandırır: Bağımsız anlambirimler (örn. tek başına sözce oluşturabilen eylem, *bugün, yarın* gibi belirteçler), bağımlı anlambirimler (genellikle adlar), işlevsel anlambirimler (ilgeçler, bağlaçlar). *Üretici-dönüşümsel tümcebilim* (N. Chomsky) konuşucunun daha önce hiç oluşturmadığı ya da duymadığı tümceleri nasıl üretip anladığını göstermeyi amaçlar. Bütünce kullanmaz. Bir dildeki olanaklı tümceleri üretebilecek bir kurallar dizgesi oluşturmak ister. Öngördüğü üretici taban, derin yapıları ele alır; dönüştürümsel bölümse yüzeysel yapılara geçişi inceler. Bak. ***sözdizim***.

tümcebilimsel (Alm. *syntaktisch,* Fr. *syntaxique,* İng. *syntactic).* Tümcebilime ilişkin olan, tümcebilimle ilgili.

tümceötesi (Alm. *transphrastisch,* Fr. *transphrastique,* İng. *transsentential).* Tümce boyutlarını aşan, birden çok tümce kapsayan birimleri belirtmek için kullanılır. Geleneksel dilbilgisinin üzerinde durmadığı tümceötesi birimler sorunu, çağdaş dilbilim çalışmalarında önemli bir yer tular.

tümcesel (Alm. *phrastisch,* Fr. *phrastique,* İng. *sentential)* Tümceye ilişkin olan, tümceyle ilgili.

tümeller (Alm. *Universalien*, Fr. *universaux*, İng. *universals)*. Bütün doğal dillerde bulunduğu varsayılan ortak özellikler, ortak kavramlar, vb. Dillerin benzerliği ilkesini benimseyen özdevimli çeviri ve üretici dilbilgisiyle birlikte tümellerin önemi çok artmıştır. Ne var ki yeryüzünde konuşulan dillerin (kimi saptamalara göre 2000, kimi saptamalara göre 6000 dolaylarında dil vardır) tümünün incelenmediği düşünülürse, tümellerin görece bir nitelik taşıdığı anlaşılır. Bugüne değin saptanmış dilsel tümeller arasında özellikle çift eklemlilik, sesbirimlerin sınırlı sayıda oluşu (her dilde 20-40 dolaylarında), yüklem görevini yerine getiren öğelerle işlemsel birimlerin varlığı, vb. dikkati çeker.

tümleç (Alm. *Ergänzung, Objekt*, Fr. *complément*, İng. *complement)*. Geleneksel dilbilgisinde, yüklemin anlamını çeşitli açılardan bütünlemek, belirginleştirmek ya da pekiştirmek amacıyla kullanılan sözcük ya da dizim. Tümleçler içinde genellikle düz tümleç ya da nesne, dolaylı tümleç, ilgeç tümleçleri ve belirteç tümleçleri birbirinden ayırt edilir. Sözcük kavramına ve anlama başvurulmasını eleştiren kimi çağdaş dilbilim akımları tümleç terimi yerine başka terimler kullanır: Yayılım, tümleyen, vb.

tümleyen (Alm. *Angabe*, Fr. *circonstant*, İng. *circumstantial element)*. Bağımsal dilbilgisinde, eylemin belirttiği oluşla ilgili zaman, yer, koşul neden, vb. anlatan belirteç ya da belirteç nitelikli birim ya da birimler bütünü. Tümleyenlerin sayısı belirsizdir; kullanılmaları da zorunlu değildir.

tümsürem (Alm. *Panchronie*, Fr. *panchronie*, İng. *panchrony)*. Bir dilin ya da çeşitli dillerin her döneminde görülen olguların tümü; süreklilik gösteren olgular bütünü. Bak. ***tümsüremli***.

tümsüremli (Alm. *panchronisch*, Fr. *panchronique* İng. *panchronic)*. Tümsüreme ilişkin olan, tümsüremi ele alan. Örneğin sesler her zaman değiştiğine göre, bu olgu tümsüremli nitelik taşır. Artsüremli ve eşsüremli olguların karşıtlığını aşan tümsüremli bakış açısı genel kurallar belirlemeye yönelir.

tür adı (Alm. *Gattungsname*, Fr. *nom commun*, İng. *common noun)*. Geleneksel dilbilgisinde, kapsam ölçütü çerçevesinde yapılan ayrım uyarınca, özel adlara

karşıt olarak ele alınan, bir tür ya da bütünün herhangi bir öğesini ya da bir soyutlamayı belirten ad. *(Cins adı* da denir.) [örn. *çiçek, at, erdem, erkek,* vb.] *Ay, Güneş* belirttikleri bütün tek öğeli olmakla birlikte tür adı sayılırlar.

türemiş tümce (Alm. *abgeleiteter Satz,* Fr. *phrase dérivée,* İng. *derived sentence).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, çekirdek -tümceye karşıt olarak, zorunlu dönüşümlerin yanı sıra seçimlik dönüşümler de içeren tümce.

türetme (Alm. *Ableitung, Derivation,* Fr. *dérivation,* İng. *derivation).* 1. Çeşitli dillerde, bağımlı ya da bağımsız bir kökene sözlüksel özerkliği olan (kimi önekler) ya da olmayan (sonekler) yapım ekleri getirerek ya da bir eki kaldırarak, değiştirerek yeni sözlüksel birimler oluşturma yöntemi. Örneğin *algı, bakım, gözlük,* vb. sözcükler türetme ürünüdür. Türkçe'de türetme ad ya da eylem kök ya da gövdelerine yapım ekleri getirilerek gerçekleştirilir. Kimi dilbilimciler türetmenin kapsamına bileştirmeyi de alırlar. 2. Dönüşümsel dilbilgisinde, temel önermelerden gerçekleşmiş tümcelere geçilmesini sağlayan sürecin içerdiği aşamalardan biri.

türev (Alm. *Ableitung, Derivat,* Fr. *dérivé,* İng. *derivative).* Türetme yoluyla oluşturulmuş biçim. Örneğin *kulaklık* birimi *kulak* ve *lık*'tan oluşmuş bir türevdir.

U

ulaç (Alm. *Gerundium*, Fr. *gérondif*, İng. *gerund*). Eylemden türeme, çoğunlukla *belirteç* işlevi yerine getiren eylemsi. *(Bağ-eylem* de denir.) Türkçe'de ulaçlar kişi ve kesin bir zaman kavramı aktarmaz, öğeleri bağlayıcı bir özellik taşırlar. Ulaç ekleri: *-ip (-ıp, -üp, -up), -erek (-arak), -e (-a), -ince (-ınca, -ünce, -unca), -meden (-madan), -meksizin (-maksızın), -dikçe (-dıkça, -dükçe, -dukça; -tikçe, -tıkça, -tükçe, -tukça), -eli (-alı), -ken (-iken), -diğinde (-dığında, -düğünde, -duğunda; -tiğinde, -tığında, -tüğünde, -tuğunda)*, vb.

ulam (Alm. *Kategorie*, Fr. *catégorie*, İng. *category*). Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi; çeşitli ortak dilbilgisel ve anlamsal ölçütlere göre dil öğelerinin yerleştirildiği ya da oluşturduğu sınıf. Ulam, genellikle dizisel boyut düzleminde yapılan bir sınıflandırma işleminden kaynaklanır. Dilbilgisel bir ulam, çeşitli biçimbirim ya da belirtilerle anlatılan bir kavramı gösterir. Sayı, cins, belirlilik ulamları ad ulamlarıdır; zaman, kip, görünüş ulamlarıysa eylem ulamlarıdır; derece (artıklık, üstünlük) daha çok sıfatı ilgilendirir. Öte yandan ad, eylem, vb. birincil; cins, kip, durum, vb. ise ikincil dilbilgisi ulamları sayılır. Özne, yüklem, nesne, vb. işlevsel ulamlardır. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, yeniden yazım kurallarında yer alan simgeler, çeşitli dizim ulamlarını belirtir; AD (Ad Dizimi), ED (Eylem Dizimi) birer ulamdır.

ulama (Alm. *Anschluss, Bindung*, Fr. *liaison*, İng. *connection*). Bir sözcüğün sonsesiyle onun ardından gelen sözcüğün önsesinin kaynaşmasına yol açan birleştirme (örn. *art arda* dizimindeki öğeler arasındaki ulama).

ulamsal (Alm. *kategorial*, Fr. *catégoriel*, İng. *categorial*): Ulama ilişkin olan, ulam belirten.

ulamsal bileşen (Alm. *kategoriale Komponente*, Fr. *composante catégorielle*, İng. *categorial component*). Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, tabanda yer alan ve dilbilgisi ulamlarıyla sözdizimsel yapılara ilişkin olan

bileşen. Ulamsal bileşen, bir simgeler abecesiyle yeniden yazım kurallarını içerir. Simgeler abecesi, başlangıç simgesi (T=Tümce), dilbilgisi ulamlarını gösteren ulamsal simgeler (AD=Ad Dizimi, A=Ad, vb.), yapılacak işlemlere ilişkin simgeler (+ = zincirleme işlemi, vb.), vb. öğelerden oluşur. Yeniden yazım kurallarıysa, simgelerle yapılan işlemlere ilişkindir.

ulusal dil (Alm. *Nationalsprache,* Fr. *langue nationale,* İng. *national language).* Bir devletin bayrağı altında yaşayan bir ulusun yasaca tanınan ortak dili. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal dili, Türkçe'dir.

uluslararası sesçil abece (Alm. *internationales phonetisches Alphabet,* Fr. *alphabet phonétique international,* İng. *International phonetic alphabet).* Çevriyazıda yaygın biçimde kullanılan yöntem. Bak. ***çevriyazı.***

uyak (Alm. *Reim,* Fr. *rime,* İng. *rhyme).* En az iki dize sonundaki eşseslilik. *Yalın uyak*ta biri ünlü olmak üzere ikişer ses eş niteliklidir; *varsıl (zengin) uyak*taysa yalın uyaktan önceki ses ya da seslem de özdeştir. *Yarım uyak*ta yalın uyaktan daha az ses özdeşliği vardır. *Ündeşli uyak,* eşsesli sözcüklere dayanır. *Baş uyak* dizelerin başlarında, *iç uyak* dizelerin ortalarında bulunan uyaktır. *Açık uyak,* açık seslemle, *kapalı uyak,* kapalı seslemle biter. *Sarma uyak*ta birinciyle dördüncü, ikinciyle üçüncü dize sonlarındaki eşseslilik söz konusudur. *Çapraz uyak,* birinciyle üçüncü, ikinciyle dördüncü dizeler arasındaki uyaktır. *Çok uyak,* dizelerde ikiden çok sözcük arasındaki uyaktır. Dizelerinde ikişer uyak bulunan koşalara (beyitlere) *çift uyak* denir.

uyaran (Alm. *Stimulus,* Fr. *stimulus,* İng. *stimulus).* Davranışçı kuramda, bir yanıta yol açan olgu. Bak. ***yanıt.***

uyarlık (Alm. *Adäquatheit,* Fr. *adéquation,* İng. *adequacy).* Dil olgularına ilişkin betimleme ve/ya da açıklamaların bu olgulara uyması, bunları gerektiği biçimde yansıtması (örn. bir dilbilgisinin uyarlığı).

uydu (Alm. *Satellit,* Fr. *satellite,* İng. *satellite).* Çekirdeğe bağımlı olan öğe (A. Martinet).

uygarlık dili (Alm. *Kultursprache,* Fr. *langue de civilisation,* İng. *cultural language).* Belli bir uygarlık biçiminin, ekin türünün yayılmasına aracılık eden, bir yazına taşıyıcılık yapan, başka dilleri de etkileyen dil. Örneğin Türkçe, büyük bir uygarlık dilidir.

uygulamalı dilbilim (Alm. *angewandte Linguistik*, Fr. *linguistique appliquée*, İng. *applied linguistics*). Dilbilimin kuram ve ilkelerinden yararlanarak bildirişimi daha etkin kılmayı, dil öğretiminden özdevimli çeviriye değin uzanan çeşitli alanların sorunlarına uygulama düzleminde çözüm getirmeyi amaçlayan karma dal. Uygulamalı dilbilim terimi, hem dilbilim başka dallara (çeviri, budunbilim, dil öğretimi, vb.), hem de başka dallar (mantık, matematik, vb.) dilbilime uygulandığında kullanılmaktadır. Uygulamalı dilbilim, özellikle dil öğretimi alanında çok önemli bir işlev yerine getirmiş, geniş kapsamlı yöntemsel yenilikler gerçekleştirmiştir (örn. görsel-işitsel yöntemler). Günümüzde yöntembilimi, uygulamalı dilbilimden bağımsızlaştırma çabaları görülmekte, uygulamalı dilbilim alanı, öğretilecek dile ilişkin özelliklerle sınırlandırılmaya çalışılmakta (R. Galisson), "ne öğretilecek?" sorusu önem kazanmaktadır.

uygunluk (Alm. *Konkordanz*, Fr. *concordance*, İng. *concordance*). Kimi dillerde, yantümcedeki eylem zamanının temel tümcedeki eylem zamanına uyması.

uyum 1. (Alm. *Harmonie, Wohlklang*, Fr. *harmonie*, İng. *harmony*). Çeşitli ses nitelik ve birleşimlerinden doğan, beğenilere uygun düşen işitsel izlenim. 2. Bir sözcükteki ünlüler ya da ünsüzler arasında görülen benzeşim olayı. 3. (Alm. *Kongruenz*, Fr. *accord*, İng. *concord, agreement*). Çeşitli dillerde özneyle yüklemin, ad ve sıfatın, vb. cins, sayı, durum, kişi, vb. yönünden birbirine uymasıyla ortaya çıkan sözdizim olgusu. Uyum, dilden dile büyük değişiklikler gösterir.

uyumluluk (Alm. *Kohasion*, Fr. *cohésion*, İng. *cohesion*). Betik düzleminde, öğeler arasındaki anlamsal uygunluk.

uzama (Alm. *Dehnung, Längung*, Fr. *allongement*, İng. *lengthening*). Bir sesbirimin ya da sesbirim öbeğinin oluşum süresinin artması.

uzamsal dilbilim Bak. ***dilbilimsel coğrafya***.

uzlaşım (Alm. *Konvention*, Fr. *convention*, İng. *convention*). Gösterenle gösterilen arasındaki bağın doğal olmadığını savunan Saussure'cü görüşte, bireyler arasında bulunduğu varsayılan örtük sözleşme. Bak. ***saymaca***.

uzlaşımsal Bak. ***saymaca***.

uzun (Alm. *lang*, Fr. *long*, İng. *long*). Karşılaştırıldığı öğelere oranla sürede daha çok yer kaplayan sesler için kullanılır. Örneğin *âşık* sözcüğündeki önses uzundur. Bak. ***kısa***.

uzunluk 1. (Alm. *Dauer*, Fr. *longueur*, İng. *duration*). Bir sesin uzun olma özelliği. 2. (Alm. *Länge*, Fr. *longueur*, İng. *length*). Bir sesin kapladığı süre. Uzunluk, bir nicelik olgusudur ve kimi dillerde dilbilimsel bir işlev yerine getirir. Bak. ***kısalık***, ***süre***.

uzun seslem (Alm. *lange Silbe*, Fr. *syllabe longue*, İng. *long syllable*). Uzun ünlü kapsayan seslem, örneğin *mali* sözcüğünde iki uzun seslem vardır.

Ü

üleştirme sıfatı Bak. ***sayı sıfatı.***

ülküsel konuşucu-dinleyici (Alm. *idealer Sprecher-Hörer,* Fr. *locuteur-auditeur idéal,* İng. *ideal speaker-hearer).* N. Chomsky'nin kuramsal olarak saptadığı, dili kullanırken edim alanında bildirişimsel, ruhbilimsel, vb. bakımından aksaklık göstermeyen kişi.

ündeş (Alm. *Wortspiel,* Fr. *calembour,* İng. *pun).* Eşsesli sözcüklerle yapılan söz oyunu, örneğin *Deme kış yaz, oku yaz* sözü ündeş içerir.

ündeşli uyak Bak. ***uyak.***

ünlem (Alm. *Interjektion, Ausruf, Empfindungswort,* Fr. *interjection,* İng. *interjection).* Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama, vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük. Örneğin *A!, ey!, ya!, hadi!, vay!* sözcükleri Türkçe'deki ünlemler arasında yer alır. Yansımalar, adlar, eylemler, vb. de ünlem olarak kullanılabilir. Ünlem içeren tümcelere *ünlem tümcesi* adı verilir.

ünlem tümcesi (Alm. *Ausrufesatz,* Fr. *phrase exclamative, phrase interjective,* İng. *interjective sentence).* Ünlem içeren, ünlem değeri taşıyan tümce (örn. *Ha göreyim seni!).*

ünlü 1. (Alm. *Vokal,* Fr. *voyelle,* İng. *vowel).* Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda herhangi bir engelle karşılaşmadan akışı ve ses tellerinin titreşmesi sonucu oluşan biçimlendiricilerin çok belirgin bir yapı ortaya koyduğu ses (örn. [a], [e], [i], vb). Ünlüler dönemsel, müziksel seslerdir. Dilin konumuna, ağzın açıklık derecesine ve anlatıcılara göre sınıflandırılırlar. 2. (Alm. *vokalisch,* Fr. *vocalique,* İng. *vocalic).* Ünlüleri oluşturan özelliği belirtmek için kullanılır. Örneğin akıcılar, ünsüzleri nitelendiren özellikler de içermekle birlikte ünlü sayılırlar. *(Ünsüz olmayan* [Alm. *nicht-konsonantisch,* Fr. *non-consonantique,* İng. *non-consonantal*] da denir.)

ünlü almaşması (Alm. *Ablaut,* Fr. *apophonie, alternance vocalique,* İng. *apophony, vocalic alternation, vowel gradation).* Kök, sonek, vb. bir yapım öğesindeki ünlülerde görülen almaşma olgusu. Bak. ***almaşma.***

ünlü boşluğu (Alm. *Hiat,* Fr. *hiatus,* İng. *hiatus).* Bir sözcükte ya da birbirini durak olmadan izleyen iki sözcük arasında, ayrı seslemlere bağlı iki ünlünün rastlaşması. Örneğin *gide-im*'deki ünlü boşluğu, *-y-* öğesinin eklenmesiyle giderilir: *gide-y-im.*

ünlü değişimi Bak. ***tını değişimi.***

ünlülerarası (Alm. *intervokalisch,* Fr. *intervocalique,* İng. *intervocalic).* İki ünlünün arasında yer alan ünsüzü belirtir. Örneğin *ece* sözcüğündeki [c] sesi ünlülerarası bir ünsüzdür.

ünlüleşme (Alm. *Vokalisierung,* Fr. *vocalisation,* İng. *vocalisation).* Artsürem ya da eşsüremde bir ünsüzün ünlüye dönüşmesi.

ünlü olmayan Bak. ***ünsüz.***

ünlü uyumu (Alm. *Vokalharmonie,* Fr. *harmonie vocalique,* İng. *vowel harmony).* Kimi dillerde, bir sözcükte bulunan bir ünlünün etkisiyle öbür ünlülerin de ona uyması sonucu ortaya çıkan ilerleyici ya da gerileyici benzeşim olayı. Ünlü uyumu özellikle Türkçe'yi de içeren Fin-Ugur dillerinde önemli bir yer tutar. Türkçe'de bir sözcükteki ünlüler ilk seslemdeki ünlüye göre ön ya da art ünlü olurlar, düzlük ve yuvarlaklık bakımından ilk seslemin ünlüsüne uyarlar. Bak. ***büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu.***

ünsüz 1. (Alm. *Konsonant,* Fr. *consonne,* İng. *consonant).* Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda bir kapanma ya da engelle karşılaşması sonucu oluşan ses (örn. [p], [d], [c], vb.). Ünsüzler kapanma ya da engelin türüne ve yerine göre sınıflandırılan, titreşimsizleri dönemsel olmayan, gürültü niteliği taşıyan seslerdir. 2. (Alm. *konsonantisch,* Fr. *consonantique,* İng. *consonantal).* Ünsüzleri oluşturan özelliği belirtmek için kullanılır. *(Ünlü olmayan* [Alm. *nicht - vokalisch,* Fr. *non-vocalique,* İng. *non-vocalic*] da denir.)

ünsüz değişimi (Alm. *Lautverschiebung,* Fr. *mutation consonantique,* İng. *consonant mutation).* Özel olarak Hint-Avrupa kapantılılarının önce ortak Germence'deki, sonra da Yüksek Almanca'daki evriminde görü-

len titreşimlileri titreşimsize, titreşimsizleri de sızıcılara dönüştüren süreç. Ortak Germence'deki değişime birinci, Yüksek Almanca'daki değişmeyeyse ikinci ünsüz değişimi denir. Değişimlerin yol açtığı evrim Alman dilbilimcisi J. Grimm tarafından dizgeleştirilmiştir (1822): [bh], [dh], [gh] → [b], [d], [g]; [b], [d], [g] → [p], [t], [k]; [p], [t], [k] → [f], [θ], [h] (Grimm Yasası). Birtakım ayrık biçimleri açıklayamayan Grimm Yasası'nı, sonradan Danimarkalı dilbilimci K.Verner, vurgunun yerini göz önünde tutarak bütünlemiştir (Verner Yasası, 1875).

ünsüz olmayan Bak. *ünlü*.

ünsüz uyumu (Alm. *Konsonantenharmonie*, Fr. *harmonie consonantique*, İng. *consonant harmony*). Bir sözcükteki ünsüzler arasında görülen benzeşim. Türkçe'de sert ünsüzlerle biten bir sözcüğe [c], [d], [g] ünsüzlerinden biriyle başlayan bir ek getirilince bu ünsüzler de sert ünsüze dönüşür (örn. *ekmek-ci > ekmekçi; sütden > sütten; coşgun > coşkun*).

üretici (Alm. *generativ*, Fr. *génératif*, İng. *generative*). Sözdizimsel, anlamsal, sesbilimsel bileşenlere ilişkin kuralların uygulanmasıyla bir dilin dilbilgisine uygun tümceleri oluşturup betimleyebilecek bir düzenek niteliği taşıyan dilbilimsel örnekçeleri, kavramları belirtir.

üretici anlambilim (Alm. *generative Semantik*, Fr. *sémantique générative*, İng. *generative semantics*). N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramında anlamsal bileşene verilen yer konusu çevresinde oluşarak derin yapının salt sözdizimsel nitelikli ve anlamsal yorum için yeterli olduğu görüşüne karşı çıkan, sözdizimle anlamsal düzeni kaynaştıran görüş. G. Lakoff, derin yapıya karmaşık bir görünüm vererek bunun sözdizimsel-anlamsal-mantıksal bir nitelik olduğunu savunur. Chomsky de -sözdizim/anlambilim ayrımını sürdürmekle birlikte- anlamın belirlenmesinde yüzeysel yapılara belli bir yer verir.

üretici dilbilgisi (Alm. *generative Grammatik*, Fr. *grammaire générative*, İng. *generative grammar*). Ülküsel konuşucu-dinleyicinin edincini biçimselleştirerek betimleyen kurallar dizgesi. Üretici dilbilgisi, belli bir doğal dilin yalnızca gerçekleştirilmiş tümcelerini

değil, gerçekleştirilebilecek bütün gücül tümcelerini de açık seçik olarak betimleme amacı güder.

üretici-dönüşümsel dilbilgisi (Alm. *generative Transformationsgrammatik*, Fr. *grammaire générative transformationnelle*, İng. *transformational-generative grammar*). Bir doğal dildeki sonlu sayıda kuralla dilbilgisine uygun sonsuz sayıda tümce üretebilecek, dönüşüm bileşeninin eklendiği üretici dilbilgisi. N. Chomsky'ye göre, derin yapıyla yüzeysel yapının birbirinden ayrı olması üretici-dönüşümsel dilbilgisinin temel düşüncesidir. Yüzeysel yapı, üretici bölümde üretilen biçimlere yinelenerek uygulanan dönüşüm işlemleriyle elde edilir. Değişik doğrultularda gelişen üretici-dönüşümsel dilbilgisi, genel olarak sözdizimsel bileşen, anlamsal bileşen ve sesbilimsel bileşen bölümlerinden oluşur. Bak. ***derin yapı, yüzeysel yapı***.

üretici sesbilim (Alm. *generative Phonologie*, Fr. *phonologie générative*, İng. *generative phonology*). Sesbirim kavramını kullanmadan yüzeysel yapıdan (dilbilgisinin sözdizimsel bileşenince oluşturulan gösterge ya da biçimbirimler düzleminden) gerçekleşen sözcelerin söylenişine ilişkin sesçil düzeye geçilebileceğini öne süren sesbilim türü. Üretici sesbilim, sesbilimsel bileşenin işleyişini gösterirken R. Jakobson'un ikicilikten kaynaklanan ayırıcı özelliklerine başvurur. Üretici sesbilim, ses olgularını dilbilgisine katma çabasını yansıtır; genellikle, karşı çıktığı sesbilimden daha tutumlu olmakla birlikte, onu aşamayan bir uygulama olarak görülür.

üretkenlik (Alm. *Produktivität*, Fr. *productivité*, İng. *productivity*). Yeni birimler üretmeye olanak veren dilsel süreç ya da öğelerin özelliği. Örneğin Türk Dil Devrimi üretken öğeleri canlandırarak Türkçe'yi her alanda varsıllaştırmıştır.

üslup Bak. ***biçem***.

üstanlambirim (Fr. *archimonème*). İki ya da daha çok sayıda altanlamlı birimin ortak paydasını oluşturan anlambirim. Örneğin *sandalye* ve *koltuk* anlambirimlerine oranla *oturacak* üstanlambirimdir. Bu birim gösterilen olarak ele alındığında üstanlambirimcik demetiyle özdeşleşir.

üstanlambirimcik demeti (Alm. *Archisemem*, Fr. *archisémème*, İng. *archisememe)*. Yapısal anlambilimde bir dizi anlamlı birimin içerdiği ve tümünün ortak paydasını oluşturan anlambirimcik demeti. Örneğin *Sandalye, koltuk, kanape,* vb.'nin üstanlambirimcik demeti "oturacak"tır.

üstanlamlı (Alm. *hyperonym*, Fr. *hyperonyme*, İng. *hyperonymous)*. Üstanlamlılık gösteren öğeleri belirtmek için kullanılır. Bak. ***Üstanlamlılık***.

üstanlamlılık (Alm. *Hyperonymie*, Fr. *hyperonymie*, İng. *hyperonymy)*. Bir sözlüksel birimin içerdiği birimlere göre durumu. Örneğin *hayvan* terimi *kaplan*'la üstanlamlılık bağıntısı kurar.

üstdamaksıl (Alm. *Zerebral, Kakuminal, Retroflex*, Fr. *cérébrale, cacuminale, rétroflexe*, İng. *cerebral, cacuminal, retroflex)*. Dil ucunun sert damağın üst bölgesine değmesiyle oluşan ses (örn. İngilizce *time* "zaman" sözcüğündeki [t]).

üstdil (Alm. *Metasprache*, Fr. *métalangage, métalangue*, İng. *metalanguage)*. 1. Doğal dili ya da konudili inceleyip betimlemek için oluşturulmuş araç dil; dili anlatan dil. Örneğin dilbilim terimleri, bir üstdil oluşturur. Doğal dilin göndergeleri, dil dışı gerçeklik düzleminde yer alır; oysa, üstdilinkiler dilsel niteliklidir, konudilin göstergelerine ilişkindir (örn. dizim, sesbirim, ek, yapı, vb.). L. Hjelmslev'e göre, bir üstdil, bir gösterge dizgesini inceleyen gösterge dizgesidir, bir başka deyişle, içerik düzlemi bir anlamlama dizgesince oluşturulan dizgedir. Öte yandan, bir üstdilin de yeni bir üstdilin konudili olmasını ilkece hiçbir şey önlemez. 2. Doğal dil kullanılırken bildiriye açıklık getirmek için yapılan tanım. Örneğin bir sözcüğün hangi anlama geldiğini söyleme, *.....demek istiyorum, bir başka deyişle* gibi kullanımlar üstdil işlevine bağlanır.

üstdil işlevi (Alm. *metasprachliche Funktion, Fr. fonction métalinguistique*, İng. *metalinguistic function)*. Konuşucunun kullandığı düzgü üstüne bilgi verdiği, onun bir öğesini açıkladığı durumlarda gerçekleşen işlev. Örneğin *Anlambirim, en küçük anlamlı birimlere verilen addır* tümcesinde üstdil işlevi egemendir. Bak. ***anlatımsallık işlevi, çağrı işlevi, gönderge işlevi, ilişki işlevi, yazın işlevi***.

üstkatman (Alm. *Superstrat,* Fr. *superstrat,* İng. *superstratum).* Bir dilin alanı içinde bir süre etkili olduktan sonra, o dilin yerini alamadan, yalnızca birtakım aktarma olaylarına yol açtıktan sonra silinip giden dil. Örneğin Germen dillerinden Frankça, Galya'daki Roman dilini üstkatman olarak etkilemiştir. Bak. ***altkatman, yankatman***.

üstsesbirim (Alm. *Archiphonem,* Fr. *archiphonème,* İng. *archiphoneme).* Yansızlaşabilir bir karşıtlık bağıntısı kuran iki sesbirimin ayırıcı ortak özelliklerine verilen ad. Örneğin /p/ ile /b/ arasındaki karşıtlığın yansızlaşması sonucu /P/ (ya da /B/) üstsesbirimi gerçekleşir.

üstsözlükbirim (Alm. *Archilexem,* Fr. *archilexème,* İng. *archilexeme).* Yapısal anlambilimde, bir dizi anlamlı birimde bulunan, tümünün ortak paydası olan anlambirimcik demetini oluşturan sözlükbirim. Örneğin *sandalye, koltuk, kanape,* vb.nin üstsözlükbirimi *oturacak*'tır.

üstündelik durumu (Alm. *Superessivus,* Fr. *superessif,* İng. *superessive).* Bir yüzey üstünde bulunulduğunu belirten ad durumu.

üstünlük derecesi (Alm. *Superlativ,* Fr. *superlatif,* İng. *superlative).* Bir niteliğin üst derecesi. Örneğin Türkçe'de üstünlük derecesi *en, pek* belirteçleriyle anlatılır.

V

varış durumu (Alm. *Terminativus,* Fr. *terminatif,* İng. *terminative).* Devinimin nereye değin sürdüğünü belirten ad durumu.

varsayımlı (Alm. *hypothetisch,* Fr. *assomptif, hypothétique,* İng. *assumptive, hypothetical).* Bir varsayım belirtmeye yarayan dilsel öğeler için kullanılır.

varsıl uyak Bak. ***uyak***.

Vendryes, Joseph (1875-1960). Fransız dilbilimcisi. Genel dilbilim ve özellikle de Hint-Avrupa dilleri üzerine çalışmaları vardır. Toplumsal boyuta büyük önem veren Vendryes, dilin her şeyden önce insanlar arasındaki ilişkilere bağlı bir olgu olduğunu vurgulamıştır. *Le Traité d'accentuation grecque* (Yunanca'daki Vurgulama Üstüne İnceleme) [1904], *La Grammaire du vieil irlandais* (Eski İrlanda Dilinin Dilbilgisi) [1908], *Le Traité de grammaire comparée des langues classiques* (Klasik Dillerin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Üstüne İnceleme) [A. Meillet'yle birlikte; 1924] ve en ünlü yapıtı olan *Le Langage* (Dil) [1921] başlıca çalışmalarıdır.

verici (Alm. *Sender,* Fr. *émetteur,* İng. *transmitter).* Bildirişim eyleminde, alıcıya karşıt olarak, gönderilen bildirinin kaynağında bulunan aygıt ya da kişi. Bildirinin kaynağında bulunan kişiyse, *verici* terimi *konuşucu* terimiyle özdeşleşir. Vericiye dönük dilbilgisi, tümcelerin oluşturulmasını sağlayan kuralları kapsar.

Verner, Karl (1846-1896). Alman dilbilimcisi. Kendi adıyla anılan ve Grimm Yasası'nı bütünleyen, Germence'ye ilişkin bir ünsüz değişim yasası oluşturmuştur. Bak. ***ünsüz değişimi***.

Verner Yasası Bak. ***ünsüz değişimi***.

vurgu (Alm. *Intensitätsbetonung, Druckakzent, Akzent,* Fr. *accent d'intensité, accent dynamique,* İng. *stress).* Bir sözcükteki ya da sözcük öbeğindeki bir seslemi öbürlerine oranla daha belirgin, baskılı kılan yeğinlik artışı. Günümüzde yapılan araştırmalar, vurgunun ço-

ğu kez başka bürünsel olgularla birlikte ortaya çıktığını ve onlardan kolay kolay yalıtılamadığını göstermektedir. Kimi dillerde vurgunun yeri, her zaman aynıdır. Örneğin Fransızca'da sözcük öbeğinin son seslemi, Fince'de sözcüğün sondan ikinci, Çekçe'de baştan birinci seslemi vurgu taşır. Bu durumda vurgu, sınır belirtici bir öğe niteliği taşır. Bak. ***vurgubirim***.

vurgubirim (Fr. *accentuème)*. Dilbilimsel nitelikli bir işlev yerine getirdiği durumlarda vurgunun aldığı ad. Vurgunun yeri Türkçe, İtalyanca, İspanyolca, Rusça, vb. dillerde değişkendir, bundan ötürü de dilbilimsel bir işlev yerine getirebilir (örn. Türkçe'de *yálnız/yalníz* arasındaki ayrım).

vurgulama (Alm. *Betonung, Akzentuierung,* Fr. *accentuation,* İng. *accentuation)*. Bir sözcükteki ya da sözcük öbeğindeki bir ya da daha çok sayıdaki seslemi, vurgu bakımından öbürlerinden ayırt edilecek biçimde söyleme.

vurgulu seslem (Alm. *betonte Silbe,* Fr. *syllabe accentuée,* İng. *stressed syllable)*. Vurgu taşıyan seslem (örn. *yalnızlık* sözcüğündeki son seslem).

vurgusuz seslem (Alm. *unbetonte Silbe, atonale Silbe,* Fr. *syllabe inaccentuée, syllabe atone,* İng. *unstressed syllable)*. Vurgu taşımayan seslem (örn. *yalnızlık* sözcüğündeki ilk iki seslem).

W

Wartburg, Walther von (1888-1971). İsviçreli dilbilimci. Roman dilleri ve özellikle de Fransızca üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmış, O. Bloch'la birlikte ünlü bir *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransız Dilinin Kökenbilim Sözlüğü) [1932] hazırlamıştır.

Whitney, William Dwight (1827-1894). ABD'li dilbilimci. Dilin toplumsal bir olgu ve bildirişim aracı niteliği taşıdığını ve dilbilimin doğa bilimlerine bağlanmadığını, tarihsel bir bilim olduğunu savunmuş, Saussure'ün esin kaynakları arasında yer almıştır. Başlıca yapıtı *The Life of Language* (Dilin Yaşamı) [1875] adlı incelemesidir.

Whorf, Benjamin Lee (1897-1941). ABD'li dilbilimci. Dünyaya ilişkin kavramsal ulamlaştırmalarını tümüyle ya da bir bölümüyle anadilinin içerdiği yapıyla belirlendiğini savunmuştur. Kökenleri W. von Humboldt'a değin gerilere uzanan bir kuramı ve E. Sapir'in görüşlerini yeniden ele alıp değerlendiren Whorf'un başlıca çalışmalarından yapılmış seçmeler *Language, Thought and Reality* (Dil, Düşünce ve Gerçeklik) [1956] başlığıyla yayımlanmıştır. Bak. ***Sapir, Edward.***

Y

yadsınlık Bak. ***biçimbilimsel yadsınlık, sözdizimsel yadsınlık.***

yakınlık (Alm. *Konnexität,* Fr. *connexité,* İng. *connexity).* Betikteki sesbilimsel ve sözdizimsel uygunluk.

yakınlık durumu (Alm. *Adessivus,* Fr. *adessif,* İng. *adessive).* Bir yerin çok yakınında, hemen yanında bulunulduğunu belirten ad durumu.

yalın durum (Alm. *Nominativ,* Fr. *nominatif, İng. nominative).* Tümcede özne işlevini yerine getiren ve adın temel biçimi sayılan durum. Türkçe'de yalın durumdaki ad, sıfır durum ekiyle belirlenir.

yalınlayan diller Bak. ***ayrışkan diller.***

yalın sözcük (Alm. *Simplex,* Fr. *mot simple,* İng. *simple word).* Türev ya da bileşik sözcüğe karşıt olarak, kök nitelikli bir anlambirim özelliği taşıyan sözcük. Örneğin *il, kar, ok* gibi adlar, *düz, iyi, çok* gibi sıfatlar yalın sözcüklerdir.

yalın tümce (Alm. *einfacher Satz,* Fr. *phrase simple,* İng. *simple sentence).* Tek yüklemli tümce (örn. *Arkadaşım gitti).*

yalın uyak Bak. ***uyak.***

yalın zaman (Alm. *einfaches Tempus,* Fr. *temps simple,* İng. *simple tense).* Yardımcı eylem ya da ekeylem kullanılmadan oluşturulan eylem zamanı. Türkçe'de yalın zaman, bileşik zamana karşıt olarak, ekeylem kullanılmadan yalnız çekimli eylemle kurulur. Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman yalın zamanlardır.

yalıtılabilir (Alm. *isolierbar,* Fr. *isolable,* İng. *isolatable)* Bağlandıkları öğeden ayrılabilen yapım öğelerini (önekler, vb.) belirtmek için kullanılır (örn. Almanca'nın kimi önekleri).

yananlam (Alm. *Konnotation, Nebenbedeutung,* Fr. *connotation,* İng. *connotation).* Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düzanlamına kullanım sıra-

sında katılan ve bildirişenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere, vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam; çağrışımsal değer. Yananlamlar bireysel yönler içerdikleri gibi toplumsal, tarihsel, ekinsel, vb. özellikler de kapsarlar. Kimi dilbilimciler (L. Hjelmslev), yananlamları, anlatım düzlemi düzanlam dizgesi olan bir içerik düzlemi olarak ele alırlar. Toplum, doğal dilin kendisine sağladığı birinci dizgeden kalkarak yananlam dizgeleri oluşturur.

yanaşık sıralam (Alm. *Parataxe,* Fr. *parataxe,* İng. *parataxis).* İki önermenin, aralarındaki ilişkiyi gösteren herhangi bir bağlama öğesi kullanılmadan art arda sıralanması biçiminde gerçekleşen sözdizimsel düzen (örn. *Kar yağıyor, sokağa çıkmıyorum).*

yanıt (Alm. *Antwort,* Fr. *réponse,* İng. *response).* Davranışçı kuramda bir uyarana ya da uyaran duruma karşı gösterilen tepki. Yanıt dilsel de olabilir, dil dışı nitelik de taşıyabilir. B. F. Skinner'e göre bir koşullandırmayla belirlenen dil U-Y (uyaran-yanıt) çerçevesinde öğrenilir.

yankatman (Alm. *Adstrat,* Fr. *adstrat,* İng. *adstratum).* Bir dilin kullanıldığı alana yakın ya da komşu bir bölgede konuşulan ve o dili çeşitli açılardan etkileyen dil. Örneğin Almanca, Fransızca'nın, Fransızca da Almanca'nın yankatmanıdır. Günümüzde yankatman etkisi, uzaktan bildirişim sağlanabilmesi nedeniyle, komşu diller çerçevesini aşmış bulunmaktadır. Bak. ***altkatman***, ***üstkatman***.

yanlış kökenleme Bak. ***köken yakıştırma***.

yansıma (Alm. *Onomatopöie, Lautmalerei, Schallnachahmung,* Fr. *onomatopée,* İng. *onomatopoeia).* Dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öğe (örn. *pat, fak, tık tık,* vb.). Yansımalar her zaman yaklaşık bir öykünmenin ürünüdürler, bundan ötürü de belli oranda saymacalık içerirler. Göstergenin nedensizliği, buyrultusallığı, dillerin kökenini yansıma sözcüklerde arayan görüşe karşı çıkar. P. Guiraud'nun da gösterdiği gibi, yansımaların seçiminde bile nedensiz-

lik, buyrultusallık görüldüğü gibi bu türlü birimler dile girdikten sonra belli oranda evrim bile geçirirler.

yansız (Alm. *Neutrum*, Fr. *neutre*, İng. *neuter)*. Kimi dillerde bulunan ve birtakım biçimsel ya da bağlamsal belirtilerle erilden de, dişilden de ayrılan dilbilgisel cins. Yansız çoğu kez cansızı belirtir, ancak onunla örtüşmez.

yansızlaşabilir karşıtlık (Alm. *neutralisierbare Opposition*, Fr. *opposition neutralisable*, İng. *neutralisible opposition)*. Kimi durumlarda işlerliğini yitiren ikiyanlı karşıtlık. Sesbilimde, yansızlaşabilir karşıtlık öğeleri, yansızlaşma durumlarında üstsesbirim içinde karşıt özelliklerini yitirirler.

yansızlaşma (Alm. *Neutralisierung*, Fr. *neutralisation*, İng. *neutralisation)*. İki birim arasındaki karşıtlığın ayırıcı niteliğini yitirmesi. Yansızlaşma olgusu, ilkin sesbilim alanında saptanmıştır. Ortak ayırıcı özellikler içeren kimi sesbirimler, çeşitli bağlamlarda ayırıcı niteliklerini yitirirler; zorunlu olarak sesbirimlerden yalnız biri gerçekleşir. Bu türlü durumlarda genellikle üstsesbirimlerden söz edilir. Yansızlaşma, dilbilgisi ve sözlük alanlarına da uygulanmıştır.

yantümce (Alm. *Nebensatz*, Fr. *proposition subordonnée*, İng. *subordinate clause)*. Bir başka tümceye bağlı olan, dilbilgisel özerkliği bulunmayan, bundan ötürü de yalın bir tümce olarak kullanılamayacak tümce. *(Bağımlanmış tümce* de denir.) [örn. *Bugün gelirse kendisiyle konuşacağım* kuruluşunda *bugün gelirse* bölümü].

yanünsüz (Alm. *Lateral, Seitenlaut*, Fr. *latérale*, İng. *lateral)*. Dil ucunun ya da dil sırtının damağa değmesi ve havanın böylece ortaya çıkan engelin yalnız bir yanından ya da her iki yanından birden akmasıyla oluşan ünsüz (örn. Türkçe'deki /l/).

yapay dil (Alm. *künstliche Sprache*, Fr. *langue artificielle*, İng. *artificial language)*. Başka başka diller konuşan bireyler arasında anlaşma sağlamak amacıyla, çoğu kez doğal dillerdeki öğelerden de yararlanılarak oluşturulan dil. Birçok yapay dil yaratılmıştır (en az 200): Yapay öğelerin yanı sıra Roman dillerinden yararlanılarak oluşturulan Esperanto (1887, Dr. L. Zamenhof), Esperanto'nun yalınlaştırılmasıyla yarat-

lan Ido (L. Couturat ve L. Beaufront), Oksidantal (1922, E.de Wahl), İngilizce'den kaynaklanan Volapük (1879-1880, J. M. Schleyer), dilbilimcilerce oluşturulan Interlingua (1924-1951, A. Gode; 1951'de, Uluslararası Yardımcı Dil Derneği'nce benimsenmiştir). Bunların içinde doğal dillere en yakın olanı Interlingua, en yaygın olanıysa, birkaç yüz bin kişinin bildiği varsayılan Esperanto'dur. Öte yandan, FORTRAN gibi, matematiksel ve bilimsel uygulamalara dönük izlenceleme (programlama) dilleri de yapay dil olarak nitelendirilir.

yapı (Alm. *Struktur,* Fr. *structure,* İng. *structure).* Genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu, eşsüremli iç bağıntılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge; kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün; sözdizimsel düzen. Bak. ***derin yapı, yüzeysel yapı.*** Yapı kavramı, XX. yüzyıl dilbiliminin temel kavramıdır ve dilbilim yöntemlerinden yararlanan öbür insanbilimlerinde de çok önemli bir yer tutar. Yapısalcılığın odaklaşma noktasını oluşturan bu kavramı, ana çizgileriyle ilk kez F. de Saussure'de buluruz. (Bu bilgin, *yapı* terimini söz konusu anlamda kullanmamış, *dizge* terimini yeğlemiştir.) Dili, aynı anda bir arada bulunan eşsüremli öğelerin işlevleri bakımından incelemek gerektiğini ortaya koyan Saussure, evrim olgularına öncelik veren XIX. yüzyılın dil anlayışını kökünden sarsmıştır. Böylece dilin belli bir evresindeki iç gerçeklik önem kazanmış, bağıntılardan kurulu, değerini birbirinden alan dayanışık öğelerin yarattığı düzene ya da yapıya yönelik araştırmalar dilbilime egemen olmuştur. Yapı kavramı başka birçok bilim dalının da esin kaynağıdır. Bak. ***yapısalcılık, yapısal dilbilim.***

yapı ağacı Bak. ***ağaç.***

yapıbilgisi Bak. ***biçimbilim.***

yapım eki (Alm. *Formans, Bildungselement,* Fr. *affixe de formation,* İng. *derivational affix).* Sözcüğün anlam ve çeşit bakımından ayrı bir nitelik kazanmasını sağlayan yeni öğeler oluşturmaya yarayan ek (örn. *leblebici, evli, gönüldeş* sözcüklerindeki *-d, -li, -deş* ekleri).

yapısal (Alm. *strukturell,* Fr. *structural,* İng. *structural).* 1. Yapı niteliği taşıyan, yapı özelliği sunan. 2. Yapıyı ele alan, yapıları inceleyen. Yapısal incelemeler, eşsüremli olgulara yönelişin ürünüdür.

yapısalcı (Alm. *strukturalist,* Fr. *structuraliste,* İng. *structuralist).* Yapısalcılıktan yana olan, yapısalcılığı benimseyen.

yapısalcılık (Alm. *Strukturalismus,* Fr. *structuralisme,* İng. *structuralism).* Olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dilbilimin yanı sıra, daha başka birçok insan biliminde önemli bir yer tutan çeşitli akımlara verilen ortak ad. Bak. ***yapı.*** XX. yüzyıl, insan bilimlerinde yapısalcılık çağı sayılır. Yapısalcılık ilk kez dilbilim alanında biçimlenmiş ve bilimsel bir yöntemle donanmıştır. Bak. ***yapısal dilbilim.*** Kimilerinin salt bir yöntem olarak gördüğü yapısalcılığı, kimileri bir öğreti ya da değişik türden araştırmalarda gözlemlenen ortak bir eğilim olarak yorumlar. Yapısalcılığın kapsadığı akımların çeşitliliği karşısında yapısalcılık yerine *yapısalcılıklar*dan söz etmenin daha doğru olacağını savunanlar da vardır. Çeşitli insan bilimlerinde (tarih, G. Dumézil, F. Braudel; tarih felsefesi, M. Foucault; ruhçözüm, J. Lacan; yazınsal eleştiri, R. Barthes; insanbilim, C. Lévi-Strauss; vb.) daha çok 1950-1960 yılları arasında büyük bir yayılma gösteren yapısalcılık, dilbilim dışında özellikle insanbilim alanında, F. de Saussure'ün, R. Jakobson'un ve N. Trubetskoy'un çalışmalarının yanı sıra matematik ve mantıktan da yararlanan C. Lévi-Strauss'ta en ileri yöntemsel aşamasına ulaşmıştır. Yapısalcılık, göstergebilim alanında da etkisini güçlü bir biçimde duyurmuş, değişik doğrultularda gelişen çeşitli akımların (A.-J. Greimas, J. Martinet, vd.) kalkış noktasını oluşturmuştur.

yapısal dilbilim (Alm. *strukturelle Linguistik,* Fr. *linguistique structurale,* İng. *structural linguistics).* Dili bir yapı olarak ele alan, eşsüremli yaklaşıma ağırlık veren çeşitli dilbilim akımlarının ortak adı. Dilbilimin konusunu toplumsal nitelikli dille kişisel özellikli söz ayrımından kalkarak belirleyen, dizge görünümü sunan toplumsal dili inceleme konusu olarak ele alan F.

de Saussure, onu dış etkenlerle ya da evrimsel olgularla değil, aynı anda bir arada bulunan eşsüremli öğelerle açıklamak gerektiğini belirtmiştir. Böylece yapısal dilbilim önce sesbilim alanında gelişmiş (Bak. ***Prag Okulu***), giderek dilbilimin başka alanlarını da etkisi altına almıştır. Sonuçta, yapısal sözdizim, yapısal anlambilim, vb. doğmuştur. Yapısal dilbilim okullarının büyük bir çeşitlilik gösterdiğini de belirtmek gerekir. Bak. ***Kopenhag Okulu***, ***işlevsel dilbilim***, ***Amerikan yapısalcılığı ve dağıtımcılık***. İşlevselci A. Martinet, yapısal akımlar içinde, süre ve uzam içindeki dilsel değişkenliği unutarak aşırı biçimselleştirme tutkusuna kapılanları, mantıksal gerekler uğruna gerçeğe sırt çevirenleri eleştirir; artsüremli bakış açısını, insanlığın değişen gereksinimlerinin baskısı altındaki yapının devingenliğini kavrama aracı olarak görür; böylece, dural nitelikli eşsüremciliğe, durağan yapı kavramına karşı çıkarak *devimsel yapı* kavramını benimser. N. Chomsky, dağılımcıların yapı anlayışını yetersiz bulur, dili matematiksel-mantıksal çerçeve içinde *biçimsel* bir yapı olarak betimlemeye, konuşan bireyin dilsel olanaklarını belirlemeye, söz konusu yapıya ilişkin kuramsal varsayımlar oluşturmaya yönelir. Bak. ***üreticidönüşümsel dilbilgisi***.

yaratıcılık (Alm. *Kreativität*, Fr. *créativité*, İng. *creativity*). 1. Genel olarak, edim düzleminde gözlemlenen ve yeni birleşimler oluşturma yoluyla dili varsıllaştırmaya, kuralları değiştirmeye, kimi kurallara yaygınlık kazandırmaya yönelik dilsel güç. 2. Özel olarak, edinç düzleminde yer alan, sonlu sayıda kural aracılığıyla sonsuz tümce oluşturma ve anlama yetisi. Bak. ***üreticidönüşümsel dilbilgisi***.

yardımcı eylem (Alm. *Hilfsverb*, Fr. *verbe auxaliaire*, İng. *auxiliary verb*). Bir başka öğeyle birlikte eylem işlevi yerine getiren kimi sözcüklerin eylem gibi kullanılmasını sağlayan eylem. Türkçe'de *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *kılmak* ve ekeylem, yardımcı eylem olarak kullanılır.

yarıkapantılı (Alm. *Affrikata*, Fr. *affriquée*, İng. *affricate*). Eklemleme noktaları bir kapantılıyla bir sürtüşmelinin birleşiminden oluşan ünsüz (örn. Türkçe'deki [c], [ç]).

yarım uyak (Alm. *Assonanz,* Fr. *assonance,* İng. *assonance).* Yalın uyağa oranla daha az sayıda eşsesli öğe içeren uyak (örn. *bas-kes).*

yarıünlü (Alm. *Semivokal, Halbvokal,* Fr. *semi-voyelle,* İng. *semi-vowel, glide).* Oluşturulmaları ve seslemdeki dağılımları bakımından ünlülerle ünsüzler arasında yer alan, seslemin yanlarında gerçekleşen ses. *(Yarıünsüz* de denir). (örn. *yen* sözcüğündeki [y]).

yarıünsüz Bak. *yarıünlü.*

yasaklayıcı (Alm. *prohibitiv,* Fr. *prohibitif,* İng. *prohibitive).* Yasaklama belirten her türlü terim ya da dizim.

yaşayan dil (Alm. *lebende Sprache,* Fr. *langue vivante,* İng. *living language).* Ölü dile karşıt olarak, günümüzde bildirişim aracı olarak kullanılan, konuşulan, -yazısı varsa- yazılan dil.

yayılım (Alm. *Erweiterung, Expansion,* Fr. *expansion,* İng. *expansion).* Tümceye eklendiğinde, var olan öğelerin işlev ve bağıntılarını değiştirmeyen öğe. Örneğin *Çocuklar uyuyor* tümcesine katılabilecek *okuldaki* ve *yatakhanede (Okuldaki çocuklar yatakhanede uyuyor)* dizimleri birer yayılımdır.

yazaç (Alm. *Buchstabe,* Fr. *lettre,* İng. *letter).* Bir abeceyi oluşturan ve tek başına ya da kendisiyle aynı türden öğelerle birlikte bir sesi ya da ses öbeğini göstermek için kullanılan yazı öğelerinin, çizimsel belirtkelerin her biri. Genellikle çeşitli abecelerde, bir sözcük içindeki konumuna ya da benzer öğelerle birleşimine göre bir yazaç birçok sesi belirtebilir. Öte yandan, aynı ses için değişik yazaçlar kullanıldığı da olur. Bu nedenle dilbilimci yazaçlarla sesleri birbirinden titizlikle ayırır.

yazaç çevrisi (Alm. *Transliteration,* Fr. *translit[t]ération,* İng. *transliteration).* Bir yazı dizgesindeki yazaçları bir başka yazı dizgesine uyarlama.

yazı (Alm. *Schrift,* Fr. *écriture,* İng. *writing, script).* Dilin sesli göstergelerini karşılamayı amaçlayan, görüntüsel öğelerden ya da yazaçlardan oluşan göstergeler dizgesi. Sözlü dile oranla ikincil nitelik taşıyan yazı, bildirilerin yitip gitmesini önlemek ya da uzaktan bildirişim sağlamak için oluşturulmuştur. Görüntüsel yazılar, yazının ilk biçimi olarak görülür. Kavramsal yazılarda, birinci eklemlilik birimleri gösterilir. Sesçil

yazılardaysa, ya doğrudan doğruya sesler (abecesel yazı) ya da seslemler (seslemsel yazı) gösterilmeye çalışılır.

yazıbirim (Alm. *Graphem*, Fr. *graphème*, İng. *grapheme).* Bir abecedeki yazaçların dizge açısından işlevsel niteliği.

yazı dili (Alm. *geschriebene Sprache, Schriftsprache*, Fr. *langue écrite*, İng. *written language).* Yazılı anlatımda kullanılan dil. Yazı diliyle sözlü dil (konuşma dili) arasında önemli ayrılıklar vardır. Bak. ***sözlü dil.*** Dil incelemelerinde, yazı dilinden sözlü dile yöneliş XX. yüzyıl dilbiliminin özellikleri arasında yer alır. Dil öğretiminde de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yazı dili yerine sözlü dile yönelik betimlemeler çeşitli yöntemlerin temelini oluşturmuştur.

yazım (Alm. *Orthographie, Rechtschreibung*, Fr. *orthographe*, İng. *spelling, orthography).* Bir dili belli kurallar uyarınca yazma, o dildeki sözcükleri yazıda gösterme biçimi.

yazınbilim (Alm. *Poetik*, Fr. *poétique*, İng. *poetics).* Hem özdeği, hem de aracı dil olan yapıtların yaratım ya da oluşturulmasını inceleyen dal. Yazınbilim, hem şiiri, hem de düzyazı niteliği taşıyan kimi yapıtların nasıl dili öne çıkardığını, bu amaçla kullanılan yöntemleri inceler. Bak. ***yazın işlevi.***

yazın dili (Alm. *Literatursprache*, Fr. *langue littéraire*, İng. *literary language).* Yazınsal yapıtlarda kullanılan dil. Yazın dili terimi yalnız yazın alanında kullanılan dili değil, daha genel anlamda, her türlü ekin dilini de belirtir.

yazın işlevi (Alm. *poetische Funktion*, Fr. *fonction poétigue*, İng. *poetic function).* Bildirinin salt kendisine dönük olduğu, yazınsal yapıtlar dışında da sık sık rastlanan, biçimsel ya da deyişsel yanı ağır basan bütün bildirilerde gerçekleşen işlev. *(Yazınsal işlev* de denir.) Bak. ***anlatımsallık işlevi, çağrı işlevi, gönderge işlevi, ilişki işlevi, üstdil işlevi.***

yazısal değişke (Alm. *Allograph, Graphemvariante*, Fr. *allographe*, İng. *allograph).* Yazı ediminde yazaçların bir bireyden öbürüne değişen biçimlerinden her biri.

yeğinlik (Alm. *Intensität, Tonstärke, Stimmverstärkung,* Fr. *intensité,* İng. *intensity).* Bir ses çıkarılırken algılanan ve titreşimlerin genliğinden kaynaklanan özellik.

yeniden oluşturum (Alm. *Rekonstruktion,* Fr. *reconstruction,* İng. *reconstruction).* Eski bir dilsel biçimi, akraba diller arasında karşılaştırmalar yaparak ortaya koyma yöntemi.

yeniden yazım kuralları (Alm. *Produktionsregeln,* Fr. *règles de réécriture,* İng. *rewriting rules).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde bir öğeyi bir başka öğeye dönüştürmek amacıyla oluşturulan dilbilgisi kuralı. Bir dile uygun tümceleri belirleyip sıralamayı amaçlayan üretici-dönüşümsel dilbilgisi, tümce yapısını ortaya koyarken yeniden yazım kurallarından yararlanır. Ulamsal bileşene ilişkin olan bu kurallar dizimsel kurallar niteliği taşır. Her kural A → B (A'yı B biçiminde yeniden yazınız) olarak sunulur. Bu durumda tümcenin yeniden yazım kuralı şu biçime bürünür:
T→ AD+ED (Tümce=Ad Dizimi+Eylem Dizimi).

yenidilbilgiciler (Alm. *Junggrammatiker,* Fr. *néogrammairiens,* İng. *neogrammarians).* XIX. yüzyıl sonlarında, ses değişimlerine ilişkin yasaların kesinliğine inanan dilbilimciler. Yenidilbilgicilerin önde gelenlerinin tümü de Alman'dı: K. Brugmann, H. Osthoff, W. Braune, E. Sievers, H. Paul, yb. Bu bilginler karşılaştırma yöntemiyle elde edilen sonuçları tarihsel bir çerçeveye oturtmayı, olguları doğal düzenleri içinde birbirlerine bağlamayı başarmışlardır. Yenidilbilgicilerin çeşitli ülkelerde pek çok izleyicisi olmuştur.

yeni sözcük (Alm. *Neologismus, Neubildung,* Fr. *néologisme,* İng. *neologism).* Yeni oluşturulmuş ya da bir süre unutulduktan sonra yeniden kullanılmaya başlanmış, bir başka dilden ya da bir ağızdan yeni alınmış anlamlı birimlerle yeni bir anlam edinmiş aynı türden birimlere verilen ad. Türevlerle bileşik yapımlar yeni sözcüklerin en sık rastlanan türleridir. Sözdizimsel düzlem gibi sözlüksel düzlem de özdönüşüm kuralları olan üretici bir düzenek içerir. Üretim süreci kimi durumlarda kurallara uyar, kimi durumlardaysa kuralları değiştirerek yeni kurallar yaratır.

yer adları bilimi (Alm. *Toponymie,* Fr. *toponymie,* İng. *toponymy).* Yer belirten özel adları inceleyen özeladbilim dalı.

yer belirteci (Alm. *Lokaladverb, Adverb des Ortes, Ortsadverb,* Fr. *adverbe de lieu,* İng. *adverb of place).* Yer bakımından bir belirleme getiren belirteç (örn. *Dışarı çıktı, Geri döndü, Sağa saptı* tümcelerindeki *dışarı, geri, sağa* öğeleri).

yerdeşlik (Alm. *Isotopie,* Fr. *isotopie,* İng. *isotopy).* 1. Bir söylem çerçevesinde anlamsal tutarlılığı, bildirinin bir anlam bütünü olarak kavranmasını, tek yönlü anlaşmayı sağlayan uyum; aynı düzlemde yer alan öğelerin oluşturduğu, çokanlamlılığı engelleyen ve anlambirimcik yinelemelerinden doğan uyumluluk. 2. Hem içerik, hem anlatım düzleminde dil öğelerinin yinelenmesiyle oluşan uyum.

yerine (Alm. *Allegorie,* Fr. *allégorie,* İng. *allegory).* Bir soyutlamanın, bir niteliğin kişileştirilmiş biçimi ya da uzun bir geliştirmeye konu olan eğretileme; alegori.

yerleşim (Alm. *Einbettung,* Fr. *emboîtement,* İng. *nesting).* Bir dizimin bir başka dizim içine katılması. *A* ve *B* dizimlerinden *A* tümüyle *B*'nin içine giriyorsa, yerleşim var demektir.

yerleşme (Alm. *Einbettung,* Fr. *enchâssement,* İng. *embedding).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde bir tümcenin (kurucu tümcenin) bir başka tümceye (ana tümce) katılması. Örneğin *Komşumuz* Δ *söylüyor* ve *Çocuğu hasta* tümceleri yerleşme dönüşümüyle *Komşumuz çocuğunun hasta olduğunu söylüyor* biçimini alır. Burada Δ simgesi kurucu tümcenin alacağı yeri belirtir.

yerlileştirme Bak. ***köken yakıştırma.***

yinelem (Alm. *Anapher,* Fr. *anaphore,* İng. *anaphora).* Sözcede daha önce kullanılmış bir biçime (öncül) daha sonra gelen bir öğe (özellikle de bir adıl) aracılığıyla gönderme yapılması sonucu gerçekleşen sözdizimsel süreç. Bak. ***öncül, önyinelem.***

yinelemeli (Alm. *rekursiv,* Fr. *récursif,* İng. *recursive).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde tümcenin üretiliş sürecinde birçok kez uygulanabilen bir kuralın ya da birçok kez karşılaşılabilen bir öğenin özelliğini belirtir.

yinelemsel (Alm. *iterativ*, Fr. *itératif*, İng. *iterative*). Bir eylemin yinelendiğini belirten biçimler için kullanılır.

yoğun (Alm. *kompakt*, Fr. *compact*, İng. *compact*). Başlıca iki biçimlendiricinin birbirine çok yakın olduğu sesbirimlerin niteliğini belirtmek için kullanılır. Örneğin Türkçe'deki artdamaksıl /k/ ve /g/, damaksıl /y/, /a/ ünlüsü yoğun özelliğini taşır. Bak. ***dağınık***, ***ikicilik***.

yokluk durumu (Alm. *Abessiv*, Fr. *abessif*, İng. *abessive*). Yokluk belirten ad durumu.

yorum (Alm. *Kommentar, Rhema*, Fr. *commentaire, rhème*, İng. *comment, rheme*). Sözcede konuya ilişkin olarak söylenen. Biçimsel mantık ve anlambilim düzlemine ilişkin olan bu kavramın sözdizimsel boyuttaki karşılığı, Hint-Avrupa dilleri alanında genellikle yüklemdir. Bak. ***konu***.

yorumlama (Alm. *Interpretation*, Fr. *interprétation*, İng *interpretation.*) Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapıya anlam verme (anlamsal yorum) ya da yüzeysel yapıyı gereken sesbilimsel ve sesçil özelliklerle donatma.

yorumlanabilir (Alm. *interpretierbar*, Fr. *interprétable*, İng. *interpretable*). Doğal konuşucunun bazı kurallar aracılığıyla bir anlam verebileceği, anlamsal yorumunu yapabileceği sözceleri belirtir.

yöneliş durumu (Alm. *Allativus*, Fr. *allatif*, İng. *allative*). Çıkma durumuna karşıt olarak bir eylemin yöneldiği noktayı belirten ad durumu.

yönelme durumu (Alm. *Dativ*, Fr. *datif*, İng. *dative*). Adın belirttiği kavrama dönüş ya da yöneliş anlatan durum. Örneğin Türkçe'de yönelme durumu, *-e (-a)* ekiyle oluşturulur.

yönenme Bak. ***seslenim***.

yöneşme (Alm. *Konvergenz*, Fr. *convergence*, İng. *convergence*). İki ya da daha çok sayıda dilin aynı yönde bir değişim süreci geçirmesi.

yönetici (Alm. *Regens*, Fr. *régissant*, İng. *governing item*). Bağımsal dilbilgisinde, bağımlılık gösteren birimlerin üst düzeyinde yer alan, başka birimlerin bağımlısı olduğu birim. Örneğin *Küçük çocuk elma yiyor* tümcesindeki *yiyor* öğesi *çocuk* ve *elma*'nın, *çocuk* öğesi *küçük*'ün yöneticisidir. Bak. ***bağımsal dilbilgisi***.

yönetme (Alm. *Rektion*, Fr. *rection*, İng. *government).* Bir birimin belli bir tümleç alması bakımından yerine getirdiği işlev.

yumuşak ünsüz (Alm. *Lenis, weicher Konsonant*, Fr. *consonne douce*, İng. *lenis, soft consonant).* Ağız örgenlerindeki kasların gevşek durumunda ve ağız yolundan geçen havadaki basıncın azalmasıyla gerçekleşen ünsüz (örn. [g]).

yumuşama (Alm. *Erweichung*, Fr. *adoucissement*, İng. *softening).* Titreşimsiz bir ünsüzün titreşimli nitelik edinmesi (örn. [s]nin [z] olması).

yutulma (Alm. *Absorption*, Fr. *absorption*, İng. *absorption).* Ünlü niteliği taşıyan bir sesin bir selenlinin etkisiyle ünsüz niteliği alması ya da tümüyle silinmesi.

yuvarlaklaşma (Alm. *Rundung*, Fr. *arrondissement*, İng. *rounding).* Bir ünlünün yuvarlak ünlüye dönüşmesi; dudaksıllaşma.

yuvarlak ünlü (Alm. *gerundeter Vokal*, Fr. *voyelle arrondie*, İng. *rounded vowel).* Dudakların yuvarlaklaşmasıyla oluşan ünlü (örn. [ü], [u], [ö], [o]).

yücelim işlevi (Alm. *gipfeldildende Funktion*, Fr. *fonction culminative*, İng. *culminative function).* Bir sözcede belli sayıda önemli eklemlemeler bulunduğunu göstererek bildirinin çözümlenmesini kolaylaştıran işlev. Örneğin özgür vurgulu dillerde vurgu yücelim işlevi yerine getirir.

yüklem (Alm. *Prädikat, Satzaussage*, Fr. *prédicat*, İng. *predicate).* Tümcede bütün öğelerin işlevlerini kendisine göre belirledikleri, sözdizimsel açıdan tümcenin temelini oluşturan ve hiçbir öğeye bağlı olmayan, ortadan kalkmasıyla da tümcenin yok olmasına yol açan öğe (örn. *Arkadaşım çalışıyor, Arkadaşım çalışkan* tümcelerinde *çalışıyor* ve *çalışkan).* Yüklem, bağımsız, temel nitelikli ve zorunlu olmasıyla nitelenir. Çağdaş dilbilimcilere göre "tümcede özne için söylenen" biçimindeki geleneksel tanım yetersizdir, kimi durumlarda dil olgularıyla da çelişir. Yüzeysel tümcede yüklem her zaman eylemle özdeşleşmediği gibi bir özne de gerektirmez.

yüklemleme (Alm. *Prädikation*, Fr. *prédication*, İng. *predication).* Yüklem tümcesi ya da dizimi aracılığıyla varlık ya da nesnelere nitelikler verme.

yüklemsi (Fr. *prédicatoïde,* İng. *predicatoid).* Yüklem niteliği taşıyan bir dizime bağlı bir yayılımda yer alan yükleme A. Martinet'nin verdiği ad.

yükseklik (Alm. *Höhe, Tonhöhe,* Fr. *hauteur,* İng. *pitch).* Bir sesin tiz ya da pes olmasını sağlayan, titreşimlerin hızıyla ölçülen nitelik.

yüksek ünlü (Alm. *hoher Vokal,* Fr. *voyelle haute,* İng. *high vowel).* Dilin yukarı konumunda gerçekleşen ünlü (örn. [i], [ü], [ı], [u]).

yükselme durumu (Alm. *Sublativus,* Fr. *sublatif,* İng. *sublative).* Bir yüzeye yönelik devinimi belirten ad durumu. Örneğin Macarca *ló-ra ül* "ata biniyor"da *ra* bu durumu belirten bir ektir.

yükseltici (Alm. *meliorativ,* Fr. *mélioratif,* İng. *meliorative).* Bir kavramı iyi, yüksek, yüce, vb. bir değer katarak belirten öğeler için kullanılır. Örneğin *büyük adam* dizim indeki *büyük,* yükseltici bir değer taşır.

yüzeysel yapı (Alm. *Oberflächenstruktur,* Fr. *structure de surface, slructure superficielle,* İng. *surface structure).* Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapı biçimlerine uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, bildirişime elverişli duruma gelen somut tümce biçimi. Bak. ***derin yapı.***

Z

zaman (Alm. *Tempus, Zeitform,* Fr. *temps,* İng. *tense).* Eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan altulamlardan her biri. Zamana ilişkin olarak en sık rastlanan bölümleme türü şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman bölümlemesi olmakla birlikte, bu ayrım evrensel nitelik taşımaz. Zaman ulamının temel özelliği, tümcede belirtilen oluş anını konuşucunun söyleme, sözceleme anına bağlamasıdır. Eylem diziminin bir ulamı olan zaman çoğu kez kip, kiplik, görünüş ulamlarıyla kesişir. Öte yandan, çeşitli dillerin zaman dizgeleri arasında da büyük ayrılıklar vardır. Salt nitelikli zamanlar konuşucunun konuştuğu ana, görece zamanlarsa geçmiş ya da gelecekte yer alan bir olaya göre değerlendirilen zamanlardır. Türkçe'de eylemler yalın ve bileşik zamanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Yalın zamanlar şunlardır: Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve geniş zaman. Bileşik zamanlarsa hikâye, rivayet, koşul bileşik zamanlarıdır. Bunlara bir de katmerli bileşik zaman eklenir.

zaman belirteci (Alm. *Temporaladverb, Zeitadverb,* Fr. *adverbe de temps,* İng. *adverb of time).* Zaman kavramı içeren belirteç (örn. *Şimdi gidiyorum, Yarın gelecek, Hemen yola çıkıyor* tümcelerindeki *şimdi, yarın, hemen* öğeleri).

zamir Bak. ***adıl.***

zarf Bak. ***belirteç.***

zincirleme ad tamlaması Bak. ***tamlama.***

zincirleme sıfat tamlaması Bak. ***tamlama.***

zincirlenme (Alm. *Konkatenation, Verkettung,* Fr. *concaténation,* İng. *concatenation).* Birimlerin yan yana getirilip birbirine eklenerek sıralanışı. Örneğin, söz zinciri seslerin zincirlenmesinden oluşur.

zorunlu dönüşüm (Alm. *obligatorische Transformation,* Fr. *transformation obligatoire,* İng. *obligatory transformation).* N. Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramının ilk aşamasında, seçimlik dönüşüme karşıt olarak, her tümceye zorunlu olarak uygulanan dönüşüm. Uyum dönüşümü zorunlu dönüşümlerdendir.

ALMANCA-TÜRKÇE DİZİN

Abbreviation: kısaltma[2]
Abessiv: yokluk durumu
abgeleiteter Satz: türemiş tümce
abhängig: bağımlı[1]
Abhängigkeitsgrammatik: bağımsal dilbilgisi
Abkürzung: kısaltma[2]
Ablativ: çıkma durumu
Ablaut: ünlü almaşması
Ableitung: 1) türetme, 2) türev
abrupt: süreksiz
absolut: salt
Absorption: yutulma
Abstraktion: soyutlama
Abstraktum: soyut ad
Abstufung: almaşma
Abweichung: sapma
achronistisch: sürem dışı
Adäquatheit: uyarlık
Adessivus: yakınlık durumu
Adjektiv: sıfat
Adjektivierung: 1) sıfatlaşma, 2) sıfatlaştırma
Adjektivierungsuffix: sıfatlaştırıcı
Adjunkt: eklenti
Adjunktion: 1) ekleme, 2) katma
Adressant: gönderen
Adressat: gönderilen
Adstrat: yankatman
Adverb: belirteç
Adverb der Art und Weise: niteleme belirteci
Adverb des Ortes: yer belirteci
Adverbialisierung: 1) belirteçleşme, 2) belirteçleştirme
Adverbialisierungssuffix: belirteçleştirici
Adverbsuffix: belirteçleştirici
Affirmation: olumluluk
affirmativer Satz: olumlu tümce
Affix: ek
Affrikata: yarıkapantılı
Agens: eden
Agglutination: 1) bitişim, 2) bitişme
agglutinierende Sprachen: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
Agrammatikalität: dilbilgisel aykırılık
Agrammatismus: dilbilgisiyitimi
Akkusativ: belirtme durumu
Aktant: eyleyen
Aktionsart: 1) görünüş, 2) kılınış
Aktiv: 1) etken çatı, 2) etken eylem
Aktualisator: gerçekleştirici[1]
Aktualisierung: 1) gerçekleşme, 2) gerçekleştirme
Akzent: 1) şive, 2) vurgu
Akzentuierung: vurgulama
akzeptabel: geçerli
Akzeptabilität: geçerlilik
Alexie: okumayitimi
Algorithmus: işlemsel süreç
Allativus: yöneliş durumu
Allegorie: yerine
allgemeine Grammatik: genel dilbilgisi
allgemeine Sprachwissenschaft: genel dilbilim
Alliteration: ses yinelemesi
Allograph: yazısal değişke

Allomorph: biçimbirimsel değişke
Allophon: sesbirimsel değişke
Alloton: titremsel değişke
Allusion: anıştırma
Alphabet: abece, alfabe
Alternation: almaşma
Alltagssprache: gündelik dil
Alveolar: dişyuvasıl
Alveopalatal: dişyuvasıl-damaksıl
Amalgam: karışım
amalgamierende Sprachen: kaynaştırıcı diller
ambig: belirsiz[2]
Ambiguität: belirsizlik
Anagramm: çevrikleme
Anakoluth: caymaca
Analogie: örnekseme
analogische Sprachen: kalıplı diller
Analogisten: örneksemeciler
Analyse: çözümleme
analytisch: çözümleyici
analytische Sprachen: çözümleyici diller
Anapher: yineleme
Anaptyxe: sestürem
Anastrophe: devrikleme
anfügende Sprachen: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
Angabe: tümleyen
angewandte Linguistik: uygulamalı dilbilim
Angleichung: benzeşim
Anlaut: önses
anleimende Sprachen: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
anomal: aykırı
Anomalie: aykırılık
Anomalisten: aykırılıkçılar
Anrede: seslenim, yönenme
anreihende Sprachen: sıralayıcı diller
Ansatzrohr: ses yolu
Anschluss: ulama
Antezedent: öncül
Anthroponymie: kişi adları bilimi
Antizipation: önceleme
Antimentalismus: karşıanlıkçılık
Antiphrase: karşıtlama
Antithese: karşıtlam
Antonomasie: adsayma
antonym: karşıtanlamlı
Antonymie: karşıtanlamlılık
Antwort: yanıt
Aorist: geniş zaman
Aphärese: önses düşmesi
Aphasie: sözyitimi
Apikal: dil ucu ünsüzü
Apokope: sonses düşmesi
Aposiopese: kesinti
Aposiopesis: kesinti
Appellfunktion: çağrı işlevi
Apposition: koşuntu
Äquativus: eşitlik derecesi
äquipollente Opposition: eşöğeli karşıtlık
Äquivalenz: eşdeğerlik
arbiträr: buyrultusal, nedensiz
Arbitrarität: buyrultusallık, nedensizlik
Archaismus: eskil biçim, eskillik
Archilexem: üstsözlükbirim
Archiphonem: üstsesbirim
Archisemem: üstanlambirimcik demeti
Area: alan[1]
Argot: argo
Argument: değini
Artikel: tanımlık

Artikulation: 1) eklemleme, 2) eklemlenme, 3) eklemlilik
Artikulationsart: eklemleme biçimi
Artikulationsort: eklemleme bölgesi
Artikulationspunkt: eklemleme noktası
Artikulationsstelle: eklemleme bölgesi
Artikulationsweise: eklemleme biçimi
Artikulator: eklemleyici
artikuliert: eklemli
Aspekt: görünüş
Aspirata: soluklu
aspirierter Laut: soluklu
Assertion: önesürüm
Assimilation: benzeşim
Assonanz: yarım uyak
assoziativ: çağrışımsal
assoziatives Feld: çağrışımsal alan
Asyndese: kopukluk
atonale Silbe: vurgusuz seslem
attributives Adjektiv: niteleme sıfatı
Ausatmung: soluk verme
Ausdruck: 1) anlatım, 2) deyim
Ausdrucksfunktion: anlatımsallık işlevi
Ausdrucksweise: söyleyim
Ausgang: gevşeme
Ausgangssprache: kaynak dil
Auslassung: eksilti
Auslaut: sonses
Ausruf: ünlem
Ausrufesatz: ünlem tümcesi
Aussagesatz: bildirme tümcesi
ausserlinguistisch: dilbilim dışı
aussersprachlich: dil dışı
Äusserung: 1) sözce, 2) sözceleme
Aussprache: söyleyiş
Ausstossung: 1) içses düşmesi, 2) ses düşmesi
Auswahl: seçme
automatishe Übersetzung: özdevimli çeviri
Autonymie: özadlılık

Barbarismus: biçimbilimsel yadsınlık
Basis: taban
Baumdiagramm: ağaç
Bedeutung: anlam
Bedeutungsbeschränkung: anlam daralması
Bedeutungserweiterung: anlam genişlemesi
Bedeutungsfeld: anlamsal alan
bedeutungsgleich: eşanlamlı
Bedeutungsverengung: anlam daralması
Bedeutungsverschiebung: anlam kayması
Bedeutungswandel: anlam değişimi
Bedeutungswechsel: anlam değişimi
Bedeutungszuordnung: anlamlama
Befehlssatz: buyrum tümcesi
Begrenzung: sınırlandırma
Begriff: kavram
Begriffsfeld: kavramsal alan
Begriffsschrift: kavramsal yazı
Begriffswort: soyut ad
Behauptung: önesürüm
beigeordneter Satz: eşbağımlı tümce
Bejahung: olumluluk
belebt: canlı[2]
belebtes Genus: canlı[1]

Benennung: adlandırma
beschreibend: betimsel, betimlemeli
beschreibende Linguistik: betimsel dilbilim
Beschreibung: betimleme
bestimmt: belgili, belirli
bestimmte Vergangenheit: belirli geçmiş zaman
Bestimmungsbeiwort: belirtme sıfatı
Bestimmungswort: tamlayan
betonte Silbe: vurgulu seslem
Betonung: vurgulama, vurgu
Beziehung: bağıntı
Bilabial: çiftdudaksıl
bilaterale Opposition: ikiyanlı karşıtlık
Bilderschrift: görüntüsel yazı
Bildungselement: yapım eki
Bilingualismus: ikidillilik
binär: ikili
binäre Opposition: ikili karşıtlık
Binarismus: ikicilik
Bindewort: bağlaç
Bindung: ulama
breiter Vokal: geniş ünlü
Buchstabe: yazaç
Bündel distinktiver Merkmale: sesbirimcik demeti

Chronem: sürebirim

Dativ: yönelme durumu
Dauer: 1) süre, 2) uzunluk[1]
dauernd: sürekli
defektiv: eksikli
definit: belgili, belirli
Definition: tanım
Dehnung: uzama
Deixis: gösterim
deklarativer Satz: bildirme tümcesi
Deklination: ad çekimi, çekim[1]
Dekodierung: çözme
Delativus: iniş durumu
Deletion: silme
Demonstrativadjektiv: gösterme sıfatı
Demonstrativadverb: gösterme belirteci
Demonstrativpronomen: gösterme adılı
Denominal: addan türeme biçim
Denominativum: addan türeme biçim
Denotation: düzanlam
Dental: dişsil
Dependens: bağımlı[2]
Dependenz: bağımlılık
Dependenzgrammatik: bağımsal dilbilgisi
Derivat: türev
Derivation: türetme
Desiderativum: dilek-koşul kipi
Deskription: betimleme
deskriptiv: betimsel, betimlemeli
deskriptive Linguistik: betimsel dilbilim
Deskriptivismus: betimleyicilik
Determinant: belirleyen, tamlayan
Determinat: belirlenen, tamlanan
Determination: belirleme[1, 2]
Deverbal: eylemden türeme biçim
Deverbativum: eylemden türeme biçim

Diachronie: artsürem, artsüremlilik
diachronisch: artsüremli
diachronische Sprachwissenschaft: artsüremli dilbilim
Dialekt: lehçe
Dialektologie: lehçebilim
Diärese: ikilenme
Diathese: çatı
differentiell: ayrımsal
differentielle Linguistik: ayrımsal dilbilim
Differenzierung: ayrımlaşma
diffus: dağınık
Diglossie: ikidillilik
diminutiv: küçültmeli
Diphthong: ikili ünlü
Diphthongierung: ikili ünlüleşme
direkte Rede: dolaysız anlatım
direktes Objekt: dolaysız tümleç, nesne
diskontinuierlich: kesintili
Diskontinuität: kesintililik
diskret: ayrık
Diskurs: söylem
Diskursanalyse: söylem çözümlemesi
Dissimilation: ayrılım
distinktiv: ayırıcı
distinktives Merkmal: ayırıcı özellik, sesbirimcik
Distribution: dağılım
Distributionalismus: dağılımcılık
Distributionalist: dağılımcı
distributionell: dağılımsal
distributionelle Linguistik: dağılımsal dilbilim
Distributionsanalyse: dağılımsal çözümleme
Doppelform: eşil
Doppelgliederung: çift eklemlilik
Doppelkonsonant: ikiz ünsüz
Doppelsinn: belirsizlik
Dorsal: dil üstü ünsüzü
Druckakzent: vurgu
Dual: ikil
Dublette: eşil
dunkel: pes
durative Aktionsart: sürerlik görünüşü
dynamisch: devimsel

Ebene: düzey
Eigenname: özel ad
Eigenschaftswort: sıfat
Einbettung: 1) yerleşim, 2) yerleşme
einfacher Satz: yalın tümce
einfaches Tempus: yalın zaman
Eingrenzung: sınırlandırma
Einheit: birim
Einschub: içtüreme
einsilbige Sprachen: tekseslemli diller
Elativ: çıkış durumu
Element: öğe
Elision: sonünlü silinmesi
Ellipse: eksilti
elliptisch: eksiltili
Empfänger: alıcı
Empfindungswort: ünlem
Emphase: tumturak
Enallage: değişikleme
endozentrisch: içözeksel
Endung: 1) bitim, 2) çekim eki
Enge: daraltı
Engelaut: daraltılı
enger Vokal: dar ünlü
enklitisch: sonasığımık
Entähnlichung: ayrılım

Entlehnung: 1) aktarım, 2) aktarma[1]
Entrundung: düzleşme
Entwicklung: evrim
Epenthese: içtüreme
Epithese: sontüreme
Epitheton: belgeç, sanlık
Ergänzung: tümleç
Ergativ: eden durumu
erste Gliederung: birinci eklemlilik
Erweichung: yumuşama
Erweiterung: yayılım
Essivus: koşul durumu
Ethnolinguistik: budundilbilim
Etymologie: kökenbilim
Etymon: köken[2]
Euphemismus: örtmece
Euphonie: akışma
Evolution: evrim
evolutiv: evrimsel
evolutive Sprachwissenschaft: evrimsel dilbilim
exozentrisch: dışözeksel
Expansion: yayılım
Expiration: soluk verme
expletiv: dolgu
Explosiv: dış patlama
Explosiv: dış patlamalı
Explosivlaut: dış patlamalı
expressiv: anlatımsal
Extension: kaplam

Faktitiv: 1) ettirgen çatı, 2) ettirgen eylem
faktitivum: ettirgen çatı
fakultative Transformation: seçimlik dönüşüm
Feld: alan
Feldtheorie: alan kuramı
Femininum: dişil
Figur: 1) beti, 2) değişmece
figurativ: değişmeceli
flektierende Sprachen: bükünlü diller
Flexion: bükün
Flexionsendung: çekim eki
Fokus: odak
Fokusierung: odaklaştırma
Form: biçim [1,2]
formal: biçimsel
formale Grammatik: biçimsel dilbilgisi
Formalisierung: biçimselleştirme
Formalismus: biçimcilik
Formans: yapım eki
Formant: biçimlendirici
Formativ: oluşturucu
Formenlehre: biçimbilim
Formsprachen: bıçimleyici diller
Fortis: sert ünsüz
Fragepartikel: soru eki
Fragepronomen: soru adılı
Fragesatz: soru tümcesi
Fragewort: soru sıfatı
frei: bağımsız
freie Form: bağımsız biçim
freier Vokal: engelsiz ünlü
freie Variante: özgür değişke
Frequenz: sıklık
Frikativ: sürtüşmeli
Fuge: kavşak
Funktion: işlev, görev
funktional: işlevsel, görevsel
Funktionalismus: işlevselcilik, görevselcilik
Funktionalist: işlevselci, görevselci.
funktionell: işlevsel, görevsel
funktionelle Linguistik: işlevsel dilbilim. görevsel dilbilim
Fusion: kaynaşma.
Futur: gelecek zaman

Gattungsname: tür adı, cins adı
Gaumenlaut: damaksıl
Gaumensegellaut: artdamaksıl
Gaunersprache: argo
gebundene Form: bağımlı biçim
gedeckter Vokal: engelli ünlü
Gegenstandswort: ad
Gegenwart: şimdiki zaman
gehemmt: engelli
Gemeinsprache: ortak dil
Gemination: ikileme
Generalisierung: genelleşme
generativ: üretici
generative Grammatik: üretici dilbilgisi
generative Phonologie: üretici sesbilim
generative Semantik: üretici anlambilim
generative Transformationsgrammatik: üretici-dönüşümsel dilbilgisi
Genetiv: tamlayan durumu
Genus: cins
Genus Verbi: çatı
Geräusch: gürültü
gerundeter Vokal: yuvarlak ünlü
Gerundium: ulaç
geschlossen: kapalı
geschriebene Sprache: yazı dili
gespannt: gergin
gesprochene Sprache: sözlü dil, konuşma dili
gipfelbildende Funktion: yücelim işlevi
Glossem: dilbirim
Glossematik: glosematik
Glottal: gırtlaksıl
Glottochronologie: dil tarihlemesi
Grammatik: dilbilgisi
Grammatikalisierung: dilbilgiselleşme
Grammatikalität: dilbilgisellik
grammatisch: dilbilgisel
Grammem: dilbilgisibirim
Graphem: yazıbirim
Graphemvariante: yazısal değişke
Grenzsignal: sınırlayıcı
Gruppe: öbek
Guttural: boğazsıl

Halbvokal: yarıünlü
Haltung: duralama
Haplologie: seslem yutumu
Harmonie: uyum[1,2]
Hauptsatz: temel tümce
hell: tiz
Hiat: ünlü boşluğu
Hilfsverb: yardımcı eylem
hinter: art, kalın
hinweisender Ausdruck: gösterici
historisch: tarihsel
historische Sprachwissenschaft: tarihsel dilbilim
historisch-vergleichende Sprachwissenschaft: karşılaştırmalı dilbilim
Höhe: yükseklik
hoher Vokal: yüksek ünlü
homograph: eşyazımlı
Homographie: eşyazımlılık
homonym: eşadlı
Homonymie: eşadlılık
homophon: eşsesli
Homophonie: eşseslilik
Hörer: dinleyici
Hydronymie: akarsu adları bilimi
Hypallage: değişleme
Hyperbaton: aşırı devriklik

Hyperbel: abartma
hyperonym: üstanlamlı
Hyperonymie: üstanlamlılık
hypokoristisch: okşamalı
hyponym: altanlamlı
Hyponymie: altanlamlılık
Hypotaxe: bağlılık
hypothetisch: varsayımlı

idealer Sprecher-Hörer: ülküsel konuşucu-dinleyici
Identifikation: belirleme[3]
Ideographie: kavramsal yazı
Idiolekt: bireysel dil
Ikon: görüntüsel gösterge
Illativus: giriş durumu
Illokution: edimsöz
immanent: içkin
Immanenz: içkinlik
Imperativ: buyrum kipi
Imperativsatz: buyrum tümcesi
imperfektive Aktionsart: bitmemişlik görünüşü
Implosion: iç patlama
Implosiv: iç patlamalı
Inchoativ: başlamalı
indefinit: belgisiz, belirsiz
Index: 1) belirti[1], 2) dizin
Indikativ: bildirme kipi
indirekte Rede: dolaylı anlatım
indirektes Objekt: dolaylı tümleç
individuelle Variante: bireysel değişke
Individuenvariable: bireysel değişke
Indiz: belirtici
Inessivus: içindelik durumu
Infinitiv: eylemlik
Infix: içek
Informant: denek
Information: bilgi
ingressive Aktionsart: başlangıç görünüşü
Inhalt: içerik
Inhaltsanalyse: içerik çözümlemesi
inhärent: içsel
Inkompatibilität: bağdaşmazlık
inkorporiende Sprachen: gövdeleyici diller
Inlaut: içses
Instrumentalis: araç durumu
Integration: bütünleşme
integriert: bütünleşmiş
Intension: içlem
Intensität: yeğinlik
Intensitätsbetonung: vurgu
Intensivum: pekiştirmeli
Interdentalis: peltek dişsil
Interferenz: girişim
Interjektion: ünlem
Intermediärstruktur: arayapı
internationales phonetisches Alphabet: uluslararası sesçil abece
Interpretation: yorumlama
interpretierbar: yorumlanabilir
Interpunktion: noktalama
Interrogativadverb: soru belirteci
intervokalisch: ünlülerarası
Intonation: titremleme
Intonem: titremlemebirim
intransitiv: geçişsiz
Inversion: devriklik
inversive Sprachen: tersinir diller
isoglosse Linie: eşdillilik çizgisi
isolierbar: yalıtılabilir
isolierende Sprachen: ayrışkan diller
isolierte Opposition: tekil karşıtlık

isomorph: eşbiçimli
Isomorphie: eşbiçimlilik
Isotopie: yerdeşlik
iterativ: yinelemesel

Junggrammatiker: yenidilbilgiciler
Junktion: bağlama
Junktiv: bağlayıcı
Junktur: kavşak
juxtaposierter Satz: bağımsız sıralı tümce

Kakophonie: kakışma
Kakuminal: üstdamaksıl
Kanal: oluk
Kardinallaut: asal ses
Kasus: durum[1]
Kasusgrammatik: durum dilbilgisi
Katachrese: kaydırma
Katapher: önyinelem
kategorial: ulamsal
kategoriale Komponente: ulamsal bileşen
Kategorie: ulam
Kausativ: 1) ettirgen çatı, 2) ettirgen eylem
Kehlkopfverschluss: gırtlak vuruşu
Kehllaut: gırtlaksıl
Kenem: boşbirim
Kern: çekirdek[1]
Kernsatz: çekirdek tümce
Kindersprache: çocuk dili
Klammerdarstellung: ayraçlama
Klammerung: ayraçlama
Klangfarbe: tını
Klasse: sınıf
Klassem: sınıfbirim
Klassifikation: sınıflandırma
Klassifizierung: sınıflandırma

Knacklaut: gırtlak vuruşu
Knoten: düğüm
Kode: düzgü
Kodierung: düzgüleme
Kohärenz: tutarlılık
Kohäsion: uyumluluk
Kollektivum: topluluk adı
Kollokation: eşdizimlilik
Kombination: birleşim
kombinatorische Variante: birleşimsel değişke
Komitativus: birliktelik durumu
Kommentar: yorum
Kommunikation: 1) bildirim, iletim, 2) bildirişim, iletişim
Kommutation: 1) değişim[2], 2) değiştirim[1]
kompakt: yoğun
Komparation: karşılaştırma[2]
Komparatist: karşılaştırmacı
Komparatistik: karşılaştırmacılık
komparativ: karşılaştırmalı
Komparativ: artıklık derecesi
kompatibel: bağdaşık
Kompatibilität: bağdaşma
Kompetenz: edinç
komplementäre Distribution: bütünleyici dağılım
Komponente: bileşen
Komponentenanalyse: bileşen çözümlemesi
Kompositum: bileşik sözcük
konative Funktion: çağrı işlevi
Konfix: saltek
Konfixation: saltekleme
Kongruenz: uyum[3]
Konjugation: eylem çekimi, çekim[2]
Konjunkt: bitişke
Konjunktion: 1) bağlaç, 2) birleştirme

Konjunktiv: isteme kipi
Konkatenation: zincirlenme
Konkordanz: 1) bağlamlı dizin, 2) uygunluk
Konkretum: somut ad
Konnektiv: bağıntılayan
Konnexion: bağıntılama
Konnexität: yakınlık
Konnotation: yananlam
Konsonant: 1) ünsüz[1] 2) selensiz
Konsonantenharmonie: ünsüz uyumu
konsonantisch: ünsüz[2]
konstante Opposition: sürekli karşıtlık
konstativ: betimleyici, gözlemleyici
Konstituente: kurucu
Konstituentensatz: kurucu tümce
Konstriktion: daraltı
Konstriktiv: daraltılı
Konstruktion: kuruluş
Kontamination: bulaşma
Kontext: bağlam
kontextabhängig: bağlama bağlı
kontextfrei: bağlamdan bağımsız
kontextsensitiv: bağlama bağlı
kontextunabhängig: bağlamdan bağımsız
Kontraktion: derilme
konträr: karşıt
Kontrast: aykırılık[2]
kontrastiv: karşıtsal
kontrastive Linguistik: karşıtsal dilbilim
Konvention: uzlaşım
konventional: saymaca, uzlaşımsal
konventionell: saymaca, uzlaşımsal
Konvergenz: yöneşme
konvers: evrişik
Konversion: evrişim
Kookkurrenz: birliktelik
Koordination: eşbağımlılık
koordinierter Satz: eşbağımlı tümce
Kopula: koşaç
Koreferenz: eşgönderim
Korpus: bütünce
Korrelat: bağlaşık
Korrelation: bağlılaşım
korrelativ: bağlılaşık
Kovarianz: eşdeğişirlik
Kreativität: yaratıcılık
Kultursprache: uygarlık dili
künstliche Sprache: yapay dil
kurz: kısa
Kürze: kısalık
kurze Silbe: kısa seslem
Kurzwort: kısaltma
Kybernetik: güdümbilim

Labial: dudaksıl
Labialassimilation: küçük ünlü uyumu
Labialharmonie: küçük ünlü uyumu
Labialisierung: 1) dudaksıllaşma, 2) dudaksıllaştırma
Labiodental: dişsil-dudaksıl
Labiopalatal: dudaksıl-damaksıl
Labiovelar: dudaksıl-artdamaksıl
lang: uzun
Länge: 1) süre, 2) uzunluk[2]
lange Silbe: uzun seslem
Längung: uzama
Laryngal: gırtlaksıl
Laryngalisierung: 1) gırtlaksıllaşma 2) gırtlaksıllaştırma
Lateral: yanünsüz

Laut: ses[1]
Lautbildung: sesleme
Lautkette: söz zinciri
Lautlehre: sesbilgisi
Lautmalarei: yansıma
Lautrohr: ses yolu
Lautschrift: sesçil yazı
Lautverschiebung: ünsüz değişimi
Lautversetzung: göçüşme
Lautwandel: ses değişimi
Lautwechsel: 1) almaşma, 2) ses değişimi
lebende Sprache: yaşayan dil
leblos: cansız[2]
Leerstelle: boş alan
Lehngut: 1) aktarım, 2) aktarma[1]
Lehnübersetzung: öyküntü
Lehnwort: aktarma[2]
Lenis: yumuşak ünsüz
Lexem: sözlükbirim
lexikalische Einheit: sözlüksel birim
Lexikalisierung: sözlükselleşme
Lexikographie: sözlükbilgisi
Lexikologie: sözlükbilim
Lexikon: sözlük
linear: çizgisel
Linearität: çizgisellik
Linguistik: dilbilim
linguistisch: dilbilimsel
Lippenlaut: dudaksıl
Lippenzahnlaut: dişsil-dudaksıl
Liquidae: akıcı
Literatursprache: yazın dili
Litotes: arıksayış
Lokaladverb: yer belirteci
Lokalsprache: ağız
Lokativ: kalma durumu
Lokution: düzsöz
Löschung: silme

markiert: belirtili
Maskulinum: eril
Matrixsatz: anatümce
mehrdeutig: çokanlamlı
Mehrdeutigkeit: çokanlamlılık
meliorativ: yükseltici
Melodie: ezgi
Mentalismus: anlıkçılık
Merkmal: 1) belirti[2], 2) özellik
merkmallos: belirtisiz
merkmaltragend: belirtili
Metalepse: öteleme
Metapher: eğretileme
metaphorisch: eğretilemeli
Metasprache: üstdil
metasprachliche Funktion: üstdil işlevi
Metathese: göçüşme
Metonymie: düzdeğişmece
metonymisch: düzdeğişmeceli
Metrik: ölçübilim
Metrum: ölçü
mild: boğuk
Minimalpaar: en küçük çift
Mischsprache: karma dil
mittel: orta
modal: kipsel
Modaladverb: niteleme belirteci
Modalisator: kipselleştirici
Modalisierung: kipselleştirme
Modalität: kiplik
Modell: örnekçe
Modifikator: değiştirici
Modus: kip
Monem: anlambirim
Monolingu(al)ismus: tekdillilik
Monophthongierung: tekünlüleşme
Monosemie: tekanlamlılık

monosemisch: tekanlamlı
More: seslemaltı
Morph: biçim[3]
Morphem: biçimbirim
Morphologie: biçimbilim, yapıbilgisi
morphologisch: biçimbilimsel
Morpho(pho)nemik: biçimbilimsel sesbilim
Morpho(pho)nologie: biçimbilimsel sesbilim
motiviert: nedenli
Motiviertheit: nedenlilik
Mouillierung: 1) damaksıllaşma, 2) damaksıllaştırma
multilaterale Opposition: çokyanlı karşıtlık
Multilingu(al)ismus: çokdillilik
Mundart: ağız
Mundhöhle: ağız boşluğu
Mundraum: ağız boşluğu
Muttersprache: anadili

Nachricht: bildiri, ileti
Nachstellung: ilgeç
Namenkunde: özeladbilim
Nasal: genizsil
Nasalierung: 1) genizsilleşme, 2) genizsilleştirme
Nasenlaut: genizsil
Nationalsprache: ulusal dil
natürliche Sprache: doğal dil
Nebenbedeutung: yananlam
Nebensatz: yantümce
Negation: olumsuzluk
negativer Satz: olumsuz tümce
Neologismus: yeni sözcük
Neubildung: yeni sözcük
Neurolinguistik: sinirdilbilim
Neutralisierung: yansızlaşma
neutrallsierbare Opposition: yansızlaşabilir karşıtlık
Neutrum: yansız
nicht-integriert: bütünleşmemiş
nicht-konsonantisch: ünsüz olmayan
nicht-markiert: belirtisiz
nicht-spitz: diyezleşmemiş
nicht-tief: bemolleşmemiş
nicht-vokalisch: ünlü olmayan
niedriger Vokal: alçak ünlü
Nomen: ad
Nomen agentis: eden adı
Nominalisierung: 1) adlaşma, 2) adlaştırma
Nominalisierungssuffix: adlaştırıcı
Nominalsatz: ad tümcesi
Nominalstamm: ad gövdesi
Nominalwurzel: ad kökü
Nominativ: yalın durum
Norm: kural[1]
normativ: kuralcı
Notwendigkeitsform: gereklik kipi
Nukleus: çekirdek[2]
Nullmorphem: sıfır biçimbirim
Nullphonem: sıfır sesbirim
Numerale: sayı adı
Numerus: sayı

Oberflächenstruktur: yüzeysel yapı
Objekt: 1) nesne, 2) tümleç
Objektsprache: konudil
obligatorische Transformation: zorunlu dönüşüm
offen: açık
offizielle Sprache: resmi dil
Öffnung: 1) açıklık, 2) açılma
Öffnungsgrad: açıklık derecesi
Onomasiologie: adbilim

Onomastik: özeladbilim
Onomatopöie: yansıma
Opposition: karşıtlık
Optativ: istek kipi
Oral: ağızsıl
Oratio obliqua: dolaylı anlatım
Oratio recta: dolaysız anlatım
Ordnung: düzen[2], takım
Oronymie: dağ adları bilimi
Orthographie: yazım
Orthophonie: 1) sağsöyleyiş, 2) sözdüzeltim
Ortsadverb: yer belirteci

Palatal: damaksıl
Palatalharmonie: büyük ünlü uyumu
Palatalisierung: 1) damaksıllaşma, 2) damaksıllaştırma
Panchronie: tümsürem
panchronisch: tümsüremli
Paradigma: dizi, paradigma
Paradigmatik: dizibilim
paradigmatisch: dizisel
paradigmatische Relation: dizisel bağıntı
Paraphrase: açımlama
Paraphrasierungstransformation: açımlamalı dönüşüm
Parataxe: yanaşık sıralam
Parenthese: ayraç
Paronomasie: sesbenzeşimi
Paronymie: okşarlık
Paronymon: okşar
Partikel: ilgeç
Partizip: ortaç
Passiv: 1) edilgen çatı, 2) edilgen eylem
Pause: durak
pejorativ: aşağılayıcı
Perfekt: belirli geçmiş zaman
perfektive Aktionsart: bitmişlik görünüşü
Performanz: edim
Performativ: gerçekleştirici[2]
performativ: edimsel
Periphrase: dolaylama
Perlokution: etkisöz
Permutation: 1) değişi, 2) değiştiri
Person: kişi
Personalendung: kişi eki
Personalpronomen: kişi adılı
Pharyngal: boğazsıl
Pharyngalisierung: 1) boğazsıllaşma, 2) boğazsıllaştırma
phatische Funktion: ilişki işlevi
Philologie: betikbilim
Phon: ses[1]
Phonation: sesleme
Phonem: sesbirim
Phonematik: sesbirimbilim
Phonemik: sesbirimbilim
Phonetik: sesbilgisi
phonetisch: 1) sesbilgisel, 2) sesçil
phonetisches Alphabet: sesçil abece
phonetische Transkription: sesçil çevriyazı
phonetische Umschrift: sesçil yazı
Phonologie: sesbilim
phonologisch: sesbilimsel
phonologische Komponente: sesbilimsel bileşen
phonologische Transkription: sesbilimsel çevriyazı
phrastisch: tümcesel
Platt: taşra ağzı
Pleonasmus: söz uzatımı
Plerem: dolubirim
Plosiv: patlamalı
Plural: çoğul

Plurilingu(al)ismus: çokdillilik
Poetik: yazmbilim
poetische Funktion: yazın işlevi, yazınsal işlev
polysem: çokanlamlı
Polysemie: çokanlamlılık
Polysyndeton: çokbağlaçlılık
polysynthetische Sprachen: çokbireşimli diller
Possessiv: iyelik öğesi
Possessivsuffix: iyelik eki
Postpalatal: artdamaksıl
Postposition: ilgeç
Prädikat: yüklem
Prädikation: yüklemleme
Präfix: önek
Pragmalinguistik: edimdilbilim
Pragmatik: edimbilim
pragmatische Komponente: edimsel bileşen
Präposition: ilgeç
Präsens: şimdiki zaman
präskriptiv: kuralcı
Präsupposition: önvarsayım
Präterition: sözaçmazlık
Prinzip des gereingsten Aufwandes: en az çaba ilkesi
privative Opposition: eksiköğeli karşıtlık
Produktionsregeln: yeniden yazım kuralları
Produktivität: üretkenlik
prohibitiv: yasaklayıcı
Projektionsregeln: izdüşüm kuralları
proklitisch: önesığınık
Prolepse: önleme
Pronomen: adıl
Pronominalisierung: 1) adıllaşma, 2) adıllaştırma
proportionelle Opposition: orantılı karşıtlık
Proposition: önerme
Prosodem: bürünbirim
Prosodie: 1) bürün, 2) bürünbilim
prosodisch: 1) bürünsel 2) bürünbilimsel
prospektiv: öngörümlü
Prothese: öntüreme
Psittakose: papağanlık
Psycholinguistik: ruhdilbilim
Qualität: nitelik
qualifikatives Beiwort: niteleme sıfatı
Quantifikator: niceleyici
Quantität: nicelik
quantitative Linguistik: nicel dilbilim
Quantitätsadverb: ölçü belirteci
Quantor: niceleyici

Rechtschreibung: yazım
Rede: 1) söylem, 2) söz
Redeerwähnung: dolaylı anlatım
Redekunst: söyleyim
Redensart: deyim
Redundanz: artıkbilgi
Reduplikation: ikileme
Referent: gönderge
referentiell: göndergesel
referentielle Funktion: gönderge işlevi, gösterim işlevi
Referenz: gönderim
Reflexiv: dönüşlü çatı
reflexives Verb: dönüşlü eylem
Reflexivierung: 1) dönüşlüleşme, 2) dönüşlüleştirme
Reflexivpronomen: dönüşlü adıl
Regel: kural
regelmässig: kurallı
Regens: yönetici

Reibelaut: sürtüşmeli
Reihe: sıra
Reim: uyak
rein: arı
Rekonstruktion: yeniden oluşturum
Rektion: yönetme
rekursiv: yinelemeli
Relation: bağıntı
relativ: görece
Relativpronomen: ilgi adılı
relevant: belirgin
Relevanz: belirginlik
Resonator: tınlatıcı
resultative Aktionsart: sonuç görünüşü
Retroflex: üstdamaksıl
retrospektiv: artgörümlü
reziprokes Medium: işteş çatı
reziprokes Verb: işteş eylem
Rhema: yorum
Rhetorik: sözbilim
Rhythmus: dizem
rückbezügliches Fürwort: dönüşlü adıl
Rundung: yuvarlaklaşım

Sammelname: topluluk adı
Satellit: uydu
Satz: tümce
Satzanalyse: dilbilgisel çözümleme
Satzaussage: yüklem
Satzgegenstand: özne
Satzglied: önerme[2]
Satzlehre: tümcebilim
Satzteil: önerme[2]
Sauglaut: şaklamalı
Schallnachahmung: yansıma
Schaltsatz: aratümce
scharf: keskin
Schema: taslak
Schliessung: 1) kapalılık, 2) kapanma
Schlüsselwort: anahtar sözcük
Schnalzlaut: şaklamalı
Schnalzlautsprachen: şaklamalı diller
Schrift: yazı
Schriftsprache: yazı dili
Schwächung: silinme
Schwankung: dalgalanma
Schwund: ses düşmesi
Segment: parça
segmental: parçasal
Segmentierung: bölümleme, kesitleme
Seitenlaut: yanünsüz
Selektion: seçme
Selektionsbeschränkung: seçme kısıtlaması
Selektionsregeln: seçme kuralları
Sem: anlambirimcik
Semanalyse: anlambirimcik çözümlemesi
Semantem: kavrambirim
Semantik: anlambilim
semantisch: 1) anlambilimsel, 2) anlamsal
semantische Komponente: anlamsal bileşen
semantisches Feld: anlamsal alan
Semasiologie: kavrambilim
Semem: anlambirimcik demeti
Semiologie: göstergebilim
semiologisch: göstergebilimsel
Semiose: göstergesel işlev
Semiotik: göstergebilim
semiotisch: 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
Semivokal: yarıünlü
Sender: verici
Sequenz: diziliş
Sibilant: ıslıklı

Signal: belirtke
Signifikant: gösteren
Signifikat: gösterilen
Signifikation: anlamlama
Silbe: seslem
Silbenschichtung: seslem yutumu
Silbenschrift: seslemsel yazı
silbisch: seslemsel
Simplex: yalın sözcük
Singular: tekil
Sinn: anlam
Situation: durum[2]
Solözismus: sözdizimsel yadsınlık
Sonant: selenli
Sondersprache: 1) ağız, 2) özel dil
Sonorisierung: titreşimlileşme, ötümlüleşme
Sonorität: titreşimlilik, ötümlülük
Soziolekt: topluluk dili
Soziolinguistik: toplumdilbilim
Spannung: gerilme
Spezialisierung: özelleşme
Spirans: sızıcı
Spirantisierung: sızıcılaşma
spitz: diyezleşmiş
Sprachatlas: dil atlası
Sprache: 1) dil, 2) dilyetisi
Sprachebene: dil düzeyi
Sprachfähigkelt: dilyetisi
Sprachfamilie: dil ailesi
Sprachgebrauch: kullanım
Sprachgemeinschaft: dilsel topluluk
Sprachgeographie: dilbilimsel coğrafya, uzamsal dilbilim
Sprachgruppe: dil öbeği
Sprachkarte: dil haritası
sprachlich: dilsel
Sprachökonomie: dilsel tutumluluk
Sprachrevolution: dil devrimi
Sprachwissenschaft: dilbilim
Sprechakt: söz edimi
Sprechapparat: ses aygıtı
Sprechen: 1) konuşma, 2) söz
Sprecher: konuşucu
Sprechorgane: ses örgenleri
Sprechtakt: dizem
Stamm: gövde
Stammwort: köken[1]
Standardsprache: ölçünlü dil
statisch: dural
statische Sprachwissenschaft: dural dilbilim
Stil: biçem, deyiş
Stilistik: biçembilim, deyiş bilim
Stimme: ses[2]
stimmhaft: titreşimli, ötümlü
Stimmlippenverschluss: gırtlak vuruşu
stimmlos: titreşimsiz, ötümsüz
Stimmverstärkung: yeğinlik
Stimulus: uyaran
Stoff: töz
Stoffname: somut ad
Störung: gürültü
Stratifikationsgrammatik: katmansal dilbilgisi
Struktur: yapı
Strukturalismus: yapısalcılık
strukturalist: yapısalcı
strukturell: yapısal
strukturelle Linguistik: yapısal dilbilim
Subjekt: özne
Subjunktiv: isteme kipi
Subkategorie: altulam
Sublativus: yükselme durumu
Subordination: bağımlanma
Substantiv: ad

Substanz: töz
Substitution: değiştirim², ornatma
Substrat: altkatman
Suffix: sonek
Suffix des Kasus: takı
Superessivus: üstündelik durumu
Superlativ: üstünlük derecesi
Superstrat: üstkatman
suprasegmental: parçaüstü
Syllabierung: seslemleme
Syllemma: dizimbirim
Syllepse: çiftleme
Symbol: simge
symbolisch: simgesel
Synäresis: birlenme
Synchronie: eşsürem, eşsüremlilik
synchronisch: eşsüremli
synchronische Sprachwissenschaft: eşsüremli dilbilim
Synekdoche: kapsamlayış
Synkope: içses düşmesi
Synkretismus: ayrımsızlaşma
synonym: eşanlamlı
Synonymie: eşanlamlılık
Syntagma: dizim, sentagma
Syntagmatik: dizimbilim
syntagmatisch: dizimsel
syntagmatische Analyse: dizimsel çözümleme
syntagmatische Markierung: dizimsel belirtici
syntagmatische Relation: dizimsel bağıntı
syntaktisch: 1) sözdizimsel, 2) tümcebilimsel
syntaktische Komponente: sözdizimsel bileşen
Syntax: 1) sözdizim, 2) tümcebilim
Synthem: birleşkebirim
Synthematik: birleşkebilim
Synthese: bireşim
synthetisch: bireşimli
synthetische Sprachen: bireşimli diller
System: dizge
systemisch: dizgesel

Tagmem: dizilimbirim
Tagmemik: dizilimbilim
Takt: dizem
Tautologie: eşsöz
Taxem: düzenbirim
Taxonomie: sınıflandırma
taxonomisch: sınıflandırmacı
Temporaladverb: zaman belirteci
Tempus: zaman
Terminativus: varış durumu
Terminologie: 1) terimbilim, 2) terimce
Terminus: terim
Text: belik
Textlinguistik: betiksel dilbilim
Thema: konu
tief: bemolleşmiş
Tiefenstruktur: derin yapı
tiefer Vokal: alçak ünlü
Tilgung: silme
Ton: titrem
Tonem: titrembirim
Tonhöhe: yükseklik
Tonstärke: yeğinlik
Topikalisierung: konulaştırım
Toponymie: yer adları bilimi
tote Sprache: ölü dil
Transformation: 1) dönüştürüm, 2) dönüşüm
Transformationalismus: dönüşümcülük
Transformationalist: dönüşümcü

transformationell: dönüşümsel
transformationelle Komponente: dönüşümsel bileşen
Transformationsgrammatik: dönüşümsel dilbilgisi
Transformationsteil: dönüşümsel bileşen
transitiv: geçişli
Transkription: çevriyazı
Translation: aktarma[3]
Translativ: 1) aktarıcı, 2) oluş durumu
Transliteration: yazaç çevrisi
transphrastisch: tümceötesi
Tropus: değişmece
Typologie: tipbilimsel sınıflandırma

Übersetzung: çeviri
Übersetzungswissenschaft: çeviribilim
Umformung: 1) dönüştürüm, 2) dönüşüm
Umgangssprache: gündelik dil
Umgebung: çevre
Umkehrung: devriklik
Umlaut: tını değişimi
Umschreibung: açımlama
Umstandswort: belirteç
unabhängiger Satz: bağımsız tümce
unbelebtes (Genus): cansız[1]
unbestimmt: belgisiz, belirsiz[1]
unbestimmtes Adjektiv: belgisiz sıfat
unbestimmtes Beiwort: belgisiz sıfat
unbestimmtes Fürwort: belgisiz adıl
unbestimmtes Pronomen: belgisiz adıl
unbestimmte Vergangenheit: belirsiz geçmiş zaman
unbetonte Silbe: vurgusuz seslem
undeklinierbar: çekimsiz
ungehemmt: engelsiz
ungerundeter Vokal: düz ünlü
ungespannt: gevşek
Unilingu(al)ismus: tekdillilik
Universalien: tümeller
unmittelbare Konstituente: dolaysız kurucu
unmotiviert: nedensiz
unpersönlich: kişisiz
unregelmässig: sapkın, kuralsız
unveränderlich: değişimsiz
Ursprache: anadil
Uvular: küçükdil ünsüzü

Valenz: birleşim değeri
Variable: değişken
Variante: değişke
Variation: değişkenlik
Velar: artdamaksıl
Verb: eylem
Verbaffigierungstransformation: eksel dönüşüm
Verbalabstraktum: eylemden türeme biçim
verbaler Satz: eylem tümcesi
Verbalstamm: eylem gövdesi
Verbalwurzel: eylem kökü
verbum: eylem
Verbum Durativum: sürerlik eylemi
Verbum Prädikativum: ek-eylem
Verbum Substantivum: ek-eylem
Verdoppelung: ikileme
Verfügbarkeit: kullanılabilirlik
Vergangenheit: geçmiş zaman
Vergleich: karşılaştırma[1]
vergleichende Grammatik: karşılaştırmalı dilbilgisi
vergrössernd: büyültmeli
Vergrösserungssuffix: büyültme eki
Verkettung: zincirlenme
Verkleinerungssuffix: küçültme eki

Verlust der Stimmhaftigkeit: titreşimsizleşme, ötümsüzleşme
Verneinung: olumsuzluk
Verneinungspartikel: olumsuzluk öğesi
Verschluss: 1) kapalılık, 2) kapantı
Verschlussdauer: duralama
Verschlusslaut: 1) dış patlamalı, 2) kapantılı
Verschmelzung: karışım
Versmass: ölçü
Verständlichkeit: anlaşılabilirlik
Verstummen: silinme
verwandte Sprachen: akraba diller
Vibrant: titrek
Vokal: ünlü[1]
Vokalharmonie: ünlü uyumu
Vokalislerung: ünlüleşme
vokalisch: ünlü[2]
Vokativ: seslenme durumu
Volksetymologie: köken yakıştırma, halk kökenbilimi, yerlileştirme
Vollverschlusslaut: kapantılı
vorder: ince, ön
Vorderpalatal: öndamaksıl
Vorgang: oluş

Wandel: 1) değişim[1],2) evrim
weicher Konsonant: yumuşak ünsüz
Wellentheorie: dalga kuramı
Wert: değer
Wertigkeit: birleşim değeri
Wissenschaftssprache: bilim dili
Wohlklang: uyum[1,2]
Wort: sözcük
Wortart: sözcük türü
Wortbildung: sözcük yapımı
Wortfamille: sözcük ailesi
Wortfeld: sözlüksel alan
Wortfügung: kuruluş
Wörterbuch: sözlük[1]
Wortironisierung: karşıtlama
Wortschatz: sözcük dağarcığı, sözlük[2]
Wortspiel: ündeş
Wurzel: 1) kök, 2) köken[1]
Wurzelsprachen: tekseslemli diller

Zahladjektiv: sayı sıfatı
Zahlwort: sayı adı
Zahnlaut: dişsil
Zeichen: gösterge
Zeichensetzung: noktalama
Zeicherkürzung: kısaltma[1]
Zeigefürwort: gösterme adılı
Zeitadvedb: zaman belirteci
Zeitform: zaman
Zeitwort: eylem
Zerebral: Üstdamaksıl
Zeugma: ilişkilendirme
Zielsprache: erek dil
Zischlaut: hışırtılı
Zitterlaut: titrek
zusammengesetzter Satz: bileşik tümce
zusammengesetztes Tempus: bileşik zaman
zusammengesetztes Wort: bileşik sözcük
Zusammensetzung: 1) bileştirme, 2) tamlama
Zusammenziehung: derilme
Zweideutigkeit: ikizleme
Zweisprachigkeit: ikidillilik
zweite Gliederung: ikinci eklemlilik
Zwischenstruktur: arayapı

FRANSIZCA-TÜRKÇE DİZİN

aberrant: sapkın
abessif: yokluk durumu
ablatif: çıkma durumu
abréviation: kısaltma[2]
absolu: salt
absorption: yutulma
abstraction: soyutlama
accent: şive
accent d'intensité: vurgu
accent dynamique: vurgu
accentuation: vurgulama
accentuème: vurgubirim
acceptabilité: geçerlik
acceptable: geçerli
accord: uyum[3]
accusatif: belirtme durumu
actant: eyleyen
acte de parole: söz edimi
actualisateur: gerçekleştirici[1]
actualisation: 1) gerçekleşme, 2) gerçekleştirme
addition: 1) ekleme, 2) katma
adéquation: uyarlık
adessif: yakınlık durumu
adjectif: sıfat
adjectif démonstratif: gösterme sıfatı
adjectif déterminatif: belirtme sıfatı
adjectif indéfini: belgisiz sıfat
adjectif interrogatif: soru sıfatı
adjectif numéral: sayı sıfatı
adjectif qualificatif: niteleme sıfatı
adjectivalisation: 1) sıfatlaşma, 2) sıfatlaştırma
adjectivateur: sıfatlaştırıcı
adjectivation: 1) sıfatlaşma, 2) sıfatlaştırma
adjectivisateur: sıfatlaştırıcı
adjectivisation: 1) sıfatlaşma, 2) sıfatlaştırma
adjoint: eklenti
adoucissement: yumuşama
adstrat: yankatman
adverbe: belirteç
adverbe de lieu: yer belirteci
adverbe de manière: niteleme belirteci
adverbe démonstratif: gösterme belirteci
adverbe de quantité: ölçü belirteci
adverbe de temps: zaman belirteci
adverbe interrogatif: soru belirteci
adverbialisateur: belirteçleştirici
adverbialisation: 1) belirteçleşme, 2) belirteçleştirme
affirmation: olumluluk
affixe: ek
affixe de formation: yapım eki
affriquée: yarıkapantılı
agent: eden
agglutination: 1) bitişim, 2) bitişme
agrammaticalité: dilbilgisel aykırılık
agrammatisme: dilbilgisiyitimi
aigu: tiz
aire: alan[1]
alexie: okumayitimi
algorithme: işlemsel süreç
allatif: yöneliş durumu
allégorie: yerine
allitération: ses yinelemesi
allographe: yazısal değişke

allomorphe: biçimbirimsel değişke
allongement: uzama
allophone: sesbirimsel değişke
allotone: titremsel değişke
allusion: anıştırma
alphabet: abece, alfabe
alphabet phonétique: sesçil abece
alphabet phonétique international: uluslararası sesçil abece
alternance: almaşma
alternance vocalique: ünlü almaşması
alvéolaire: dişyuvasıl
alvéopalatale: dişyuvasıl-damaksıl
amalgame: karışım
ambigu: belirsiz[2]
ambiguïté: belirsizlik
amphibologie: ikizleme
amuissement: silinme
anacoluthe: caymaca
anagramme: çevrikleme
analogie: örnekseme
analogistes: örneksemeciler
analyse: çözümleme
anayse componentielle: bileşen çözümlemesi
analyse de discours: söylem çözümlemesi
analyse distributionnelle: dağılımsal çözümleme
analyse du contenu: içerik çözümlemesi
analyse grammaticale: dilbilgisel çözümleme
analyse sémique: anlambirimcik çözümlemesi
analyse syntagmatique: dizimsel çözümleme
analytique: çözümleyici
anaphore: yinelem
anaptyxe: sestürem
anastrophe: devrikleme
animé: canlı[2]
animé (genre): canlı[1]
anomal: aykırı
anomalie: aykırılık[1]
anomalistes: aykırılıkçılar
antécédent: öncül
antérieur: ince, ön
anthroponymie: kişi adları bilimi
anticipation: önceleme
antimentalisme: karşıanlıkçılık
antiphrase: karşıtlama
antithèse: karşıtlam
antonomase: adsayma
antonyme: karşıtanlamlı
antonymie: karşıtanlamlılık
aoriste: geniş zaman
aperture: açıklık derecesi
aphasie: sözyitimi
aphérèse: önses düşmesi
apicale: dil ucu ünsüzü
apocope: sonses düşmesi
apophonie: ünlü almaşması
aposiopèse: kesinti
apostrophe: seslenim, yönenme
appareil phonatoire: ses aygıtı
appareil vocal: ses aygıtı
apposition: koşuntu
arbitraire (a): buyurtusallık, nedensizlik
arbitraire (s): buyurtusal, nedensiz
arbre: ağaç
archaïsme: eskil biçim, eskillik
archilexème: üstsözlükbirim
archimonème: üstanlambirim
archiphonème: üstsesbirim
archisémème: üstanlambirimcik demeti

argot: argo
argument: değini
arrondissement: yuvarlaklaşma
article: tanımlık
articulateur: eklemleyici
articulation: 1) eklemleme, 2) eklemlenme, 3) eklemlilik
articulé: eklemli
aspect: görünüş
aspect accompli: bitmişlik görünüşü
aspect duratif: sürerlik görünüşü
aspect imperfectif: bitmemişlik görünüşü
aspect inaccompli: bitmemişlik görünüşü
aspect ingressif: başlangıç görünüşü
aspect non-accompli: bitmemişlik görünüşü
aspect parfait: bitmişlik görünüşü
aspect perfectif: bitmişlik görünüşü
aspect résultatif: sonuç görünüşü
aspirée: soluklu
assertion: önesürüm
assimilation: benzeşim
assimilation labiale: küçük ünlü uyumu
associatif: çağrışımsal
assomptif: varsayımlı
assonance: yarım uyak
assourdissement: titreşimsizleşme, ötümsüzleşme
asyndète: kopukluk
atemporel: sürem dışı
atlas linguistique: dil atlası
auditeur: dinleyici
augmentatif(a): büyültme eki
augmentatif(s): büyültmeli
autonome: bağımsız
autonymie: özadlılık
axiologie: değerbilim

barbarisme: biçimbilimsel yadsmlık
base: taban
bémolisé: bemolleşmiş
bilabiale: çiftdudaksıl
bilinguisme: ikidillilik
binaire: ikili
binarisme: ikicilik
bloqué: engelli
bref: kısa
brièveté: kısalık
bruit: gürültü

cacophonie: kakışma
cacuminale: üstdamaksıl
calembour: ündeş
calque: öyküntü
canal: oluk
canal vocal: ses yolu
carte linguistique: dil haritası
cas: durum[1]
case vide: boş alan
catachrèse: kaydırma
cataphore: önyinelem
catégorie: ulam
catégoriel: ulamsal
cavité buccale: ağız boşluğu
cénème: boşbirim
cérébrale: üstdamaksıl
chaîne parlée: söz zinciri
champ: alan[2]
champ associatif: çağrışımsal alan
champ conceptuel: kavramsal alan
champ lexical: sözlüksel alan
champ notionnel: kavramsal alan
champ sémantique: anlamsal alan

changement: değişim[1]
changement phonétique: ses değişimi
changement sémantique: anlam değişimi
chenal vocal: ses yolu
choix: seçme
chronème: sürebirim
chuintante: hışırtılı
chute: ses düşmesi
circonstant: tümleyen
claquante: şaklamalı
claquement: şaklamalı
classe: sınıf
classème: sınıfbirim
classification: sınıflandırma
clic: şaklamalı
coalescence: derilme
code: düzgü
cohérence: tutarlılık
cohésion: uyumluluk
collocation: eşdizimlilik
combinaison: birleşim
comitatif: birliktelik durumu
commentaire: yorum
communauté linguistique: dilsel topluluk
communication: 1) bildirim, iletim 2) bildirişim, iletişim
commutation: 1) değişim[2], 2) değiştirim[1]
compact: yoğun
comparaison: karşılaştırma
comparatif: 1) artıklık derecesi, 2) karşılaştırmalı
comparatisme: karşılaştırmacılık
comparatiste: karşılaştırmacı
comparativiste: karşılaştırmacı
comparé: karşılaştırmalı
compatibilité: bağdaşma
compatible: bağdaşık
compétence: edinç
complément: tümleç
complément direct: dolaysız tümleç, nesne
complément d'objet direct: nesne
complément indirect: dolaylı tümleç
composant: bileşen
composante: bileşen
composante catégorielle: ulamsal bileşen
composante phonologique: sesbilimsel bileşen
composante pragmatique: edimsel bileşen
composante sémantique: anlamsal bileşen
composante syntaxique: sözdizimsel bileşen
composante transformationnelle: dönüşümsel bileşen
composé: bileşik sözcük
composition: bileştirme
compréhension: içlem
concaténation: zincirlenme
concept: kavram
concordance: 1) bağlamlı dizin, 2) uygunluk
conduit vocal: ses yolu
confixe: saltek
confixation: saltekleme
conjoint (a): bitişke
conjonction: 1) bağlaç, 2) birleştirme
conjugaison: eylem çekimi, çekim[2]
connecteur: bağıntılayan
connexion: bağıntılama
connexité: yakınlık
connotation: yananlam
consonante: selensiz
consonantique: ünsüz (s)
consonne: ünsüz (a)

consonne douce: yumuşak ünsüz
consonne forte: sert ünsüz
consonne géminée: ikiz ünsüz
constatif: betimleyici, gözlemleyici
constituant: kurucu
constituant immédiat: dolaysız kurucu
constriction: daraltı
constrictive: daraltılı
construction: kuruluş
contamination: bulaşma
contenu: içerik
contexte: bağlam
continu: sürekli
contraction: derilme
contraire: karşıt
contraste: aykırılık[2]
contrastif: karşıtsal
convention: uzlaşım
conventionnel: saymaca, uzlaşımsal
convergence: yöneşme
converse: evrişik
conversion: evrişim
cooccurrence: birliktelik
coordination: eşbağımlılık
copule: koşaç
coréférence: eşgönderim
corpus: bütünce
corrélat: bağlaşık
corrélatif: bağlılaşık
corrélation: bağlılaşım
coup de glotte: gırtlak vuruşu
covariance: eşdeğişirlik
créativité: yaratıcılık
cybernétique: güdümbilim

datif: yönelme durumu
declinaison: ad çekimi, çekim[1]
décodage: çözme
défectif: eksikli
défini: belgili, belirli
définition: tanım
déictique: gösterici
déixis: gösterim
délabialisation: düzleşme
délatif: iniş durumu
délimitation: sınırlandırma
démarcatif: sınırlayıcı
dénominal: addan türeme biçim
dénominatif: addan türeme biçim
dénotation: düzanlam
dentale: dişsil
dentilabiale: dişsil-dudaksıl
dépendance: bağımlılık
dépendant: bağımlı
dépendant du contexte: bağlama bağlı
déplacement sémantique: anlam kayması
dérivation: türetme
dérivé: türev
désarrondissement: düzleşme
descriptif: betimsel, betimlemeli
description: betimleme
descriptivisme: betimleyicilik
désidératif: dilek-koşul kipi
désinence: çekim eki
désinence personnelle: kişi eki
destinataire: gönderilen
destinateur: gönderen
détente: gevşeme
déterminant: belirleyen, tamlayan
détermination: belirleme[1,2]
déterminé: belirlenen, tamlanan
deuxième articulation: ikinci eklemlilik
déverbal: eylemden türeme biçim
déverbatif: eylemden türeme biçim

dévoisement: titreşimsizleşme, ötümsüzleşme
diachronie: artsürem
diarhronique: artsüremli
dialecte: lehçe
dialectologie: lehçebilim
diction: söyleyim
dictionnaire: sözlük[1]
diérèse: ikilenme
diésé: diyezleşmiş
différenciation: ayrımlaşma
différentiel: ayrımsal
diffus: dağınık
diglossie: ikidillilik
diminutif: küçültmeli
diphtongaison: ikili ünlüleşme
diphtongue: ikili ünlü
discontinu: 1) süreksiz, 2) kesintili
discontinuité: kesintililik
discours: söylem
discours direct: dolaysız anlatım
discours indirect: dolaylı anlatım
discret: ayrık
disponibilité: kullanılabilirlik
dissimilation: ayrılım
distinctif: ayırıcı
distribution: dağılım
distribution complémentaire: bütünleyici dağılım
distribution(n)alisme: dağılımcılık
distribution(n)aliste: dağılımcı
distributionnel: dağılımsal
dorsale: dil üstü ünsüzü
double articulation: çift eklemlilik
doublet: eşil
duel: ikil
durée: süre
dynamique: devimsel
écart: sapma
économie du langage: dilsel tutumluluk
écriture: yazı
écriture idéographique: kavramsal yazı
écriture phonétique: sesçil yazı
écriture pictographique: görüntüsel yazı
écriture syllabique: seslemsel yazı
effacement: silme
élatif: çıkış durumu
élément: öğe
élision: sonünlü silinmesi
ellipse: eksilti
elliptique: eksiltili
emboîtement: yerleşim
émetteur: verici
emphase: tumturak
emploi: kullanım
emprunt: 1) aktarım, 2) aktarma[1]
énallage: değişikleme
enchâssement: yerleşme
enclitique: sonasığınık
encodage: düzgüleme
endocentrique: içözeksel
énoncé: sözce
énonciation: sözceleme
environnement: çevre
épenthèse: içtüreme
épithèse: sontüreme
épithète: belgeç, sanlık
équatif: eşitlik derecesi
équivalence: eşdeğerlik
ergatif: eden durumu
essif: koşul durumu
ethnolinguistique: budundilbilim
étymologie: kökenbilim

étymologie populaire: köken yakıştırma, halk kökenbilimi, yerlileştirme
étymon: köken[2]
euphémisme: örtmece
euphonie: akışma
évolutif: evrimsel
evolution: evrim
exocentrique: dışözeksel
expansion: yayılım
expiration: soluk verme
explétif: dolgu
explosion: dış patlama
explosive: dış patlamalı
expressif: anlatımsal
expression: anlatım
extension: kaplam
extension sémantique: anlam genişlemesi
extra-linguistique: 1) dil dışı, 2) dilbilim dışı

famille de langues: dil ailesi
famille de mots: sözcük ailesi
féminin: dişil
fermé: kapalı
fermeture: 1) kapalılık, 2) kapanma
figure: 1) beti, 2) değişmece
figuré: değişmeceli
flexion: bükün
fluctuation: dalgalanma
focalisation: odaklaşma
focus: odak
fonction: işlev, görev
fonction appellative: çağrı işlevi
fonction conative: çağrı işlevi
fonction culminative: yücelim işlevi
fonction expressive: anlatımsallık işlevi
fonction métalinguistique: üstdil işlevi
fonctionnalisme: işlevselcilik, görevselcilik
fonctionnaliste: işlevselci, görevselci
fonctionnel: işlevsel, görevsel
fonction phatique: ilişki işlevi
fonction poétique: yazın işlevi, yazınsal işlev
fonction référentielle: gönderge işlevi, gösterim işlevi
formalisation: biçimselleştirme
formalisme: biçimcilik
formant: 1) biçimlendirici, 2) oluşturucu
formation de mots: sözcük yapımı
forme: biçim[1,2]
forme libre: bağımsız biçim
forme liée: bağımlı biçim
formel: biçimsel
fréquence: sıklık
fricative: sürtüşmeli
fusion: kaynaşma
futur: gelecek zaman

gémination: ikileme
généralisation: genelleşme
génératif: üretici
génitif: tamlayan durumu
genre: cins
géographie linguistique: dilbilimsel coğrafya, uzamsal dilbilim
gérondif: ulaç
glossématique: glosematik
glossème: dilbirim
glottale: gırtlaksıl
glottochronologie: dil tarihlemesi
grammaire: dilbilgisi
grammaire comparée: karşılaştırmalı dilbilgisi

grammaire des cas: durum dilbilgisi
grammaire des dépendances: bağımsal dilbilgisi
grammaire formelle: biçimsel dilbilgisi
grammaire générale: genel dilbilgisi
grammaire générative: üretici dilbilgisi
grammaire générative transformationnelle: üretici- dönüşümsel dilbilgisi
grammaire stratificationnelle: katmansal dilbilgisi
grammaire transformationnelle: dönüşümsel dilbilgisi
grammatical: dilbilgisel
grammaticalisation: dilbilgiselleşme
grammaticalité: dilbilgisellik
grammème: dilbilgisibirim
graphème: yazıbirim
grave: pes
groupe: öbek
groupe de langues: dil öbeği
groupe déterminatif: tamlama
gutturale: boğazsıl

hapaxépie: seslem yutumu
haplologie: seslem yutumu
harmonie: uyum[1,2]
harmonie consonantique: ünsüz uyumu
harmonie labiale: küçük ünlü uyumu
harmonie palatale: büyük ünlü uyumu
harmonie vocalique: ünlü uyumu
hauteur: yükseklik
hiatus: ünlü boşluğu
historique: tarihsel
homographe: eşyazımlı
homographie: eşyazımlılık
homonyme: eşadlı
homonymie: eşadlılık
homophone: eşsesli
homophonie: eşseslilik
hydronymie: akarsu adları bilimi
hypallage: değişleme
hyperbate: aşırı devriklik
hyperbole: abartma
hyperonyme: üstanlamlı
hyperonymie: üstanlamlılık
hypocoristique: okşamalı
hyponyme: altanlamlı
hyponymie: altanlamlılık
hypotaxe: bağlılık
hypothétique: varsayımlı

icône: görüntüsel gösterge
identification: belirleme[3]
idiolecte: bireysel dil
illatif: giriş durumu
illocution: edimsöz
immanence: içkinlik
immanent: içkin
immotivé: nedensiz
impératif: buyrum kipi
impersonnel: kişisiz
implosion: iç patlama
implosive: iç patlamalı
inanimé: cansız[2]
inanimé (genre): cansız[1]
inchoatif: başlamalı
incise: aratümce
incompatibilité: bağdaşmazlık
indéclinable: çekimsiz
indéfini: belgisiz, belirsiz[1]
indépendant du contexte: bağlamdan bağımsız
index: dizin
indicateur syntagmatique: dizimsel belirtici
indicatif: bildirme kipi

indice: 1) belirti[1], 2) belirtici
inessif: içindelik durumu
infinitif: eylemlik
infixe: içek
inflexion vocalique: tını değişimi
informateur: denek
information: bilgi
inhérent: içsel
instrumental: araç durumu
intégration: bütünleşme
intégré: bütünleşmiş
intelligibilité: anlaşılabilirlik
intensif: pekiştirmeli
intension: içlem
intensité: yeğinlik
interdentale: peltek dişsil
interférence: girişim
interjection: ünlem
interprétable: yorumlanabilir
interprétation: yorumlama
intervocalique: ünlülerarası
intonation: titremleme
intonème: titremlemebirim
intransitif: geçişsiz
invariable: değişimsiz
inversion: devriklik
irrégulier: kuralsız
isolable: yalıtılabilir
isomorphe: eşbiçimli
isomorphisme: eşbiçimlilik
isotopie: yerdeşlik
itératif: yinelemesel

jointure: kavşak
jonctif: bağlayıcı
jonction: bağlama
joncture: kavşak

labiale: dudaksıl
labialisation: 1) dudaksıllaşma; 2) dudaksıllaştırma
labiodentale: dişsil-dudaksıl
labiopalatale: dudaksıl-damaksıl
labiovélaire: dudaksıl-artdamaksıl
lâche: gevşek
langage: 1) dil, 2) dilyetisi
langage enfantin: çocuk dili
langage objet: konudil
langage scientifique: bilim dili
langagier: dilsel
langue: dil
langue artificielle: yapay dil
langue cible: erek dil
langue commune: ortak dil
langue courante: gündelik dil
langue d'arrivée: erek dil
langue de civilisation: uygarlık dili
langue de départ: kaynak dil
langue de spécialité: özel dil
langue écrite: yazı dili
langue littéraire: yazın dili
langue maternelle: anadili
langue mère: anadil
langue mixte: karma dil
langue morte: ölü dil
langue nationale: ulusal dil
langue naturelle: doğal dil
langue objet: konudil
langue officielle: resmi dil
langue orale: sözlü dil, konuşma dili
langue parlée: sözlü dil, konuşma dili
langues à clics: şaklamalı diller
langues agglutinantes: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
langues amalgamantes: kaynaştırıcı diller
langues analogues: kalıplı diller

langues analytiques: çözümleyici diller
langues atomiques: tekseslemli diller
langues flexionnelles: bükünlü diller
langues formatives: biçimleyici diller
langues incorporantes: gövdeleyici diller
langues inversives: tersinir diller
langues isolantes: ayrışkan diller
langues juxtaposantes: sıralayıcı diller
langues monosyllabiques: tekseslemli diller
langue source: kaynak dil
langues parentes: akraba diller
langue spéciale: özel dil
langues polysynthétiques: çokbireşimli diller
langues synthétiques: bireşimli diller
langue standard: ölçünlü dil
langue vivante: yaşayan dil
laryngale: gırtlaksıl
laryngalisation: 1) gırtlaksıllaşma, 2) gırtlaksıllaştırma
latérale: yanünsüz
lettre: yazaç
lexème: sözlükbirim
lexicalisation: sözlükselleşme
lexicographie: sözlükbilgisi
lexicologie: sözlükbilim
lexie: sözlüksel birim
lexique: sözlük
liaison: ulama
ligne d'isoglosse: eşdillilik çizgisi
linéaire: çizgisel
linéarité: çizgisellik
linguistique (a): dilbilim
linguistique (s): 1) dilbilimsel, 2) dilsel
linguistique appliquée: uygulamalı dilbilim
linguistique comparative: karşılaştırmalı dilbilim
linguistique contrastive: karşıtsal dilbilim
linguistique descriptive: betimsel dilbilim
linguistique diachronique: artsüremli dilbilim
linguistique différentielle: ayrımsal dilbilim
linguistique distributionnelle: dağılımsal dilbilim
linguistique évolutive: evrimsel dilbilim
linguistique fonctionnelle: işlevsel dilbilim, görevsel dilbilim
linguistique générale: genel dilbilim
linguistique historique: tarihsel dilbilim
linguistique quantitative: nicel dilbilim
linguistique statique: dural dilbilim
linguistique structurale: yapısal dilbilim
linguistique synchronique: eşsüremli dilbilim
linguistique textuelle: betiksel dilbilim
liquide: akıcı
litote: arıksayış
locatif: kalma durumu
locuteur: konuşucu
locuteur-auditeur idéal: ülküsel konuşucu-dinleyici
locution: 1) deyim, 2) düzsöz
long: uzun
longueur: uzunluk

marque: belirti[2]
marqué: belirtili
marqueur syntagmatique: dizimsel belirtici
masculin: eril
mat: boğuk
mélioratif: yükseltici
mélodie: ezgi
mentalisme: anlıkçılık
message: bildiri, ileti
métalangage: üstdil
métalangue: üstdil
métalepse: öteleme
métaphore: eğretileme
métaphorique: eğretilemeli
métathèse: göçüşme
métonymie: düzdeğişmece
métonymique: düzdeğişmeceli
mètre: ölçü
métrique: ölçübilim
modal: kipsel
modalisateur: kipselleştirici
modalisation: kipselleştirme
modalité: kiplik
mode: kip
mode d'articulation: eklemleme biçimi
modèle: örnekçe
modificateur: değiştirici
monème: anlambirim
monolinguisme: tekdillilik
monophtongaison: tekünlüleşme
monosémie: tekanlamlılık
monosémique: tekanlamlı
more: seslemaltı
morphe: biçim[3]
morphème: biçimbirim
morphème zéro: sıfır biçimbirim
morphologie: biçimbilim, yapıbilgisi
morphologique: biçimbilimsel
morpho(pho)nologie: biçimbilimsel sesbilim
mot: sözcük
mot clé: anahtar sözcük
mot composé: bileşik sözcük
mot d'emprunt: aktarma[2]
motivation: nedenlilik
motivé: nedenli
mot simple: yalın sözcük
mouillure: 1) damaksıllaşma, 2.) damaksıllaştırma
moyen: orta
moyen réciproque: işteş çatı
multilinguisme: çokdillilik
mutation consonantique: ünsüz değişim

nasale: geniszil
nasalisation: 1) genizsilleşme, 2) genizsilleştirme
nécessitatif: gereklik kipi
négation: olumsuzluk
néogrammairiens: yenidilbilgiciler
néologisme: yeni sözcük
neurolinguistique: sinirdilbilim
neutralisation: yansızlaşma
neutre: yansız
niveau: düzey
niveau de langue: dil düzeyi
noeud: düğüm
nom: ad
nom abstrait: soyut ad
nombre: sayı
nom collectif: topluluk adı
nom commun: tür adı, cins adı
nom concret: somut ad
nom d'agent: eden adı
nom de nombre: sayı adı
nominalisateur: adlaştırıcı
nominalisation: 1) adlaşma, 2) adlaştırma
nominatif: yalın durum

nomination: adlandırma
nom propre: özel ad
non-animé: cansız[2]
non-bémolisé: bemolleşmemiş
non-bloqué: engelsiz
non-consonantique: ünsüz olmayan
non-diésé: diyezleşmemiş
non-intégré: bütünleşmemiş
non-marqué: belirtisiz
non-vocalique: ünlü olmayan
non-voisé: titreşimsiz, ölümsüz
normatif: kuralcı
norme: kural[1]
notion: kavram
noyau: çekirdek[1]
nucléus: çekirdek[2]

objet: nesne
occlusion: kapantı
occlusive: kapantılı
onomasiologie: adbilim
onomastique: özeladbilim
onomatopée: yansıma
opposition: karşıtlık
opposition bilatérale: ikiyanlı karşıtlık
opposition binaire: ikili karşıtlık
opposition constante: sürekli karşıtlık
opposition équipollente: eş-öğeli karşıtlık
opposition isolée: tekil karşıtlık
opposition multilatérale: çok-yanlı karşıtlık
opposition neutralisable: yan-sızlaşabilir karşıtlık
opposition privative: eksik-öğeli karşıtlık
opposition proportionnelle: orantılı karşıtlık
optatif: istek kipi
orale: ağızsıl
ordre: düzen, takım
ordre de procès: kılınış
organes de la parole: ses örgenleri
oronymie: dağ adları bilimi
orthographe: yazım
orthophonie: 1) sağsöyleyiş, 2) sözdüzeltim
ouvert: açık
ouverture: 1) açıklık, 2) açılma

paire minimale: en küçük çift
palatale: damaksıl
palatalisation: 1) damaksıl-laşma, 2) damaksıllaştırma
panchronie: tümsürem
panchronique: tümsüremli
paradigmatique (a): dizibilim
paradigmatique (s): dizisel
paradigme: dizi, paradigma
paraphrase: açımlama
parataxe: yanaşık sıralam
parenthèse: ayraç
parenthétisation: ayraçlama
parler: ağız
parole: 1) konuşma, *2)* söz
paronomase: sesbenzeşimi
paronyme: okşar
paronymie: okşarlık
participe: ortaç
particule: ilgeç
particule de négation: olum-suzluk öğesi
particule interrogative: soru eki
partie du discours: sözcük türü
passé: geçmiş zaman
passé défini: belirli geçmiş zaman
passé indéfini: belirsiz geçmiş zaman
passé indéterminé: belirsiz geçmiş zaman

passé simple: belirli geçmiş zaman
patois: taşra ağzı
pause: durak
péjoratif: aşağılayıcı
performance: edim
performatif: edimsel, gerçekleştirici[2]
périphrase: dolaylama
perlocution: etkisöz
permutation: 1) değişi, 2) değiştiri
personne: kişi
pertinence: belirginlik
pertinent: belirgin
pharyngale: boğazsıl
pharyngalisation: 1) boğazsıllaşma, 2) boğazsıllaştırma
phème: sesbirimcik
phémème: sesbirimcik demeti
philologie: betikbilim
phonation: sesleme
phone: ses
phonématique: sesbirimbilim
phonème: sesbirim
phonème final: sonses
phonème initial: önses
phonème intérieur: içses
phonème zéro: sıfır sesbirim
phonétique (a): sesbilgisi
phonétique (s): 1) sesbilgisel, 2) sesçil
phonologie: sesbilim
phonologie générative: üretici sesbilim
phonologique: sesbilimsel
phrase: tümce
phrase affirmative: olumlu tümce
phrase composée: bileşik tümce
phrase constituante: kurucu tümce
phrase déclarative: bildirme tümcesi
phrase dérivée: türemiş tümce
phrase énonciative: bildirme tümcesi
phrase exclamative: ünlem tümcesi
phrase impérative: buyrum tümcesi
phrase interjective: ünlem tümcesi
phrase interrogative: soru tümcesi
phrase matrice: anatümce
phrase négative: olumsuz tümce
phrase nominale: ad tümcesi
phrase noyau: çekirdek tümce
phrase nucléaire: çekirdek tümce
phrase simple: yalın tümce
phrase verbale: eylem tümcesi
phrastique: tümcesel
pléonasme: söz uzatımı
plérème: dolubirim
plosive: patlamalı
pluriel: çoğul
plurilinguisme: çokdillilik
poétique: yazmbilim
point d'articulation: eklemleme noktası
polysémie: çokanlamlılık
polysémique: çokanlamlı
polysyndète: çokbağlaçlılık
ponctuation: noktalama
possessif: iyelik öğesi
postérieur: art, kalın
postpalatale: artdamaksıl
postposition: ilgeç
pragmalinguistique: edimdilbilim
pragmatique: edimbilim
prédicat: yüklem
prédication: yüklemleme

prédicatoïde: yüklemsi
préfixe: önek
prépalatale: öndamaksıl
première articulation: birinci eklemlilik
préposition: ilgeç
prescriptif: kuralcı
présent: şimdiki zaman
présupposition: önvarsayım
prétérition: sözaçmazlık
principe du moindre effort: en az çaba ilkesi
procès: oluş
proclitique: önesığınık
productivité: üretkenlik
prohibitif: yasaklayıcı
prolepse: önleme
pronom: adıl
pronom démonstratif: gösterme adılı
pronominalisation: 1) adıllaşma, 2) adıllaştırma
pronom indéfini: belgisiz adıl
pronom interrogatif: soru adılı
pronom personnel: kişi adılı
pronom réfléchi: dönüşlü adıl
pronom relatif: ilgi adılı
prononciation: söyleyiş
proposition: önerme, tümce
proposition coordonnée: eşbağımlı tümce
proposition incidente: aratümce
proposition indépendante: bağımsız tümce
proposition juxtaposée: bağımsız sıralı tümce
proposition principale: temel tümce
proposition subordonnée: yan tümce
prosodème: bürünbirim
prosodématique (a): bürünbilim
prosodématique (s): bürünbilimsel
prosodie: 1) bürün, 2) bürünbilim
prosodique: 1) bürünsel, 2) bürünbilimsel
prospectif: öngörümlü
prothèse: öntüreme
psittacisme: papağanlık
psycholinguistique: ruhdilbilim
pur: arı

qualité: nitelik
quantificateur: niceleyici
quantité: nicelik

raccourcissement: kısaltma[1]
racine: kök
racine nominale: ad kökü
racine verbale: eylem kökü
radical: köken[1]
rapport: bağıntı
rapport paradigmatique: dizisel bağıntı
rapport syntagmatique: dizimsel bağıntı
récepteur: alıcı
reconstruction: yeniden oluşturum
récursif: yinelemeli
rection: yönetme
redondance: artıkbilgi
redoublement: ikileme
réduplication: ikilenme
référence: gönderim
référent: gönderge
référentiel: göndergesel
réflexivisation: 1) dönüşlüleşme, 2) dönüşlüleştirme
région d'articulation: eklemleme bölgesi
regissant: yönetici
règle: kural

règles de projection: izdüşüm kuralları
règles de réécriture: yeniden yazım kuralları
règles de sélection: seçme kuralları
régulier: kurallı
relation: bağıntı
relatif: görece
réponse: yanıt
résonateur: tınlatıcı
restriction de sélection: seçme kısıtlaması
restriction sémantique: anlam daralması
rétroflexe: üstdamaksıl
rétrospectif: artgörümlü
révolution linguistique: dil devrimi
rhème: yorum
rhétorique: sözbilim
rime: uyak
rythme: dizem

satellite: uydu
schéma: taslak
segment: parça
segmental: parçasal
segmentation: bölümleme, kesitleme
sélection: seçme
sémantème: kavrambirim
sémantique (a): anlambilim
sémantique (s): 1) anlambilimsel, 2) anlamsal
sémantique générative: üretici anlambilim
sémasiologie: kavrambilim
sème: anlambirimcik
sémème: anlambirimcik demeti
sémiologie: göstergebilim
sémiologique: 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
sémiosis: göstergesel işlev
sémiotique (a): göstergebilim
sémiotique (s): 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
semi-voyelle: yarıünlü
sens: anlam
séquence: diziliş
série: sıra
sifflante: ıslıklı
signal: belirtke
signe: gösterge
signifiant: gösteren
signification: 1) anlam, 2) anlamlama
signifié: gösterilen
singulier: ekil
situation: durum[2]
sociolecte: topluluk dili
sociolinguistique: toplumdilbilim
solécisme: sözdizimsel yadsımlık
son: ses[1]
sonante: selenli
son cardinal: asal ses
sonore: titreşimli, ötümlü
sonorisation: titreşimlileşme, ötümlüleşme
sonorité: titreşimlilik, ötümlülük
sourd: titreşimsiz, ötümsüz
sous-catégorie: altulam
spécialisation: özelleşme
spirante: sızıcı
spirantisation: sızıcılaşma
statique: dural
stimulus: uyaran
strident: keskin
structural: yapısal
structuralisme: yapısalcılık
structuraliste: yapısalcı
structure: yapı
structure de surface: yüzeysel yapı

structure intermédiaire: ara-yapı
structure profonde: derin yapı
structure superficielle: yüzeysel yapı
style: biçem, deyiş
stylistique: biçembilim, deyişbilim
subjonctif: isteme kipi
sublatif: yükselme durumu
subordination: bağımlanma
substance: töz
substantif: ad
substitution: değiştirim², ornatma
substrat: altkatman
suffixe: sonek
suffixe de cas: takı
suffixe diminutif: küçültme eki
suffixe possessif: iyelik eki
sujet: özne
superessif: üstündelik durumu
superlatif: üstünlük derecesi
superstrat: üstkatman
suppression: silme
suprasegmental: parçaüstü
syllabation: seslemleme
syllabe: seslem
syllabe accentuée: vurgulu seslem
syllabe atone: vurgusuz seslem
syllabe brève: kısa seslem
syllabe inaccentuée: vurgusuz seslem
syllabe longue: uzun seslem
syllabique: seslemsel
syllemme: dizimbirim
syllepse: çiftleme
symbole: simge
symbolique: simgesel
synchronie: eşsürem, eşsüremlilik
synchronique: eşsüremli
syncope: içses düşmesi
syncrétisme: ayrımsızlaşma
synecdoque: kapsamlayış
synérèse: birlenme
synonyme: eşanlamlı
synonymie: eşanlamlılık
syntagmatique (a): dizimbilim
syntagmatique (s): dizimsel
syntagme: dizim, sentagma
syntaxe: 1) sözdizim, 2) tümcebilim
syntaxique: 1) sözdizimsel, 2) tümcebilimsel
synthématique: birleşkebilim
synthème: birleşkebirim
synthèse: bireşim
synthétique: bireşimli
système: dizge
systémique: dizgesel

tagmème: dizilimbirim
tagmémique: dizilimbilim
tautologie: eşsöz
taxème: düzenbirim
taxinomie: sınıflandırma
taxinomique: sınıflandırmacı
temps: zaman
temps composé: bileşik zaman
temps simple: yalın zaman
tendu: gergin
tension: gerilme
tenue: duralama
terme: terim
terminaison: 1) bitim, 2) çekim eki
terminatif: varış durumu
terminologie: 1) terimbilim, 2) terimce
texte: betik
thème: 1) gövde, 2) konu
thème nominal: ad gövdesi
thème verbal: eylem gövdesi
théorie des champs: alan kuramı

théorie des ondes: dalga kuramı
timbre: tını
ton: titrem
tonème: titrembirim
topicalisation: konulaştırım
topique: konu
toponymie: yer adları bilimi
traduction: çeviri
traduction automatique: özdevimli çeviri
traductologie: çeviribilim
trait: özellik
trait distinctif: ayırıcı özellik
transcription: çevriyazı
transcription phonétique: sesçil çevriyazı
transcription phonologique: sesbilimsel çevriyazı
transformation: 1) dönüşüm, 2) dönüştürüm
transformation affixale: eksel dönüşüm
transformation facultative: seçimlik dönüşüm
transformation obligatoire: zorunlu dönüşüm
transformation paraphrastique: açımlamalı dönüşüm
transformation(n)alisme: dönüşümcülük
transformation(n)aliste: dönüşümcü
transformationnel: dönüşümsel
transitif: geçişli
translatif: 1) aktarıcı, 2) oluş durumu
translation: aktarma[3]
translit(t)ération: yazaç çevrisi
transphrastique: tümce ötesi
trope: değişmece
typologie: tipbilimsel sınıflandırma

unilinguisme: tekdillilik
unité: birim
universaux: tümeller
usage: kullanım
uvulaire: küçükdil ünsüzü

valence: birleşim değeri
valeur: değer
variable: değişken
variante: değişke
variante combinatoire: birleşimsel değişke
variante individuelle: bireysel değişke
variante libre: özgür değişke
variation: değişkenlik
vélaire: artdamaksıl
verbe: eylem
verbe actif: etken eylem
verbe auxiliaire: yardımcı eylem
verbe causatif: ettirgen eylem
verbe duratif: sürerlik eylemi
verbe factitif: ettirgen eylem
verbe passif: edilgen eylem
verbe prédicatif: ekeylem
verbe pronominal: dönüşlü eylem
verbe réciproque: işteş eylem
verbe substantif: ekeylem
vibrante: titrek
virtuème: gücülbirim
vocabulaire: sözcük dağarcığı, sözlük[2]
vocalique: ünlü[2]
vocalisation: ünlüleşme
vocatif: seslenme durumu
voisé: titreşimli, ötümlü
voisement: titreşimlileşme, titreşimlilik, ölümlülük
voix: 1) çatı, 2) ses[2]

voix active: etken çatı
voix causative: ettirgen çatı
voix factitive: ettirgen çatı
voix passive: edilgen çalı
voix pronominale: dönüşlü çatı
voix réfléchie: dönüşlü çalı
voyelle: ünlü[1]
voyelle arrondie: yuvarlak ünlü
voyelle basse: alçak ünlü
voyelle entravée: engelli ünlü
voyelle étroite: dar ünlü
voyelle haute: yüksek ünlü
voyelle large: geniş ünlü
voyelle libre: engelsiz ünlü
voyelle non-arrondie: düz ünlü

zeugma: ilişkilendirme
zeugme: ilişkilendirme

İNGİLİZCE-TÜRKÇE DİZİN

abbreviation: kısaltma[2]
ablative: çıkma durumu
aberrant: sapkın
abessive: yokluk durumu
abrupt: süreksiz
absolute: salt
absorption: yutulma
abstraction: soyutlama
abstract noun: soyut ad
accent: 1) şive, 2) vurgu
accentuation: vurgulama
acceptable: geçerli
acceptability: geçerlilik
accidence: bükün
accusative: belirtme durumu
actant: eyleyen
active verb: etken eylem
active voice: etken çatı
actualisation: 1) gerçekleşme, 2) gerçekleştirme
actualiser: gerçekleştirici[1]
acute: tiz
addition: ekleme
addressee: gönderilen
addresser: gönderen
adequacy: uyarlık
adessive: yakınlık durumu
adjective: sıfat
adjectivisation: 1) sıfatlaşma, 2) sıfatlaştırma
adjectiviser: sıfatlaştırıcı
adjunct: eklenti
adjunction: katma
adstratum: yankatman
adverb: belirteç
adverbiallsation: 1) belirteçleşme, 2) belirteçleştirme
adverbialiser: belirteçleştirici
adverb of manner: niteleme belirteci
adverb of place: yer belirteci
adverbe of quantity: ölçü belirteci
adverb of time: zaman belirteci
affirmation: olumluluk
affirmative sentence: olumlu tümce
affix: ek
affricate: yarıkapantılı
agent: eden
agential noun: eden adı
agglutinating languages: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
agglutination: 1) bitişim, 2) bitişme
agglutinative languages: bitişimli diller, bağlantılı diller, bitişken diller
agrammaticality: dilbilgisel aykırılık
agrammatism: dilbilgisiyitimi
agreement: uyum[3]
alexia: okumayitimi
algorithm: işlemsel süreç
alienism: 1) aktarım, 2) aktarma[1]
alien word: aklarma[2]
allative: yöneliş durumu
aliegory:yerine
alliteration: ses yinelemesi
allograph: yazısal değişke
allomorph: biçimbirimsel değişke
allophone: sesbirimsel değişke
allotone: titremsel değişke
allusion: anıştırma
alphabet: abece, alfabe
alternation: almaşma

alternative: eşil
alveolar: dişyuvasıl
alveo-palatal: dişyuvasıl damaksıl
amalgam: karışım
amalgamating languages: kaynaştırıcı diller
ambiguity: belirsizlik
ambiguous: belirsiz[2]
amphibology: ikizleme
anacoluthon: caymaca
anagram: çevrikleme
analogical languages: kalıplı diller
analogists: örneksemeciler
analogy: örnekseme
analysis: çözümleme
analytic: çözümleyici
analytic languages: çözümleyici diller
anaphora: yinelem
anaptyxis: sestürem
anastrophe: devrikleme
animate: canlı[2]
animate (gender): canlı[1]
anomalists: aykırılıkçılar
anomalous: aykırı
anomaly: aykırılık[1]
antecedent: öncül
anthroponymy: kişi adları bilimi
anticipation: önceleme
anti-mentalism: karşıanlakçılık
antiphrasis: karşıtlama
antithesis: karşıtlam
antonomasia: adsayma
antonymous: karşıtanlamlı
antonymy: karşıtanlamlılık
aorist: geniş zaman
aphasia: sözyitimi
apheresis: önses düşmesi
apical: dil ucu ünsüzü
apocope: sonses düşmesi
apophony: ünlü almaşması
aposiopesis: kesinti
apostrophe: seslenim, yönenme
appellative function: çağrı işlevi
applied linguistics: uygulamalı dilbilim
apposition: koşuntu
arbitrariness: buyrultusallık, nedensizlik
arbitrary: buyrultusal, nedensiz
archaism: eskil biçim, eskillik
archilexeme: üstsözlükbirim
archiphoneme: üstsesbirim
archisememe: üstanlambirimcik demeti
area: alan[1]
argot: argo
argument: değini
article: tanımlık
articulated: eklemli
articulation: 1) eklemleme, 2) eklemlenme, 3) eklemlilik
articulator: eklemleyici
artificial language: yapay dil
aspect: görünüş
aspirate: soluklu
assertion: önesürüm
assimilation: benzeşim
associative: çağrışımsal
associative field: çağrışımsal alan
assonance: yarım uyak
assumptive: varsayımlı
asyndeton: kopukluk
atelic aspect: bitmemişlik görünüşü
attributive adjective: niteleme sıfatı
augmentative (a): büyültme eki
augmentative (s): büyültmeli

automatic translation: öz.devimli çeviri
autonymy: özadlılık
auxiliary verb: yardımcı eylem
availability: kullanılabilirlik

back: art, kalın
barbarism: biçimbilimsel yadsınlık
base: taban
basis: taban
bilabial: çiftdudaksıl
bilateral opposition: ikiyanlı karşıtlık
bilingualism: ikidillilik
binarism: ikicilik
binary: ikili
binary opposition: ikili karşıtlık
blend: bulaşma.
blocked vowel: engelli ünlü
borrowed word: aktarma[2]
borrowing: 1) aktarım, 2) aktarma[1]
bound form: bağımlı biçim
bracketing: ayraçlama
bundle of distinctive features: sesbirimcik demeti

cacophony: kakışma
cacuminal: üstamaksıl
calque: öyküntü
cardinal sound: asal ses
case: durum[1]
case ending: takı
case grammar: durum dilbilgisi
catachresis: kaydırma
cataphora: önyinelem
categorial: ulamsal
categorial component: ulamsal bileşen
category: ulam
causative verb: ettirgen eylem
causative voice: ettirgen çatı
ceneme: boşbirim
cerebral: üstdamaksıl
change: değişim[1]
channel: oluk
checked: engelli
checked vowel: engelli ünlü
child language: çocuk dili
choice: seçme
chroneme: sürebirim
circumstantial element: tümleyen
class: sınıf
classeme: sınıfbirim
classification: sınıflandırma
clause: önerme[2]
click: şaklamalı
click languages: şaklamalı diller
clipping: kısaltma[1]
close: kapalı
closed: kapalı
closure: 1) kapalılık, 2) kapanma
code: düzgü
cognate languages: akraba diller
coherence: tutarlılık
cohesion: uyumluluk
collective noun: topluluk adı
collocation: eşdizimlilik
colloquial speech: gündelik dil
combination: birleşim
combinatory variant: birleşimsel değişke
comitative: birliktelik durumu
comment: yorum
common language: ortak dil
common noun: tür adı, cins adı
communication: 1) bildirim, iletim, 2) bildirişim, iletişim

commutation: 1) değişim[2], 2) değiştirim[1]
compact: yoğun
comparative: 1) artıklık derecesi, 2) karşılaştırmalı
comparative linguistics: karşılaştırmalı dilbilim[1]
comparative linguist: karşılaştırmacı
comparative grammar: karşılaştırmalı dilbilgisi
comparativism: karşılaştırmacılık
comparison: karşılaştırma[1]
compatibility: bağdaşma
compatible: bağdaşık
competence: edinç
complement: tümleç
complementary distribution: bütünleyici dağılım
complete aspect: bitmişlik görünüşü
component: bileşen
componential analysis: bileşen çözümlemesi
composition: bileştirme
compound: bileşik sözcük
compound sentence: bileşik tümce
compound tense: bileşik zaman
compound word: bileşik sözcük
conative function: çağrı işlevi
concatenation: zincirlenme
concept: kavram
conceptual field: kavramsal alan
concord: uyum[3]
concordance: 1) bağlamlı dizin, 2) uygunluk
concrete noun: somut ad
confix: saltek
confixation: saltekleme
conjugation: eylem çekimi, çekim[2]
conjunct: bitişke
conjunction: 1) bağlaç, 2) birleştirme
connection: 1) bağıntılama, 2) ulama
connective: bağıntılayan
connexity: yakınlık
connotation: yananlam
consonant (a): 1) ünsüz[1] 2) selensiz
consonantal: ünsüz[2]
consonant harmony: ünsüz uyumu
consonant mutation: ünsüz değişimi
constant opposition: sürekli karşıtlık
constative: betimleyici, gözlemleyici
constituent: kurucu
constituent sentence: kurucu tümce
constriction: daraltı
constrictive: daraltılı
construction: kuruluş
contamination: bulaşma
content: içerik
content analysis: içerik çözümlemesi
context: bağlam
context-free: bağlamdan bağımsız
context-restricted: bağlama bağlı
context-sensitive: bağlama bağlı
continuant: sürekli
contraction: derilme
contrary: karşıt
contrast: aykırılık[2]
contrastive: karşıtsal

contrastive linguistics: karşıtsal dilbilim
convention: uzlaşım
conventional: saymaca, uzlaşımsal
convergence: yöneşme
converse: evrişik
conversion: evrişim
cooccurrence: birliktelik
coordinate sentence: eşbağımlı tümce
coordination: eşbağımlılık
copula: koşaç
core: çekirdek[2]
coreference: eşgönderim
corpus: bütünce
correlate: bağlaşık
correlation: bağlılaşım
correlative: bağlılaşık
covariance: eşdeğişirlik
creativity: yaratıcılık
culminative function: yücelim işlevi
cultural language: uygarlık dili
cybernetics: güdümbilim

dative: yönelme durumu
dead language: ölü dil
declarative sentence: bildirme tümcesi
declension: ad çekimi, çekim[1]
decoding: çözme
deep structure: derin yapı
defective: eksikli
definite: belgili, belirli
definition: tanım
degree: karşılaştırma[2]
deictic: gösterici
deixis: gösterim
delablalisation: düzleşme
delative: iniş durumu
deletion: silme
delimitation: sınırlandırma
demarcative: sınırlayıcı
demonstrative adjective: gösterme sıfatı
demonstrative adverb: gösterme belirteci
demonstrative pronoun: gösterme adılı
denominative: addan türeme biçim
denotation: düzanlam
dental: dişsil
dependency: bağımlılık
dependency grammar: bağımsal dilbilgisi
dependent: bağımlı
derivation: türetme
derivational affix: yapım eki
derivative: türev
derived: türemiş
derived sentence: türemiş tümce
description: betimleme
descriptive: betimsel, betimlemeli
descriptive linguistics: betimsel dilbilim
descriptivism: betimleyicilik
desiderative: dilek-koşul kipi
determinant: belirleyen, tamlayan
determinated: belirlenen, tamlanan
determination: belirleme[1,2]
determinative adjective: belirtme sıfatı
determinative group: tamlama
determinatum: belirlenen, tamlanan
deverbative: eylemden türeme biçim
deviance: sapma
devoicing: titreşimsizleşme, ötümsüzleşme
diachronic: artsüremli

diachronic linguistics: artsüremli dilbilim
diachrony: artsürem, artsüremlilik
dialect: lehçe
dialectology: lehçebilim
diction: söyleyim
dictionary: sözlük[1]
dieresis: ikilenme
differenciation: ayrımlaşma
differential: ayrımsal
differential linguistics: ayrımsal dilbilim
diffuse: dağınık
diglossia: ikidillilik
diminutive: küçültmeli
diminutive suffix: küçültme eki
diphthong: ikili ünlü
diphthongisation: ikili ünlüleşme
direct object: dolaysız tümleç, nesne
direct speech: dolaysız anlatım
disappearance: ses düşmesi
discontinuous: kesintili
discontinuity: kesintililik
discourse: söylem
discourse analysis: söylem çözümlemesi
discrete: ayrık
dissimilation: ayrılım
distinctive: ayırıcı
distinctive feature: ayırıcı özellik, sesbirimcik
distribution: dağılım
distributional: dağılımsal
distributional analysis: dağılımsal çözümleme
distributionalism: dağıtımcılık
distributionalist: dağılımcı
distributional linguistics: dağılımcı dilbilim
dorsal: dil üstü ünsüzü
double articulation: çift eklemlilik
doublet: eşil
dual: ikil
duration: 1) süre, 2) uzunluk[1]
durative aspect: sürerlik görünüşü
durative verb: sürerlik eylemi
dynamic: devimsel
elative: çıkış durumu
element: öğe
elision: sonünlü silinmesi
ellipsis: eksilti
elliptical: eksiltili
embedding: yerleşme
emphasis: tumturak
empty position: boş alan
empty slot: boş alan
enallage: değişikleme
enclitic: sonasığınık
encoding: düzgüleme
ending: 1) bitim, 2) çekim eki
endocentric: içözeksel
enunciation: sözceleme
environment: çevre
epenthesis: içtüreme
epithesis: sontüreme
epithet: belgeç, sanlık
equative: eşitlik derecesi
equipollent opposition: eşöğeli karşıtlık
equivalence: eşdeğerlik
ergative: eden durumu
essive: koşul durumu
ethnolinguistics: budundilbilim
etymology: kökenbilim
etymon: köken[2]
euphemism: örtmece
euphony: akışma
evolution: evrim
evolutionary: evrimsel
evolutive linguistics: evrimsel dilbilim

exocentric: dışözeksel
expansion: yayılım
expiration: soluk verme
expletive: dolgu
explosion: dış patlama
explosive: dış patlamalı
expression: anlatım
expressive: anlatımsal
expressive function: anlatımsallık işlevi
extension: kaplam
extra-linguistic: 1) dil dışı, 2) dilbilim dışı

factitive verb: ettirgen eylem
factitive voice: ettirgen çatı
family of languages: dil ailesi
family of words: sözcük ailesi
feature: 1) belirti[2], 2) özellik
feminine: dişil
field: alan[2]
field theory: alan kuramı
figurative: değişmeceli
figüre: 1) beti, 2) değişmece
final glide: gevşeme
final phoneme: sonses
first articulation: birinci eklemlilik
flapped: titrek
flat: bemolleşmiş
flection: bükün
flexional languages: bükünlü diller
fluctuation: dalgalanma
focalisation: odaklaştırma
focus: odak
folk etymology: köken yakıştırma, halk kökenbilimi, yerlileştirme
form: biçim [1,2]
formal: biçimsel
formal grammar: biçimsel dilbilgisi
formalisation: biçimselleştirme
formalism: biçimcilik
formal languages: biçimleyici diller
formant: biçimlendirici
formative: oluşturucu
formula: deyim
free: bağımsız
free form: bağımsız biçim
free variant: özgür değişke, bireysel değişke
free vowel: engelsiz ünlü
frequency: sıklık
fricative: sürtüşmeli
front: ince, ön
function: işlev, görev
functional: işlevsel, görevsel
functionalism: işlevselcilik, görevselcilik
functionalist: işlevselci, görevselci
functional linguistics: işlevsel dilbilim, görevsel dilbilim
fusion: kaynaşma
future: gelecek zaman

geminate consonant: ikiz ünsüz
gemination: ikileme
gender: cins
general grammar: genel dilbilgisi
generalisation: genelleşme
general linguistics: genel dilbilim
generative: üretici
generative grammar: üretici dilbilgisi
generative phonology: üretici sesbilgisi
generative semantics: üretici anlambilim
genitive: tamlayan durumu

gerund: ulaç
gingival: dişyuvasıl
glide: yarıünlü
glossematics: glosematik
glosseme: dilbirim
glottal: gırtlaksıl
glottal catch: gırtlak vuruşu
glottochronology: dil tarihlemesi
governing item: yönetici
government: yönetme
gradation: almaşma
grammar: dilbilgisi
grammatical: dilbilgisel
grammatical analysis: dilbilgisel çözümleme
grammaticalisation: dilbilgiselleşme
grammaticality: dilbilgisellik
grammatical morpheme: biçimbirim[1], dilbilgisibirim
grapheme: yazıbirim
grave: pes
group: öbek
guttural: boğazsıl

haplology: seslem yutumu
harmony: uyum [1,2]
hiatus: ünlü boşluğu
high vowel: yüksek ünlü
historical: tarihsel
historical linguistics: tarihsel dilbilim
homographic: eşyazımlı
homography: eşyazımlılık
homonymous: eşadlı
homonymy: eşadlılık
homophonous: eşsesli
homophony: eşseslilik
hydronymy: akarsu adları bilimi
hypallage: değişleme
hyperbaton: aşırı devriklik
hyperbole: abartma
hyperonymous: üstanlamlı
hyperonymy: üstanlamlılık
hypocoristic: okşamalı
hyponymous: altanlamlı
hyponymy: altanlamlılık
hypotaxis: bağlılık
hypothetical: varsayımlı

icon: görüntüsel gösterge
ideal speaker-hearer: ülküsel konuşucu-dinleyici
identification: belirleme[3]
ideography: kavramsal yazı
idiolect: bireysel dil
illative: giriş durumu
illocution: edimsöz
immanence: içkinlik
immanent: içkin
immediate constituent: dolaysız kurucu
imperative: buyrum kipi
imperative sentence: buyrum tümcesi
imperfect aspect: bitmemişlik görünüşü
imperfective aspect: bitmemişlik görünüşü
impersonal: kişisiz
(im)plosion: iç patlama
(im)plosive: iç patlamalı
inanimate: cansız[2]
inanimate (gender): cansız[1]
inchoative: başlamalı
incompatibility: bağdaşmazlık
incorporating languages: gövdeleyici diller
indeclinable: çekimsiz
indefinite: belgisiz, belirsiz[1]
indefinite adjective: belgisiz sıfat
indefinite pronoun: belgisiz adıl
independent clause: bağımsız tümce

index: 1) belirti[1], 2) dizin
indicative: bildirme kipi
indice: belirtici
indirect speech: dolaylı anlatım
indirect object: dolaylı tümleç
individual variant: bireysel değişke
inessive: içindelik durumu
infant language: çocuk dili
infinitive: eylemlik
infix: içek
inflexion: bükün
(in)flexional languages: bükünlü diller
informant: denek
information: bilgi
ingressive aspect: başlangıç görünüşü
inherent: içsel
initial phoneme: önses
instrumental: araç durumu
integrated: bütünleşmiş
integration: bütünleşme
intelligibility: anlaşılabilirlik
intension: içlem
intensity: yeğinlik
intensive: pekiştirmeli
interdental: peltek dişsil
interference: girişim
interjection: ünlem
interjective sentence: ünlem tümcesi
intermediate structure: ara-yapı
internal phoneme: içses
international phonetic alphabet: uluslararası sesçil abece
interpretable: yorumlanabilir
interpretation: yorumlama
interrogative adjective: soru sıfatı
interrogative adverb: soru belirteci
interrogative particle: soru eki
interrogative pronoun: soru adılı
interrogative sentence: soru tümcesi
intervocalic: ünlülerarası
intonation: titremleme
intoneme: titremlemebirim
intransitive: geçişsiz
invariable: değişimsiz
inversion: devriklik
inversive languages: tersinir diller
irregular: kuralsız
isoglottic line: eşdillilik çizgisi
isolatable: yalıtılabilir
isolated opposition: tekil karşıtlık
isolating languages: ayrışkan diller
isomorphic: eşbiçimli
isomorphism: eşbiçimlilik
isotopy: yerdeşlik
iterative: yinelemsel

junction: bağlama
junctive: bağlayıcı
juncture: kavşak
juxtaposed sentence: bağımsız sıralı tümce
juxtaposing languages: sıralayıcı diller

kernel: çekirdek[1]
kernel sentence: çekirdek tümce
key-word: anahtar sözcük

labial: dudaksıl
labial assimilation: küçük ünlü uyumu

labial harmony: küçük ünlü uyumu
labialisation: 1) dudaksıllaşma 2) dudaksıllaştırma
labio-dental: dişsil-dudaksıl
labio-palatal: dudaksıl-damaksıl
labio-velar: dudaksıl-artdamaksıl
language: 1) dil, 2) dilyetisi
language economy: dilsel tutumluluk
laryngeal: gırtlaksıl
laryngealisation: 1) gırtlaksıllaşma, 2) gırtlaksıllaştırma
lateral: yanünsüz
lax: gevşek
length: 1) süre, 2) uzunluk[2]
lengthening: uzama
lenis: yumuşak ünsüz
letter: yazaç
level: düzey
lexeme: sözlükbirim
lexical field: sözlüksel alan
lexicalisation: sözlükselleşme
lexical unit: sözlüksel birim
lexicography: sözlükbilgisi
lexicology: sözlükbilim
lexicon: sözlük[1,2]
linear: çizgisel
linearity: çizgisellik
linguistic: 1) dilbilimsel, 2) dilsel
linguistic atlas: dil atlası
linguistic chart: dil haritası
linguistic community: dilsel topluluk
linguistic family: dil ailesi
linguistic geography: dilbilimsel coğrafya, uzamsal dilbilim
linguistic group: dil öbeği
linguistic level: dil düzeyi
linguistic revolution: dil devrimi
linguistics: dilbilim
liquid: akıcı
listener: dinleyici
literary language: yazın dili
litotes: arıksayış
living language: yaşayan dil
loan word: aktarma[2]
local language: ağız
locative: kalma durumu
locution: 1) deyim, 2) düzsöz
long: uzun
long syllable: uzun seslem
loss of voicedness: titreşimsizleşme, ötümsüzleşme
low vowel: alçak ünlü

main clause: temel tümce
manner of action: kılınış
manner of articulation: eklemleme biçimi
marker: belirti[2]
marked: belirtili
masculine: eril
matrix sentence: anatümce
meaning: anlam
medium: orta
meliorative: yükseltici
mellow: boğuk
melody: ezgi
mentalism: anlıkçılık
message: bildiri, ileti
metalanguage: üstdil
metalepsis: öteleme
metalinguistic function: üstdil işlevi
metaphor: eğretileme
metaphorical: eğretilemeli
metathesis: göçüşme
metonymical: düzdeğişmeceli
metonymy: düzdeğişmece
metre: ölçü
metrics: ölçübilim
minimal pair: en küçük çift
mixed language: karma dil

modal: kipsel
modalisation: kipselleştirme
modality: kiplik
modaliser: kipselleştirici
mode: kip
model: örnekçe
modifier: değiştirici
moneme: anlambirim
monolingualism: tekdillilik
monophthongisation: tekünlüleşme
monosemic: tekanlamlı
monosemy: tekanlamlılık
monosyllabic languages: tekseslemli diller
mood: kip
mora: seslemaltı
morph: biçim[3]
morpheme: biçimbirim[1,2]
morphological: biçimbilimsel
morphology: biçimbilim, yapıbilgisi
morphophonemics: biçimbilimsel sesbilim
morpho(-pho)nology: biçimbilimsel sesbilim
mother tongue: anadili
motivated: nedenli
motivation: nedenlilik
mouth cavity: ağız boşluğu
multilateral opposition: çokyanlı karşıtlık
multilingualism: çokdillilik
mutation: tını değişimi

naming: adlandırma
narrow vowel: dar ünlü
nasal: genizsil
nasalisation: 1) genizsilleşme, 2) genizsilleştirme
national language: ulusal dil
native language: anadili
natural language: doğal dil
necessitative: gereklik kipi
negation: olumsuzluk
negation particle: olumsuzluk eki
negative sentence: olumsuz tümce
neogrammarians: yenidilbilgiciler
neologism: yeni sözcük
nesting: yerleşim
neurolinguistics: sinirdilbilim
neuter: yansız
neutralisable opposition: yansızlaşabilir karşıtlık
neutralisation: yansızlaşma
node: düğüm
noise: gürültü
nominalisation: 1) adlaşma, 2) adlaştırma
nominaliser: adlaştırıcı
nominal root: ad kökü
nominal sentence: ad tümcesi
nominal stem: ad gövdesi
nominative: yalın durum
non-consonantal: ünsüz olmayan
non-continuant: süreksiz
non-flat: bemolleşmemiş
non-integrated: bütünleşmemiş
non-sharp: diyezleşmemiş
non-vocalic: ünlü olmayan
norm: kural[1]
normative: kuralcı
notion: kavram
noun: ad
number: sayı
numeral: sayı adı
numeral adjective: sayı sıfatı

object: nesne
object language: konudil
obligatory transformation: zorunlu dönüşüm
occlusive: kapantılı

off-glide: gevşeme
official language: resmi dil
onomasiology: adbilim
onomastics: özeladbilim
onomatopeia: yansıma
open: açık
opening: 1) açıklık, 2) açıklık derecesi, 3) açılma
opposition: karşıtlık
optative: istek kipi
optional transformation: seçimlik dönüşüm
oral: ağızsıl
order: düzen[2], takım
organs of speech: ses örgenleri
oronymy: dağ adları bilimi
orthography: yazım
orthophony: 1) sağsöyleyiş, 2) sözdüzeltim

palatal: damaksıl
palatal fricative: hışırtılı
palatal harmony: büyük ünlü uyumu
palatalisation: 1) damaksıllaşma, 2) damaksıllaştırma
panchronic: tümsüremli
panchrony: tümsürem
paradigm: dizi, paradigma
paradigmatic: dizisel
paradigmatic relation: dizisel bağıntı
paradigmatics: dizibilim
paraphrase: açımlama
paraphrasing transformation: açımlamalı dönüşüm
parataxis: yanaşık sıralam
parenthesis: ayraç
parenthetical clause: aratümce
paronomasia: sesbenzeşimi
paronymous: okşar
paronymy: okşarlık
particle: ilgeç
participle: ortaç
part of speech: sözcük türü
passive verb: edilgen çatı
passive voice: edilgen çatı
past: geçmiş zaman
past definite: belirli geçmiş zaman
past indefinite: belirsiz geçmiş zaman
past perfect: belirli geçmiş zaman
patois: taşra ağzı
pause: durak
pejorative: aşağılayıcı
perfect aspect: bitmişlik görünüşü
perfective aspect: bitmişlik görünüşü
performance: edim
performative: edimsel, gerçekleştirici[2]
periphrasis: dolaylama
perlocution: etkisöz
permutation: 1) değişi, 2) değiştiri
person: kişi
personal ending: kişi eki
personal pronoun: kişi adılı
pharyngeal: boğazsıl
pharyngealisation: 1) boğazsıllaşma, 2) boğazsıllaştırma
phatic function: ilişki işlevi
philology: betikbilim
phonation: sesleme
phone: ses[1]
phonematics: sesbirimbilim
phoneme: sesbirim
phonemics: 1) sesbilim, 2) sesbirimbilim
phonetic: sesbilgisel, sesçil
phonetic alphabet: sesçil abece
phonetic change: ses değişimi
phonetics: sesbilgisi

phonetic script: sesçil[1] yazı
phonetic transcription: sesçil çevriyazı
phonological: sesbilimsel
phonological component: sesbilimsel bileşen
phonological transcription: sesbilimsel çevriyazı
phonology: sesbilim
pictographic writing: görüntüsel yazı
pitch: yükseklik
pleonasm: söz uzatımı
plereme: dolubirim
plosive: patlamalı
plural: çoğul
plurilingualism: çokdillilik
poetic function: yazın işlevi, yazınsal işlevi
poetics: yazınbilim
point of articulation: eklemleme noktası
polysemous: çokanlamlı
polysemy: çokanlamlılık
polysyndeton: çokbağlaçlılık
polysynthetic languages: çokbireşimli diller
possesive: iyelik öğesi
possesive suffix: iyelik eki
post-palatal: artdamaksıl
postposition: ilgeç
pragmalinguistics: edimdilbilim
pragmatic component: edimsel bileşen
pragmatics: edimbilim
predicate: yüklem
predication: yüklemleme
predicative verb: ekeylem
predicatoid: yüklemsi
prefix: önek
prepalatal: öndamaksıl
preposition: ilgeç
prescriptive: kuralcı
present: şimdiki zaman
presupposition: önvarsayım
preterition: sözaçmazlık
primitive language: anadil
principle of the least effort: en az çaba ilkesi
privative opposition: eksik-öğeli karşıtlık
process: oluş
proclitic: önesığınık
productivity: üretkenlik
prohibitive: yasaklayıcı
projection rules: izdüşüm kuralları
prolepsis: önleme
pronominalisation: 1) adıllaşma, 2) adıllaştırma
pronoun: adıl
pronunciation: söyleyiş
proper noun: özel ad
proportional opposition: orantılı karşıtlık
proposition: önerme[1]
prosodeme: bürünbirim
prosodic: 1) bürünsel, 2) bürünbilimsel
prosody: 1) bürün, 2) bürünbilim
prospective: öngörümlü
prothesis: öntüreme
psittacism: papağanlık
psycholinguistics: ruhdilbilim
pun: ündeş
punctuation: noktalama
pure: arı

quality: nitelik
quantifier: niceleyici
quantitative linguistics: nicel dilbilim
quantity: nicelik

radical: köken[1]
radical languages: tekseslemli diller
receiver: alıcı
reciprocal middle: işteş çatı
reciprocal verb: işteş eylem
reconstruction: yeniden oluşturum
recursive: yinelemeli
redundancy: artıkbilgi
reduplication: ikileme
reference: gönderim
referent: gönderge
referential: göndergesel
referential function: gönderge işlevi, gösterim işlevi
reflexivation: 1) dönüşlüleşme, 2) dönüşlüleştirme
reflexive: dönüşlü çatı
reflexive pronoun: dönüşlü adıl
reflexive verb: dönüşlü eylem
region of articulation: eklemleme bölgesi
regular: kurallı
relation: bağıntı
relative: görece
relative pronoun: ilgi adılı
relevance: belirginlik
relevant: belirgin
resonator: tınlatıcı
response: yanıt
resultative aspect: sonuç görünüşü
retention: 1) duralama, 2) kapantı
retroflex: üstdamaksıl
retrospective: artgörümlü
rewriting rules: yeniden yazım kuralları
rheme: yorum
rhetoric: sözbilim
rhyme: uyak
rhythm: dizem
root: kök
rounded vowel: yuvarlak ünlü
rounding: yuvarlaklaşma
rule: kural

satellite: uydu
scheme: taslak
science of translation: çevribilim
scientific language: bilim dili
script: yazı
second articulation: ikinci eklemlilik
segment: parça
segmental: parçasal
segmentation: bölümleme, kesitleme
selection: seçme
selectional restriction: seçme kısıtlaması
selection rules: seçme kuralları
semanteme: kavrambirim
semantic: 1) anlambilimsel, 2) anlamsal
semantic change: anlam değişimi
semantic component: anlamsal bileşen
semantic extension: anlam genişlemesi
semantic field: anlamsal alan
semantic restriction: anlam daralması
semantics: anlambilim
semantic transfer: anlam kayması
semasiology: kavrambilim
seme: anlambirimcik
sememe: anlambirimcik demeti
semic analysis: anlambirimcik çözümlemesi

semiological: 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
semiology: göstergebilim
semiosis: göstergesel işlev
semiotic: 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
semiotical: 1) göstergebilimsel, 2) göstergesel
semiotics: göstergebilim
semi-vowel: yarıünlü
sense: anlam
sentence: tümce
sentence of statement: bildirme tümcesi
sentential: tümcesel
series: sıra
sharp: diyezleşmiş
short: kısa
shortness: kısalık
short syllable: kısa seslem
sibilant: ıslıklı
sign: gösterge
signal: belirtke
signification: 1) anlam, 2) anlamlama
signified: gösterilen
signifier: gösteren
silency: silinme
simple word: yalın sözcük
simple sentence: yalın tümce
simple tense: yalın zaman
singular: tekil
situation: durum[2]
slang: argo
sociolect: topluluk dili
sociolinguistics: toplumdilbilim
soft consonant: yumuşak ünsüz
softening: yumuşama
solecism: sözdizimsel yadsınlık
sonant: selenli
sonorisation: titreşimlileşme, ötümlüleşme
sonority: titreşimlilik, ötümlülük
sound: ses[1]
source language: kaynak dil
speaker: konuşucu
specialisation: özelleşme
speech: 1) konuşma, 2) söylem, 3) söz
speech act: söz edimi
speech chain: söz zinciri
speech community: dilsel topluluk
spelling: yazım
spirant: sızıcı
spirantisation: sızıcılaşma
spoken language: sözlü dil, konuşma dili
standard language: ölçünlü dil
static: dural
static linguistics: dural dilbilim
stem: gövde
stimulus: uyaran
stop: 1) kapantı, 2) kapantılı, 3) gırtlak vuruşu
stratificational grammar: katmansal dilbilgisi
stress: vurgu
stressed syllable: vurgulu seslem
strident: keskin
string: diziliş
strong consonant: sert ünsüz
structural: yapısal
structuralism: yapısalcılık
structuralist: yapısalcı
structural linguistics: yapısal dilbilim
structure: yapı
style: biçem, deyiş

stylistics: biçembilim, deyişbilim
subcategory: altulam
subject: özne
subjunctive: isteme kipi
sublative: yükselme durumu
subordination: bağımlanma
subordinate clause: yantümce
substance: töz
substantive: ad
substantive verb: ekeylem
substitution: değiştirim[2], ornatma
substratum: altkatman
suffix: sonek
superessive: üstündelik durumu
superlative: üstünlük derecesi
superstratum: üstkatman
suprasegmental: parçaüstü
surface structure: yüzeysel yapı
syllabic: seslemsel
syllabication: seslemleme
syllabic writing: seslemsel yazı
syllable: seslem
syllemma: dizimbirim
syllepsis: çiftleme
symbol: simge
symbolic: simgesel
syncope: içses düşmesi
syncretism: ayrımsızlaşma
synchronic: eşsüremli
synchronic linguistics: eşsüremli dilbilim
synchrony: eşsürem, eşsüremlilik
synecdoche: kapsamlayış
syneresis: birlenme
synonymous: eşanlamlı
synonymy: eşanlamlılık
syntactic: 1) sözdizimsel, 2) tümcebilimsel
syntactic component: sözdizimsel bileşen
syntagm: dizim, sentagma
syntagmatic: dizimsel
syntagmatic analysis: dizimsel çözümleme
syntagmatic indicator: dizimsel belirtici
syntagmatic marker: dizimsel belirtici
syntagmatic relation: dizimsel bağıntı
syntagmatics: dizimbilim
syntax 1) sözdizim, 2) tümcebilim
synthematics: birleşkebilim
syntheme: birleşkebirim
synthesis: bireşim
synthetic: bireşimli
synthetic languages: bireşimli diller
system: dizge
systemic: dizgesel

tagmeme: dizilimbirim
tagmemics: dizilimbilim
target language: erek dil
tautology: eşsöz
taxeme: düzenbirim
taxonomic: sınıflandırmacı
taxonomy: sınıflandırma
telic aspect: bitmişlik görünüşü
tense (s): gergin
tense (a): zaman
tension: gerilme
term: terim
termination: çekim eki
terminative: varış durumu
terminology: 1) terimbilim, 2) terimce
text: betik
text linguistics: betiksel dilbilim

theme: konu
timbre: tını
timeless: süre dışı
tone: titrem
toneme: titrembirim
topic: konu
topicalisation: konulaştırım
toponymy: yer adları bilimi
transcription: çevriyazı
transformation: 1) dönüştürüm, 2) dönüşüm
transformational: dönüşümsel
transformational component: dönüşümsel bileşen
transformational-generative grammar: üretici-dönüşümsel dilbilgisi
transformational grammar: dönüşümsel dilbilgisi
transformationalism: dönüşümcülük
transformationalist: dönüşümcü
transitive: geçişli
translation: 1) aktarma[3], 2) çeviri
translative: 1) aktarıcı, 2) oluş durumu
transliteration: yazaç çevirisi
transmitter: verici
transsentential: tümceötesi
tree-diagram: ağaç
trilled: titrek
trope: değişmece
typology: tipbilimsel sınıflandırma

unchecked: engelsiz
unilingualism: tekdillilik
unit: birim
universals: tümeller
unmarked: belirtisiz
unmotivated: nedensiz
unrounded vowel: düz ünlü
unrounding: düzleşme
unstressed syllable: vurgusuz
unsyllabic: selensiz
usage: kullanım
utterance: sözce
uvular: küçükdil ünsüz

valence: birleşim değeri
value: değer
variable: değişken
variant: değişke
variation: değişkenlik
velar: artdamaksıl
verb: eylem
verb affixation transformation: eksel dönüşüm
verbal root: eylem kökü
verbal sentence: eylem tümcesi
verbal stem: eylem gövdesi
vocabulary: sözlük[2], sözcük dağarcığı
vocalic: ünlü[2]
vocalic alternation: ünlü almaşması
vocal apparatus: ses aygıtı
vocal tract: ses yolu
vocalisation: ünlüleşme
vocative: seslenme durumu
vocational slang: 1) ağız, 2) özel dil
voice: 1) çatı, 2) ses[2]
voiced: titreşimli, ötümlü
voice: 1) çatı, 2) ses[2]
voiced: titreşimli, ötümlü
voiceless: titreşimsiz, ölümsüz
voicing: titreşimlileşme, ötümlüleşme
vowel: ünlü[1]
vowel gradation: ünlü almaşması
vowel harmony: ünlü uyumu

wave theory: dalga kuramı
weakening: silinme
wide vowel: geniş ünlü
word: sözcük
word formation: sözcük yapımı
writing: yazı
written language: yazı dili
zero morpheme: sıfır biçimbirim
zero phoneme: sıfır sesbirim
zeugma: ilişkilendirme

KAYNAKÇA

ABRAHAM, W. ***Terminologie zur neueren Linguistik,*** Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1974.

AKARSU, B. ***Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı,*** İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.

AKSAN, D. (yönetiminde) ***Sözcük Türleri,*** 2 cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.

AKSAN, D. ***Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim,*** 3 cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977-1982.

AKSOY, Ö. A. ***Gelişen ve Özleşen Dilimiz,*** 4. baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

ALTHAUS, H. P. ve başkaları ***Lexikon der Germanistischen Linguistik,*** Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1973.

ARRIVE, M. ve başkaları ***La Grammaire d'aujourd'hui,*** Paris, Flammarion, 1986.

AUSTIN, J. L. ***Quand dire, c'est faire,*** Fr. çeviri, Paris, Editions du Seuil, 1970.

Bağlam İÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Almanca Bölümü dergisi, 1-3, İstanbul, İÜ Yayınları, 1979-1981.

BALLARD, M. (yayımlayan) ***La Traduction. De la théorie à la didactique,*** Lille, Presses Universitaires de Lille, 1986.

BARTHES, R. ***Göstergebilim İlkeleri,*** Türkçe çeviri, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

BAŞKAN, Ö. ***Lengüistik Metodu,*** İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1967.

BAYRAV, S. ***Yapısal Dilbilimi,*** İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969. Yeni basımı Multilingual 1998

BAYRAV, S. ***Filolojinin Oluşumu. Çağdaş Dilbilim-Eleştiri Sorunları,*** İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975. Yeni basımı Multilingual 1998

BENVENISTE, E. ***Problèmes de linguistique générale,*** 2 cilt, Paris, Gallimard, 1966-1974.

BLOOMFIELD, L. ***Le Langage,*** Fr. çeviri, Paris, Payot, 1970.

BUSSMANN, H. ***Lexikon der Sprachwissenschaft,*** Stuttgart, Kröner Verlag, 1983.

BUYSSENS, E. ***La Communication et l'articulation linguistique,*** Paris, P.U.F., 1967.

CHOMSKY, N. ***Structures syntaxiques,*** Fr. çeviri, Paris, Editions du Seuil, 1969.

CHOMSKY, N. ***Aspects de la théorie syntaxique,*** Fr. çeviri, Editions du Seuil, Paris, 1971.

CHOMSKY, N. ***Questions de sémantique,*** Fr. çeviri, Paris, Editions du Seuil, 1975.

CLAIRIS, ***C. El Qawasqar. Linguistica fueguina. Teoria y descripción,*** Valdivia, Facultad de Filosofía y Humanidades, Universidad Austral de Chile, 1987.

CRYSTAL, D. ***Dictionary of Linguistics and Phonetics,*** 2. baskı, Oxford, Basil Blackwell, 1986.

DEMİRCAN, Ö. ***Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşimleri,*** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.

DEMİRCAN, Ö. ***Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni, Türkiye Türkçesinde Sesler,*** Ankara, T.D.K.Yayınları, 1979.

DİLAÇAR, A. ***Dil, Diller, Dilcilik,*** Ankara, T.D.K.Yay. 1968.

Dilbilim İÜ Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü dergisi, 1-6, İstanbul, İÜ Yayınları, 1976-1981; İÜ Edebiyat Fakültesi dergisi, 7, İstanbul, İÜ Yayınları, 1987.

DİZDAROĞLU, H. ***Tümcebilgisi,*** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976.

DUBOIS, J. ***Grammaire structurale du français,*** 3 cilt, Paris, Larousse, 1965-1969.

DUBOIS, J. ve başkaları ***Dictionnaire de linguistique,*** Paris. Larousse, 1973.

DUCROT, O. ve T. TODOROV ***Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage,*** Paris, Editions du Seuil, 1972.

FRANÇOIS, F. (yönetiminde) ***Linguistique,*** Paris, P.U.F., 1980.

GALMICHE, M. ***La Sémantique générative,*** Paris, Larousse, 1975.

GENCAN, T. N. ***Dilbilgisi,*** 3. baskı, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

GLEASON, H. A. ***Introduction à la linguistique,*** Fr. çeviri, Paris, Larousse, 1969.

GODEL, R. ***Les Sources manuscrites du "Cours de linguistique générale" de Ferdinand de Saussure,*** Genève, Droz; Paris, Minard, 1957.

GÖKTÜRK, A. ***Çeviri: Dillerin Dili,*** İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1986.

GALISSON, R. ve D. COSTE *Dictionnaire de didactique deş langues,* Paris, Hachette, 1976.

GREIMAS, A.-J. *Semantique structurale,* Paris, Larouesse, 1966.

GREIMAS, A.-J. *Du Sens. Essais Sémiotiques,* Paris, Editions du Seuil, 1970: Du Sens, II, Paris, Editions du Seuil, 1983.

GREIMAS, A.-J. ve J. COURTES *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,* Paris, Hachette, 1979; *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,* II, Paris, Hachette, 1986.

GROSS, M. *Grammaire transformationnelle du français,* Paris, Larousse, 1968.

GUIRAUD, P. *Anlambilim,* Türkçe çeviri, 2. baskı, Ankara, Kuzey Yayınları, 1984. Yeni basımı Multilingual 1998.

GÜZ, N. *Şiirsel İşlev ve Yapısal Çözümleme. Verlaine'in Fêtes galantes'ı,* İstanbul Üniversitesi doktora tezi, 1981.

GÜZ, N. "Metin incelemeleri", *İÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı,* 1, 1986.

HAGEGE, C. ve A. HAUDRICOURT *La Phonologie panchronique,* Paris, P.U.F., 1978.

HARTMANN, R. R. K. ve F. C. STORK *Dictionary of Language and Linguistics,* London, Applied Sciences Publishers Ltd., 1973.

HATİPOĞLU, V. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,* 3. baskı, Ankara, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978.

HJELMSLEV, L. *Prolégomènes à une theorie du languge,* Fr. çeviri, Paris, Editions de Minuit, 1968.

HJELMSLEV, L. *Essais linguistiques,* 2. baskı, Paris, Editions de Minuit, 1971.

HOUDEBINE, A.-M. (yayımlayan) *La Phonologie de l'enfant français de six ans. Variétés régionales,* Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1985.

JAKOBSON, R. *Essais de linguistique générale,* Paris, Editions de Minuit, 1963.

KNOBLOCH, J. *Sprachwissenschaftliches Wörterbuch,* Heidelberg, Carl Winter Universitätverlag, 1963.

LADMIRAL, J.-R. *Traduire: théorèmes pour la traduction,* Paris, Payot, 1979.

La Linguistique, revue de la Société internationale de linguistique fonctionnelle, 1-23, Paris, P.U.F., 1965-1987.

Langages, 1-87, Paris, Larousse, 1966-1987.

Langue française, 1-74, Paris, Larousse, 1969-1987.

LEWANDOWSKI, T. *Linguistisches Wörterbuch*, 3 cilt, 2. baskı, Heidelberg, UTB, 1976.

LYONS, J. *Linguistique générale*, Fr. çeviri, Paris, Larousse, 1970.

LYONS, J. *Eléments de sémantique*, Fr. çeviri, Paris, Larousse, 1978.

LYONS, J. *Sémantique linguistique*, Fr. çeviri, Paris, Larousse, 1980.

MALMBERG, B. *Analyse du langage au XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1983.

MAROUZEAU, J. *Lexique de la terminologie linguistique*, 3. baskı, Paris, Paul Geuthner, 1951.

MARTINET, A. *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne, A. Francke, 1955.

MARTINET, A. *La Linguistique synchronique* Paris, P.U.F., 1965.

MARTINET, A. (yönetiminde) *Le Langage*, Paris, Gallimard, 1968.

MARTINET, A. (yönetiminde) *La Linguistique. Guide alphabétique*, Paris, Denoël, 1969.

MARTINET, A. (yönetiminde) *Grammaire fonctionnelle du français*, Paris, Crédif-Didier, 1979.

MARTINET, A. "La synthématique comme étude de l'expansion lexicale", *Dilbilim*, 6, 1981.

MARTINET, A. "Pour une approche empirico-déductive en linguistique", *Linguistique et sémiologie fonctionnelles*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Yayınları, 1981.

MARTINET, A. *İşlevsel Genel Dilbilim*, Türkçe çeviri, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985. Yeni basımı Multilingual 1998

MARTINET, A. *Syntaxe générale*, Paris, Armand Colin, 1985.

MARTINET, J. *Clefs pour la sémiologie*, Paris, Seghers, 1973.

MOUNIN, G. *Histoire de la linguistique*, Paris, P.U.F., 1967.

MOUNIN, G. *La Linguistique du XXe siècle*, Paris, P.U.F., 1972.

MOUNIN, G. (yönetiminde) ***Dictionnaire de la linguistique***, Paris, P.U.F., 1974.

NIVETTE, J. ***Principes de grammaire générative***, Bruxelles, Labor; Paris, Nathan, 1970.

ÖZDEMİR, E. ***Terim Hazırlama Kılavuzu***, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.

ÖZTOKAT, E. "Sözcüksel Sıklık ve Bildirinin Algılanışı", ***Dilbilim***, 3, 1978.

ÖZTOKAT, E. "Sözlük Üstüne Gözlemler", ***Dilbilim***, 4, 1979.

PEIRCE, Ch. S. ***Ecrits sur le signe***, Fr. çeviri, Paris, Editions du Seuil, 1978.

PETERFALVI, J.-M. ***Introduction à la psycholinguistique***, Paris, P.U.F., 1970.

PIAGET, J. ***Le Structuralisme***, Paris, P.U.F., 1968.

PETITOT-COCORDA, J. ***Les Catastrophes de la parole: de Roman Jakobson à René Thom***, Paris, Maloine, 1985.

POTTIER, B. ***Théorie et analyse en linguistique***, Paris, Hachette, 1987.

POTTIER, B. (yönetiminde) ***Le Langage***, Paris, Centre d'étude et de promotion de la lecture, 1973.

QUEMADA, B. ***Les Dictionnaires du français moderne***, Paris, Didier, 1968.

REY, A. ***Le Lexique: images et modèles***, Paris, Armand Colin, 1977.

REY-DEBOVE, J. ***Etude linguistique et sémiotique des dictionnaires du français contemporain***, The Hague-Paris, Mouton, 1971.

ROBINS, R. H. ***Brève histoire de la linguistique***, Fr. çeviri, Paris, Editions du Seuil, 1976.

SAUSSURE, F. de ***Genel Dilbilim Dersleri***, Türkçe çeviri, 2. baskı, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985. Yeni basımı Multilingual 1998.

SENEMOĞLU, O. "Image et signification", ***Dilbilim***, 6, 1981.

SENEMOĞLU, O. ***Yabancı Dil Öğretiminde Görsel Desteğin İşlevi***, istanbul Üniversitesi doktora tezi, 1982.

SÖZER, E. ***Çağdaş Almanca'da Koşul İlişkileri***, İstanbul Üniversitesi doktora tezi, 1980.

SÖZER, E. (yayımlayan) ***Text Connexity, Text Coherence. Aspects, Methods, Results***, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1985.

TROUBETZKOY, N. S. ***Principes de phonologie,*** Fr. çeviri, yeni baskı, Paris, Klincksieck, 1957.

Türkçe Sözlük,. 2 cilt, 7. baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

ULRICH, W. ***Wörterbuch. Linguistische Grundbegriffe,*** Kiel; Verlag Ferdinand Hirt, 1972.

VARDAR, B. ***Etude lexicologique d'un champ notionnel. Le champ notionnel de la liberté en France de 1627 à 1642,*** İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

VARDAR, B. ***Structure fondamentale du vocabulaire social et politique en France de 1815 à 1830,*** İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.

VARDAR, B. (yönetiminde) ***Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü,*** Ankara, T.D.K.Yayınları, 1980.

VARDAR, B. ***Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri,*** Ankara, T.D.K.Yayınları, 1982. Yeni basımı Multilingual 1998.

VARDAR, B. ***(yönetiminde) XX. Yüzyıl Dilbilimi. Kuramcılardan Seçmeler,*** Ankara, T.D.K.Yayınları, 1983. Yeni basımı Multilingual 1998.

VARDAR, B. ***Une Introduction à la phonologie,*** 2. baskı, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

VENDRYES, J. ***Dil ve Düşünce,*** Türkçe çeviri, İstanbul, Yeni İnsan Yayınları, 1968 Yeni basımı Multilingual 2001.

WALTER, H. ***La Dynamique des phonèmes dans le lexique français contemporain,*** Paris, France-Expansion, 1973.

WELTE, W. ***Moderne Linguistik: Terminologie / Bibliographie,*** München, Max Hueber Verlag, 1974.

YÜCEL, T. ***Dil Devrimi ve Sonuçları,*** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

YÜCEL, T. ***Yapısalcılık,*** İst., Ada Yayınları, 1982.

DİLBİLİM

Genel Dilbilim Dersleri,
Ferdinand de Saussure,
Çeviren: Berke Vardar

Saussure'ün Cenevre Üniversitesi'nde verdiği derslerin ölümünden sonra öğrencilerinin 1916'da "Cours de linguistique generale" adıyla yayınladıkları kitabını Berke Vardar **Genel Dilbilim Dersleri** olarak Türkçeye kazandırmıştır. Saussure'ün "Dil nedir?" sorusunu yanıtlama sürecinde ortaya çıkan her türlü dilin iç öğeleriyle dil dışı öğenin sorgulanışı kitabın çekirdeğini oluşturur.

Dilin *"bir göstergeler dizgesi"* olduğuna işaret eden Saussure, dilin kendi iç gerçekliğini araştırırken, *"dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir"* der. Bu yaklaşımıyla gelecekte birçok biliminsanının sorguladığı yapısalcılığın ilk temellerini atmış olur. Bir başka deyişle 20.yy dilbilimi bu yapıtla başlar ve gelişir. **Genel Dilbilim Dersleri** tüm dilbilimsel yaklaşımlarına kaynak olur.

Saussure dilin kendi iç gerçekliği incelerken onu salt biçime indirgemez, dil dışı öğeleri de çalışmasının içine kattı. Dilbilimle budunbilime açıldığını, dille siyasal tarihin içiçe geliştiğini, dilin her türlü kurumla bağlantıları olduğunu dile getirerek farklı alanlar arasında köprüler kurdu.

İşlevsel Genel Dilbilim,
Andre Martinet,
Çeviren: Berke Vardar

20. yy'da Saussure'den ardından geliştirilen dilbilimsel çalışmalara getirdiği yeni bakış açıları ve kuramsal açıklamalarıyla, dilbilime yeni bir soluk kazandıran

Martinet, Danimarka kökenli Glosematik'in ve Amerikan betimleyiciliğinin de etkilerinde kalarak, Prag Okulunun adeta Amerika'daki uzantısı olmuştur. Ancak Prag Okulunun araştırmalarını daha da geliştirmiş, ve işlevsel dilbilimin kuramsal ve kavramsal temelini kurmuştur.

Sesbilimsel incelemeleriyle modern dilbilime katkıları büyük olan Martinet, sessel öğelerle anlamlı birimlerin farklılıklarından söz ederek dildeki çift eklemliliğin önemini vurgular. Söz konusu kuramsal ve kavramsal çerçeveyi bulabileceğiniz **İşlevsel Genel Dilbilim**, Martinet'nin Berke Vardar tarafından dilimize kazandırılan en önemli yapıtlarının başında gelir.

İletişim aracı olarak dilin özünde Martinet'ye göre yapısalcılık ve işlevsel dilbilimin oluşturduğu bütünlüğe gereksinim duyulur. Bu bakış açısında Prag Okuluyla da aynı yerde buluşur. Martinet tüm bu araştırmalarında, yapısalcı dilbilimde henüz çok az irdelenmiş olan yapısalcı anlambilimsel yaklaşımı ön plana çıkartır.

Yapısal Dilbilimi,
Prof. Dr. Süheyla Bayrav,

20.yy'da dilbilimin amacı dil gerçekliğini tanımak, biçimsel ve sistematik bir bilim dalı olmaktır. Saussure'ü izleyen dilciler dilin bir sistem olduğu ilkesinde birleştiler ve dilin öğelerinin tanınıp belirtilmesi için içinde bulundukları yapının incelenmesi gerektiği görüşünü kabul ettiler.

Prof. Dr. Süheyla Bayrav da bu çalışmasında "Dil nedir?" sorusuna yanıt ararken Saussure'ün çalışmalarını kendisine baz alarak, 20. yy genel dilbilimi konusunda "bütün ciddi dilcilerin görüş birliğine vardıkları hususları toplayarak, yapısal sistemi tutarlı bir bütün halinde" açıklamayı amaç edinmiştir.

Prof. Dr. Süheyla Bayrav'ın Yapısal Dilbilimi'nin ilk baskısı yapılalı otuz yıl oluyor neredeyse. Çağdaş

genel dilbilimini tanıtan bu yapıt otuz yıl önceki kadar taze ve dilbilimi konusunda temel bilgilere gereksinim duyanların hala yararlanabilecekleri kaynak kitaplardan biri.

Filolojinin Oluşumu,
Prof. Dr. Süheyla Bayrav

"Filolojinin birinci amacı, okunup anlaşılmasında güçlük duyulan metinleri açıklamak, onları canlı tutabilmek için gereken çabaları göstermektir.Metni açıklamak, anlaşılmasını engelleyen her türlü zorluğu ortadan kaldırmak olduğuna göre, yapılacak işler çeşitlidir. (...) Zorluk bir kelimenin anlamından ya da cümlenin yapısından gelebilir. O zaman dilbilimi. Filologa yol gösterir. Ama, metinde, unutulmuş törelere, iyi bilinmeyen felsefe akımlarına, inançlara, tarih olaylarına, kanunlara telmihler bulunuyorsa, yardım sosyoloji, felsefe, din tarihi, tarih, hukuk vb. bilim kollarından gelecektir." Yaklaşımıyla dili öteki bilim dallarıyla olan etkileşimini göz önünde bulundurarak hazırlamış Prof. Dr. Süheyla Bayrav **Filolojinin Oluşumu'nu.**

Filolojinin tarihsel gelişim içindeki yerini ve önemini belirleyen Bayrav, filolojinin çeşitli alanlarını irdeleyerek retorik, sözlük, gramer, eleştiri, göstergebilim vb. konuları da araştırmasına katmış, böylelikle dil üzerine oldukça geniş bir yelpaze çizerek, okuruna bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamıştır.

Dilbilimsel Edebiyat Eleştirileri,
Prof. Dr. Süheyla Bayrav

"Edebiyat türlerinin kesin tanımı yapılan ve her türün belli kurallara uymak zorunda olduğu ilkesine inanılan dönemlerde, edebiyat ürünlerini bu kuralların ışığında değerlendirmek doğaldı. (...) Tür kavramının sarsıldığı, tür sınırlarının sürekli çiğnendiği, hatta silindiği çağımızda, edebiyat eleştirisi hangi ilkelere dayanmalı-

dır?" sorusundan yola çıkan Bayrav edebiyat eleştirisine dilbilimsel bir pencereden bakarak, eleştiride günümüze değin tartışılan kimi farklı yöntem arayışlarını ve edebiyattaki eleştiri sorunlarını irdeler.

Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi yazarının farklı dönemlerinde Dilbilim Dergisi'nde yayınlanmış olan makalelerinden oluşmakta,. Yazıları yanyana getiren onların edebiyata, edebiyat metnine bakış açılarının ortaklığı; yazınsal metnin çözümlenmesinde kullanılan yöntemleri belirleyen yaklaşımlar olarak yapısalcılık ve göstergebilim yazıların başat konusu.

Bireyin kendi yaşam deneyimleri ve yazınsal donanımları da yazınsal metnin yeniden anlamlandırılmasını belirleyen başat etkenlerden olsa da, okurun keyfi eleştirinin dışına çıkabilmesi, böylesi sınırları aşabilmesi için, yazınsal metne nasıl bakılabileceğine ilişkin ipuçları sunar Bayrav bu kitabında. Kitabın bilimsel çalışmalarda, eğitimde kullanılabileceği gibi kitap bireysel okumalarda da okura yeni ufuklar açacaktır.

Roman Dillerinin Doğuşu ve Gelişmesi,
Prof. Dr. Süheyla Bayrav

Hint-Avrupa dil ailesinin geniş yelpazesi içinde yer alan Roman Dillerinin doğuşu ve gelişimi, Avrupa kıtasının tarihsel gelişim sürecinden bağımsız olarak düşünülemez. Prof. Dr. Süheyla Bayrav Roman Dillerini araştırırken bu gerçekliği öne çıkartarak, değişimin neden ve nasıl olduğunu sorgular. Bu bağlamda da dilin gelişimi, Roman dilini konuşan ulusların tarihine koşut olarak ele alınarak irdelenir.

"Dilin tarihi fikir ve kültür tarihinden ayrılamaz" diyen Bayrav, dil üzerine yapılan böylesi çalışmaların, arkeoloji kadar tarihin aydınlatılmasına ışık tutacağına işaret eder. Tarihsel süreç içinde komşuluk ilişkilerinin, ticaretin, akınların etkisiyle değişen uygarlıkların kat-

manlaşmalarını, dildeki fonolojik, morfolojik ve sözcük düzlemindeki farklılaşmalarda bulmak olası.

Bayrav farklı coğrafyalarda ortaya çıkmalarına ve ortak bir ırka ait olmamalarına karşın, kültür birliği gösteren Hint-Avrupa dillerinin yapısal farklılaşmalarını da ele alarak, tarihsel gelişiminin yanı sıra Roman dillerinin bu çerçeve içindeki konumunu ayrıntılı olarak belirginleştiriyor.

Anlambilim,
Pierre Guiraud,
Çeviren: Berke Vardar

Anlambilim, dili anlam açısından inceleyen daldır. Anlam sorunu ve bu sorunun türlü uzantıları dilbilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim, toplumbilim, vb. bilimleri de çok yakından ilgilendirir.

Dilbilimsel anlambilim, göstergenin içerik ya da gösterilen yanını ele alır, gösteren (işitim imgesi) ile gösterilen arasındaki ilişkileri, gösterilendeki değişim ve oynamalar, dilsel yapıların anlamsal yönden ortaya koyduğu çeşitli olguları, vb. inceler.

Tanınmış Fransız dilbilimcisi, P.Guiraud, 7. baskısından Berke Vardar'ın Türkçeye kazandırdığı La Semantique (Anlambilim) adlı yapıtında söz konusu alana genel bir bakış yönelterek anlam sorununu irdelemekte, konuyu hem artsüremli, hem eşsüremli açılardan incelemektedir. Belirtilen yaklaşım türlerini ilginç kuram ve uygulamalarla örneklendiren yazar, yer yer anlambilimin özel sayılabilecek birtakım yönlerine de değinmekte, bu arada kendi görüş ve savlarını da ayrıntılı biçimde belirtme olanağı bulmaktadır.

Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri,
Prof. Dr. Berke Vardar

Bu yapıtta, dil olgularına ilişkin incelemelerde göz önünde tutulması gereken temel nitelikli dilbilim kav-

ramlarıyla ilkelerini sunmayı amaçlıyoruz. Bunların bağlandığı akımlarla yöntemlerin oluşum ve gelişimini de belirterek çizmeye çalıştığımız genel çerçeve, olanaklı durumlarda, değişik kuramların birbirini bütünleyici katkılarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Ancak, söz konusu seçmeci yaklaşımda, yapısalcılığın işlevselci kolunun birçok yönden ağır bastığını da belirtmeliyiz.

Dilin, toplumsal açıdan bir bildirişim aracı, iç düzen bakımından ise bir yapı olarak değerlendirilmesi, bundan ötürü de bildirişim işlevinin yapısal, yapısal işlevinin bildirişimsel bir nitelikle donatılması, izlenen doğrultuyu belirleyen bilimsel tutumun başlıca özellikleri arasındadır. İşlev kavramı aracılığıyla bildirişimden kalkarak yapıya, yapıdan kalkarak bildirişime ulaşan düşünsel bir devinim, ele alınan kavram ve ilkelerin saptanmasında benimsenen ölçütlere egemendir ve tüm dil olguları bu devinimin çizdiği uzamda irdelenmektedir.

Yirminci Yüzyıl Dilbilimi,
Kuramcılardan Seçmeler,
Çeviri ve Sunuşlar: Berke Vardar yönetiminde Ö.Demircan, E.Ergun, N. Güz,G.Işık, Ş.Ozil, E.Öztokat, O.Senemoğlu, N.Sevil, E.Sözer

20. yy dilbiliminin kurucusu olan F. de Saussure, başka bilimlerin egemenliğinden kurtardığı dilbilimde yöntemsel bir devrim yaratarak dizge incelemeleri dönemini başlatmış, yapısalcılığa giden yolu açmıştır. Toplumsal nitelikli dil olgusuyla bireysel özellikli söz olgusunu birbirinden ayırt ederek birinci olguya öncelik tanımış, dili gösterge dizgeleri arasındaki ayrıcalıklı yerine oturtmuştur. Çağcıl dilbilim Saussure'de ilk güçlü anlatımını bulduktan sonra Avrupa'da özellikle N.S.Trubetskoy, G.Guillaume, L.Tesniere, L.Hjemslev, A. Martinet gibi kuramcılar aracılığıyla insan bilimleri arasındaki seçkin yerini almıştır.

Seçkimizde yer alan kuramsal çalışmalarda, çekimli eylemi, tümcenin yöneticisi niteliğinde ele alan ve geleneksel özne-yüklem kalıbını kıran Tesniere, Kopenhag Okulunun önderi, bir tür "dil cebiri" oluşturmayı amaçlamış olan Hjemslev, Avrupa yapısalcılığının günümüzdeki en canlı akımı olan işlevselciliğin sözcüsü, Prag Dilbilim Çevresinin bir uzantısı olan çalışmalarıyla Martinet gibi Avrupa kökenli biliminsanlarının yazılarını bulabileceğiniz gibi; Amerika'da Saussure'den bağımsız, ama kimi yönlerden onunkilere koşut ilkelerden yola çıkan Sapir gibi kuramcıların, dil olgularını bir davranış biçimi olarak ele alan Bloomfield, tümevarımlı bir yol izleyen, dağılımcılık üzerine çalışmalar yapan Harris ve Üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramcısı Chomsky'nin yazılarını ve bunların yanı sıra Bir yönüyle Avrupa, bir yönüyle de Amerikan dilbilimini yansıtan Jakobson'un iki kıta dilbilimi arasında kurduğu köprüleri, sağladığı bağlantıları bulabilirsiniz.

Her Yönüyle Tahsin Yücel,
Yayma Hazırlayan: Prof. Dr. Mustafa Durak

Çevirmen, dilbilimci, göstergebilimci, edebiyatbilimci, öykü, roman yazarı, denemeci ve daha birçok yanıyla Tahsin Yücel... 15-16 Ekim 1999'da Bursa'da gerçekleştirilen *"Her Yönüyle Tahsin Yücel Sempozyumu"*nda Yücel'in öğrencileri, okurları, meslektaşları onun farklı kimliklerle karşımıza çıkan görüntülerini anlamaya, anlamlandırmaya çalıştılar. Sempozyumdan geriye kalan sözcüklerse birbirleriyle eklemlenerek bu kitapta buluştu.

Tahsin Yücel'in Türkçeye kazandırdığı bilimsel, düşünsel ve yazınsal yapıtları üzerine farklı bakış açılarıyla kaleme alınan bu yazılar, okurunun Yücel'i anlayabilmesi yolunda önemli ipuçlarına işaret etmekte. *"...tüm yazma çabalarımda benim tutkuyla kovaladığım şey, yani bütünlük"* diyen Yücel'in bütünlüğün ardındaki arayışını, bu farklı alanlar arasındaki köprüleri na-

sıl kurduğunu, hem bilimadamı hem de yazar olarak bireysel söylemini nasıl oluşturduğunu Her Yönüyle Tahsin Yücel'de bulmak olası.

Dile Genel Bir Bakış,
Fatma Erkman-Akerson

"Dile Gelen Bir Bakış", dilbilimin konusu gereği, oldukça karmaşık ve soyut bir bilim dalı olduğu söylemini ortadan kaldırarak, okurun dilbilime karşı önyargılarını yok eden bir çalışma. Kitapta dilbilimin gerek tarihsel gelişimi gerekse ele alınan dilbilgisel işlevler bilimsel bir titizlikle gündelik yaşamdan alınmış örneklerle bezenmiş. Böylelikle dilbilimin tarihsel gelişiminde olduğu denli dilin adlandırma, belirlenim, niteleme, tümce kurgusu ve kip gibi işlev kategorileri de çok daha açık, yalın ve anlaşılır kılınmakta.

"Dile Gelen Bir Bakış" dilbilim konusunda genel bir bakış kazanmak isteyen herkese yönelmiş bir kitap. Kimi- için bir başvuru kimi içinse bir başucu kitabı.

Anaçizgileriyle Evresel Dilbilgisi ve Türkçe,
Nadir Engin Uzun

Günümüze değin dilbilgisi modellerini yabancı dildeki örnekleriyle anlamaya, kavramaya çalışmak sıkça rastlanan bir durumdu ***Anaçizgileriyle Evresel Dilbilgisi ve Türkçe*** böylesi alışılageldik, salt kuramsal bir çalışma olmanın çok ötesinde, bir dilbilgisi modelinin tüm ayrıntılarıyla Türkçeye uyarlanmış olduğu nadir çalışmalardan biri.

Noam Chomsky'nin (1957) ilk temellerini attığı Üretken-Dönüşümlü Dilbilgisi kavramıyla bilim dünyasında tartışılan, ardından da farklı adlar ve yaklaşımlarla dönüşüme uğrayarak "Evrensel Dilbilgisi" diye anılan dilbilgisi modeli salt kuramsal bir aktarım, bir tür çeviri metni olmanın ötesine taşındı.

Nadir Engin Uzun'un bu çalışmasında "Evrensel Dilbilgisi"nin ne olduğunu, Noam Chomsky'nin bu konudaki düşüncelerine ulaşabileceğiniz gibi, Türk diline farklı bir pencereden bakarak ve bu alandaki terimleri Türkçeye kazandırarak hazırlanmış olduğunu görecek, henüz yanıtlanmamış sorularınızın yanıtlarını bulurken, önünüze açılacak yeni ufuklarda kendinizi yeni soruların eşiğinde bulacaksınız.

Dilbilimden Yaşama: Yapısalcılık,
Prof. Dr. Berke Vardar

Çağdaş bir bilim adamı, gerçek bir aydın ve eğitimci olan Prof. Dr. Berke Vardar'ın çeviri, roman, şiir, drama, Atatürk, dil ve toplum, eğitim konularında gazete ve dergilerde yayımlamış olduğu yazıları DİLBİLİMDEN YAŞAMA: YAPISALCILIK'ta toplandı. Çağdaş bilim ve sanata yönelen Vardar, yapısalcı yöntemle öncelikle dile, ardından da öteki insan bilimlerine ve hayata nasıl baktı?

Genelde dilbilim yazılarıyla tanınan Prof. Dr. Berke Vardar'ın bu kitabında farklı yönlerini de bulacaksınız. Hayatla bilimi içiçeleştiren, farklı dallar arasında ilişkiler kuran geniş bir bakış açısının ürünü olan yazılarını içerir kitap.

Dilbilim Yazıları,
Prof. Dr. Berke Vardar

Dilbilim çalışmalarıyla tanıdığımız Prof. Dr. Berke Vardar'ın bu kitapta çağdaş bilim ve sanata üzerine kaleme aldığı yazılarında da, dilde olduğu gibi yapısalcı yöntemle öteki insan bilimlerine ve hayata nasıl baktığını, dallararası kurduğu ilişkilerde bulacaksınız.

Bu kitapta toplanan yazılarının kimisinde gerek düzyazı olsun gerekse şiir ya da drama tüm yazınsal ürünlerin ele alındığı gibi, Atatürk'ün Yazı Devriminden,

dil anlayışından, dilbilime yaklaşımından, Atatürk'ün toplumsal yapıya, bireylere nasıl yaklaştığını, Atatürkçülüğün özünü kavrayabilmek, onu yaptıklarıyla ve düşündükleriyle anlayabilmek için salt bir isim olmanın ötesine taşınarak, okurun klişelerin ötesinden, farklı bir bakış açısından bakmasını öneren bir yaklaşım söz konusudur. Bunun yanı sıra genel olarak eğitim üzerine kaleme alınan yazılardaysa, Batıda ve Türkiye'de eğitim sistemindeki aksaklıklar eleştirilerek olası çözümler sunulur.

Dil ve Düşünce,
Prof. Dr. Berke Vardar

Çağdaş yönelimler doğrultusunda Türk dilbiliminin gelişmesinde ve yeni aşamalara ulaşmasında sonsuz katkıları olan Vardar'ın 60'lı yıllarda kendi olanaklarıyla yayınlamış olduğu baskısı tükenmiş üç ayrı kitabını yeniden bilim dağarcığımıza katan bir kitap **Dil ve Düşünce**.

1968'de J.Vendryes'den çevirdiği **Dil ve Düşünce**'nin yanı sıra 1967'de Cemil Meriç'le birlikte A.Meillet ve M.Lejeune'den çevirdikleri **Dillerin Yapısı ve Gelişmesi** ve 1969'da N.Arıklı ve T.Tunçdoğanlı ile hazırladığı **Semantik Akımlar** adlı kitapları yanyana geliyor. Böylelikle Vardar'ın bilimsel çalışmalarıyla sadece Türkçenin sınırları içinde sıkışıp kalmayan dünya platformundaki konumunu, çevirileri, özgün bilimsel çalışmalarıyla bilim dünyasını ne denli aydınlattığını bugünden görebilmek, yeni kuşaklara aktarmak amacıyla bugüne ve buraya taşıyor bu kitap.

Dictionary of linguistic terms,
Doç. Dr. Ayşe Pamir Dietrich

Dilbilim terimleri Sözlüğü Rusça, İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanmış, dilbilgisi ve dilbilime ilişkin terimleri kapsayan bir sözlük. İki ayrı biçimiyle yayınla-

nan sözlüğün ilkinde Rus dilbilgisi ve dilbiliminde kullanılan terimlerin İngilizce ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Sözlük hazırlanırken özellikle Rusçanın sözcük türlerinin ve tümce yapılarının farklılıkları göz önünde bulundurularak, okurun daha kolay anlayabilmesi için karşılaştırmalı bir çalışmanın sonuçlarından da yararlanılarak sözlük hazırlanmıştır.

Birinci kitapta Rusçadan yola çıkan Doç. Dr. Ayşe Pamir Dietrich, ikincisinde sık kullanılan İngilizce dilbilgisi ve dilbilim terimlerini Rusça ve Türkçe olarak vermeyi yeğlemiştir. Çokdilli dilbilim araştırmaları yapanlar için "alınacak kitaplar" listesinin başında bulunması gereken bir sözlük.

Metin Bilgisi,
Doğan Günay

Bir çok tartışmaya yol açan "metin" kavramı Doğan Günay'ın **Metin Bilgisi'**nde olası tüm soruların yanıtlarını içinde barındırarak kavramı yeniden tanımlıyor.

Kitapta metnin okuma sürecinde büşüt bir rol üstlenen okura ve konumuna öncelik verilir. Ardından metnin ne olduğu, yapısı, tonu, ne tür metin tipleri olduğu ve metin türlerinin iletişim çizgesi ile işlevleri ayrıntılı olarak irdelenmiş.

Türk ve dünya yazınından ve basınından alıntılarla örneklenerek bezenmiş olan kitabın sonuna da, Türkçe-Fransızca bir sözlük eklenerek olası bir kavram kargaşasının önü kesilmiştir.

Metin çözümlemeyi ve üretmeyi hedefleyenler için gözardı edilmemesi gereken bir kaynak.